

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
א הרן א מיר

סגן העורך:
י הושע קנז

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 12 ל"י; בחוץ־לארץ, \$6.00. חוברת בודדת: 3.50 ל"י; בחוץ־לארץ: \$1.75. מחיר המודעות: 200 ל"י לעמוד שלם; 120 ל"י לחצי עמוד; 75 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עם־הספר בע"מ.

©

שנה שביעית, חוברת ב, חורף 1965

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב

ה ת ו כ ן :

עמי טנא : המהפכה הגדולה (שיר)	4
אברהם ב. יהושע : שלושה ימים וילד	5
אברהם הוס : מחזור הלני (שירים)	53
בועז עברון : גלגולים	57
יוחנן גפיליאן : שיר־לכת (שירים)	60
אברהם רוזנברג : הדרך לשיקאגו	62
דליה רביקוביץ : החישוק הדמיוני	70
משה בן־שאול : בר (שירים)	72
יוסף בן־גל : ואטוסי (שיר)	73
יוסף שוורץ : ילדי ספר מצייירים את תחושת־עולמם	74
אביגדור אריכא : שלושה שירים	89
פאול נוימרקט : הומ' מיסטיקוס (ב)	90
אלקס ארבל : באין מוצא (שירים)	103
משה גיורא : השאלה הערבית – חזרה כללית	104
ענת איתן : שיר	115
אלי כדורי : כיבוש דמשק, 1.10.1918	116
שלמה אבינרי : מארקס והאינטלקטואלים	131
ש. נ. אייזנשטדט : מודרניזציה מדינית	138
אורטולה וסרמן : רשימות קוסמופוליטיות	160
בקרות קצרות	167
המשתתפים בחוברת	182

ענוי טנא : הנוהפכה הגדולה

המהפכה תאט, תחנט את דרקוניה
אורנמנטים של שחץ נטרופו איקונין.
המהפכה תאט, ראשי השמניה
על שן החומה יפלו כניהם.
פצעי הבגרות יגלידו ככתבת קעקע,
שרידי מיתוס התלנים יאפירו
ורומנטיקה של חבל תמלכט בדלדולה —
כי תלך אחר הדלי מלא לה מים
וחפן הנרעים ומחצת הגבינה.
המהפכה תאט את זמיה,
על כל אחד מהם תכריו בזוג המצרעים ומזהיר.
תבוא עונה טובה לגלבים, לבתי השעוה, לעושי פרוטומות,
שעה של ביי-מסותא ובלון.
מן הלקסיקון ישמטו כל הסמלים הפרטיים
עם האספרי המיוחד של התלן לקרבנו: "הגם אתה פה!"
רק הגליוטינה תוסיף מעשה-מוכני לרטן אל מעלות גרם
ולדקלם בחשכה את מונולוג הרצח מכתביו של שקספיר.

המהפכה תאט, אוקינוגרפים ירימו מזון מעשר —
תרומת לוני אירופה החדשים לארץ סינים.
מכח פרעון חוב תרבות עתיקה
תפשט בלח אפנה צהבה:
שמלות הנשים תצהבנה ואישוניהן חלמונים.
ילדים כחושים תאכל ההיסטריה
ילדים כחושים תבלע האדמה
ילדים חולי צהבת יגרסו חצץ או כעכים
ותחי האופרה בתאים בהשמע האוברטורה.

המהפכה תאט, בהכות הגונג את הרעב אל הקרשים
תגנב ההצגה על כל קלעיה.
ריקשה תביא את שללה אל פתח החומה
וכל ארצנו אז גרגר של ארו בקנה
מיל עין צרה מלכסנת.

אברהם ב. יהושע : שלושה ימים וילד

התעוררות

סבור הייתי שאצטרך להתנצל ; אבל כמו נתהפכו הדברים. בנה בן־השלוש של אשה אהובה הופקד בידי למשמרת בימים האחרונים של החופש, בימים הראשונים של הסתיו, בירושלים. תחילה הירהרתי על אודות הילד, אחר הפצתי להמיתו. אבל לא נסתייע בידי. עדיין צריך אני לבדוק מה מנע אותי. מכל־מקום, הזמן והמקום היו כשרים. הזמן: סופו של קיץ. חמסינים כבדים על־פני האדמה, ערבוביה של תכלת ועננים, ציפיה מוטעית לגשם. געגועיה ועצבותה של שנה חדשה. המקום: ירושלים, שהיא עיר שקטה.

תחילתו של החופש היתה אחרת. רצוני לאמר, התעוררו רצונות. סבור הייתי שאף אתחתן בחופש הזה. יעל, חברתי, היא שרמזה משהו בנידון. אחר שכחנו שנינו, נתקפנו רפיון. האדמה נתכסתה קוצים, ויעל החלה להיעלם במחוזות השונים ; עוקרת פקעות, מיבשת גבעולים, ממוללת ציציות, עורכת בדיקות־קרקע ; פרקים אחרונים בעבודת־הגמר שלה בבוטניקה, שנושאה: "קוצי ארצנו". ואילו עבודת־הגמר שלי במתימטיקה רחוקה מן הסוף, שכן כותב אני אותה לבד, בלא קרקע ובלא שמיים. מאז האביב תקוע אני בתוך מבוך שיצרתי בעצמי, חשוף לסתירה הגיונית שנתגלתה פתאום. זקוק אני להשראה, לסוג מיוחד של אור. כאילו רומן כתבתי. כל פיתוח נוסף של משוואה עולה לי בייסורים. וכבר השרב מכה בהתמדה על ירושלים. הפרחים ששתלה יעל ליד ביתי הפכו קש נשבר.

ולפתע היא ; היא ובעלה. בעיצומו של החופש קיבלתי מהם מכתב, אחריו מכתב שני. מבקשים שאעוץ עצה, אושיט להם עזרה אם אפשר. שכן מדוע אחר בירושלים אין להם. כי הגנה החליטו שניהם לעזוב את הקיבוץ בגליל (סיבות לא טרחו לפרט), רוצים ללמוד באוניברסיטה, דווקא שניהם. אולי ואיל בטובי... אמצא טפסים... אברר פרטים... אמלא שאלונים...

את המכתבים הערוכים בסגנון מסורבל כותב היה בעלה, כאילו חבר אני לו, כאילו חוב אני חב לו.

אמרתי ללבי: מה לי ולהם? אבל כל דבר הקשור בשמה מעורר בי התרגשות. כבר חמש שנים מאז נטשתי את הקיבוץ, כבר שלוש שנים שלא ראיתיה, ועדיין סבור אני שהנני מאהב בה.

עשיתי כל שביקשוני. במהירות, ביעילות ובבהירות. לפרקים עשוי אני להיות מועיל להפליא.

לפקולטה למדעי־הרוח הלכתי, ואף שאיני מתמצא בסדריה — ביררתי את כל שצריך לברר. נאמר לי שחייבים הם לעבור בחינות־כניסה, אף את תכניות הבחינות הניחו בידי. צררתי בצרור אחד את השאלונים ותכניות־הלימודים, אף הוספתי דברי־הסבר כתובים בנעימה עניינית כדי שיידעו שאפשר לסמוך עלי.

הפניתי את המכתב אל שניהם כאחד.

בדואר מהיר שלחתי אותו.

אפילו משפט של תודה לא כתבו לי.

נימוסיה המפוקפקים ורשלנותה ידועים לי. אבל בעלה, שאינו צעיר, יכול היה להיראות אדיב.

יעל שבה מן הגליל, שזופה, מאובקת ושרוטה. תרמיל מלא קוצים רוקנה במטבח, ועם שחר יצאה למחוז אחר, לקטוף קוצים חדשים.

משכבינו שטופי־הזיעה, בשעות בין־הערביים.

לא סיפרתי לה דבר על־אודות הבאים. אין זה מעניינה. מה עוד שעדיין איני נשוי לה.

החופש החל לגסוס. והירושלמים, קלויים וספוגי מלח, החלו לשוב אל עירם. לפתע מתעננים השמיים, וכאילו גשם. הכל מתנערים והולכים, כמתוך הרגל, לקנות מחברות חדשות, לחות־שנה, עפרונות. ואני, כמעט הסחתי דעתי מן העתידים לבוא. אך לפתע, מכתב בהול.

במישרים הודיעה להם הפקולטה כי השנה הקדימו את בחינות־הכניסה. לפיכך הם ממהרים לירושלים. ייאלצו להסתגר בספריות יומיים־שלושה לפני הבחינות כדי להתכונן, לקבל מושג מחומר הבחינות. אלא הילד... היכן־זה יניחו את בנם הקטן? (משום־מה אינם רוצים להשאירו בקיבוץ)... שמה אסכים ליטול אותו למשמרת באותם ימים. פשוט, אין להם מודע אחר בירושלים... נכונים יהיו לשאת בכל ההוצאות. אף מאד יודו לי.

האין אני נמצא עדיין בחופש?

שוב, נורא מצטערים להטריח עלי, אך כלום יש להם מודע אחר בירושלים?

עניתי בחיוב —

לא אומר שניעורו בי תקוות חדשות. סוף־סוף איני תמים. לפני חמש שנים התאהבתי בה באורח קשה, מתיסר, אבוד־מראש. אך מזמן ויתרתי עליה; לפעמים דומה שוויתרתי מראש.

אינני עקשן, אינני אלים. והרי אי־אפשר לעסוק כל הימים באהבה אחת. ברחתי מן הקיבוץ, נרשמתי לאוניברסיטה, וחמש שנים למדתי מתימטיקה אף סיימתי את בחינות־הגמר הקשות. אם עדיין אני תקוע בעבודת־הגמר, אין זה אלא מקרה. את אשר השגתי עד עתה, איש לא יקח ממני.

מתוך עצלות, בלי כל ספק, עדיין אני מחזיק עצמי מאוהב בה. שהרי אפילו את תווי־פניה אינני זוכר. יש, שאני צריך לנהל דיון ממושך עם עצמי כדי לזכור את צבע עיניה, שיעור־קומתה, אורח־דיבורה.

מתוך עצלות, בלי כל ספק, עדיין אני מחזיק עצמי מאוהב.

קריאה ראשונה

כעבור שלושה ימים, בשעות אחר-הצהריים, קוראים לי שכני הגרים בקומה הראשונה לענות לקריאת-טלפון.

קולו הכבד, חסר-החן, של בעלה.

"שלום לך. הגענו לירושלים."

"טוב. טוב מאד. הבאתם את הילד?"

"כן... (היסוס קל) סמכנו על הבטחתך והבאנו אותו אתנו."

"ובכן, אני אקח אותו, כפי שהבטחתי. אני מקווה שאינו שובב גדול..."

דומיה מעבר לקו. רצון לשקול את הדברים באורח גלוי, בלתי-משוחד. לבסוף תשובה.

"לא, אינו שובב. ילד ער, אבל לא פרוע. תוכל להשתלט עליו בקלות."

אני דומם. נתקף עצבות ורפיון. בעצם, מה לי ולהם?

מעבר לקו זורמת דאגה נוכח שתיקתי. קולו של הבעל מהסס.

"פשוט... רצינו לדעת... מתי אפשר להביא אותו אליך?..."

"הו, בכל שעה שתרצו."

"מחר? בשעות הבוקר?"

"טוב."

"מוקדם בבוקר?"

"כרצונכם..." (כבר נתמאס עלי כל הענין).

"באמת, נורא מודים לך. אין מלים..."

"שטויות."

"אם כן, שלום. להתראות... מחר..."

"להתראות... (עתה קולי מהסס) מסור שלום לחיה..."

"היא פה על-ידי. מוסרת אף היא שלום."

הילד

סבור הייתי שהתכוונו לשעה שמונה בבוקר. אבל הם חשבו על זריחת השמש, על טל-הבוקר, על איילת-השחר. כמובן, העירו אותי משנתי. בעלה וילדו עמו. צילצל בפראות. וכיון שהתמהמהתי לפתוח — טילטל את הידית בחזקה. כמעט פרץ אל ביתי. המעבר מן הקיבוץ אל העיר בילבל אותו לחלוטים. מבקש היה להסתער על הלימודים כאילו נדרש לנפש שדה-קוצים.

ובאין עוד כל חושי עמי, כבר היתה מונחת בחדרי מזוודה וילד כבן שלש יושב עליה. גור-אדם קטן וחירור הלוכש כחולים. ואני, חמוץ-פנים, שעיר, כבד, עיני מקושרות, רכנתי באפס-כוח אל הילד כדי להתבונן בפרצופו.

טובל היה באלומת-אור שזרמה מן המזרח. דמיון הילד אל אמו היה מדהים, מפחיד, נוסך אושר. אותו חיטוב-פנים, אותו פה קרוע, צמא תמיד. והעיניים, אותן עיניים השקועות בארובותיהן. אני מסתובב מנומנם, אבל כבר נרגש, כל אהבתי פורצת אלי. מברר שאלות-יסוד. מה הוא אוכל? מה הוא שותה? כיצד רוחצים אותו? מתי הוא ישן? מה לעשות בו? ומקבל תשובות פשוטות —

הכל הוא אוכל ושותה, אבל אין להכריח אותו. רשאי אני לקחתו עמי לכל מקום, ואם יאמר שרגליו כואבות אין להאמין לו. אוהב הוא להיתלות על הכתפיים. במשך היום מוטב שלא יישן, שמא יעשה צרות בלילה. וכאן גוחן האב, משיר את ילדו מעל המזוודה, הופכה ומפשפש בה עד שהוא מעלה ממעמקיה שמיכה של גומי. בחיך מבוש מסביר האב שאת השמיכה הזאת יש להניח מתחת לסדין, שכן הזאטוט עודו מרטיב בחשאי...

אני מלא צהלה. מתבדח על חשבון החינוך המשותף, אבל מקבל את ההוראה בהתלהבות. חדנה ניצתת בי. כבר אני קצר-רוח להישאר ביחידות עם הילד. אלא שהאב מסתכל בי באי-אמון. ואכן, ראוי אני בשעת-שחר זו לאי-אמון. רווק מוצק, המים, מהלך במלבוש-לילה סתורים, בחדר הפוך.

לפיכך קם אני מיד לשלח את האב. הילד הולך אחריו ככלב קטן. האב נעצר, רוכן על בנו, מנשקו בחזקה, מלטפו, שולף מסרק מכיסו ומעבירו בתלתלי בנו. מרעיף מוסר:

שיתנהל כפי שראוי להתנהג —

שלא יטריח —

שלא ירבה בבקשות —

כי הנה, אין אף אחד רוצה לנטשו. אבל אם יקלקל מעשיו, מי יבוא לאסוף אותו ולהחזירו?

אנחנו מתקדמים אל הפתח, אבל הילד, רציני ועקשן, אינו מרפה מאביו. אין ברירה לאב אלא לשוב על עקבותיו, להפוך שנית את המזוודה ולזרות על הרצפה צעצועים של קיבוץ: טרקטורים מגושמים עשויי-עץ, מחרשות, מקצרות, דמויות קטנות של חקלאים שקפאו במצבים מגוחכים.

בעוד הילד נופל על השלל אנו שנינו חומקים אל הפתח, קובעים סידורי-קשר. (טלפונים, וזה הכל). לפתע מתברר לתדהמתי שאיתנה כוונתם להפקיד את הילד בידי למשך שלושה ימים רצופים. אין לי ברירה אלא לאחל הצלחה בבחינות אף נותן אני כמה עצות מנסיוני המבורך, מברך לשלום. אלא שהאב מהסס פתאום, נתקף הירהורים רפים, כממאן להניח את בנו בידי. בלחש הוא מספר לי שאמש, בהגיעם לירושלים, דימו לגלות בילד סימני מחלה. חיה אף ביקשה להשאירו במלון, לנסות וללמוד על אף נוכחותו. אבל הוא, האב, התעקש. מחלה? מה-פתאום? הילד פשוט מבולבל מן הנסיעה.

אני מתבונן בפניו הגרמיים, בעורו השחרחר הכבד מגילוח. זהרורי-חמה מרצדים-

מתנפצים בין שיניו החזקות. חלונות דירתי בוהקים באור־היום החזק. יום של חמסין, בלי כל ספק, מיועד לכולנו. בעדינות אני מגיף את הדלת מאחרי האב, משלחו ישר אל ההרים המתרוממים מעל שכונתנו. בחזירתי לחדר מיד גופי צונח על המיטה שעודה חמימה. חולשתה של השכמה מוקדמת זו. בעיון אני סוקר את הילדון, שפבר רתם מחרשה לאחד הטרקטורים ויצא לחרוש ברממה את המרצפות השוממות שלי. לדמיון כזה לא פיללתי. כאילו הטבע עצמו מתעתע בי. כיצד יכלה להשליט את בבואתה על בנה. הפעוט חורש ומגניב אלי מבטים. אני קורא לו ליקרב אל מיטתי. הוא מרפה מיד מצעצועיו, מזדקף ובא אלי. צייתנות מתוקה שפזאת. דומה גם הוא מבין שהוריו זנחו אותו ולא נותר לו בעיר הגדולה והחדשה אלא אדם אחד והוא אני. נעמד ליד מיטתי. פניו חיורים, סגופים מעט. אני מתבונן בשמחה ובהשתאות בעיניו שהן העיניים שלה, בכל הדרן. אותה ירקרקות חולמנית. ביד קלה אני מלטף את שערו, ולפתע, בתנועה פתאומית, כבדה (כבדה מדי...), אני תופס בו ומחבקו, מאמצו אל לבי; ובעוד הוא מפרפר בורועותי אני נושק את שתי עיניו, את לחייו. אחר אני מרפה ממנו ושואלו לשמו. מסתבר שקוראים לו יאלי.

ה ה ר י ו ן

לפני שלש שנים, בחורף, בימות־הגשמים, הפקידו ידידים בידי למשך כמה ימים כלב־זאב צעיר. בערבים, בשובי מן האוניברסיטה, הייתי רותם את הכלב לרצועתו, יורד אל הרחוב שטוף־הגשם, והולך עמו בינות לאורות המעומעמים והרטובים, מעמוד לעמוד, מעץ לעץ. פעם אחת, ליד אחד העצים, מסתתר מפני המטר הדק, נתקלתי באריה ג, אחד מחברי הקיבוץ, רווק בגיל־העמידה, רחב־גרם, מזוקן, עטוי אדרת־כבשים מטונפה. אף שלא היה מבני־הכשרתי, נעצרתי לשוחח עמו. אף הכלב נראה מעוניין, השתטח לרגליו של אריה, ליקק את מגפיו הגבוהים. רווק מושבע זה היה יורד כפעם־בפעם לאחת הערים הגדולות כדי למצוא לו נשים. הלכנו רכיל בפיוזר־הדעת, באטיות, בין המטרות. לבסוף הרהבתי עוז בנפשי ושאלתי עליה. סיפר לי שפבר נתעברה. כל הלילה התהפכתי על משכבי, נרגש מן הבשורה. למחרת היום כלאתי את הכלב עם מזונו במטבח, לבשתי מכנסי־ח'אקי ונסעתי לראותה. סבור הייתי שאמצאנה בחדשי הריונה הראשונים. מצאתיה וכרסה בין שיניה. כרסה העצומה. יום של סערת־גשמים. כל היום ניתך הגשם על הכבישים. האדמה היתה הופכת עיסת־ברוך עמוקה. חלונות האוטובוס נתכסו אד אפור וכבד. בשעות אחר־הצהריים הניחני האוטובוס בסמוך לקיבוץ וברגלי עברתי את שבעת

הקילומטרים מן הכביש עד למשק עצמו. בדרך־עפר הלכתי, בין ההרים, לנוכח שמיים אפורים ומטפטפים.

חדר־האוכל היה ריק, ציננה מילאה את חללו. השעה היתה חמש אחר־הצהריים, שעה דוממת בקיבוץ. הסתובבתי באולם הגדול, בין השולחנות הערומים, מבקש לשווא להתייבש. נעלי היו כבדות מאדמה, שולי מכנסי מטונפים בבוץ. לפתע נתקפתי מבוכה. מה לי פה? מכל חברי הכשרתי לא נותרו במשק אלא היא ועוד זוג לא־ידידוטי. יצאתי לפרוודור, עמדתי כנגד לוח־המודעות וקראתי בשקידה את סידור־העבודה, את תכניות ועדת־התרבות, את דבר מרכז־הקיבוצים. מישחו נעמד סמוך מאחרי גבי וקרא אף הוא. בלא משים אף התחכך בי מעט. הסבתי ראשי וראיתי.

קוראת היתה באותה התרכזות חולמנית האפיינית לה. רגליה המתוקות, הדקות, תחובות במגפיים גבוהים. כרס נוראה, עצומה היתה ניצבת בינינו. היא הבחינה בי וחיכה קלות, כאילו מאליו מובן הוא שאקצא כאן לפניו ביום שכולו גשמים, שנתיים לאחר שעזבתי את המשק לבלי שוב אליו.

שאלה אותי למעשי. סיפרתי על האוניברסיטה בירושלים. לא הארכתני בדברים כדי שלא להיות לטורח. בלי הרף שוטטו עיני על כרסה. הרי למען ראותה באתי. גררה אותי אחריה לחדרה, אשה הרה, רכה, יפה, נעולה מגפיים, בוססת אטית בבוץ, בשביליו של קיבוץ הררי נוטף־גשמים, שאנשיו נחבאים. האיש שלה היה גם לו בחדרם האפלולי. היא קרבה אליו חרש והוא מיד נייער, קם ממיטתו, כאילו נפחד מפניה.

"זאב"

"דב"

התוודענו זה לזה.

קפה שתינו וצנימים קשים כאבן כירסמנו. אחר גיששנו למצוא מכרים משותפים כדי לכרסם אף אותם. אט־אט תמו כל הנושאים. לא נותר לא אלא לספר על משוואות אלגבראיות שהן מעבר לכל כמיהה.

אפלולית כבדה נשתלטה בחדר. (משום־מה לא העלו אור). דממה. היא היתה מוטלת על הכורסה, רגליה יחפות, יפיה שקוע. בטנה העצומה ריחפה בחלל. בחוץ, שוב פרץ גשם עז, ברד היכה על החלונות. הכל שוקע. גגות הבתים הקטנים מתכסים ערפל. חולשה אוחזת בנו. אפילו הוויכוח המגומגם על עתידו של הקיבוץ דועך. אני קם לפתע ממקומי, אחוז בהילות, מבקש לנסוע, להיסוג. היא, המוטלת על הכורסה, כבר מנענעת בראשה לפרידה (הכשרון שלה להתיחס אל בני־האדם כאילו הם דוממים); אבל בעלה, זאב, חושף את שיניו, עוצר בי.

"בגשם שכזה?" הוא תמה, "מי יאסוף אותך בכביש?"

אכלתי עמם ארוחת־ערב. חברים ניגשו אל שולחננו, טפחו על שכמי, אמרו דברים בטלים. כולם הבינו מיד שבאתי לראותה. חזרנו שלשתנו אל חדרם וישבנו לעשן. למעמסה הייתי עליהם. אורח כבד, מאוהב,

עקשן. בעלה לא היה מרפה ממני. כל הזמן הסתובב לידי, גוו מתוח, עיניו דאגות. לפתע דיברנו על אודות הלידה הקרובה. אני אמרתי: תראה, זו תהיה ילדה. בעלה נטה להסכים. אבל היא היתה בטוחה שכן בבטנה. לא הניחה לנו להתווכח.

אחר שמענו איזה תקליט —

קרוב הייתי לבכי —

הלינו אותי בחדר הסמוך לחדרם. היא נטלה שמיכות וסדינים והציעה לי את המיטה. לפתע נמצאנו רק שנינו בחדר. אני ישבתי על אחד הכיסאות, מתבונן במתיחות אל תנועותיה הקלות: איך היא פורשת סדין, שמיכה, מטילה כר צחור. השקט שלה העשוי להביא אחרים לכלל טירוף־דעת. יחפותה, חלקת בשרה. אני מדבר בעיקר על הבשר, על גופה, כדי להיות מובן. היא נעצה בי את עיניה. כאילו רק עתה הרגישה בנוכחותי.

"מה לך?" לחשה.

נרעדתי.

בא בעלה ונטל אותה.

כיביתי את האור. פשטתי את בגדי. גלשתי אל בין המצעים הקפואים. לא יכולתי להירדם. קמתי בחשיכה ופתחתי את החלון. היקום היה נוטף וצומח. גבעולים זינקו מתוך אדמה סופגנית וטיפסו באפילה. עצים השתרגו על הבתים, שולחים שרשים למעמקים הלחים. כרידשא היו צצים בקול המולה. שדות היו נובטים במרחבים הרחוקים.

ריח הגשם והרוח שטף את פני.

על בהונותי באתי אל המחיצה המפרידה בין חדרי לחדרם. הנחתי אזני על הכותל הדק, לשמוע את אשר יאמרו, את אשר יעשו. דממה היתה בחדרם. שמעתי את קול בגדיהם הנושרים. לבסוף עלה קולה השקט, הצרוד מעט.

"כבר שלושה ימים שהילד רדום. לא בועט בי... לא־כלום..."

האור כבה בחדרם. אותי לא הזכירו אף במלה אחת. כאילו לא באתי, כאילו כלל לא נולדתי.

עם שחר נעלמתי.

לאחר שלושה חדשים, כשנודע לי שילדה בן, כבר הייתי שקוע בבחינות, סגור בתוך טבלאות. עפעף לא הנדתי.

תכניות

כמה מגוחך. כבר רבע שעה שאני חוקר לדעת את שמו האמיתי של הילד ומעלה חרס בידי. הצעותי ההגיגוניות: יובל, אייל, או אליעזר, נדחות בנענוע עקשני של ראשו הקטן. אי־אפשר להציל מפיו דבר, איש לא טרח ללמדו את שמו האמיתי. באלף דרכים שואל אני לשמו, ובאלף דרכים הוא עונה: יאלי.

לבסוף חדל לענות.

שמש נקשרת בעינינו —

הוא עומד לפני ושותק. סוקר אותי בעינים רציניות. ילד קטן, ספק־אנוש. אי־אפשר לדעת אם זאת אישיות מוגדרת או שמא רק צורה. דממה בינינו. אני מחייך אליו, מעווה את פרצופי. אך הוא עדיין מתבונן בי ברצינות. אני חובש כר לראשי. חיוך גדלק בפניו. אני זוחל לפינת המיטה, מתכרבל בשמיכה — גוש כהה ונוהם. הוא פורץ בצחוק גדול.

עתה נפרצו הסכרים. בלא שנתבקש הוא מתחיל לספר לי בשפת־תינוקות עילגת מעשיות שאין למצוא ביניהן כל קשר. מעשה בטרקטור שעלה על אבן גדולה וירד ממנה, מעשה באבא של ילד אחד שנפצע. ומעשה בנחש "נורא מסוכן", שזחל לו ליד חדר־האוכל של המבוגרים.

מלים רבות אינני מבין. המאמץ להבין את דבריו מתיש ומשעמם אותי. הסיפורים שלו משונים מאד. אין להם סוף, אף לא מוסר־השכל. רק עובדות מצטברות סתם. לבסוף הוא משתתק. אחר, מבקש מים.

יחד אנו הולכים אל המטבח ואני שואלו אם ירצה במים קפואים. הוא מופתע מאד מהצעתי. מהסס. לבסוף מחליט בחיוב. אני מוזג בכוס מעט מים, חוצב קוביות של קרח מתבנית שבמקרר ומשקיען בתוך המים. בשתי כפותיו הוא נוטל את הכוס, שותה בזהירות, מלקק את קוביות־הקרח הצפות. מופתע. הקור צורב את לשונו. אבל הוא אינו מרפה. מחייך אלי כשותף־לדבר־עבירה. לבסוף הוא מניח את הכוס, שולה קוביית־קרח מתוכה ומתחיל לכרסם בה.

עד שפיליתי להתרחץ, להתגלת, להתלבש ולשתות קפה, כירסם הילד חמש קוביות קרח עד תומן.

אינני סבור שמעשה זה הוסיף לבריאותו. אולם כבר בשעת־בוקר זו החלטתי בנפשי שלא אני המופקד על בריאותו.

כל מה שירצה אתן לו.

רשאי אני לפנקו.

דומה, ילד עצוב —

ולו אשה אהובה היו מפקידים אצלי למשמרת, הלא הייתי נותן לה כל שתרצה.

עתה, כשהחדר מסודר, אני מושיבו על ברכי כדי לתכנן את כל נפלאות היום.

ראשית: גן־חיות — אריות, קופים, דובים וזאבים.

שנית: מנה של גלידה.

שלישית: בריכת־שחייה.

רביעית: שוב מנה של גלידה.

חמישית: טנק קטן שנקנה לו באחת החנויות. טנק אשר יגן על הטרקטורים שלו.

ששית: סיפורים שנספר לו בטרם תרדמה.

שביעית: אולי נמצא נדנדה.

הוא שומע את התכניות במנוחה גמורה. אחר צונח מברפי ונעמד. עמידתו כעמידתה, כפיפות קלה בשכמות גב דק ורך. אברים רפויים ומרושלים כלשהו. דיוקן־ההירהר־

רים שלה.

אני נוטל את קדקדו, שולף מסרק ומסרק את תלתליו. לפתע הוא לופת את מתני בחי-
 בוק של תינוקות. כבר בטוח שהוריו נטשו אותו ולא נותרתי אלא אני.
 אני נרגש. נכון יותר, נסער. מניף אותו בחזקה באוויר, נושק שוב את עיניו.
 אפשר אותו רגע חדרה בי ההכרה הנעימה שהילד יימצא שלושה ימים רצופים
 ברשותי המלאה.
 לבסוף אני מרפה ממנו. בחילה קלה עולה בי. אני מרכיב משקפי־שמש, זורק מבט
 בראי. פותח את הדלת החיצונה. עולם שטוף שמש אדירה.
 שנינו יוצאים להלך בירושלים הקודחת בשתיקתה.

נגד ירושלים

צריך לקבוע עמדה ברורה כנגד ירושלים, אי־אפשר לחצות אותה בשתיקה. אני
 טוען: ירושלים עיר קשה. לפעמים, קשה עד מאד. אין להאמין לצניעותה, לרפוחה
 שאינה רפוחה. די להתבונן בבתי־האבן הסגורים שלה.
 מרבים לשבח את זוך האוויר. כן, זאת גם אני יודע. אבל הלילות הריקים. אחרי תשע
 בערב אתה פוסע משכונה לשכונה כבעיר־מתים. לעולם לא תיעצר מכונית לקריאתך.
 שלוחה המדומה.

אנשיה תמיד מתוחים, תמיד חרדים, כאילו בכל רגע עומדים לשים עליהם מצור,
 להפגיו את בתיהם, לגזול את מימיהם.

עיניהם הירושלמיות הדאוגות, ההומור המריר שלהם. הציפיה המטרופת למכתבים,
 זלילת העתונים. הרדיפה האיך־סופית אחר הכבוד האיך־סופי.

אני מדבר על ירושלמים אמיתיים.

אתה הולך במרכז העיר, בצומת־הרחובות, במשולש הקטן חד־הזווית, וכאן צפוי לך
 שתפגוש את כולם. לא תימלט מידי איש; אף לא מידי הפרופיסורים הקטנים. העוצ־
 רים אותך בלהיטות כדי להשמיע לפניך את חידושיהם האחרונים ולפתע הם זונחים
 אותך, משום שראו במדרכה הנגדית אדם שהוא חשוב ממך.

והחידושים הלשוניים.

כל היום הם עסוקים בשפה, במלים. גם פרופיסורים ירושלמים למתימטיקה מנסים
 כוחותיהם בחידוש מלים.

כי כולם כרוכים פה אחר הסמלים. מרוב להיטות לסמלים סבורים הירושלמים שהם
 עצמם סמלים. לפיכך הם מדברים באורח סמלי ובלשון סמלית, הולכים בצורה סמלית
 ונפגשים זה עם זה בדרך סמלית. לעתים, כשדעתם נחלשת, הם סבורים שהשמש,
 הרוח, השמיים הנטויים על עירם, כל אלה אינם אלא סמלים שצריכים עיון.

אני יוצא מביתי שבשכונת נווה־הרים, גולש ומקפץ בין הסלעים, בשבילים מוכרים
 המתפתלים אל בקעת המצלבה. אחרי מדדה הילדון הזר, דמות־דיוקנה, סמל שלה.
 עיניו הבהירות היוקדות מהלכות אחרי. את כל תנועותיו הוא מחקה.

אני קוטף גבעול, אף הוא קוטף גבעול. אני חובט בגבעול על הסלעים, אף הוא חובט
 על הסלעים. אני נעצר ורוכן לקשור את שרוך־נעלי שניתר, אף הוא רוכן לפשפש

בנעלו. בסתר אני משתין ליד אחד העצים, ואף הוא נעצר ומבקש להשתין. הנה, גם אני יכול לראות עצמי סמל.

גן החיות הירושלמי

הביקור בגן החיות הירושלמי היה ביזבוז־זמן, במובן מסוים. יאלי קטן מדי, ואף שניסיתי להלהיב את רוחו לא גילה התעניינות בחיות הפלואות. על הג'ירפות ועל הפילים התבונן במנוחה שלמה, דומה שלא ראה אלא את קצתם. האריות, הזאבים והדובים שיעממו אותו. להקת־הקופים הצווחנית לא היתה ברורה בעיניו. את כל הבטנים שנתתי בידו על־מנת להאכילם בהם זרק לתעלה. לעומת זאת השתהה שעה ארוכה ליד כלוב קטן בו נמצאו תרנגולות פשוטות, אף התעניין מאד בכלב קטן שנגרר אחרי גברת אחת. גופת צב מרוסק שהיתה מוטלת על אחד השבילים הסעירתו. שלש שעות תמימות סובבנו במשעולי הגן. מאז ימי ילדותי לא ביקרתי בגן החיות, ובמובן־מה נתעוררה בי סקרנות. לפיכך לא פסחנו על שום כלוב. הלכנו מן החבר־בר הלובי ועד היחמור הנגבי; אף הצצנו בנחליאלי כחול־הנוצה. מפאת השרב הכבד התחבאו חיות רבות במחילותיהן. כל כמה שצעקתי לעוררן, לא ניארתו להיראות. היחסים ביני לבין הילד נעשו לפתע כבדים, לא־מוצלחים. אפשר בי היה האשם, וזאת משום קוצר־רוחי, משום שיעמומי. אבל אף הוא אינו ידידותי. מרבה לשתוק, כאמו.

לבסוף נתמאס עלי גן־החיות. מצאתי לי פינת־חמד מאחרי אחד הכלובים, בצל ארנים, ליד חצרו של תאו ישיש. ישבתי על ספסל ויאלי החל להסתובב על־ידי, מחפש מה שמחפש בין מחטי האורן, ליד הגדרות. אחר בא אלי ושאל את רשותי ללכת ולתור איזה מורד קטן שנטה לפנינו. הסכמתי, אבל בתנאי שלא ירחיק. מיד הרחיק. קמתי ורדפתי אחריו. תפסתי בידו ובחזקה הובלתיו בחזרה אל הספסל. הוא שתק. מצא לו גרוטה של ברזל דמוית־מכוננית והחל להניע אותה ולהובילה מסביב לספסל. אשר לי, נמצא לי עתון מיום אתמול תחוב בין מוטות הספסל והת־חלתי לקרוא בו.

חמסין כבד. ביטול־זמן שכזה.

ראשי החל לצנוח ברפיון. הילד כבר מסתובב באי־מנוחה מסביב לספסל, מגניב אלי מבטים. מבקש הוא להרחיק, ללכת אל המדרון, או אל גדר סמוכה. אני כבר איני מגיב. בעצם יכול הוא להסתובב, וכי מה סכנה נשקפת לו. החיות כלואות בכלוביהן, הגן נעול. אשר לי, תמיד אני מאמין בשלטונות. וכי יש סיבה שלא יהיה הכל כשורה. העתון שיעמם אותי. מסתבר שכבר קראתי בו אתמול. השרב הילך עלי תנומה. לא אשוב לספר על ההתעוררות המוקדמת. ידי צנחו לצדדים בלא כוח. זבוב קטן נרדם על אחת מעיני ולא מצאתי כוח להעירו.

כנראה נרדמתי לכמה דקות. התעוררתי, והילד לא היה לידי. לא זעתי ממקומי, רק שלחתי עיניים לחפשו. מיד מצאתיו. מהלך היה בעקבות שלושה ילדים על־פני גדר סמוכה שנתגבהה והלכה.

(תיאור הגדר: אבנים אפורות לא־מסותתות. הגדר נוטה במורד, הולכת ומתגבה עד שהיא הופכת חומה. למרגלותיה, דרדרים על חרולים. היסטוריה של קוצים. פה־ושם אבני־בנין מהופכות. קופסות־שימורים ריקות. נסיונות להטמין אשפה).

יאלי פשוט נגרר בחשאי אחר שלושה ילדי־רחוב גדולים ממנו, שטיפסו על הגדר על־מנת ללכת לא־רחה. אין כל ספק, זה זמן רב כבר היה עוקב אחר־מעשיהם, אף כי הם לא הרגישו כלל בקיומו.

שלוש הדמויות הלכו אט־אט, שומרות על שיווי־משקל. ראשיהם רכונים אל קו הגדר הזורמת לרגליהם. במרחק־מהם הולך לו יאלי, פוסע בעקשנות, במין התמדה שהוררית.

עקבתי אחריו מזוויות־עיני.

גוף של הילד כפוף, שכמותיו בולטות מבעד לחולצתו הדקה, אף הליכתו מרושלת, אלא שנוספה לה האימה. אט־אט הוא מהלך, צעדיו אינם מורגשים. ילדי־הרחוב שלפניו כבר הקדימוהו ועתה הם מתחילים להשתלשל בחירו־הנפש מקצה הגדר. מיבצעים הנועזים. יאלי נעצר, מביט סביבותיו. תנועה אחת לא־זהירה וכבר היה מתרסק על הקרקע. אלא שלי לא היה איכפת.

להיפך, מרוגש הייתי!

הנה, כמה יוקדת מעל ראשי. בעולם סתיו חמסיני ואפור, וילד שאני מופקד לשמור עליו מהלך על גדר שאינה לפי מידתו. המקום ריק מאדם, החיות מתנמנמות בכל־יבם. אני שמוט על אחד הספסלים, עיני אורבות. חשבתי: לו היה הילד נופל עתה היתה זוכרת אותי היטב. נחרת הייתי באחת התמונות, ולו אף כמתנמנם על ספסל שבצד.

הילד פוסע עוד כמה פסיעות קטנות אבל נעצר לבסוף, שפן הגדר מתרוממת והולכת מתחת לרגליו. הוא מבועת, מתחיל ליבב.

לקחתי את עתון יום־אתמול ופרשתיו על עיני. מאד הייתי מרוצה מעצמי. השלנה המדומה הזאת, שאינה מתאימה לי כלל.

הילד קרא לי.

עפעף לא הנדתי. קופא במקומי, חשבתי על האשה היחפה שלא ראיתי זה שלש שנים. הילד צרח.

ולפתע דממה. אני עוצם את עיני. שביבי־אור ניתזים בין ענפי הארנים. מישוהו חש לקטוף אותו מעל הגדר. כבר הורידו אותו, אף שאלו לשמו, שכן שמעתיו אומר בבכיו: "יאלי".

איזו מהומה קטנה משתררת סביבו. אפילו התאז הישיש מרים ראשו. שנים מעובדי הגן באים ושואלים: איפה אבא? איפה אמא?

כאן צריך אני להתערב, בטרם יטלו אותו ממני. אני קם ממקומי, מקפל את העתון, ניגש אל החבורה, נוטל את הילד. בלי אומר, בלי תודה.

כשאני יוצא מן הגן אני מוריד אותו מפתפי ומניף אותו באוויר, מנדנד אותו, תולה אותו על ראשי. הוא צוחק. בעיניו עדיין מזהירות הדמעות, והוא כבר צוחק.

הירור

העניינים פשוטים. אשה ואיש עזבו קיבוץ (מעשה של יום-יום) ועלו לירושלים. בן קטן יש להם, ואין בכך כל רע. משום שנאלצו להיבחן וזה זמן רב שלא נגעו בספר, נסתגרו להם בספריות ואת בנם הקטן הפקידו אצלי למשמרת. אף שאיני ידיד שלהם, יודע אני שאין להם אדם אחר בירושלים.

לפני שנים התאהבתי באשה, באורח קשה, בייסורים, בשתיקה. משום שהיא אשה רשלנית, הוזה, מסובכת בהרהורים, שכחה את אהבתי, ועם שחר שלחה את בעלה להעירני משנתי ולמסור בידי ילדון שלה, בנה יחידה, צלם-דיוקנה. והימים לוחטים, חילופי-העונות, ואנו בירושלים, שהיא עיר קשה.

תחילה נשקתי לילד, אחר האזנתי לסיפוריו שאין בהם כל משמעות. לבסוף הלכתי עמו לגן-החיות הירושלמי, כי כבר השתעמם אצלי, כי כבר השתעממתי אני. על ספסל שבאחת הפינות התנמנמתי, ובינתיים חמק הילד מפני וטיפס לו על גדר עזר-בה שמתגבהת והולכת כחומה. כפשע בינו ובין המוות.

המפליא הוא שאני לא התרגשתי, שעוד ביקשתי לנמנם.

ארוחת-צהריים

ארוחת-הצהריים של יאלי נתקלקלה מראש בשל מנה גדושה של גלידה אשר קניתי לו ביציאה מגן-החיות.

מכל-מקום, אני השתדלתי שיאכל. למסעדה הקואופרטיבית הלכתי עמו, הושבתי על כיסא, קשרתי מפית לצווארו, אף נתתי בידו תפריט וקראתי לפניו כל מה שכתוב בו. הוא הקשיב בסבלנות, אף עיין בעצמו בפתוב ברצינות מרובה. המלצר-רית שניגשה לשרתנו חפנה את סנטרו ברוב חמדה. שפן יאלי, יש להודות על האמת, מעורר חמדה ביפיו, בעיניו המזהירות, בעורו השחמחם, המלוהט.

ערכנו מועצה קטנה. אבל הילד לא קיים את ההחלטה שהושגה בעמל רב. בצלחת שהושמה לפניו לא נגע. רק שיחק לו במזלג, חסרת-יאבון לחלוטים. המלצרית המאוכזבת כירכרה סביבו, רמזה לי לפתותו, לנסות ולהכריחו. אולם אני סירבתי. מה פתאום? להכריחו? מי? אני?

מעבר לשולחנות הסמוכים מתבוננים בי האנשים בחשדנות. כאילו גנבתי את הילד אי-משם ואני מובילו למכרו לישמעאלים.

אני מכלה את מנתי שלי, מעביר את צלחתו לפני ומכלה את מנתו שלו. שולף סיגריה ומעשנה. ומבעד לטבעות-העשן אני מביט בשתיקה בחלון הקרוע ליד שולחני, אל אופק הרי-אדום הפחלחלים, רוח של שרב, הילד מתנמנם לפני.

אני מועך את הסיגריה, מקים את הילד ממקומו, משלם ויוצא אל הרחוב. ליד דוכן של גלידה שוב אנו נעצרים. קונה שתי מנות בשבילו ובשבילי. לאחר שהוא מכלה את מנתו, אני משקה אותו גזוז קר. צמאונו מפתיע אותי. כאילו מבקש הוא לכבות דליקה שנפלה בגופו הקטן.

הוא מהלך בכבודות. לפתע ביקש ממני שנלך לישון. אך אני אומר: חלילה, עדיין היום גדול לפנינו. הוא מבקש שאשא אותו על כתפי, כי רגליו כואבות. אני נוטל אותו, מרכיבו על כתפי. אחר שעה קלה, מורידו. דממה בירושלים. אנחנו פוסעים באטיות בעקבות יונים שמנות. שיאלי מנסה לשווא לצודן. האספלט ניתך מתחת לסוליות. אטאט אנו יורדים אל הגן העירוני ששביליו לבנים ופרחיו קטנים ומכוערים. שמש קשה מרחפת על ראשינו. אני מוביל אותו ללא תכלית, בשרב, תועה בין שבילי-הגן השוממים. הוא מפגר אחרי, סמוק משמש ומעיפות. אני עוזב את הגן, חוצה שדה קטן של קוצים ומתקרב אל בית-הקברות המוסלמי הישן. יאלי נבלע בין החרולים הגבוהים, חותר בהתמדה אחרי. בית-הקברות גדור, אבל אני מוצא פירצה ובה אני נכנס, הילד בעקבותי, אל סבך עצי-זית, אל בין מצבות גדולות.

הפירצה

לאחר שסיימנו את בית-הספר התיכון יצאנו למחנה-הכנה באחד המשקים, לשם באה הכשרה אחרת כדי להתאחד עמנו. כמה שמחנו להתאחד עם שפעת בני-אדם חדשים. לאחר זמן-מה הבחנו בה, משום הליכתה הכפופה והמרושלת, משום יפיה שאינו מצוי. כילדים היינו, וכילדים התאהבנו בה. כמאה איש מנתה כל הכשרתנו, ואף שחשבנו כי אין אנו בודדים — היינו בודדים. כמובן, אני שתקתי. מלגלג על אלה שניסו אליה דבר. אבל בלילות יש שהייתי מסתובב ליד צריפה. מהלכת היתה יחפה, בבגדי-עבודה. אף למסיבות ערב-שבת היתה באה יחפה, כאילו בשדות נולדה. עיני היו צונחות תמיד אל כפות-רגליה, שבאורח-פלא היו מזהמות וטהורות בעת-ובעונה-אחת. מלבד דיבורים בטלים ומשפטים של סתם, לא החלפנו בינינו דבר. אמת, פעם נזדמנה לי פגישה ממושכת עמה. היה זה בכרם, בסוף הקיץ. ימים אחדים לפני מועד גיוס הבנים. חבורה גדולה עבדה בבציר. ולאחר ארוחת-הצהריים, כאשר התעננו השמיים, קבע אותה איש-המשק כבת-זוגי בעבודה. התחלנו לעבוד משני צדדיה של שורת גפנים עבותה. התעננותם הפתאומית של השמיים, רוח-הסתיו שהחלה להמות בעמק, אימתו של יום-הגיוס המתקרב, הופעתה הפתאומית, הסמוכה לי כל-כך — הכל היכה בי. היא היתה עובדת זריזה, בוצרת מהירה. ואני אימצתי כוחותי שלא לפגר אחריה. סכר נפרץ בי. לא פסקתי לדבר אליה. כל מה שעלה בדעתי אמרתי לה. על ההכשרה דיברתי, על המשק, על חברים אחדים, על רעיונות מעוררי-תדהמה במתימטיקה. אף ששתקה, דומה שהקשיבה לי. את פניה לא ראיתי. עלתה הגפן הסתירה אותה. רק את רחשה שמעתי מאחרי הסמוכות, בין הענפים. כרגיל, עבדה יחפה. וכפות-רגליה העדינות המכוסות בוץ היו מתגלות בסמוך לנעלי הכבודות, בינות לגזעים הדקים והמפותלים של הגפנים.

עד־מהרה, בשל קצב עבודתנו הסוער, הרחקנו מיתר הבוצרים, פורצים אל עבר שדות חדשות עמוסות אשכולות, שקויות מים, סבוכות בירק ובעשבים. ארגזים ריקים היו זרועים על האדמה הבוצית ואנו גדשנו אותם בפרי הבשל. ידי נתכסו שיכבה כהה ועבה של עסיס־ענבים. למעשה, צריכים היינו לשוב על עקבותינו, כדי לעזור לאלה שעדיין לא כילו את שורותיהם. שעת סיום העבודה היתה קרובה.

כאמור, לא פסקתי מדיבור. לפעמים אף הייתי עומד ונושא נאומים קצרים, מתלה־בים. נוח היה לי שאיני רואה את פני השומעת השותקת. אלא שלבסוף נתגלעה פירצה רחבה בשורת הגפנים הסבוכה שלנו. ארבע גפנים היו מחוצות על־פני האדמה. לפתע היינו חשופים זה מול זו. היא היתה יושבת על ארגז, המזמרה שמוטה בידה. רוח חלפה על פנינו.

בפירוש היתה לא־מושגת, קלה, צנומה, נטוית־גו. לא אמרתי דברים חשובים, אבל היא הטמינה ראשה בכף־ידה הפנויה, מקשיבה רוב־קשב.

זוכר אני שמבטי ננעץ בכפות־רגליה השקועות בבוץ. משהו כאב בי לראותן כך. אט־אט אבד לי חוט־המחשבה, שטף דיבורי, התחלתי להסס, לדעוך. אשכול קטן של ענבי־בוטר היה תלוי מדולדל בסמוך לקרקע, לוחך את כפות־רגליה. פסקתי מדיבורי, ורכנתי, מזמרתי בידי, כדי לבצור אשכול קטן זה.

לא היתה דממה. הרוח, קולות החברים הרוחשים בין השורות הגבוהות, קולות בתי־המלאכה שליד בנייני־המשק הרחוקים, המלבינים ליד צלע ההר.

עודי רוכן, בסמוך לקרקע, שלחתי את ידי, ובאצבעותי כוססתי את הבוץ הלופף את כפות רגליה, קלפתי את שיכבת העפר עד שחשתי בעור החלק.

היא שתקה, הוסיפה לשתוק. כמתוך כאב ישבה. לא זזה ממקומה, לא אספה רגליה. וכשהזדקפתי, מיואש, עדיין ישבה, המזמרה שמוטה בכף־ידה, עיניה קרועות.

במרחק, ליד בית־האריזה, צילצלו לסיום העבודה. שבנו, גוררים רגליים, אל נקודת־המוצא. ועדיין לא שתקנו, המשכנו בדיבור. שלולית כהה של מים היתה מוטלת באמצע השביל והיא חצתה אותה במתכוון. והעפר שהשחים את רגליה.

בריכת־מים

על אחת המצבות הגדולות טיפס יאלי, פשט רגליו הקטנות ושכב. אני התישבתי בסמוך לו, בין העצים, באפילת חופתם. תפוס בהירהורים עישנתי שלש סיגריות בזו אחר זו. אחר ניגשתי אל השוכב הקטן, התבוננתי בפניו הסמוקים, ניסיתי למדוד את דפקו. אשר העליתי היה דופק מזור, מקוטע, לא־יציב.

המפליא הוא שעד עתה לא שאל יאלי על אביו ואמו, כאילו נספו או נעלמו, והוא מחריש.

הצעתי לו לשחק עמי במחבואים.

אני הייתי כובש פני באבן אחת המצבות והוא היה הולך להתחבא. על־הרוב לא הרחיק ללכת אלא כמה צעדים, בשביל לעמוד מאחרי מצבה קרובה. אם הייתי מתדמה

כמחפשו, עובר על פניו ומשים עצמי כלא־רואהו, מיד היה יוצא ממחבואו כדי להתגלות לפני.

לעומת זאת, כשהתחלפנו בתפקידים, טרחתני להסתתר מפניו באורח מושלם. בין שני עצים גיליתי תעלה, ובכל עוז שקעתי לתוכה, מסווה עצמי בקוצים. משך עשר דקות חיפש אחרי. צעק, התחנן, בכה. קורא היה לי: חבר! חבר!

לבסוף יצאתי ממחבואי ומצאתיו מהלך חיוור. סיפרתי לו ששמי הוא דב. הוא התעניין לדעת היכן התחבאתי. הוריתי לו על התעלה. הוא הציץ בה בדאגה, אחר נכנס לתוכה והתישב בה.

לבסוף דימינו בנפשנו כאילו חזרנו לקיבוץ. קברי המוסלמים כבתים קטנים, ואנו נתנו להם שמות. הלכנו בדממה, ברחש העצים, מ"חדר־האוכל של הגדולים" אל "חדר־האוכל של הקטנים", מן הפעוטון אל מוסך הטרקטורים, משם לנגריה וחוזר חלילה. ניסיתי לספר לו על המתים הטמונים באדמה, אבל הוא לא הבין. שומר בית־הקברות שהתעורר משנת־הצהריים שלו גילה אותנו והחל לצעוק, לקלל, לידות אבנים. מבעד לפירצה הקטנה נמלטנו. יאלי מביט היה בי בדאגה. עדין חמסין כבד בירושלים.

עלינו על אוטובוס ונסענו לבריכת־המים. יאלי הותר מבגדיו והושלך למים הקרים. מרוב עזגן וקור צרה. אני צנחתי על כיסא־נוח סמוך לבריכת־הילדים, חלצתי נעלי והשגחתי על יאלי המשתכשך במים. הוא היה הקטן מכולם.

רוכל עבר ומכר שקדים מצופים בסוכר אדמדם, דגל משונה התנופף ברוח. נערים ערכו ביניהם תחרויות־שחייה נועזות. לפתע הגיחה מאחת הפינות חבורת תלמידות ותלמידים שלי, כולם בבגדי־ים. משהבחינו בי נעצרו, החלו להסתודד. אחר ניגשו אלי בזה אחר זה וציפצפו: "שלום, המורה!..." איש מהם לא החמיץ את ההזדמנות לומר לי שלום.

אני בריסי המושפלים, כופה על עצמי חיוך, שכן חבורה שלמה, רובה של בנות, צרה עלי.

שיחה קלה: שאילה לשלומי. מה עשיתי בחופש? האם התגעעתי אליהם? מדוע אינני רוחץ בבריכה? (מבטים אל עבר הילד). והעיקר: האם אמשך ללמדם בשנה הבאה?

השמים מתעננים מעט.

כמה חצופים מתבוננים בהנאה בכפות־רגלי החשופות, השעירות, הלבנבנות. מסתבר שכל השביעיות באו בצוות לבריכה כדי לבכות את מות החופש. מצדי, שייחנו להם. אינני מתירא מפניהם. הדבר המדהים אותי לעתים הרי זו הקלות בה הם עשויים לשקר, הקלות בה הם עצמם מאמינים בשקריהם. רוח קלה מלטפת את שערי, בלא משים אני מתיר את חולצתי לפני תלמידי, מגלה את חזי, טומן ידי בחיקי. הם מתגודדים עלי כלהקת זבובים על חלת־דבש, מבקשים

לחנוק אותי בסקרנותם, בחנפנותם. מבקשים לדעת את כל הפרטים על־אודות שנת־הלימודים הקרובה. אני משתדל להתחמק, לענות בהיתול, לפזר תשובות מעורפלות. אבל אט־אט הם סוחטים ממני כל שהם מבקשים לדעת.

שתי תלמידות אף נכנסות אל בריכת־המים, מסובבות את יאלי, מלטפות אותו, שור־אלות לשמו.

כל החבורה מעוניינת מאד לדעת מי הוא הילדון הזה. הרי אינו ילדי. לבסוף, בבת־אחת, הם נסוגים. הזכרים הקטנים לכודים בתוך עדת הבנות הכבדות. נעלמים.

כרגיל, אני משתעמם.

יאלי בתוך המים הנעזבים עסוק בהשטת בדל של עץ. שמש מיוגעת, רפת־אונים. אנשים מתנגבים, מתלבשים, עוזבים את המקום. אנחנו נותרים בין האחרונים. יאלי בא לספר לי שקר לו. הוא רועד. בשרו סומר עליו. אבל אני משלח אותו בחזרה אל המים.

אשה אחת, בודדה, מקרית, מעוררת את תאוותי, עד־חרפה. אני שרוע על הכסא, אכול תשוקה, חסרת־תקנה, ראשי מופשל לאחור. רואה איך השמיים מתכוננים לחוג את פרישת השמש.

לפני הכיתות

מורה אני למתימטיקה לשתי שביעיות ספרותיות. תלמידים שניסו לברוח מן המקד צוע, נלכדו ברשת, ונאלצו לשבת לפני ולפתור תרגילים ושאלות. לא, מעולם לא ניסו להוציא אותי מדעתי אלא שתמיד רחשה בכיתה המולה אטית, מילמול לא־נפסק של חישובים.

מתוך שהייתי מורה צעיר וחדש, נאלצתי ללמד בשעות האחרונות של יום־הלימודים. מקבל הייתי לידי כיתה כבדה, מתעלפת למחצה, המאוכלסת רובה בנות, שהיו מטי־לות שדיהן על השולחנות ונועצות בי עיניים עייפות, מופת־ייסורים. כמה בניס חלשים וממושקפים הכלואים בין עדת הבנות היו שולפים אולרים חדים וחורטים כל עת השיעור בכל שנזדמן לידיהם; כיסאות, שולחנות, קלמרים. כמעט בכל שיעור היה אחד מהם מזדקף, רפה ומאושר, מצביע בנצחון על אצבעותיו הזכות דם ומבקש רשות ללכת אל האחות.

אי־אפשר שלא למדו מתימטיקה.

הממוצע היה מניח את הדעת, אלא שמעולם לא התלהבו בפתרון השאלות. פותרים מוכנית בהמולתם הספרותית.

מול הקתידרה, בשתי הפיתות, היו פעורים חלונות גדולים.

כמה דקות לאחר כניסתי לכיתה היתה השמש באה ונכנסת אף היא מבעד החלון. קרני האור היו פורצות היישר אל עיני. היה זה זדוני ממש. דרשתי וילון מן ההנהג־לה, אך מעולם לא נמצא תקציב לכך. כמה מגוחך. חבילות של גיר התגוללו למאות בחדר־המורים. יכול הייתי לסחור בהם באין מפריע.

אני עומד לפני הכיתה ואט אט נקשרת שמש בעיני. כשאני פונה אל הלוח אני כבר מסנוור. משרטט מספרים עקומים, משולשים שאינם נסגרים, מפיל טעויות בחיבור פשוט של אברים.

אז קמה דממה בכיתה, ואחת הבנות מתנערת מרבעה ומעירה על הטעות. לפעמים היה נשמע קול צחוק כבוש, ספוג ערגה.

אשר לערגתם, זו היתה זורמת אלי לשווא, זורמת במרחב רחוק. בלי כל ספק, היו להם חלומות, אולי געגועים, אבל אני כבר עמדתי מעבר לנהר, בגדה השנייה, ליד לוח עמוס משוואות ריבועיות ממעלה ראשונה ופשוטה, בעיניים מלאות שמש.

ובשעת המבחנים, כשכל הכיתה מתיגעת בדממה בפתרון הבעיות הקלות-בתכלית, יש ולבי מתכווץ. חרש אני עולה על הדום הקתידרה, מתכנף מאחרי השולחן, ערירי, בודד, ראשי תפוס באגרופי, מהרהר לפתע באהובתי, מדמה לדעת, למשל, מה היא עושה ברגע זה עצמו.

קו הגבול

כשיצאנו, יאלי ואני, משער בריכת-המים, נדהמנו למצוא ברחוב סימנים ברורים של סתיו. עננים, מעט שלכת, אפרורית קלה וצינה ירושלמית חריפה שהחלה להקיפנו, מלטפת את הפנים. יאלי החל לרעוד. בגדיו הקיבוציים (מכנסיים קצרצרות וחולצה דקה) לא הגנו עליו מפני הקור. קלות נגעתי במצחו ונוכחתי שראשו מתלהט והולך. שערך עדיין היה רטוב, וכפעם-בפעם גחה טיפת-מים וגלשה במורד לחיו.

אז נעצר והחל להשתעל. עמד מול העולם הירושלמי הסתווי והשתעל במאומץ, מעומקי ריאותיו. אני עמדתי לידו, ידי בכיסי, והתבוננתי בו בעיון. עוברים-ושבים זרקו בנו מבט.

אי-אפשר שלא לומר שהיה פעוט מתוק.

אולי, יפהפה.

עמד ברחוב והשתעל כוקן קטן.

ואני עמדתי והתבוננתי.

לבסוף פסק. מחה את פיו, נשא עיניו אלי כמבקש לומר דבר. חייכתי אליו, וגחנתי לשמוע מה בפיו.

הוא שאל אם יוכל עתה ללכת אל דבורה.

התעניינתי לדעת, כמובן, מי היא דבורה.

"דבורה... דבורה...", הוא חוזר על השם בעקשנות ובדבקות.

התברר שזאת ילדה קטנה בת-גילו שהניח בקיבוץ. אפשר מאד, אהובתו הקטנה. השמתי עצמי כמהרהר בדבר. אחר הודעתי לו בהחלטיות שלא יוכל לראות את דבורה. דיברתי אליו כאל מבוגר. באורח ישר ונמרץ, בלי להמתיק את הקול. ביקשתי ליאש אותו.

הוא הקשיב ושתק. על הוריו עדיין לא שאל.

תפוסים בהירהורים התגלגלנו לסימטה ירושלמית קטנה ושוממה שריצופה מבוקע, בתיה מוגפים, חלקם אף הרוסים. במפולש, בין שני בתים הנוטים זה אל זה, הציצה אלינו פיסת גבול, קו של גבעה, חורשה דלילה של עצים זית. קטע מקרה-אימה העוטר את ירושלים. לרגע אמרתי להתגנב בלאט אל קו הגבול ולהניחו שם, בין עצים זיתים. בין סלע לקוצים. אלא שפסיעותיו של הילד נכרתו לפתע, כאילו קרא את מחשבותי. נעצרנו, הבטנו בשתיקה זה על זה.

גחנתי אליו ושאלתי אם מאד ישמח להתנדנד בנדנדה.

יעל

את יעל הכרתי בטיול של חובבי-הטבע. בשנה הראשונה ללימודי השתתפתי במקרה בטיול של חובבי-טבע. רק במאוחר הבנתי שטעיתי. סבור הייתי שיהיה זה טיול כגון טיולי תנועת-הנוער, ולמעשה היה זה טיול אחר לגמרי. ראשית, הולכים חובבי-הטבע באטיות מרובה, כמעט זוחלים על-פני האדמה. שנית, מתבוננים בכל פרט אשר מסביבם, וזאת מתוך עקרון קדוש. אינני אומר שהדרך לא היתה יפה (מערבה לירושלים) אבל אני הרי מורגל הייתי שמהלכים במהירות, מטפסים קצרי-נשימה על הר גבוה או גבעה תלולה, מתבוננים משך מחצית השעה בנוף חשוב ונפלא, וגולשים בחזרה במורד.

לפחות משני הרים רחוקים וקוראופק לא היו קוראים אצלנו — טבע.

יעל נמנתה על קהל חובבי-הטבע; אחוזה בהם; מבני-מינם. חובבי-הטבע הרי הם אוסף של ארכיאולוגים-וזואולוגים-בוטניקאים-צמחונים, משוררים תמימים בחרוזים לבנים. הם ומגדירי-הצמחים העבים הלפותים בידיהם כסידורי-תפילה. משעורי "המבוא למתימטיקה" אני מכיר אותם. ואף כי לכאורה שייכים הם לפקולטה למדעי-הטבע, הרי הם אחוזי אימה מפני המספרים.

מדי מאה מטרים הם נעצרים, גוחנים על אזובים, מתחברים לרמשים, משליטים דממה ביקום כדי להאזין לקולות הציפרים. כל אחד זולתי התעניין במשהו, אוסף צמחים, מאובנים, עקרבים, שכבות קרקע.

יעל, למשל, היתה עסוקה בקוצים. מלאכה קשה בחרה לה. היתה נבלעת אל תוך סבך חלקת קוצים, עוקרת בידיים חשופות את אשר בחרה לה, ובוקעת בחזרה, מנור-פפת מעל לראשה בחרול אלמוני. נפשי שלי קצה בטיול האטי.

התחלתי לפסוע לפני העדה, שוחק אזובים בעלי-חשיבות, רומס חרקים נדירים, מידה אבנים בציפרים. סמוך לשעות-הדימדומים התחלתי אף להיטפל אל קוטפת-הקוצים, מהלך לידה ומלעיג. עומד, ידי בכיסי, ומתבונן איך היא נאבקת לה שם עם הצמחים הסרבנים.

בשעות הערב הקימו חובבי-הטבע מחנה ויחדיו נקבצו לשיר שירים. יעל היתה פרושה לה בצד, ליד סלע, מוקפת בציבורי קוציה, שכן עדיין לא גמרה למינם וליבש את ציציותיהם.

אינה יפה. גופה ארוך, דק ונמרץ. שערותיה יבשות וסבוכות, ידיה קשות, רגליה שרוטות תמיד.

כולם שרו והיא ישבה ועבדה. ואני, מוטל על האדמה בין השרים לבינה. אי־אפשר לומר שחיכיתי לה, אבל ביקשתי לראות מתי תכלה את מלאכתה. אין כל ספק ששמה לבה אלי, אבל השימה עצמה מרוכזת בעבודתה. את שפתיה נשכה מרוב ריכוז. לבסוף קמה ממקומה, ובגפרור אחד הבעירה את כל ציבורי הקוצים שמסביבה. פרצה להבה פתאומית. השרים הפסיקו את שירתם וצעקו: "הו, את!" אבל היא חייכה, וגופה הארוך הזאר.

אפשר שכבר תאנה נתעוררה בי, אפשר שרק קורטוב של חום ביקשתי לקראת שעות הלילה הצוננות. מכל־מקום, לא עברה שעה קלה וכבר פלשתי אל בין בתרי הלהבות, וכשנדמה שארית הרמץ כבר היינו קרובים זו אל זו בשיעור של מתיקות הבשר.

בעומק הלילה דבקנו, בעוד חובבי־הטבע הזרועים סביבותינו נוחרים קלות וממל־מלים בשנתם שמותיהם של צמחים אהובים וחרקים נדירים. משום שהתחלנו מן הסוף צריך היה למחרת הבוקר לשוב בדרך המיגע אל ההתחל לה; לדבר על הנוף, לחפש מפריים משותפים, לעזור לה לעקור קוצים, לשמוע הסב־רים, להטות אוזן... מאז הננו חברים.

אף־על־פי שאין אהבה בינינו, מה־גדולה ההבנה. הנה, יש ואנו נתקלים זו בזה ברחוב ירושלמי הומה, בשעות אחר־הצהריים, ביום מיוגע. הנה, רק אמש לפתנו זה את זו, ועתה, בלא להידבר, אנו מתנפרים. עינינו נפגשות, וכבר אנו חולפים בלי לומר מלה. כלי־כך חמלה גדולה יש לנו לפעמים זו על זו.

הזקנים

ביתה של יעל עומד בסמוך לבריכת־השחייה. באותה שכונה דרומית, ערבית־לשעבר, שהידור ועוני משמשים בה בערבוביה. ביתה, בן קומה אחת, מונח במרכזה של כב־ת־אדמה רחבה, לא־מעובדת אבל גדורה כהלכה. בכל שבוע באים קבלני־בנין אל הוריה הזקנים של יעל ומציעים הצעות מפתות. מוכנים לקנות בהו־ת־ועפות את המגרש, כדי להרוס את הבית הקטן. אבל הזקנים מתעקשים. בעצם, מה איכפת לי. אבל עקשנותם מוציאה אותי מכלי. כמו עקשנותה של יעל. למשל, הולכים אנו בערב לקולנוע, ופתאום היא מגלה קוץ מבצבץ בין המדרכה לכביש. שעה ארוכה היא עשויה לגחון עליו, ואני עומד וממתין עד שתירגע. לו לפחות היתה אהובתי, אבל היא אינה אהובתי.

עצי־אורן עתיקים מקיפים את הבית הקטן, סוככים עליו. הוריה הירושלמים, כשני שועלים זקנים ומדולדלים, מתחפרים במאורתם. מלבד האשפה, דבר אינם משליכים. חצר קטנה שמאחרי הבית עמוסה כלים חלודים, בגדים של שלושה דורות. אפילו עגלת־הבובות של יעל קבורה שם.

במרכז החצר הקדמית, החשופה, הקוצית, תקועה נדנדה נהדרת. בעל־הבית הקודם, שברח אל מעבר לגבול, הוא שהעמידה. פעם, בשעת־רצון, כשדיברנו יעל ואני על־ אודות חתונתנו, אף ערכנו רשימה של כל החסר לנו, אמרה לנו הזקנה ברצינות: "לעומת זאת, נדנדה כבר יש לכם".

הזקנים אינם אוהבים אותי. מעולם לא הזמינוני לאכול בביתם. ליעל אמרו: "הרי אינו אוהב אותך...". פעם ביקשתי להתנדנד בנדנדה, אבל הם מצעו זאת ממני מחשש שמא אשבור אותה.

הגבהתי את יאלי כדי שיצלצל בפעמון.

פעמון־הבית קבוע בשער החיצון, מעבר לגדר, וזאת כדי שיוכלו הזקנים להתכונן לאורחים. להטמין לבניהם שהושלכו בחדר־האורחים, לרחוץ את הכלים, לסדר את הארונות. המצלצל מעבר לשער החיצון אינו שומע את קול הפעמון אלא רואה צמרות מצומקות ומאובקות של עצי־אורן המתנועעות לתשובה. יאלי היה מאוכזב. לחץ שעה ארוכה בלי להרפות. סבור היה שבו האשם שאין שומעים את הצילצול. בינתיים פרחה נשמתם של הישישים.

לבסוף נפלטה הזקנה מהבית, חמוצת־פנים, נרעשת, חלוקה פרוע. נעמדת מאחורי השער. בראותה אותי הזעיפה עיניה. "הרי יעל נסעה...".

מאחרי הסורגים עניתי שזאת אני יודע, אבל יש עמי ילד המבקש להתנדנד בנדנדה. "ילד ? ? ?"

הזקן נחלץ אף הוא מהבית, מרכס כפתורים אחרונים במכנסיו. באי־רצון הם פות־ חים את השער, נועצים מבטים בפעוט שחצה בהיסוס את המפתן. סיפרתי בקצרה על אבותיו, אבל הם לא שמעו. מעפעפים בחשדנות. סבורים מן־הסתם שילדי הוא, שנולד לי בסתר.

הולכתיו אל הנדנדה, הרמתיו, הושבתיו, רתמתיו ברצועות. גופו לוחט, קל־הפליא. בתנועות קלות אני מתחיל לנדנדו, ושני הזקנים עומדים במרחק־מה, מתבוננים באיבה. יאלי לופת בחזקה את החבלים, שפן אני מגביר את הקצב. הוא מתחיל לצחוק מבעתה גוברת והולכת. אני מזכיר לו את הקופים בגן־החיות, אבל הוא אינו זוכר. בכל כוחותיו הוא נצמד לחבלים, עף בשמיים בקשת ארוכה, צוחק עד לדמעות, צועק, מתחיל ליבב.

שני הזקנים פוסעים פסיעה קלה.

בחימה שפוכה אני מטלטל את הנדנדה. הילד כבר עצם את עיניו, תווי־פניו מטש־ טשים, ייבובו נבלם.

שני השועלים מנענעים קלות בזנבם. עיניהם טרוטות.

רק הריקת הנדנדה ואיושת הרוח.

לבסוף אני מרפה מן הנדנדה. היא נעצרת לאטה. הילד, עצום־עיניים, חיוור, מת־ על־ף־למחצה, צונח בזרועותי. אני מורידו אל הקרקע. פעוט שפוח. בלי להתבונן בזקנים אני מוליך אותו אל הבית, מביאו אל חדר־האורחים. הזקנים הולכים חרש

אחרינו. מן הזקנה אני תובע סוכריה עבור הילד. והיא, הנדהמת, ניגשת אל המזווה ומפשפשת בו שעה ארוכה עד שהיא מעלה סוכריה עבשה. הילד, בלא לגרוע את עיניו הבהירות מן הזקנים, קולף את העטיפה ונותן את הסוכריה בפיו. תמהון ושתי קה. הסוכריה תלויה עדיין על לשונו של הילד. מן החלונות מציצים אלינו ארנים וזעמים. הזקן מרותק אל הילד, מביט עליו בבהלה. הילד נסוג פסיעה אחת לעברי. הסוכריה עדיין שלמה על לשונו. אני תופס בערפו, ממלמל שלום. הזקנים מתנערים ונאנחים. לפתע, פולט הילד את הסוכריה על הרצפה ומתבונן בה בעיון. אחר פוסע פסיעה אל עבר השטיח ומקיא עליו, הולך מיואש אל הזקן ומקיא על בגדיו. דממה. הארנים נעים קלות ליד החלונות. הזקנה פולטת צווחה חנוקה.

הערב הראשון

שוב נאלץ הייתי לברוח עמו. עלינו על אוטובוס ראשון שנקרה בדרכנו. המפליא שאנשים פינו לי מקום, כאילו חשו שהילד חולה. הושבתיו על ברכי ונצמדתי עמו אל החלון.

הוא לא בכה. אף לא ביקש לבכות. סוף־סוף לא היתה סיבה לבכי. כל מה שביקש נתתי לו. ואף את אשר לא שיער לבקש. כלום הייתי מצטייר כבר בעיניו? עיניו היו עצומות.

את ראשו תמך בכף־ידו, כמו חש בראשו, כחושב מחשבות.

בן כמה היה, בסופו של דבר. בן שלש שנים וכמה חדשים.

בעצם, מדוע לא בכה? אילו בכה הייתי מרפה ממנו. אינני סבלני ביותר.

לבסוף פקח את עיניו. חייכתי אליו, לחשתי: "אילו". כבר אמרתי שעניו כעיניו. כאילו קרעות.

בדרך הביתה סרנו לחנות־צעצועים. שם קניתי לו טנק ירקרק, נושא תותח. את הטנק ארזו לו בקופסה קטנה ונתנו לו לשאתה. עתה חצינו שדות, ירדנו במורדות, הלכנו כנגד השמש השוקעת. עייפים עלינו במדרגות אל דירתנו. בין גרם־מעלות אחד למשנהו נעצר הילד, מסר לידי את הטנק, אחז בסורגי המעקה, התכופף, ושוב הקיא. תפסתיו בזרועותי, הרמתיו ועליתי במהירות. בדירה, שפבר היא אפלולית, מחיתי פניו במגבת קטנה שמצאתי בין הפציו. רחצתי את פניו. כאומנת הייתי לו.

הוא נרגע; באפיסת־כוחות התישב על הכורסה. כרעתי לפניו והתרתי את החבילה בה נארז הטנק הירקרק. הוא נטל את הטנק מידי, ורציני וחיוור עד מאד כיון את תותחו היישר אל עיני, וירה.

נפלתי על המרבד בעינים ירויות. אבל הוא לא צחק.

אור לא העליתי בחדר. השארתי באפלוליתו, בגויעת השמש.

הפשטתי, רחצתי את גופו, ניגבתיו. ובכחונת־שינה, כתונת־פסים מצחיקה שגיליתי בין חפציו, הלבשתיו. סרקתי את תלתליו. אחר נכנסתי למטבח להכין לו את ארוז חתו. בישלתי לו ביצה רכה, הרתחתי קקאו, מרחתי פרוסות לחם דקות, פרסתי עגבניה לבתרים דקים. הכנתי הכל בנקיון, בטוב־טעם, בזריזות.

הוא לא אכל פירור. רק השחית הכל. את הביצה שפך על העגבניות, את פרוסת הלחם טבל בקקא, אחר פוררו והשליכן על הרצפה. אך אני לא התעקשתי. מתוך־מתון השלכתי הכל לאשפה, ניקיתי אחרי הסעודה המדומה. הוא ביקש ממני מים, במפורש ביקש רק מים (אני הצעתי לו חלב). באטיות אך בהתמדה הריק שלש כוסות תמימות אל גרונו. שוקולד לא רצה ליטול מידי. נעשה סורר, עקשן ושתקן לעת שקיעת השמש.

הצעתי לו את מיטתי הגדולה. פרשתי את סדין־הגומי, עליו מתחתי סדין נקי; אף הנחתי את כרי הגדול למראשות המיטה. בינתיים היה כורע על ארבעותיו ומוביל בכבדות את הטנק שלו מסביב לחדר, יורה על כל שנקרה בדרכו. לבסוף זנח את הטנק, יצא אל המרפסת, בעצמו הסיע כיסא אל סמוך למעקה ועלה עליו כדי שייטיב לראות את העולם.

עדיין מזהבה אור בשמיים.

חרש ניגשתי ועמדתי מאחוריו. הוא לא הסב ראשו אלי, רק הוסיף לרפון מלוא גופו על המעקה, מתבונן בלהיטות באוטובוסים שהיו נאספים בפינת הכביש, בתחנתם האחרונה. הנהגים המשוחחים ביניהם, הבוטטים מעת־לעת בצמיגים הגדולים והנפור חים, הלהיבו אותו. ראשו מופשל אל מעבר למעקה, עיניו צמאות. הרי מקיבוץ נידח שבגליל נתגלגל לכאן, ואף כי ירושלים היא עיר שקטה, בשעת בין־ערביים זו יש בה מעט המולה.

בשתי ידי תפסתי בכותנתו, שפן להיטותו פרצה כל גבול, כאילו ביקש להיצמד אל המנועים הכבים והמתנערים מחדש, להילפת אל ההגה, להתמוזג עם הנוסעים המעטים העולים ויורדים באפלולית.

בשקט, אט־אט, יכול הייתי לשמוט את הילד אל הרחוב האפלולי. הן רק שומר־חינם הייתי.

אלא שטיפה כזה נשרה על אחד מעליו של שיח אשר נטעה יעל ליד ביתי, ולאחר שניות מעטות נשרה טיפה שניה ואף שלישית על אותו עלה. כתמים כהים. גחנתי והבחנתי שדם מטפטף מנחיריו של הילד.

בשמיים רק בהרת אחת, ורודה, אובדת.

יאלי מזה את הדם בכפו הקטנה. לא התבונן כלל בכפו המוכתמת, שפן האוטובוסים בתחנה עת־הזה הדליקו אורות זעירים, והתרגשותו היתה גדולה.

"דיי", לחשתי לפתע, הנפתי אותו מן הכיסא ובאפלולית החדר גיששתי דרכי אל המיטה.

המפליא הוא שלא גילה כל התנגדות; שהיה קודח, רצוף, אולי כבר חולם. שהייתי אני נרגש, אולי מאושר.

בוהירות הנחתי על מיטתי, הספגתי את הדם במגבת הקטנה (הדם פסק מיד), כיסיתיו בשמיכה, וערכתי כיסאות מסביב למיטה כדי שלא יתגלגל.

אז הגפתי את דלת המרפסת, שילשלתי את התריס, חיפיתי בויליונות.

על סיפורי־הערב אצטרך, כנראה, לוותר.

בדידות

עתה, בלי ספק, היתה בדידותי קשה מבדידותו.

צילצול בדלת

צילצול בדלת. צילצול ממושך, נגחני. קפאתי במקומי. הדירה היתה חשוכה. אמרתי ללבי: זאב בא לראות את בנו. ובלא קול המקתי אל המטבח. דממה.

שוב צילצול, לאחריו שני צילצולים קצרים. אמרתי ללבי: אדרבה, יפרצו את הדלת, אני לא אוזן ממקומי. ישבתי ליד שולחן-המטבח, ובאפילה, בתנועות חרי-שיות, יצקתי דבש על פרוסת-לחם והתחלתי ללעוס.

חלפה מחצית הדקה, ושוב צילצול ארוך ומיואש. אני מתכווץ במקומי. בין שיני מתפורר הלחם המתוק. שוב צילצול. עקשנות שפזאת. ושוב צילצול. המצלצל יורד במדרגות (קול סנדליו), חוזר ועולה, מנסה לכתוב משהו (שליפת נייר), מצלצל. קורע את הנייר.

ואז דממה ארוכה.

לפתע נשמעת דפיקה קלה על הדלת, ועוד דפיקה קלה. זהו נסיון-היאוש האחרון. גרירה לא-ברורה של הסנדלים. ועתה דממה של אמת.

חשבתי שהסתלק לו. המתנתי שעה ארוכה, אחר ניגשתי אל הדלת החיצונה ופתחתי בלאט כדי לראות אם הותירו מלה בשבילי.

מקופל בין שתי מדרגות, רגליו הארוכות-העדינות שלוחות אל מעבר למעקה המסור-רג, ראשו הפשטני בכפות-ידי, יושב-ממתין לו צבי.

כיון שהרגיש שהדלת נפתחה, הודקף קלות על טלפיו הארוכים. הרים קופסה של קרטון שהיתה מוטלת על אחת המדרגות. משקפיו נוצצות באור-הירח שפכר עלה.

"זה אתה פה?" אני לוחש.

"יעל פה?" הוא שואל.

צבי

צבי נמנה אף הוא על חובבי-הטבע, שסימניהם — מכנסי האקי קצרים, סנדלים ממורטטים, ופלומה זהובה על השוקיים. כרוך הוא אחרי יעל באהבה קשה. אינני יודע מה הוא מוצא בה, מכל-מקום שמח אני שהוא אוהב אותה כל-כך. סבור אני שבימים ראשונים, לפני בואי, שכב עמה פעם פעמיים, ומאז הוא מלא געועים.

וזאולוג הוא וכיסיו מלאים תמיד שרצים שהוא מלקט בשבילי ירושלים. פעם הניח אצלי למשמרת שני עקרבים ארסיים שפיזו שבועיים בצנצנת-זכוכית עד שמתו. באצבעותיו העדינות הוא לוכד עכבישים בלא שימחץ אותם. חרגולים קטנים נמים בכפותיו. חמלתו ואהבתו לכל החי מדהימים, אף אחרי נחשים הוא כרוך.

אני מחבב אותו.

בחור מוכשר הוא. באוניברסיטה הוא לומד חינם ועוד מעניקים לו ממן. שלא

כשאר חובבי־הטבע, אינו מתירא כלל מעסקי מתימטיקה. פעם הציץ באקראי בעבודת־הגמר שלי, ואחר הציע לי בביישנות לקצר הוכחה אחת בעשרה שלבים. באמת, אוהב אני אותו.

יכול אני לשוחח עמו על רעיונות רבים. על התפוצצותה העתידה של השמש, על אנרגיית האור. על הזמן היחסי המתעתע. הוא יודע דברים רבים, ועניינים שלא למד הוא תופס בנקל. מצדו, הוא מספר לי מעשיות משעשעות על חיי הרמשים. אלא שראייתו לקויה. עיניו הבהירות עששות ממש. משקפיו כפולות־העדשות רחוקות מהועיל לעיניו המתמוטטות. כשיעל ואני הולכים עמו לקולנוע נאלצים אנו לשבת בשורה ראשונה, ועוד הוא גוחן לפנינו.

לפעמים אני גונב את משקפיו, מתרחק ושואל: מה אתה רואה בעולם? והוא אומר: כתם. העולם כתם. ויעל ואני צוחקים. סתם. ידיד אמיתי שכמותו.

אינני יודע אם אוהב הוא אותי, מכל מקום צריך הוא להיתקל בי, שכן כל הימים הוא רודף אחרי יעל, מהלך אחריה כצל, עדיין מתעוררות בו תקוות. לפעמים אנו יושבים שלשתנו בחדרי ומפטטים עד לשעות הערב המאוחרות. אלא שיעל עייפה תמיד, וזאת משום שהיא משכימה קום. היא מתחילה לפהק ומתעקשת, למרות רצוני, ללון בחדרי, במיטתי היחידה. צבי שקוע בכורסה הגדולה, מתעקש אף הוא להישאר, פשוט אי־אפשר לגרשו. תלכו לישון, תלכו לישון — הוא אומר — הנה גם אני אלון פה. אין לי ברירה.

אנו מכבים את כל האורות בבית, מסירים את משקפיו של צבי מעל עיניו ומחביאים אותן באחת המגירות. יעל פושטת את בגדיה ומחליקה למיטתי. יש ואנו נרדמים מיד, אך על־הרוב אין אנו מרפים זו מזה, וצבי בסמוך, שקט, כמעט עיוור, אפילה מלטפת את לחייו. בבוקר הוא נעלם בלי שנדע מתי. ובין הסדינים המגוללים, יגעים, כבדי־עיניים, אנו תמהים איך מצא את משקפיו שהוחבאו.

הנחש

אף־על־פי שהודעתי לצבי במפורש שיעל איננה נדחק הוא עתה להיכנס אל דירתו, וזאת למרות רצוני. קופסת קרטון תחת בית־שחיו, כיפה, גבוה, אבריו הדקים משתלחים לפניו, הוא מגשש דרכו במסדרון האפל, מחטיא את הפתחים, מפיל כיסאות בדרכו. אני נאלץ להוביל אותו בטרם יעיר את הילד, או יהרוס את הדירה. אני דוחף אותו למטבח הקטן, ושם, דחוקים זה לזה, אנו עומדים. בזהירות הוא מניח את קופסת הקרטון על השולחן המרובב בשיירי לחם.

"היכן יעל?" שוב הוא שואל, תמהוני שכמותו.

"איננה. יצאה לסיוור. הרי כבר אמרתי לך..."

הוא מרכין ראשו.

"מתי תבוא?"

"מי יכול לדעת? מכל מקום, לא הלילה".

הוא מסיר את משקפיו, מקנח אותן במהירות. חובשן.

"ואתה כך בחושך. מה קרה? הזרם ניתק? אני מיד אתקן לך..."

"לא. זה לא הזרם", אני עונה ביבש ושותק.

"יש מישהו אצלך?" הוא לוחש.

"מישהו?" אני תמה ושותק.

"חשבת...?", הוא ממלמל ונדם.

אינני רוצה לקשור שיחה כדי שלא ימצא אמתלה להישאר אצלי. כל מה שאני מבקש עתה הוא שיניח לי. הוא שותק. יודע שצריך הוא ללכת. אלא שאינו רוצה, או אינו יכול. נושך את שפתותיו בעצבות. אחר הוא שולח את ידו ארוכת-האצבעות, מלקט את כל פירוורי הלחם שעל השולחן, מניחם בזהירות במרפיו. אני משלח בו עיניים מוצפות-חימה.

אלא שהוא אינו מרגיש בזעמי. תר לו כסהרורי אחר פרוסה של לחם.

"אולי... יש לך איזו פרוסת לחם".

עדיין אינני מעלה אור. די לי באור-הירח שמסתגן מבעד לחלון.

אני פורס בשבילו פרוסות לחם גסות, יוצק עליהן דבש. דוחה הצדה את קופסת הקרטון (ריקה, כנראה) ומניח לפניו את הלחם. הוא מתקפל לאטו על כיסא, נוטל לו בביישנות ובנימוס פרוסה אחת, מלחך אותה בשפתותיו העצובות. אני עומד עליו ומתבונן בו.

וכך הוא אומר:

"ראית איזה חמסין היום?"

ונגס מעט מן הלחם.

"והימים דווקא מתחילים להתקצר..."

ובפה מלא:

"זהו החמסין האחרון. עוד תיווכח".

ובולע:

"הנה, הציפרים כבר התחילו במעופן דרומה".

ובקול רך:

"אתה יודע, דב. החשיכה שלך דווקא נעימה לי".

ואני עדיין איני מוציא הגה מפי.

"אגב, תיזהר בקופסת הקרטון. כלוא בה נחש".

אני נרתע מעט.

נחש רובץ באפילה ביני לבינו. אני מרים את עיני אליו. נוגע קלות בקופסה. כן,

משהו רוחש בה.

"לא ארסי?"

"דווקא כן. צפע קטן".

ומיד הוא מגלגל את כל הסיפור.

מצא אותו רדום, צנוף על השביל. כאן, על הגבעה, סמוך לביתי. כפי הנראה איבד את עקבות הוריו. זה היה לפני כחצי שעה. ניגש אליו צבי בשקט, הרי אין זה הצפע הראשון שהוא תופס. בעצם, לא היה איכפת לו שיוסיף להתרוצץ בין הקוצים, אלא ששתי חברות במעבדה השביעו אותו להביא להם נחשים. אף שניגש חרש, החטיא. וזאת בגלל עיניו, בגלל רשתיות העיניים. הנה היום אחר-הצהריים היה אצל רופאו והלה קבע לו ניתוח דחוף בעוד יומיים. לכך בא לראות את יעל. לומר שלום. יצטרך לשכב חודש ימים ועיניו חבושות. אהבתו הנפלאה והעקשנית ליעל —

הנחש התעורר, גלש מן השביל אל שולי הדרך, ושוב נעצר. צבי רדף אחריו, ושוב החטיאו. נותר מעט אור בשמיים אחרי השקיעה. שוב ברת הנחש, התפתל לו על-גבי הסלעים החשופים. צבי תפסו בזנבו. הנחש ניסה להפישו, אך לא הצליח. שלא אחשוב שאין לו ארס. עד שמצא קופסת קרטון לכלא. אלוהים שבשמיים, אפילה מתחילה לכסות את עיניו...

עדיין אינני מעלה אור.

מן החדר נשמע קול רפה של אנחה.

צבי קופץ.

"יעל..."

אני מספר לו על הילד —

הוא רוצה לראותו —

(כן, משהו הוא יודע על אהובתי הקדומה).

לפתע הוא מתעקש —

אני מוביל אותו לחדרי. מחנק. אני משפיל את הווילונות, מעלה את התריסים. על מיטה מוטל הילד, נשימותיו כבדות. אור-הירח שוטף את פניו, מגלה את הטנק הקטן שמתגולל ליד הכר, מלטף את ידיו הקטנות הפשוטות אין-אונים. צבי צריך לגהור על הגוף הקטן כדי להיטיב ראותו. הוא מעיין בדקדקנות, כאילו רמש מונח מתחת למיקרוסקופ.

לבסוף הוא מזדקף, קופא במקומו, ראשו זקור לחלל.

אני מודה.

"כן, הילד חולה מעט".

ואחר :

"השד יודע מה יש לו..."

ואני תופס קלות בזרועו של צבי.

"ואולי בכל-זאת כדאי למדוד לו את החום..."

צבי עדיין שותק. אני מביא מדהום ותוקעו בעדינות אל בית-שחיו של הילד הישן. לאחר חמש דקות שולפו, מוציא את צבי מן החדר, סוגר את הדלת ומעלה אור במטבח. סוף כל סוף.

שלושים-וחמש פסיק ארבע.

היכן אסתיר את חדותי?

להפתעתי אומר צבי:

"זה לא אסון. אצל ילדים מזנקת הטמפרטורה בבת־אחת".

אף אני שמעתי על כך.

ומתישב.

אני מחייך אל צבי, אף הוא מחייך אלי ומתישב כנגדי. דעתו טובה עליו משראה

שאין אני מתכוון לגרשו.

על קיומו של הילד אנחנו שוכחים.

מתרווחים בכיסאותינו. אני מצית לי סיגריה (צבי, כמובן, אינו מעשן) ושוב שומע

בדעה צלולה פרקים נבחרים ומשעשעים מארחות חיי הנחשים.

קריאה שניה

בעשר־וחצי קריאת טלפון בשבילי בדירת שכני.

שכני, שהם אנשים לא־צעירים, כבר החלו לנמנם, ומשום שמכשיר־הטלפון מונח

בחדר־המיטות נאלצו לקום ולברוח מפני. היא, בכתונת־לילה, מסתרת במטבח,

והוא בפזיזמה מפוספסת מסתובב כברדלס במסדרון. אני נכנס לחדרם, פוסע בין

המיטות סתורות־המצעים, סוגר אחרי את הדלת.

שכני חביבים עמי משום שערבים רבים ישבתי והשגחתי על תינוקם הנם שעה שהם

הלכו לקולנוע.

אני נוטל את השפופרת, שומע את קולה הצרוד מעט.

"זה דב?"

(ברגש) "כן. דב כאן. חיה?"

"עדיין חי?" (בדמתי. הלמות־לבי).

(חרש) "מי?"

"אתה, כמובן".

"כן, כמובן".

"ויאלי איך מתנהג?"

"ילד טוב. מתנהג בגבורה. אבל לא רוצה לאכול שום דבר..."

"האוכל לא חשוב".

"רחצתי אותו. עכשיו הוא ישן. היינו בגן־חיות, משם הלכנו לבריכת־שחייה..."

אני מפרט, היא אינה מקשיבה. כל זה אינו חשוב בעיניה.

"ואתה משתעמם מאד", היא לוחשת לפתע.

"לא, חלילה. העיסוק בו כעין נסיון... צריך..."

"נסיון?"

"לא. סתם. (שתיקה) אגב, לא הזכיר אתכם אף פעם במשך היום".

"זה ברור. בטוח שאבדנו מן העולם".

צחוקה. צחוקי. דממתי.

"ואיך בספריה?"

"מוזר. כבר זמן רב לא שקענו כך בספרים. חשבנו לבוא ולבקר אתכם, אבל זאב נתקף קדחת־לימודים, מלא אימה מפני הבחינה. רק עכשיו, בעשר, עזבנו את אולם־הקריאה. היינו האחרונים."

"ואיך ירושלים?"

"משונה. עיר למדנית שכזאת."

"לא תוכלי ללכת בה יחפה."

צחוקה. דממה.

(חרש חרש) "את יודעת, הילד דומה לך. כל תווי־הפנים. בבוקר, כשראיתיו,

התרגשתי..."

דממתה.

"את שומעת?"

"כן."

ראשה הנטוי בריחוק. כפות־רגליה. עיניה היפות, השקועות. רצונה לנתק כבר את השיחה. השכנים האורבים לי באי־מנוחה במסדרון, מבקשים לחזור ליצועם. כוכבי־השמיים מבעד לחלון. הילד שקודח למעלה. כשרוני להיות טרדן, להכביד על הבריות, למשוך בשיחה עמה רק כדי לא לאפדה. לשאול שאלות סתמיות. לעורר עלי תמהון. השכן הפורץ לבסוף לחדר, מסתובב סביבי כחיה מיואשת; השיחה הניתקת.

ס י ו ר ל י ל י

אינני חוזר לדירתי אלא יוצא לטפס בהר. חוצה בערימות של חמרי־בנין, נבלע בתוך ערימת חול־ים, עוקף בריכת סיד כבוי, ממשיך לטפס בשביל תלול עד שאני מגיע לרחבה אדירה שטרקטורים ודחפורים כבדים קופאים עליה בערבוביה. עומד אני עתה מול פיגומיו השקטים של המוזיאון הירושלמי.

אני הוא המהנדס הסמוי, הלילי, של המוזיאון הירושלמי. כמעט בכל לילה אני עורך פה בקורת לראות עד כמה התקדמו.

יש להודות בצער: ההתקדמות אטית בהחלט.

בזרירות אני מטפס עתה על סולם המנוף הגדול. רגלי אצות על שלבי הברזל, בגמישות אני משתחל אל תוך תא המנופאי, מתישב במושבו.

עמדתי הלילית מול ירושלים רפויה־האורות.

ניצנוציה הדקים של האוניברסיטה, שממונו של "בית־האומה". תאוותם של משרדי־הממשלה הכבדים, הנוטים בצלע הגבעה, לגלוש אל הכביש. שכונות ירושלים הפזורות על הגבעות, הנרדמות והולכות. אף שכונתי, נווה־הרים, רדומה. כל בתיה בחשיכה. אפילו את פנסי־הרחוב כיבתה העירייה מרוב זילזול בתושבים. הנה, ביתי החשוד, חלון חדרי, חלון המסדרון, חלון המטבח בו יושב לו צבי וחושב.

שומר-המוזיאון וכלבו הזערורי, עיקל-הרגליים, עוברים באטיות ברחבה הגדולה. הם נעצרים. השומר מפקק בקול רם. האם יכול היה לשער שמעל ראשו, בגובה, בשעת לילה זו, יש מי המתבונן בו.

אור-הירח הופך את הרוח הקלה לשירה.

אני מתחיל להשתעמם —

מחפש היכן מלונם של חיה וזאב. אט וביסודיות אני מנסה לשחזר את שכונתם שלהם, וזאת באמצעות פנסי-הרחובות. אני מגלה חשיכה. אפשר שכבר עלו על משכבם. לו ידעו שילדם הקטן קודח בחומו, לא היו ישנים בתאנה שפזאת. הרגלים מגונים של אנשי-קיבוצים, להשליך את ילדיהם לבתי אחרים ולישון בשלנה.

שלושים-ותשע מעלות פסיק ארבע. הוא לא ימות. מה שעשו הילדים לפני מאות שנים יעשה אף יאלי. ייאבק לו לבדו. אני אינני רופא.

הירח המלא הזה, התלוי על ירושלים כאבן צהובה. מציף את השמיים, מרחף אלי, ממלא אותי בעצבות מתוקה.

מבט אחרון בשכונת. ופתאום לגלות בתדהמה שדירתי מוצפת אור. החלונות פתוחים לרווחה.

צבי השתגע ?

אני גולש במהירות לאורך הסולם, חומק ליד השומר שמתנמנם ליד אחד הטרקטר רים, מתבונן בכלבו שמתבונן בי בתדהמה.

צונח, מתעופף בשביל, מזנק על המדרגות, קורע את הדלת.

אמת, הדירה שטופת אור, וצבי גוחן על הרצפה.

למרות האור המלא, הילד עדיין ישן. רק התהפך על צדו, השליך את השמיכה אל הרצפה. לקול נשימתו נוספה מעין נחרה שורקנית הממלאת את החלל.

אלוהים טובים! מה קרה? אני רוכן על צבי בשארית הסבלנות שיש לי כלפיו.

מתברר, הנחש ברח.

בריחה

צבי עומד לפני חירור כנידון למוות.

בשיעומו, ביחידותו, בחשיכה שהטלתי עליו, החל לפשפש בקופסת הקרטון. ביקש להציץ לראות שמא בן-הצפעים הזה שייך לסוג נדיר. ראה אותו מתקפל בפנית הקופסה, בסוהרו, וזיהה שאין זה, למרבה-הצער, אלא צפע רגיל ומצוי. בשל ראייתו העוממה סגר את הקופסה שלא-יכחלה, והניחה בצד. אחר שמע רחש והבחין בנחש הזוחל-וחומק, יוצא מן המטבח.

עתה הוא מחפש אותו —

שנינו מחפשים אותו —

כמה פינות-סתר יש לדירה קטנה כשלי.

עד שעה אחת אחר חצות הליל אנו מחפשים אותו לשווא. אף את יאלי הערתי

ונטלתי בזרועותי, מנומנם ולוהט, בעוד צבי הופך את כל המיטה.
רגלי צונחות.

בכלל, אפשר שהנחש כבר נמלט מאחד החלונות.

צבי מוסיף לחפש, בראייתו הלקויה, בעיורונו.

אני מתנמנם בבגדי על הספה, וזאת לאחר שבדקתיה אלף פעם.

המפליא הוא שיאלי אינו מתעורר מחמת האור והרעש. אם הוא מבקש עתה מים, אין זה אלא מחמת החום הגבוה שמלהיטו. (מדדתי שנית: שלושים-ותשע פסיק שש).

בשעה השניה אחר חצות אני אומר: יהי אשר יהי. ונרדם ליד הילד.

צבי אף הוא נרדם.

את כל האורות אני מותיר דולקים.

ח ל ו ם

חלמתי חלום והנה שדה מוצף אור, וגשם קל כערפל מרחף עליו. ואני, בבגדי-עבודה,

מהלך בקו ישר לאורך התלמים הפתוחים. לידי, על מושבו של טרקטור ישן

וטרטרני, יושב לו אריה, מכורבל באדרת-הפכשים המטונפה שלו.

אט-אט נוסע לו הטרקטור.

"חזרת למשק?" שואל אריה בצעקה כדי לגבור על נהמת המנוע.

"כן..."

"ומה? לא הצלחת לסיים את האוניברסיטה?"

"מה אתה מדבר?" אני נעלב. "חזרתי משום שצריך אני לסיים את עבודת-הגמר

שלי. אין לי שקט בעיר. דירתי פרוצה לכל אדם..."

הוא אינו מגיב. רכון על הגה הטרקטור, אדרתו הלחה נוצצת באור הנפלא.

המדהים, זו השמש המלאה המציפה את כל השדה. שמש תלויה נוכח פנינו, מכוונת

את התקדמותנו.

"מאז שחיה מתה..." אני לוחש לעצמי, ונמלא עצבות.

"כן, יאלי המסכן..." הוא צועק אלי.

"אבל אינני מבין למה הצמידו אותי אלי? למה עשו אותי אפוטרופוס שלו? לקחתי

אותו לשלושה ימים, וכבר שלושה חדשים הוא אצלי. כאומנת אני לו..."

אריה אינו עונה, או שאינו שומע.

השדה תלמים-תלמים. הטרקטור עולה ויורד כאניה על גלים. מבין התלמים הפעורים

מתחילים לבצבץ קוצים שעירים ועסיסיים, עולים ופורחים, קוצים מזורים, עתירי

טרפים כבדים שצבעם אפרפר.

אני אומר לאריה:

"מה זה? כבר לא משדדים אצלנו את השדות?"

"אבל אנו מגדלים עכשיו קוצים".

"מגדלים קוצים?"

"וכי מה? הרי אנשים בעיר החלו להתעניין בקוצים. שותלים אותם ליד בתיהם.

מעמידים אותם באגרטלים".
 אני נעצר. עייף בשל ההליכה המיגעית על־גבי התלמים החרושים. גוחן, פזור־נפש,
 על קוץ אחד, לראותו מקרוב. תמה אני אם חקרה יעל זן זה. הטרקטור נעצר אף
 הוא. אריה גולש ממנו, מכבה את המנוע, ניגש ומתבונן אף הוא.
 לפתע שקט שכוה. רק רחש הערפל.

אני מגמגם:

"יש לי הבנה כלשהי בקוצים... היתה לי חברה שהתמחתה בקוצים..."
 אריה גוחן אף הוא אל הקוץ, לפתע אף היה מקל קצר בידו; החל לחטט בין
 הטרפים האפרפרים, שרסיסי־ערפל מבהיקים עליהם. במקלו הוא שובר את העלים,
 ועסיס צהבהב החל לנטף מן החתכים. לפתע דומה שהעלים מזדעזעים, הצמח נסער,
 משהו רוחש בתוכו.

אני ניתר.

"נחש! תיזהר!"

במכה אחת רוצץ אריה את ראשו של הנחש. העלה את הגוויה המתפתלת על מקלו
 והרימה כנגד השמש.

"צפע...", אמר במנוחה, ואף בלי התבונן כי השליך את הגוויה זבת־הדם על בגדי.
 צוחק לו. "מה יש? הרי הוא מת".

בוקר

לבסוף אני מתעורר. פוקח עיניים. הדירה מוצפת זוהר חמסיני לזהט. כל החדר
 כמהפכה, החלונות פתוחים לרווחה. הנורות הדולקות בחיורון מזכירות את הלילה
 שעבר. יאלי, בכתונת־הפסים שחוקת־הכביסות, יושב לו על השטיח ומשחק בתנועות
 כבודות. את כל הטרקטורים שלו סידר בשיירה ערפית, ומדי־פעם הוא מסיעה כדי
 סנטימטר אחד או שנים. הטנק עומד לפני השיירה, תותחו מכוון אליה. תחת להגן,
 הוא מאיים.

אני קופץ ממשכבי, גוחן עליו. מתבונן בשתיקה בשיירת הטרקטורים. הוא מרכין
 ראשו. פניו נפוחים, עיניו כבודות ומכווצות, ליפלוף צהוב נצטבר בזוויותיהן. אני
 מקרב את שפתי אל מצחו. בלי ספק, עדיין הוא לזהט. פוקד עליו לפתוח את פיו.
 וכנגדי, גרון צבה.

שואלו אם הוא רעב.

הוא מניע ראשו לשלילה.

"לפחות ביצה רכה ופרוסת לחם..."

הוא מניע ראשו לשלילה.

"כואב לך משהו?"

אינו עונה.

"הגרזן לא כואב?"

אינו עונה.

"יֵאלֵי!"

הוא מרים את עיניו. עיניו הקטנות מדמות אותו לקיפוד קטן. כתונת־הפסים המשונה חושפת את קיברות רגליו האדמדמות.

אני אומר:

"אם אספר לך ולזאב על התנהגותך, לא ירצו לקחת אותך בחזרה. מה נעשה בך? נשאר אותך ברחוב עם ילדי־הרחוב."

יצאתי שמן למדורת השתיקה. מה־עוד שהדברים אינם משאירים עליו כל רושם. הרחוב אינו מפחיד אותו, ואל שאר הילדים הוא מתגעגע. הוא מכוסס שפתותיו. "לפחות לשתות".

אין תגובה.

"אני מביא כוס חלב".

"לא!"

סוף־סוף, מלה אחת.

"אז מה?"

"מים...". הוא לוחש.

סבלנותי כבר פוקעת. וכי לא מילאתי את חובתי? אני מתבונן בו בחומרה ופוקד עליו לחזור אל המיטה.

הוא מציית אולם, עוזב את השיירה, מטפס אל מיטתו, מתכרבל לבדו בשמיכה. מצעי המיטה מעלים צחנה של שתן וזיעה. גם כתמים של דם מכהים פה־ושם את הסדינים.

מרחוק אני מושיט לו כוס של מים.

הוא מתרומם, נוטל את הכוס, לופתה ביד אחת וגומע. המים מסתננים אל כותנתו, נספגים במצעי המיטה, מטפטפים על השטיח. למאורת־פריצים היתה דירתי. בגדים זרועים לכל עבר. הכיסאות הפוכים. צעצועים מושלכים בכל פינה, מסתבכים בין הרגליים. הרצפה מזהמת. האורות עדיין דולקים.

לפחות, לכבות את האורות —

חמסין שזוה. יובש בנחיריים. אני מתהלך ממורמר, יחף, בבגדים קלים. לולא הילד כבר הייתי מסתובב פה עירום.

יש להעיר את צבי.

אני פותח את דלת המטבח ומגלה לתדהמתי שצבי איננו. דרך דלת המרפסת הסנוכה בזמורות של עלי־מחט הוא נמלט. אף הותיר מהפכה אחריו. ארוחת־בוקר התקין לעצמו והוסיף כלים מלוכלכים לפיור. דלת המקרר נשארה פתוחה. על לוח־השיש שליד הפיור רשם הודעה בשבילי:

"סליחה על המהפכה. הלכתי לקופת־חולים לסדר עניינים. את הנחש לא מצאתי. כנראה כבר מזמן הוא מתרוצץ בשדה. אם יעל תבוא, אמור לה שלא תשכח אותי. שתבוא לבקר אותי. אולי עוד אעבור פה הערב לראות אם כבר חזרה".

איך עלה בידו להיעלם בלי שארגיש.
 אני ממשש את שיירי הלחם. לפי מידת יבשם ניכר שעם עלות השחר יצא.
 דממה שכזאת —

קריאה שלישית

השכנה קוראת לי לטלפון.
 אני יורד, נכנס לדירה שטופת אורה, מצוחצחת. בא לחדרה מיטות שריח אבקות
 בשמים עולה בו. התינוק, ככוהן הגדול, לבוש צחורים, מתבונן מתחת לחופתו
 בחומרה.
 אני נוטל את השפופרת.

"כן?"

"זה דב?"

"כן, שלום, זאב."

"איך עבר הלילה?"

"הכל כשורה."

"והיכן יאלי?"

"למעלה. משחק בצעצועיו."

"מה שלומו?"

"ילד טוב. מתנהג בגבורה."

"לא בוכה על היעלמו?"

"לא. לא... מה עולה על דעתך? אתה רוצה לדבר איתו?"

"לא יפריע לך?"

"חלילה."

אני מניח את השפופרת על השולחן, מתבונן בחומרה בתינוק העוקב, מוטרד, אחר
 מעשי. יוצא חרש מן הדירה, עולה לדירת, עוקר את יאלי ממיטתו, וכמו שהוא.
 רדום-קימעה ולוהט, אני נושא למטה.
 "אבא שלך רוצה לדבר איתך."

הוא נושא אלי עיניים עייפות, גופו כבד בזרעותי. ביד אחת אני נושא אותו, וביד
 השנייה אני נוטל את השפופרת ומצמיד את האפרכסת לאוזן הקטנה.
 "הנה אבא", אני אומר.

יאלי מקשיב. אחר אומר בנעימה ארוכה: "ז...אב..."

ושותק.

האב הרחוק ממלמל אל תוך הדממה. אינני מבין מלה אחת ממילמולו, ספק אם
 יאלי עצמו מבין דבר. אף-על-פי-כן הוא מקשיב, ריסיו צונחים על גולות עיניו.
 כנראה שואלים אותו, שם במרחקים, לשלומו, למעשיו, להתנהגותו. יאלי אינו מוציא
 הגה מפיו. מילמולו של האב נעשה נרגז. הוא חוזר ומגרגר אותה שאלה פעמים
 אחדות. ואז עונה יאלי במין שלנה מוזרה:

"כן".

וכעבור זמן מועט הוא אומר בקול רך:

"טוב".

ומסלק את השפופרת מאזנו.

סבור אני שהדיבור קשה עליו. גרונו אטום, חנוק, שהרי צריך היה לזעוק אל האב הרחוק. לבקש הצלה.

אני נוטל את השפופרת שנשמטה. הילד עדיין בורועותי.

"הוא לא דברן גדול..." אני צוחק.

"לא... לא..." צחוק עצבני־חרד של האב, "יש לך כנראה השפעה על ילדים. שלנה כואת של יאלי..."

"ואתם, מה שלומכם? והלימודים כיצד?"

"הרים של ספרים. ודאי שלא נספיק. מוזל שחיה שלווה עדיין. אני מזמן מיואש..." אני מנחם אותו, מעודד.

"...ואם אין לכם זמן, אל תטרחו לטלפון".

האב מתבלבל.

"פשוט לא נעים לנו. הנה כך אנו מנצלים אותך... זרקנו את הילד עליך..."

"וכי הילד נזרק?" אני עונה בשלנה.

"הו, לא... סליחה... מאד מודים לך. מחר, מיד אחרי הבחינות, נבוא לקחת אותו..." "לא. אין צורך. אביא אותו בעצמי".

(מחר בערב, אפסע לבדי על גבעות ירושלים, אבוא אליהם ואומר: הילד כבר איננו).

"תודה, דב. שוב הרבה תודות".

יאלי ישן בורועותי. אני מניח את השפופרת על כנה. עוזב בלאט את החדר, מחייך בצאתי לתינוק שהוא ככהן הגדול. התינוק נדהם, פורץ ללא סיבה בבכי־תמרורים הנוקב את הדממה.

האם רצה מאחת הפינות, מפשילה את החופה, נוטלת את תינוקה ומצמידה אותו אל לוח־לכבה. אנו עומדים זו מול זה, כל אחד וילד בורועותיו.

אני לוחש: "תודה לך..."

היא מנענעת בראשה, מתבוננת בסקרנות רעבה בילד שבורועותי. ניפר שמאד היתה שמחה לו סיפרתי לה מעט עליו.

כך, בעמידה, אני מספר על אבותיו, על בחינות־הכניסה, על המחלה.

"הודעת להורים על מחלתו?"

"לא".

"בן־חיל אתה. אין צורך שידאגו. אולי זקוק אתה לרפואות".

"לא, תודה. יש לי מגירה שלמה. לא אחמיץ את ההזדמנות להיפטר מכמה מהן".

היא פורצת בצחוק. תינוקה שוב מתחיל לזעוק. אני נפרד לשלום. עולה אט־אט במדרגות.

בדירה אפלולית

מהיכן אני נוטל את השלנה?

מחליט להילחם בחמסין. אוטם את הדירה, משלשל את התריסים, מגיף את הדלתות, מחפה בוויילונות, מאפיל, סותם פרצות. משער אני שהצפע נמלט כבר. את כל הטרקטורים, המחרשות, דמויות החקלאים המעוקמות אני מערם בפניה אחת. משליט מעט סדר באפילה. מעלה אור במנורה קטנה שליד שולחני, פורש את עבודת־הגמר שלי, מנסה להתרכז.

וכי מה יש לעשות? הסתירה ההגיונית מוטלת לפני חשופה וברורה. אני מכוסס את ציפריני בייאוש, מבקש לבכות. אחר מסיר את הניירות, פושט את חולצתי ואת גופייתי, מניח לפני ניירות חלקים וצחורים, וכמו שהנני, שער ושטוף־זיעה, אני מתחיל להכין טפסי מבחנים בשביל תלמידי. מנהגי הקבוע הוא לערוך בכל שבוע מבחן. וכבר אני אוגר לי מלאי לקראת השנה החדשה.

עובד אני במהירות. תחילה אני קובע את התשובות, ורק אחרי־כן אני מתאים להן שאלות ותרגילים. כמה שעות של חרדה תעבורנה על תלמידי שיכרסמו עטיהם במתיחות, מתיגעים בפתרון בעיות שאני יוצרן כאן במשיכת־קולמוס אחת, באור־צל, לקצב נשימותיו הנחרניות של הילד.

בשעות הצהריים מחלחל בי רעב כבד. אני הולך לראות מה נותר במקרר ומגלה שמדפיו ריקים. לובש חולצה, נוטל סל, מציץ על יאלי שכבש פניו בכר, ויוצא אל יום צהוב ויוקד שאווירו המלובן מרקד לפני.

הקוצים שמכסים את הגבעה שליד ביתי אינם נעים. קפואים בכיעורם.

פעם אמרתי ליעל: לו לפחות עקרת וחקרת את הקוצים ליד ביתי...

אך היא ענתה ברצינות כבדה: וכי מה יש לחקור? כולם ברקנים־סוריים־מצויים... משום שהם מצויים, ומכסים את כל המשעולים העקלקלים, נשרטות רגלי הנגררות אל הצרכניה.

השכונה ריקה מאדם. כל הגברים בעבודה, האמהות ותינוקותיהם מתחבאים מפני השרב. החתולים שרועים בפתחי הבתים כמורעלים.

לצרכניה כבר הגיעה השמועה שילד חולה מופקד אצלי.

"איזה טוב־לב...", "אומרת המוכרת, "ומתי נזפה לילדך שלך?.."

אני קונה חמישה בקבוקי מיץ, לחם ודבש, ויוצא.

השכונה — שממה גמורה. גם החתולים נעלמו בינתיים. שוב אני מהלך בין הבתים, פוסע במשעולי־הקוצים. השמים ניתכים לאוויר אביך. סופה של חום, של להט העולה מן הגבעות.

ולרגע, בעוד אני מתנהל לאטני על אחד השבילים, והנה רוח עוברת. רוח ירושלמית אִי־יודע־מהיכן, רוח מבדרת את החולצה, מחליקה על המצח.

אני עומד נטוע במקומי, קופא בלא־נוע, עד שהרוח נעלמת.

נכנס לדירתי האפלולית, מכין לי ארוחה. שותה בלי הרף. מהרהר היראה־היבל

ליד השולחן. אחר קם והולך להציץ ביאלי הלופת באגרופיו הקטנים את השמיכה הגולשת ארצה.

לו לפחות ידעתי את מחלתו, הייתי משפיל לכלכל את צעדי. אמת, אינני משלה את עצמי. אין הוא חולה במחלה מסוכנת. ודאי פקדה אותו אחת ממחלות־הילדים החול־פות בדרכים.

מכל מקום, אני ממתין —

אני מעיר אותו משנתו, מוליך אותו, והוא כבד ומרוגז, לבית־השימוש. שם הוא עומד שעה ארוכה לפני האסלה עד שהוא משתין בסילון דקיק. אחר הוא שב למיטה. אני תוחב אל פיו בחזקה כפית של דבש ומכסה אותו.

עדנה שוטפת את לבי שעה שאני רואה את פניו המלוהטים, שחלקתם ותבניתם כפניה הראשונים. שוב אני כמתאהב. פוסע בחדר המלוהט, תנועותי מתרככות, לבי הולם בחזקה. אני פושט את בגדי חמוצי־הזיעה, ממלא כוס בקוביות של קרח, מסיע את הכורסה הגדולה אל סמוך למיטה, נוטל ספר שתכנוו הבל, ומתישב. יש ואני מרפרף על השורות, יש ואני גומע טיפה שהפשירה בכוס.

אם הוא מתעורר, אני אומר לו:

"יאלי, מעט מים קרים?.."

ומשקה אותו ברפות מפוסי הצוננת.

ואם בעד חרפי התריס צועק אלי בכידודים קטנים אור־היום הבהיר והחזק, הרי אני באפילה שלי, מוכן לתת דין בכל שעה, ולו הגרועה ביותר, ואף אם אתבקש בקריאה של טלפון.

קריאה אפשרית

"כן?"

"שלום, דב. מה העניינים? הנה, למרות הכל מצאנו רגע לטלפון."

"העניינים קשים."

"מה קרה? כבר נמאס עליך?"

"לא. נורא יותר. הילד חלה..."

"הילד חלה? מה אתה סח? מה יש לו? מדוע שתקת?"

"לא רציתי להפריע לכם."

"מה אתה מדבר! מה יש לו?"

"הפקדתם בידי ילד חולה. כבר מן היום הראשון היה חולה. לא הזהרתם אותי... סוף־סוף אינני רגיל בילדים... אינני אביו... מסתבר שהיתה לו דיפטריה או משהו כזה..."

"דיפטריה? דב, זה לא ייתכן. הרופא ודאי טעה. למה לא קראת לנו?"

"הדברים התרחשו במהירות שכזאת. חשבתי על הילד, לא עליכם. מה־עוד שצריך הייתי להעביר אותו במהירות לבית־חולים."

"לבית־חולים? דב, הוא בבית־חולים! דב, מה זה? מה קרה? מה קרה? זה נורא!"

מה אתה שותק? ואם לא היינו מטלפנים...
 "אבל הרי אני עומד עתה לחפש אחריכם."
 "דב, יצאת מדעתך? הרי זה ילדנו... הרי אנחנו פה..."
 "חשבתי שזה ענין פשוט. חשבת, מין הצטננות. לא רציתי להפריע לכם להתכונן לבחינות".

"להפריע לבחינות? דב, איך אתה מדבר? זה הבן שלנו. איפה הוא?"
 "אבל הוא איננו... אתם לא מבינים דבר..."
 "מה איננו? דב, מה איננו? דב..."
 "אבל הוא איננו... אף אני אומלל כליכך..."
 "איננו... דב, דב! (התחנונים, ההיצמדות אל שמי כאל שמו של האלוהים) אלוהים אדירים... דב, מה אתה מדבר? דב... דב... מה זה? מה קרה? איך אפשר?"
 ואחרי חצי שעה:

ההתפרצות אל בית החולים, ההתנפלות על האחיות, על הרופאים.
 הפגישה פנים אל פנים.
 יפיה הנפלא, המופת.
 הם לרגלי, אני לרגליהם. אחוזים זה בזה. החלונות הגדולים הפרוצים לרוח. ירושלים שתהיה שקטה ורגועה. שתהיה עדה.
 העובדה המופלאה שלא היו מרפים ממני, שאי אפשר היה עוד להרפות ממני, שהיו נצמדים אלי, מקיפים אותי, כאילו בנם טמון בקרבי.
 שהיו מאמצים אותי לבן.
 שהרי מן האהבה כבר התיאשתי.

בכיי גדולה

הילד ממלמל משהו, מתעורר. הוא מתישב במיטה, מוחה את עיניו האדומות, מלקק את שפתותיו היבשות. הסדינים לחים. ריח דק של שתן עולה בחדר. ראשיתה של שעת בין-ערביים. לפתע הוא מתפרץ בבכי, אזור עז, נעמד במיטה ומתיפת. מעומק לבו הוא זועק. אין לו מנחם. הוא שואל לאביו, שואל לאמו. את כולם זכר לפתע. פניו נפוחים, עיניו לפופות, קולו ניחר.
 אל שמי הדימדומים הוא קורא.

את הטנק שקניתי לו השליך בכוח על הרצפה. התותח נשר ממנו מיד. ירד מן המיטה והחל להלך בחדר, יחף, קודח, בוכה. בועט בטרקטורים שלו. הוא רוצה את אמא. דווקא את אמא. היכן אמא? אינו מוכן שאגע בו. אם אני נוגע בו הוא צורח. מעיינות של דמעות נובעים מעיניו ללא הפוגה. הכל חמרמר בו. הכל כואב. גרונו בוער עליו, וגם האצבע הקטנה, הזאת... (מה-פתאום האצבע?) הוא רוצה לשוב לקיבוץ. רוצה לשוב הביתה. בכל נפשו הוא רוצה לחזור. דווקא עכשיו הוא רוצה לשוב. כי הנה, מר לו. הוא הולך אל דלת הפניסה הנעולה. היות ואינו מגיע למנעול, הוא שב לחדר, ובלא להתבונן בו, גורר אל הדלת, בשארית כוחותיו, כיסא. מטפס

עליו ושולח ידו לטלטל את המנעול. מבקש הוא לברוח מכאן, ישר אל הקיבוץ, כמו שהוא, חולה ולוהט, עטוי בכתונת־הפסים.

משהוא נוכח שהכל נעול פה, הוא יורד ובוועט בדלת, שעה ארוכה וברגל יחפה. ואני, הצופה היחיד במחזה, יושב שקוע בכורסתי, ראשי בכפתי. בלא־נוע, מקשיב, עצוב, באפלולית, ממתין עד שהילד נרגע אט־אט, מאבד את כוחותיו. שומע את ההתייחסות ההופכת יבבה. רואה איך הוא שב בחזרה למיטתו, מטפס, מצטנף בשמי־כתו הפרועה; חש את נימנומו המתערב ביבבה.

אז אני קם חרש ממקומי, להשיב כל דבר על כנו. אוסף את הכיסא שליך הדלת ומעמידו במקומו הראשון. מיטיב בזהירות את השמיכה על גוף של הילד, המתבונן בי בעינים שקטות, גוחן אל הרצפה, אוסף את הטרקטורים המתגוללים, מרים את הטנק הקטן, וטורח אף לחפש את התותח שנשר ממנו ונתעופף אי־שם, אולי אל מתחת למיטה.

משהו בורק בחשיכה, חולף כקרן אור, במהירות הבזק, חוצה את השטיח, נעלם אל מתחת לארון.

הצפעוני של צבי.

עדיין פה?

אני מעלה מיד את התריסים, פותח את כל הדלתות, קורע את החלונות. קרני־השמש האחרונות נשברות עלי, מציתות אותי. רוח אטית של שרב ממלאה את החדר.

ושוב צבי

בשעה עשר בערב הופיע לפתע צבי, חצה את מפתן הדירה, ובלא שארגיש נעמד לידי. עייף, סחוט, קומתו שחה. באגרופו צרור מסמכים מקומטים של קופת־החולים. כל היום התרוצץ מאשנב לאשנב.

בטרם יוציא מלה מפיו ואני כבר מתנפל עליו, חנוק מזעם.

"הנחש שלך... עדיין פה..."

הוא אינו מופתע. להיפך, חיוך נרקם בשפתותיו, כאילו זכר יצור חביב.

אלא שאני תופס באלימות בחולצתו, קורע אותה כמעט.

משא של זעם אני נושא כנגדו ובמלים מפורשות.

על אנוכיותו אני מדבר, על שלוותו שמטריפה את דעתי. הוא ילך לשכב לו בבית־חולים ופה בדירתי ישתולל לו נחש. שכן אני לא אוכל למצוא אותו, אף לא אחפש אחריו.

כי הנה, הוא ויעל כבר הפכו לי את הדירה לשדה, היא בקוצים והוא ברמשים. אם מבקשים הם לאהוב את הטבע, יואילו לעשות זאת בטבע עצמו.

את עבודת־הגמר שלי, שנסתבכה לתוך מבוך, אני מבכה. איני מוצא את השלנה. הם רומסים לי אותה. אם חשבתני לגור בשכונה שקטה, על צלע גבעה חשופה, הרי כולם סבורים שאין זו אלא תחנת־מעבר. כל אחד בדרכו טורח להשאיר פה משהו: קוץ, חרגול, ילד, נחש, או חיה אחרת...

כל אותה שעה אין צבי זע ממקומו, חושש הוא שמא תיקרע חולצתו תחת ידי. כיון שהוא רואה שכלו דברי, חיוך עזוב עומד בפיו. מבטיח בשפה מגומגמת שתיכף ומיד ימצא את הצפצף הקטן, שפשוט מצא לו הלה פינה חמה לעתות החורף. ובכלל, אין הוא מסופן כל־כך. כל הסיפורים האיומים אינם אלא אגדות. וכי הנחש מתקיף? רק אם דורכים עליו, או מנסים ללכדו, הריהו מתעורר להפיש. ואגב, אין מתים מן ההפשה. מזמן מצאו נסיוב, שאת נוסחתו הוא מוכן לרשום תיכף־ומיד על־גב פיסת־נייר, ודווקא עטים אינם חסרים לו, כיסיו מלאים... הנה, אפילו בבוקר הוא לא מצא פיסת־נייר ונאלץ לכתוב על השיש את ההודעה הקצרה... אגב, ביחס להודעה, האם ראיתי את יעל? חמש פעמים טילפן למעבדה ולא מצאה. איך־זה לא חזרה עדיין? האם אינני דואג?

לפתע הוא מרעיד.

אני מרפה ממנו אט־אט, שומט את ידי, מתישב על כיסא, משלב ידיים, מתבונן בו בייאוש.

המפליא הוא שאינו מתיחס כלל לנוכחותו של הילד, כאילו אינו קיים. הוא פונה אל המיטה כאילו היא ריקה, בולש בתוכה, מריח עקבות, כמו ביער הוא מצוי. כל חושיו נדלקים, נדרכים. אלא שעיניו בוגדות בו. האם רואה הוא דבר? האם הוא מבדיל בין העצמים?

כפעם־בפעם הוא נושא אלי את ראשו הבהיר, הקשוב, מתבונן בי ואומר בשקט: "תראה, אני אמצא אותו. יכול אתה לשבת בשקט ולעסוק בשלך, לעבוד במנוחה על עבודת־הגמר שלך. אני לא אפריע..."

וביסודיות סהרורית הופך את אשר עוד נשאר להפוך בדירה.

לאחר שעה אני משקה אותו קפה כדי לנסוך בו מעט כוח. גם פורס לו פרוסות־לחם ומורחן בדבש, שפן בטוח אני שלא אכל במשך היום ("כן", הוא מחייך כאשם, "פשוט שכח"). עדיין אינו יכול לתפוס את סדרי הפקידות בקופת־החולים. דומה עליו שפל היום הסתובב בג'ונגל אפל.

שוב אנו יושבים זה מול זה במטבח הקטן, לפנינו ספלי־הקפה הריקים. אנו יושבים בחשיכה, שפן האור מכאיב לעיני צבי. הוא מנסה לקשור עמי שיחה, לעניין אותי. להסביר לי, למשל, באורח פופולרי, איך ינתחו לו מחר את העיניים. חש אני בבירור שאין בו כוח, שאין בו רצון, להמשיך בחיפושי הנחש הקטן. עייפותו נוראה —

למרות הקפה הוא מנמנם כבר ותוך כדי נימנומו הוא מבטיח שמיד הוא קם לחפש, ואם אף לא ימצא את הנחש הקטן עתה, הרי מחר עם שחר ישפים ויתפסו. שפן חלילה לו להרגו, אין כל צורך להרגו.

רק שלא אשכח לספר ליעל עליו. מבקש הוא שתבוא לבקר אותו בבית־החולים. צריך הוא לספר לה...

נימנומו נוסך עלי נימנום.

הדירה פרוצה. אפילו דלת־הכניסה פעורה ללילה. אלא האוויר כבד, ללא נוע.

הירת כבר שקע והחלונות מגלים אפילה קשה כנגד שמיים עזי־כוכבים. בנייניה החזירים של האוניברסיטה שוקטים מעבר לגיא.

צבי שוקע בשתיקה. הסיר את משקפיו והניח את אצבעותיו על עיניו. לפתע אמר:

"סוף השרב..."

ושוב שתק.

ואני רואה מרחוק, בעד אחד החלונות, פיאה של ענן.

קם והולך בעצלתיים לישון.

ושוב חלום

ושוב חלום. בלא נשים. חלום כבד, עמום, סבוך. את שתי הפיתות הספרותיות הוצאתי על דעת עצמי לטיול בסמטות ירושלים, לאורך הגבול.

התנהלו להם באטיות, באי־סדר. נעצרו ליד חנויות, אבדו בפתחים, נעלמו בסמטות צדדיות, עברו את הגבול. כשהגעתי למרכזו העיר כבר נותרו עמי רק בודדים.

נהר זרם בתוך ירושלים. במקום הרחוב הראשי פרץ נהר: ירוק, רחב־ידיים, מימיו זורמים לאטם, גדותיו סבוכות בירק.

הנהר מתרחב והולך, ואני והבודדים אשר נותרו עמי מבוססים לאורך הגדה, מפלסים דרך בין קני־סוף גבוהים. שמש חזקה מאירה אותנו.

לפתע מנופפים לנו מן הגדה השניה. צועקים בקול־קולות. כל התלמידים שאבדו בסמטות נתלכדו שם לחבורה אחת עליוה. הם מצאו את הדרך הנכונה. מסתבר שטעייתי בדרך.

לא פסקו מצעוק.

המעטים אשר עמי פשטו בגדיהם וקפצו למים, עברו את הנהר בשחייה. רק אני נותרתי לבדי, מהסס, חרד, פושט לאטי חלקי־לבוש שונים, נתון במצוקה, חולץ נעליים.

והם כולם, בעבר השני, מזרזים אותי בצעקות חצופות, שכן השמש הולכת ושוקעת, אפילה יורדת, מימי הנהר מתכהים בצל הדימדומים...

ה ש ח ר

בוקר? ומי פה? והרעש הנורא בדירה? המטבח כאילו מתמוטט, וצינה מחלחלת בעצמות; וצבי, ארפן וצנום, מסתובב לו בלבניו ורומז לי: הסי! ומעט ניצני־אור משתרגים על החלונות.

ובמסדרון מכווץ הנחש הקטן, עירני, עיניו קטנות ובורקות כשתי סיפות. זוקף מעת־לעת את קדקדו, מתפתל מקיר אל קיר.

אני לוחש אל צבי וחמתי בוערת בי.

"הרוג אותו... אלוהים־שבשמיים... מה אתה מחכה?"

אלא שצבי דוחה אותי בעקשנות. אינו שומע את דברי. עקשני ודרוך הוא רוכן על הנחש, סוגר עליו את הדרך, שולח את ידו הארוכה. אלא שברגע האחרון הנחש חומק לו, חולף־מחליק במהירות ליד רגלי, מתפתל בחדר, אץ מקיר אל קיר. צבי מקלל.

אני מקלל את צבי —

צבי רודף אחריו, תנועותיו שקטות, יחפות. עיור־למחצה הוא מהלך שפוף, משליך שתי זרועותיו על הנחש, תופס בו בזנבו ומרימו, אלא שהנחש מחליק מבין אצבעותיו, נופל על הרגליים העדינות ונושק אותן, לוחך אותן. צבי נרתע, פיו מתעות בכאב. בתנועה שאינו שליט עליה הוא מוחץ בעקבו את הקדקד הקטן. כמה טיפות של דם נושרות על השטיח.

אל הכביש

צבי נרגש.

אף שוודאי ידועה לו נוסחת־תמיסת־הרעל שהזריק הצפע המת לדמו, הוא נסער. פניו חוורו. גוחן אל כף־רגלו וממשש בעיון את מקום ההכשה. ממלמל לנפשו: "מה עשיתי?" ומנסה להקזו דם מפצעו הרפה. אלא שדמו אינו זב. כאילו אין דם בגופו בשעת־שחר זו.

"צריך לעלות אל הכביש... לתפוס מכונית..."

הוא מהרהר בקול רם, פניו מתכסים זיעה. רוכן אל גופתו של הצפע, מחטט בקדקד המחויץ. אחר מזדקף, הולך למטבח ולובש מכנסיו, מניח חולצתו ברישול על כתפיו ומבקש לצאת לדרך. נתקל בי ומצמצם את עיניו בשנאה לא־ידועה.

"והרי יכולת ללכוד אותו? ... אתה... חלף על־ידך ממש."

קושר בחזקה מטפחת בקרסולו כדי לעצור את מירוץ הרעל בגופו. וכבר הוא מגשש יחף אל דלת־היציאה.

אני מתבונן ושותק. רפיון הציפני כליל. בפליאה מלטף מבטי את החלונות, שאור אפרפר נרקם בהם. מהורהר לעצמי, עדיין תפוס לחלומות.

צבי פותח את הדלת, בלי לומר מלה הוא נעלם. אני הולך אחריו אל דלת־הכניסה ונושם רוח חדשה, חוזר פזור־נפש אל המטבח, ובין רגלי מסתבכים סנדליו המושלכים. אני מרים אותם. סנדלים ארוכים, ממורטים, עייפ־דרכים.

בשעה דוממת זו דומה כאילו לבדי אני בכל היקום.

לבסוף אני מתעשת, וכמו שהנני, בלבוש־לילה ובאנפילאות שלי, מהדס במדרגות, אווחו בשביל־הקיצור המבחר את הגבעה, מטפס במהירות, רודף אחר הדמות הארוכה הצולעת לאטה בין הסלעים.

"הסנדלים שלך..."

אני נוגע קלות בגבו.

הוא מתישב על סלע קרוב, משליך את הסנדלים לפניו ומנסה להשחיל את רגליו. אלא שאינו מצליח. כל־כך הוא רפה.

אני כורע לפניו, נוטל את יחפותיו, ראשונה ושניה, תוחב בסנדלים, רוצע. מסמכי קופת-החולים שנשרו מפיו מלבינים על העפר. אני אוסף אותם ומגישים לו. בלי לומר מלה הוא מוסיף להתנהל בדרכו. אינני יודע על שום מה הוא צולע, רק שתי נקודות אדמדמות ונפיחות קלה ראיתי על כף-רגלו. רוח מרעידה את בשרי; רק בירושלים יכול אדם, לבוש פיג'מה ונעול אנפילאות, לפסוע לו שלו על גבעה חשופה בטבור העיר. לבסוף אנו מגיעים אל הכביש.

צבי משתרע מיד על האספלט הקשה, פושט זרעותיו לצדדים, מפשיל ראשו בכאב לאחור, שולח מבטו לשמיים. אני ניגש אליו, עומד לידו, מתבונן בעיניו המרפרפות ליד כפות-רגליו. אופק של גבעות סוגר עלינו. וכי יש מכונית שנוסעת בירושלים בשעה זו? אני שואל לשלומי.

הוא מספר לי על בחילה שעולה בגרונו. דומה, נעשה מפונק.

הוא נושך את שפתותיו, אגלי-זיעה מבהיקים על שפתו העליונה. לפתע הוא עוצם את עיניו, מזדקף, מקיא אל שולי הכביש, על האדמה היבשה הזוהרת ברכסי טל. וכי יכול אני לעזור לו? עיר-מתים שכזאת. הטלפון הציבורי הקרוב מצוי בריחוק קילומטר מפה, ואף הוא אינו פועל. אני אומר לו חרש, אך בשפה ברורה: צבי, אתה הרי יודע שלא תמות. הוא אינו מגיב.

המוזיאון עומד קודר, פוער פרצות חלונותיו הריקים. כמה זמן נמשכת בנייתו של זה? לבקשתו של צבי אני מתיר את המטפחת ושב ומחזק את הקשר. כף-רגלו חיוורת נטולת-דם.

לפתע, דמעות בעיניו הבהירות כל-כך. אלי-שבשמיים, וכי כך גוהג חובב-טבע? כרעתי אליו, שולי הפיג'מה לוחכים את הכביש. סבור הייתי שהשעה יפה לדברי לקח: "והנה סופם של שעשועים עם רמשים, נחשים, עקרבים..." הוא שותק. אינו מקשיב לי, מביט בעדי כאילו הייתי ריקות, כאילו לא הייתי. אבל הדמעות נעלמות מעיניו, הוא מתהפך, שוכב על בטנו, נצמד בחזקה אל הכביש, באצבעותיו הוא מבקש לחתור באספלט הקשה, הוא מלחש לעצמו. "והנה שנים לא שכבתי עם אשה..."

תדהמה שכזאת. אני קופא במקומי. מביט בדמות הפובשת פניה בכביש. אט אני מזדקף, כאילו לא שמעתי דבר. מתחיל להלך בשולי הכביש, מתפלל למכונית. לבסוף, טירטור רפה של מכונית מזומם מאחרי הגבעות. אני רץ לעמוד במרכז הכביש.

סנדר צבאי דוהר אלינו. אני מנפנף בידי כמשוגע, קד כנגדו.

הטנדר נעצר בחריקה, בבת־אחת. כמעט התהפך על שולי הכביש. הנהג קופץ מתאו והנה הוא חייל קטן וחיוור, עיניו עצובות, מדין מהוהים, תלויים עליו ברישול.

אני מספר לו —

הוא מאזין לדברי בצמאון קדחתני, כולו נכון למעשה של צדקה. בינתיים כבר קם לו צבי, השתחל ברפיון אל הארגז האחורי, נשכב על הקרקעית, ראשו על פרקי־ידיו המשולבים.

החייל הקטן מתבונן בו ביראת־כבוד. רגע של שתיקה. אחר קופץ לתאו, מתניע, ובטרם אספיק לומר מלה לצבי וכבר נעלם הטנדר בעיקול־הדרך הראשון. בצעדים מרושלים אני חוצה את הכביש, יורד בדרך־העפר. ירושלים, מאחורי ומלפני, חוזרת לדממתה.

במורד הגבעה

חסר אני את תחושת הטבע, כך טוענת יעל, ואפשר שהיא צודקת. הטבע לפרטיו משעמם אותי. עד שאני מתכוון להתבונן כבר אני חולף, כבר אני רומס. אינני מסוגל להשתהות. זה נראה לי טפל. כבר הבעתי דעתי על חובבי־הטבע.

אולם עתה, לאחר ששילחתי את צבי, ואני יורד במורד הגבעה, בשביל־הקיצור המוביל מן הכביש אל ביתי, והשעה ראשונה לשחר, והאור כמו ערפל, הרי אינני יכול למהר, מוכרח אני להשתהות. פשוט משום שעדיין אני נתון באנפילאות, משום שאני נסער, משום שאני מגשש אחר אדמה חשופה.

ובאטיות בה אני צונח מסלע אל סלע מתגלגלים אגלי־טל על כפותי, ניצנים של קוצים נפקחים מול עיני, פרחים מלטפים, מלחלים את עורי. וכי אפשר שלא לשים לב לחרקים הרוחשים, לבעלי־הכנף הזעירים, להמית התחייה של מיליוני תאים זעוררים, לשמחתם של עשבים ואזובים דקיקים, המשיבים להם את גזנם הירקרק שנמחק באפילה.

וכל זאת בגבעה שליד ביתי.

והשמיים מפשירים אל מול עיני. רצועות אור עולות ומתיכות את חשכתם לאפרורית רכה.

ירושלים בחשיפותה, בסלעיה, בפוריותה הנסתרה.

וכל זה בנעלי־בית, במורד הגבעה, בצעדים קלים ומתפלאים, בעיניים פקוחות, בצמרמורת הדקירות הקלות והלחות של עוקצי הדרדרים. אמת, ציגה של בוקר־יום־סתיו. היום התחיל הסתיו, סתיו.

רק בדממה הזאת יכול אני לספר, כן, פעם שכבתי עם חיה. באחד מימי הסתיו. זמן־מה לאחר גיוסנו לצבא נתנו לי חופשת־פתאום. בלא שאבקש. טעות נפלה. יצאתי לי לבדי מהמחנה, יחיד מכל החבורה. שעות רבות נסעתי אל המשק, וכשהגעתי כבר היו דימדומים. ציגה עלתה מן השדות. הסתובבתי בין הבתים, חייל עצוב, טירון, מדין מרושלים. על אחד השבילים, בין הדשאים פגשה אותי ואחזה

בי פתאום; נפחדת, זקוקה. כבר אמרתי: בעולם היה סתיו. הלכנו ושכבנו על מיטה בחדר שדלתו היתה פרוצה, שאנשים הסתובבו לידו בלי הרף. וכי יכול אני לספר. דמעות חונקות אותי.

הסיפורים

את יאלי מצאתי ער, גוחן על גווית הנחש. הסקרנות גברה על האימה. הוא הישיר מבטו אל עבר הראש המחוץ, אל העיניים הזוערות המתות. סבור אני שברבות־הימים יצמח ויהיה לחובב־טבע. לקחתי מטאטא והסעתי את הגוויה אל מחוץ לבית. ליד סלע קרוב. באשר הלכתי הלך גם יאלי אחרי.

רק כתסדם עמום נשאר טבוע בשטיח שלי. שעת־המשבר עברה. נפיתות פניו של יאלי שקעה, האדמומית שבגרונו נתרכזה במוקד אחד, חומו ירד. תאבוננו שב אליו. הנה, בשעת־שחר זו אכל שתי פרוסות־לחם מרוחות בדבש, כירסם שוקולד, שתה תה, ואחר חזר ונרדם.

אני התישבתי ליד שולחן־הכתיבה, פרשתי את ניירות עבודת־הגמר שלי. סבור הייתי שבדממה העמוקה הזאת עשוי אני להשיג הישג כלשהו. לבסוף נרדמתי —

לאחר כשעתיים התעוררנו שנינו כאחד מחמת נהמתו של טרקטור שירד פתאום על הגבעה, בסמוך לביתי, והחל לכרסם את הסלעים. יאלי כבר שכח על־אודות הנחש. שוב היה רעב. נתתי לו שתי פרוסות־לחם מרוחות בדבש, בישלתי ביצה רכה, חתכתי עגבניות, אף המסתי בספל־קקאו כדור־תרופה להורדת החום. פירור לא שייר.

המפליא הוא שאני, שלעולם איני מחמיץ סעודה, קיפחתי את תאבוני כליל. מיחוישים מבשר־ירעה מלחכים את גרוני. טיפיים־טיפים חולף הבוקר. רוחות מנשבות בו. יאלי במיטתו, צנוף בשמיכה, גים־ולא־גים, מסיע טרקטור על הכר.

אני יושב ליד שולחני, מרפרף על עבודת־הגמר האומללה שלי שנתקעה לסתירה הגיונית ברורה כל־כך. אלף פעמים עברתי על הנוסחות כדי לגלות את הטעות, וכל טעות לא נחשפה.

מתחת לחלוני מספרות נשי השכונה בזכותו של הסתיו. יאלי מזיע. הכדורים שאני מלעיטן הסירו את כל חומו מעליו. שפתיו צוננות, אבריו קלים וחלשים. כשהוא מפיל טרקטור על הרצפה צריך אני לקום ולהרימו. היחסים ביני לבינו — בתחום הדממה. כאילו התעוררנו שנינו מחלום משותף. די לנו במלים מעטות, במשפטים מצומצמים. אלא שאני יודע כי הערב ניפרד זה מזה, והוא סבור שאין זה אלא יום אחד מתוך הנצח המשותף שלנו.

מכל־מקום צריך להבריא אותו במהירות, לבל יישאר זכר למחלתו. אשר למחלתי, כל־אימת שאני נותן תרופה ליאלי אני עצמי בולע מנה כפולה. ירושלים מתקדרת. צריך להעלות אור־חשמל בדירה. לולא בן ירושלים אני, הייתי אומר: גשם מזומן לנו.

אם נדייק הרי בשעות אלו עצמן כותבים חיה וזאב את בחינת־הבוקר שלהם. הרוח הקרירה הזאת עצמה פורצת אל גופותיהם בעד חלונות אולם־הבחינה, שמשגיחים משועממים מסתובבים בו. זאב ודאי נושך בשיניו את עטו, כולו תאנת־הצלחה, חיה כותבת אט, במהורהר, במרושל. מתרווחת בכיסאה, ראשה הפרוע שמוט לאחור.

לז נמנית על עדת המשגיחים, הייתי נעמד מולה ומתבונן בה בקפדנות. בחצות־היום אני מבשל ארוחת־צהריים שרק יאלי נהנה ממנה. הכאב העמום לא סר מגרוני, קשה לי לבלוע מזון, אפילו הדבש מכאיב לי. אחרי הארוחה אני יוצא (יאלי נגרר אחרי, לבוש בכתונת־הפסים) לראות מה עלה בגורלה של גווית הנחש. מגלה שעדת נמלים ירושלמיות זריזות כבר הסיעו למרחקים את רוב החלקים ועתה הן נאספו כולן להתדיין על הקדקד הכבד. הלכתי לשאול את הטריקטוריסט מדוע הוא מכרסם בגבעה. סיפר לי שאגף נוסף של המוזיאון ייבנה כאן. סבור הוא שאגף זה יוקדש לענייני טבע, צמחים מיובשים, מאובנים, פוחלצים.

למרות זאת לא אעקור את דירתי מכאן. מאוהב אני בשכונה. המפליא הוא שאיני מהרהר בצבי אלא בדברים אחרים. פה, בשדה, ברוח הסתיו, ליד שרידי הנחש, נדמה היה לי לפתע כי הסתירה ההגיונית שנקלעתי אליה בעבודתי איננה הגיונית כל־כך.

במרוצה שבתי הביתה והתחלתי לפשפש בניירותי. יאלי מסתובב לו במרפסת. במה הוא מתבונן? בעננים. בחשרת־עננים שבאה מן המערב. עודני שקוע בסתירה, שאפשר שאינה הגיונית, מביא לי פתאום יאלי כמה מספרוניו שהוטמנו בין צעצועיו. לא שכח את הבטחתי הראשונה לקרוא לו סיפורים. אני מניח את ניירותי, נוטל את הספרונים המצוירים, מדפדף, מעיין בתמונות. פותח עמוד ראשון ומתחיל לקרוא לפניו.

אלא שנתעוררו בעיות. ראשית, התוכן טיפשי בתכלית. שנית, מלים קשות. שלישית, מתברר שאיני קורא כהלכה. שכן את הסיפור יש לקרוא בנעימת־קול קבועה, שיאלי רגיל אליה. יש לזמר את המשפטים בניגון עולה ומסתלסל ולהיעצר סמוך למלה האחרונה, שלא אני אלא יאלי צריך לאמרה, ובניגון של נצחון.

כאילו התפללנו —

לבסוף נואשתי —

אמרת: "הספר הזה אינו בשבילנו", והעפתי אותו הישר מן החלון אל השדה. הוא צחק, נפלא היה המעשה בעיניו. נטל את שאר הספרונים, עלה על כיסא והשליך אותם אל רוחות־הסתיו הקלות.

עתה התחלתי לספר סיפור משלי. במעשי־הרפתקות התחלתי לסבך את כל חיות־היער: הדוב, השועל, הזאב, הצבי, נשיהם ובניהם. היו מהלכים ביער, אוכלים שותים ישנים, ומנהלים מלחמות אכזריות. רובן מתו מיתות קשות ומשונות, ומי שנותר בחיים לא היה ראוי לכך.

יאלי היה מקשיב בענין רב, בהתרגשות. עיניו קרועות לרווחה, בולע כל מלה, ותהי המהססת ביותר.

סיפור נפלא וארוך כזה עדיין לא שמע.

אפילו פרט מקרי אחד אין הוא מאבד. אם הותרתי על אחד משבילי היער היה פצועה, הריהו שב ומזכיר לי אותה למען אספר לו מה עלה בגורלה. לפעמים אף נוצצות דמעות בעיניו. בעיקר נכמר בו לבו על גורל הזאבים הקטנים שטבעו בנהר, על השפנים שנטרפו על־ידי השועל.

אף את הצמחים אני מכניס לתמונה.

עצים עבותים מתווכחים עם החיות. קני־סוף ממליכים עליהם מלך ויוצאים בסך לחפש אמת־מים, קוצים מתאספים לאסיפה חרישית רבת־מזימות.

אם אני מפסיק את סיפורי כדי לשאוף רוח, חש אני שהילד עשוי להתמוטט מגודל מתיחותו.

"הסיפור יפה?... הסיפור יפה?...?" אני שואלו כפעם־בפעם.

הוא מנענע בראשו. בולע רוקו. בלי משים כבר הניח כף־ידו על כתפי, מלטף בחשאי את שערי. התאהב בי ממש. אני מגשש לדעת אם עודו זוכר את הוריו. כן, הוא זוכר, אבל כבר אינם חשובים.

נדמה לי ששוב הוא מתלהט. לפיכך אני מנצל את ההפוגה, את כניעתו המקשיבה, כדי להכריחו לבלוע כדור נוסף, אף ליצוק לגרונו כפית של תרופה ישנה ומרה לחיטוי הגרון.

אחר אני ממשיך. גומר בדעתי להשמיד את כל החי והצומח להוציא גור־זאבים קטן אשר יותר לפליטה.

שיבה

כשהחלה ירושלים מדמדמת בין אור לחושך הסרתי את כתונת־הפסים מעל הילד והלבשתיו באותם בגדים שהביאום בהם. פניו עדיין היו חיורים, עיניו שקועות וצוננות. כמו נתבגר מעט בשלושת הימים ששהה אצלי.

צינה שכזאת. רוח אדירה מלטפת את העיר. עננים תפוחים נדחקים זה אל תוך זה. ירושלים מחליפה את מוגה כנחש המשיל את עורו.

הרכבתי את יאלי על כתפי, נטלתי את המזודה והלכתי עמו אל תחנת־האוטובוסים. יאלי היה מוגבה, עיניו תלויות בשמיים. הוא חיפש כוכבים, ומשגילה אותם אמר:

כוכבים. ואני ראיתי שמשך שלושת הימים למדתי להבין את היגוי שפתיו.

אט־אט טיפס האוטובוס על ה־המנוחות. קברים חשוכים נחו באור־הדימדומים, העיר זרמה לאחור, בתים נשמטו לוואדיות.

בין קבר לקבר נימנמתי, וכשפקחתי את עיני ראיתי שהילד מציץ בי בדבקות. דרשתי שינשקני, הוא הסמיך את לחיו. נשקתיו ברפיון. שוב אמר משהו על-אודות הכוכבים. שולי חלונות האוטובוס ניצתו באור רך.

הלכנו בדרך של אפילה. כל הזמן הילד על כתפי, המזוודה בידי. הוא אחז בתזקה בשערותי, פרע אותן. הלכתי במהירות, מפום משהו מתוך רוגזה. שתי צלליות עצרו בי לפתע, פרקו מכתפי את הילד, נטלו את המזוודה. ידיים ליטפו אותי. "כבר סהרורי. יאלי הרג אותך...". נשמע צחוקן של זאב.

אני הייתי רצוף. הילד כבר היה בידיהם. נכשלתי. היא עמדה לידי, קלה, צנומה, פתוחה אל הלילה. אפרדה מוטלת על כתפיה, לרגליה סנדלים. עיניה הבהירות פקוחות, מחייכות. שלנה שפזאת. הילד חבוק בזרועותיה, ראשו על לבה.

"איך עברו הבחינות?" שאלתי בשארית כוחותי. הוא החל לתת הסבר מיגע על מהות השאלות, על סיכוייהם. לא הקשבתי, רציתי שיכשלו, שיסתלקו מן העיר.

סחבו אותי לבית-מלונם, השקיעוני בתוך כורסה. אז ראיתי את פניהם והנה חירורים מעט מחמת הלימודים בלילות. אבל הם הביטו בי ובילד בתדהמה, בבהלה. מה עשית לו? מה עשה לך? קמתי והתבוננתי בראי וראיתי פנים נפולים, מיששתי את זיפי זקני. הילד היה עוקב אחרי בעיניו. עודו אילם. עכשו צריכים לבוא הסיפורים.

סיפרתי בקיצור, בשפה קשה, בדיבור מהיר. בדיתי מאורעות שלא היו, עירבבתי את הימים. על מחלתו לא פציתי פה. יאלי היה שומע את השקרים במנוחה, עומד-שרוע על ברכי אמו. אנוש קטן זה, חסר תחושה של זמן, אשר דימדם במיטה, מה יכול היה לעשות לי; וכי מסוגל היה לסתור את דברי? סיימתי. נשתררה שתיקה קצרה.

לפתע צנח יאלי מברכי אמו, עמד מול העולם ואמר בבהירות ובמתקיות: "הקאתי".

הסברתי בחיוך את דבריו, הודיתי במחלה קלה, הסתבכתי קצת בסדר הזמנים, היא הקשיבה לדברי בריכוז, זאב בבהלה. לא שיערתי שפל-כך הוא אוהב את בנו. ביקשו ממני להישאר ולאכול עמהם. ממש התחננו. אבל אני סירבתי. יעל מחכה לי, כך שיקרתי. כל-אימת שאני מבקש להימלט, אני מעמיד את יעל בקרן רחוב, ממתינה בקוצר-רוח.

אף שרחוקים אנו מעומקו של הלילה, כולנו עייפים. אני נפרד. הם מודים לי. לבם מלא על גדותיו. מה היו עושים בלעדי? אף היא, הלא- משתנית, מודה לי במשפטים קצרים, חולמניים, מרושלים. עיניה השקועות נכמרות מאירות אלי. זאב מוציא בהיסוס שטר של כסף, מבקש לפצות במעט על הנוק, על ההוצאות, אולי על הטנק. אני מטיל את השטר בבוז, ברפיון, על הרצפה. מה זה? השתגעו?

סוף־סוף נפרדתי מהם. הרחוב היה ריק. האוטובוס החוזר הסתחרר פרא בירידה התלולה. קברים זחלו, בתים טיפסו על הגבעות. עיני נעצמות. לביתי אני צריך כבש לגשש. אור דלוק בדירתני. זו כיצד? שכחתי את האור?
מסתבר שיעל חזרה. מחכה לי. אפורה על מיטתי הפרועה. שרוטה, ידיה יבשות, קוראת בספר שהותרתי פתוח. ערימות של קוצים, מוגדרים ולא־מוגדרים, נערמו על הרצפה.

אף היא נבהלה לראות את פני.

"הילד שלהם", לחשתי לה, "הקיא על הורייך..."

היא חייכה, סגרה את הספר, היטיבה את הכר, ומגבת קטנה מוכתמת בדם הילד נודמנה לה.

"דם?" תמחה, אך עודה מחייכת.

לעולם לא תהיה יפה, היררהתי בייאוש. עליתי על המיטה, וכשעודי בבגדי שכבתי עלי־ידה, הנחתי ימיני על עיני, ונרדמתי.

כשפקחתי את עיני לא היתה עוד בחדר. חצות הליל. האור שהותירה סטר על עיני. ליד מיטתי מצאתי פתק. "מחר בצהריים". אולי הבינה. פשטתי את בגדי וכיביתי את האור. מן הכר היה עולה ריחו של הילד; קיא, דם וסבון. שאפתי אותו אל קרבי כאב משתפר מילדו הראשון.

עתה זכרתי ששכחתי להיודע מהו שמו האמיתי של יאלי.

לא מיד נרדמתי. ידי שריחפה על הרצפה האפילה נתקלה באחד הקוצים. פעם, בשעת רצון, ניאותי ללמוד אצל יעל איך מזהים את הצמחים. עתה ניסיתי לזהותו. בזהירות החלקתי על הגבעול, עד שהגעתי לציצתו החלקלקה. ספרתי את אבקניו. אי־אפשר שזהו הקורטס הדק, שפן יעל לא תטרח לקטוף קוץ שהוא שכיח כל־כך. מכל מקום, באפילה, דומה היה לקורטס הדק, שהוא כידוע:

"צמח־דבש, והמוני דבורים שוקקות סביבו, משעות הבוקר המוקדמות עד הצהריים. וזרעוניו דמויי־ביצה. המרכזיים בעלי ציצת־מוצים המפיצה אותם למרחקים. ואלה שבהיקף הקרקפת חסרי־ציצית. ותפקידם להבטיח את המשך הקיום של הצמח במקום הולדתו".

אברהם הוס : מחזור הלני

איקארוס

הוא הוֹדֵקָה תְּחִלָּה עַל קִצָּה בְּהוֹנֹתָיו
וְכָל עֲצוֹת אָבִיו הַנְּבוֹנוֹת (הַמּוֹכְנוֹת מֵאֵלֵיהֶן)
מִצְלָצְלוֹת עוֹד בְּאֲזֵינוֹ. מִשֶּׁק קַל בְּכַנֵּף אַחַת,
וְהַנּוֹצוֹת הַמּוֹדֵקוֹת לָהֶן לְמוֹל הַרוּחַ הַעוֹלָה,
וְיֵיע קַל, רִפְרָפְנִי, לֹא רִצּוֹנִי כְּמַעֵט, מְבִזֵּיק
בְּאַחֻזָּתָהּ, וּכְבָר נִתַּק מִן הַקִּרְקַע הַמּוֹצֵקָה,
וּכְבָר הוּא מְרַחֵף.

עוֹד רִבֵּעַ, וְנִמּוּג לְחִלוּטֵינִי
זְכוּרֹן מִנַּע מִתְּמִיד וּמִקָּבֵל שֶׁל אֲדָמָה בְּעוֹר־עֶקֶב,
כֹּאֲלוֹ לֹא הָיָה אֵף פֶּעַם הַנְּחַת־סוֹד בְּרוּרָה
וְכֵה טְבִיעִית־פְּשוּטָה שְׁאִין הַהִפְרָה הַמִּפְרָשֶׁת
נִתְפָּסֶת בָּהּ בְּכֻלָּל, לֵילֵא הַסּוּס בּוֹקֵעַ הוּא
אֶת הָאֲוִיר הַמִּתְמַסֵּר לוֹ, הַשׁוֹצֵף לְעִמְתּוֹ
אֶלְכִסוֹנִית, וּמֵלֵא תְחוּשֶׁת כַּחוֹ הַצִּפְרִי
סוּטָה הוּא מִן הַקּוֹ, חָג וְשׁוֹקֵעַ וְעוֹלָה שְׁנִית
שְׂכוֹר מִפְּקֻחוֹתוֹ הַבְּהִירָה וְהַכִּזְלָה,
הָאֵלֵהִית כְּמַעֵט, וּמִמְשַׁח שְׁרִירָיו הַנִּצְמָדִים
לְפִלֵּא פּוֹד־דוֹנֵג וְשִׁלֵּל־נוֹצוֹת.

מִשֶּׁק וְעוֹד מִשֶּׁק,
קַל וּבוֹטֵחַ וְטְבִיעִי, וּמוֹכְנוֹת דְּרַכּוֹ הַמִּתְלִילָה
פּוֹנָה כְּמִכְשֵׁפֹת אֶל הַשָּׁמַשׁ, כְּצִפּוֹי מֵרֵאשׁ.
וְאִין יוֹתֵר רִצּוֹן אוֹ מִטְרָה, אֵלִים וְאַבְהִי
נִצֵּב מוֹלוֹ גִּלְגַּל גְּדוֹל, צֶהָב וּמִשְׁלֵהָב,
בְּהִבְטַחַת הַהִתְעַלּוֹת שֶׁהִיא מַעֲבָר לְמַעוֹף —
אֲשֶׁר הִפְכָה פְּקָדָה, וְהוּא נוֹפֵל נוֹפֵל לְמַעְלָה,
הַכְרָתוֹ הַמְטָשְׁשֶׁשֶׁת לֹא תִתְפָּס לְעוֹלָמִים
אֶת הַתְּרַפּוֹת גִּפְיוֹ, וְאֶת תְּפִנִּית מְסֻלָּתוֹ
וְהַתְּרַסְקוֹת כָּל אֲבָרָיו
בַּקֶּצֶף הַטְּהוֹר שֶׁל הַגְּלִים.

יום באפידורוס

דרך רבה עברתי. מתסלוניקה.
 שם לבבי נשבר. באתי להרפא
 פה במקדש שלך באפידורוס.
 מאד נאה כאן. האויר רזה ריחות
 של מינחה חריפה. על הר-קינורטיון
 לפים הם השיחים והעצים: זרק בשום
 גובל בתכלת.

באתי לכאן בבקר.
 וצעדי הראשונים אל מקדשך.
 שם ראיתיך. ואתה זהב כלך ושן.
 אתה יושב. דרך נשענת על מטה
 והאחרת מלטפת ראש-נחש.
 וכלב נח נצמד לרגלך. ובפניך,
 החמורים מעט, ובעיניך, תרוטה
 בשורת-מרפא.

פניתי לכהן
 ולאזינוי הולתי את ספור מצוקתי.
 ספור פשוט מאד. אותו זקן לאה,
 אשר רבות שמע בימי חלדו
 על מחלות, על צער ועל יסורים,
 אשר קשבו הנה מזמן לאטימות,
 מלמל את צרור הנחיותיו הנדושות
 שסיומן: "לך וישנת לילה במקדש
 ובשנתך ימציא לך אסקלפיוס ארוכה".

סובבתי ברחובות, ולבסוף הגעתי
 לתיאטרון. מן השורה העליונה

צְפִיתִי בַמַּחֲוֶה. וּבְרֵאוֹתַי כִּי־צַד
 כָּלְתָה רָעָה אֶל אֲגַמְמוֹן הָאֲצִיל,
 אֲשֶׁר קָשְׁרוּ עָלָיו אִשְׁתּוֹ וְאֹהֲבָהּ,
 אַחֲזוּ בִי שְׂמֹמֹן. דָּם רַב מְדִי
 נָגַר בְּנִיב הָאֵטִי הַשְּׂקוּל. וְתִבְהִיר.
 קָמְתִי אִפּוֹא, וּבְמִבּוֹאוֹת הָעִיר
 מִצֵּאתַי בֵּית־מְרוֹחַ וְשִׁתִּיתִי יַיִן טוֹב,
 מֵהוּל בְּמִים. אֶת בְּשָׂרֵי רַחֲצָתִי
 בְּבֵית־מְרַחֵץ. סִכְתִּי אוֹתוֹ בְּשֹׁמֶן.
 שִׁכְרָתִי לִי זוֹנָה קִטְנָה וְחִנְיָתִי,
 אֲשֶׁר גִּסְתָּה לְשַׁעֲשַׁע אֶת רוּחִי
 בְּטַכְסִי־הַעֲגָבִים אוֹתָם לְמִדָּה
 בְּבֵית־אוֹלְפָן שְׁלָה, בְּבֵית־הַבְּשֵׁת
 שֶׁבְּקוֹרֵי־גִתוֹס. מִחֵיד, מִתּוֹךְ הַקֶּבֶס,
 שִׁלְמָתִי לָהּ אֶת מְלֵא שִׁכְרָה, וְאַף
 הוֹסַפְתִּי לָהּ עָלָיו, וְהִעַמְדִתִּי פָּנִים
 שֶׁל זָר תָּמִים וְגַם אֲסִיר־תּוֹדָה, אֲשֶׁר נָגְלוּ לוֹ
 סוּדוֹת לֹא יָדְעַם שֶׁל מִתִּיקוֹת הָאֲהָבָה.

וּכְבָר הַלִּילָה רַד. וְעוֹד מְעַט, וְאַחֲפַשׁ לִי
 מִצָּע לִישׁוֹן בּוֹ בְּמִקְדָּשׁ. הוּי, אֵל גְּדוֹל,
 וּבְנֹו שֶׁל אֵל, אֲשֶׁר אָדָם הֵייתָ בְּתַחֲלָה,
 אָנָּא רַפָּא אוֹתִי! וּבְעֵלוֹת הַשְּׂמֶשׁ
 בְּיוֹם תְּמַחֲרַת, עֲשֵׂה כִי גוֹפְתִי
 תִּהְיֶה מוֹנַחַת לָהּ, רוֹגַעַת וְקָרָה
 פֹּה בַפְּנָה.
 הֵן כָּבָר שִׁלְמָתִי
 לְמִשְׁרַת אֶחָד אֶת דְּמֵי הַתְּרַנְּגוֹל
 אֲשֶׁר יִקְרַב לָךְ,
 שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּתִי.

אידיליה קלאסית

תמיד נשאָר דְּבֵר־מָה בְּלִת־מוֹבֵן.
 לְפֶתַע מִתְרוֹמֵם מִקְּנֵה־הַסּוּף
 שְׁלֹאגִם רוֹדֵם בְּצִהְרֵי־הַיּוֹם
 שְׁעִיר־לוֹעֵג, וְכֵל גּוֹפֵי חֲשׂוֹף.

זְרוּעוֹ חוֹבֶקֶת נִימְפָה לְבָנָה.
 כְּקִנְיֵה־הַסּוּף הַדָּק גּוֹפֵה יְרֵעַד,
 וּבְרִצּוֹד שֶׁל חֵן תְּמִים וְטוֹב
 גּוֹלֵשׁ לָהּ אֲגָל־מִים מִן הַשָּׂד.

חִיּוּךְ־הַלְעֵג נֶעְלַם מֵעַל פְּנִיּוֹ,
 רוּחַ קֵלָה רוּח־שֶׁת חֲרָשׁ, וְעֵתָהּ
 רֵאשׁ־תִּישׁ עִם זְמַנְקָן בְּרִכָּן בְּלֹא ט —
 וְהוּא נוֹשֵׁק אֶת הַטְּפָה בְּנִפְיִלְתָּהּ.

וְאִז גּוֹפָה נִסְעֵר לְעִמְתּוֹ
 בְּחִמִּימוֹת־הַצְּהָרִים הָרְוָה.
 הַלְבֵן מִתְמוּזָג עִם הַשְּׁחוּם,
 וְעַל שְׁפָתֶיהָ: דֵּק שֶׁל תְּאוּהָ.

לְפֶתַע, וְהַכֵּל אֵינְנוּ, נְעֵלָם,
 מִלְבָּד אָגַם בַּיֵּצֵר, הַהוֹנָה
 לְמוֹל הַשְּׁמֶשׁ, וְנִדְמָה כִּי הוּא שׂוֹאֵל
 אִם יֵשׁ מוֹבֵן לְכֵל הַמְחַזֵּה.

צידה לדרך

קח אוּבּוֹלוֹס לְדֶרֶךְ. כִּי אַתָּה תִּגִּיעַ
 לְשִׁפְתֵי נְהַר רְחֵב. וְשֵׁם תִּרְאֶה
 זְמַן עוֹמֵד בְּתוֹךְ סִירָה שְׁחוּרָה.
 תֵּן לוֹ אֶת הַמַּטְבֵּעַ. הוּא יַעֲבִיר אוֹתְךָ
 אֶל הַגְּדָה מְנֻגָּד. וְשֵׁם תִּמְצָא
 כְּמָה מִיִּדֵי־יָנוּ. וְתִמְסֹר לָהֶם
 דְּרִישַׁת־שְׁלוֹם מִמְּנִי. וְתֹאמֶר
 כִּי עוֹד מְעַט, וְגַם אֲנִי אָבוֹא.
 עִם אוּבּוֹלוֹס מִתַּחַת לְלִשׁוֹן.

בוּעוּז עֵבְרוֹן : גִּלְגּוּלִים

איש ואשתו יצאו בשבת לשפת-הים. האשה דידתה בכבודת הימה והתישבה במי-אפסיים, כשהיא מטילה חפני מים על עצמה. אחר דידתה בחזרה, סכה בשקידה את כל גופה בשמן, מרחח קרם על פניה, כיסתה את חטמה בעלה נייר ושכבה שעה על גבה. אחר גנחה והתהפכה על בטנה. לאחר שעה נוספת התישבה וציותה על בעלה להביא לה כריכים ופירות, ואז לעסה בעצלתיים כריך אחר כריך, ארבעה או חמישה, וקינחה בשני אגסים ובמשקה קר מן התרמוס; ואחר זחלה לתוך האוהל שנטה בעלה ונרדמה.

משנרדמה, קם בעלה וניגש למים. פסע בהם עד שהעמיקו, ואחר החל לשחות. תחילה, בהיות עוד אנשים סביבו, חתר בתנופה ובזעף. לאחר שהרחיק ועבר את כולם רפה קצב שחייתו והוא החל חותר בעצלתיים, להנאתו. עד-מהרה נדם כל הרעש הרב שעל החוף ובמים הרדודים, המים עצמם נעשו זכים, שוקטים, כהים וקיריים. רגישות עורו גברה והוא חש בזרימתם של המים לאורך גופו. אלפי ניצנוצי-צהריים ריצדו ברצי-הגלים הקטנים ודקרו את עינו צרובת-המלח. נשימתו, שתחילה כבדה היתה וחסופה, נעשתה רגועה ואטית, כפי פעימותיו הקצובות והחזקות של לבו, ודמו סיפח בעוז בכל תאי גופו הנע בקצב-חמדה. ראשו נתרוקן ממחשבות.

לבסוף ראה את הקצף המתחבט סביב שוניותיו של אי-סלעים קטן, מרחק קילומטר מהחוף. הוא קרב אל האי מעבר השקט, כדי שקפליו של הים המתנשם-אט לא יטיחוהו בסלעים, ועלה בו. בין השוניות מצא נקיקים ובהם בריכות צלולות, שדגים קטנים וסרטנים התרוצצו בהן ואורות ירקרקים היבהבו במעמקייהן. הוא השתרע על מדף-סלע לח, מכוסה אצות ואיוזב, בצד האי הרחוק מהיבשה. מבטו קפא ואבד במילי-מילים של יריעות-מים זעות ומהבהבות. שחפים צרחו ודאו על-פני הגלים, נוגעים ופורחים, נוגעים ופורחים. קו-האופק רעד ונעלם באור, רעד ונעלם. דכיים מקציפים עלו מתהומות וחזרו ונבלעו בהן, והוא שמת גופו והתגלגל מעל הסלע, פיו פעור לאוויר כנחנק ועיניו קמות והוא מפרפר מקרטע, עד שפגע במים והחליק אל תוכם כחץ, והם אטמו מאזוניו את יללת הרוח וצריחת השחפים ורעם הנחשולים החובטים בסלעים ואבחת הקצף המתעופף, והיתה דממה.

באור הירקרק, המבליח, ראה את האצות החומות הנדות אט בזרמי המים הלא-נראים. קולות רחוקים צילצלו באזוניו והוא חש בגופו שאין אלה אלא חבטות הגלים בתוף הרחוק. גם קול לחש רותח כשל סיר על האש שמע, וידע שעליו להישמר מליקרב אליו, שכן זה מדחפה של סירת-מנוע, והללו שבתוכה עלולים לצודו. קולות הגירגור והנחירה שצרמו פתאום באזוניו הקפיאוהו בחרדה, שהרי סאונם המובהק של כרישים הוא. הוא נשאר תלוי במים, מרחף, ואחר חבט בזנבו והחליק מהרה מטה-מטה, אל

הגווי הסלעים האפולויים, אל הנקיקים הצרים, ששום כריש לא יוכל לדחוק עצמו לתוכם.

שם באפולוית שהה זמן מרובה, מרחף ועומד, סנפיריו זעים קלות נגד זרימותיהם של המים. החריץ הצר שבעדו נכנס זהר לעומתו באור ירוק, ובו קשקשי חום וזהב מהבהבים ונעלמים. דגים ותמנונים עברו על-פני החריץ, וכאשר שילשל אחד התמנונים את זרועו לתוך הנקיק נשך הוא בזרוע והלה נרתע אחורנית בבהלה, הקיא ענן של דיו ונעלם. מדייפעם היה בולע דגיג שחלף בקירבה יתירה ללסתותיו, וכך היה לכאורה נייה בעוד שלמעשה נע בלי הרף. ואם תחילה נראה לו מקום זה נוח ביותר, ולא היה רוצה לזוז ממנו עולמית, הנה עתה החלו סנפיריו וזנבו לרטט קדחתנית, והוא גח קדימה ונסוג אחורה, ואיינוחות רבה תקפה אותו וכיוצה את מעיו.

תוך כדי כך השגיח פתאום שחומות הסלע משני עברי הנקיק אין צבען כצבעם הרגיל של סלעים. הן לא היו מגובננות ומשקוערות ומכוסות אצות אלא שחורות וחלקות ומבהיקות. ומשהיטיב להסתכל בשולי הנקיק, הבחין שאינם קבועים כדרכם של סלעים אלא רוטטים קלות. הוא סבב אחורנית, כדי להסתכל בפעם הראשונה ולראות היכן מסתיים הנקיק, וראה שהקירות מחוורים ומזורזים לתוך לוע ענקי ופעור, ושאינם אלא פנים לסתותיה של איזו חיה כבירה. כחץ הסתובב וטס אל פי הנקיק, שאותה שעה היה נסגר והולך, וכשנמלט החוצה חש שקצה זנבו נתפס כמעט בין הלסתות, שנגעו זו בזו באותו רגע.

האור שבחוץ פגע בו מכל צד, והמים מלאו ריגשה של גופות מכסיפים וסנפירים: הסאון והדוחק סימאווה והממוהו; והמים העיליים הללו היו חמים מדי לטעמו. הוא השפיל גופו בזווית כלפי מטה וצלל. מעט-מעט פחתו הדגים שמסביב. גוף הירוק העמיק והכחיל, אחר נעשה סגול עז, ופתאום, מתוך דימדומי הצורות, נצטיירה תחתיו במעומעם קרקעית-הים, וסחרחר היה כמעט מחמת גבהו מעליה. הוא שקע וירד, שקע וירד, והקרקעית האפולוית צפה ועלתה אליו, והמים האפילו והלכו, עד שהיה הכל סביבו שחור והוא דבק באחד הסלעים — נאחז בו משום קשיותו החלקה, לאחר שקודם-לכן סטה ממירבץ חול גרעיני שדקר את תושבתו הרפה והרירית. לאחר שדבק בסלע, באפלה, בקור, בדומיה, נפרשו משושי והתנופפו לאיטם במים, קולטים מזון אצות ובעלי-חיים מיקרוסקופיים.

יצור כמותו אין לו זמן. אין הוא יודע חילופי יום ולילה מהם. האור אינו מגיע עדין. ואפילו הגיע, אין לו עיניים לראותו. גם קיץ וחורף לא ידע. מפיון שבמצולות אלו הטמפרטורה שווה תמיד. אף שעות סעודה אין לו, שהריהו קולט מזון ופולט פסלתו בלי הרף. אף תענוג הזיווג אין לו, שהרי אינו מתרבה בדרך מינית. אף כאב ופחד לא ידע, שהרי אין לו כוח המדמה וכוח הזכרון שיסבו לו ייסורים או שזיהורוהו מפני הסכנה. יודע הוא רק להצטם של זרמי-מים, רטטיהם של גלי-קול רחוקים, המגיעים מהעולמות המוארים שלמעלה, וחש הוא אינוחות כשאין המים מכילים מזון די-צרכו.

ואולי יש בו צללים של זכרונות. אי-שם בגוף המיקפה, המחוסר עצבים, רוחש הד של זכר אור וקול, שכן אחרת כיצד נסביר מדוע מתקפלים המשושים ומתכווצים כל-אימת שעובר אחד מדגי-המצולה המנוקדים נקודות של אור, אף-על-פי שאין הם מאוייבו של יצור זה; או כל-אימת שמגיע ממעל הד של קול. ומדוע זה רוטט הגוף בזעף כל-אימת שלוחץ עליו אחד הזרמים האטיים של המצולה? אף המשושים מזדקרים או ומפרכסים בחימה.

מי ידע כמה זמן מונח יצור זה על קרקעית המצולה. שבוע? שנה? אך הזמן לוחץ עליו גם בתהומותיו. הזמן נרשם בו לפי ריטוטיו והתכווציותיו. והללו מתגברים והולכים, וכל קול המגיע לתהום רועם בה כפעמון ענקי בתוך הדומיה הגדולה. וכך הוא ניתק לבסוף מעל הסלע ומתגלגל מטה-מטה במדרונות הארוכים הירודים למצולות תחת מצולות, למקומות שאף המזון המיקרוסקופי ודגת-המעמקים אפסו בהם כמעט. שמה הגיע, עגלגל, שחור, קשה, קר, גוש בזלת, ונשאר נטוע ליד שרידיה המתפוררים ונעלמים של ספינה טבועה, בין שלדי ימאים שמתו לפני מאות-שנים בסערה נשכחת. שם הוא מונח, סגור, אטום, חסר כל תודעה. וממעל, משיכבות המים העליונות והנגרשות, יורד גשם אין-קץ של קליפות שבלולים זעירים, גרגרי סלע וחול, שלדי סידן של סרטנים מיקרוסקופיים; ואט-אט מצטברים המישקעים והולכים, האבן נקברת והולכת, באפלה, בדומיה, עד היעלמה כליל. לא היא יודעת את עצמה, ואין דבר היודע אותה. במרומים עטים הכרישים כנשרים, חרטומי הספינות מבקעים את הגלים ברעם ובצהלה, לאור השמש הנוהמת ולשמחת הרוח הגדולה, התפשית, הצוננת, המנפחת ריאות ומפרשים באוץ. ענני הסופות מתגשאים מגדלים מגדלים עד תהום השמיים והפרקים מהבהבים ביניהם, והנחשולים צועדים ברגל-מלכות, לבני-שער, על רצפתו המיטלטלת ומתהפכת של הים. אנו נגיל ונשאג בסער, נשליך עצמנו לתוך הקצף המתעופף, ובסכינינו נתנפל על מפלצות-הים. ואנו אף נישן עמוק-עמוק, במצולות תחת מצולות, בחשכה, בדממה, בנשייה. רק כוח אין לנו לנפש יום-יום את החרולים שבגינה, לשמוח בצמיחתם של הפרחים החמודים, ולצפות באורך-רוח עד היות הנטיעות הקטנות לאלונים מלטפי שמיים.

יוחנן גפיליאן : שיר לכת

— אז זה מה שיכלתי לעשות —
אמרתי לו, כששאל אותי
לבי, מדוע מדוע.

גולש הלילה לאטו על צוארי. אני שקוע.
זה כל מה שיכלתי לעשות.
מקאן והלאה השממה הידועה לי.
על רכסים רחוקים
אור-לבנה זרוע.

אני יודע כי היתה דרך אחרת לפני
וכי רק אשמתי היא אם הגעתי לקאן.
אינני מכחיש.
נותרתי לבדי.
לא שאלתי דבר מאיש.
על רכסים רחוקים שכוחה הדרך בה עברתי
והמסלול שלפני כבר קבוע
וידוע.

שיר נחמה

פעם זה ישתנה.
 אני מרגיש משהו ענג צומח לאטו, בעדנה מתוקה
 כמו גביטה עם זריחת שמש.
 אני לומד להתפיס עם עצמי.
 הערפלים נמוגים אט אט והמלח שבי נמס.
 אני מתפיס.

המלח והכפור שומרים על הבשר הערם מפני הרקבון.
 השלג שומר על חיות הנרע מפני הקר.
 נבג הפטריה מתכסה בכסתו באויר היבש.
 זרעי הארנים נושרים ונשאים ברוח
 כמו השירים שהם רוח,
 המשורר
 שהוא עפר.
 ערמים נולדים ומתים בנוף המלוח
 שאיננו מצמיח דבר.

*

עוד נגיע אל מימי הנחל, אני אומר לעצמי.
 תחלה נצטרף לחצות את האזור המדברי הזה.
 אי-שם ממתינה בודאי הארץ היעודה והכוון אליה
 אינו ידוע לי
 במפות שבידי אינני יכול לבטח. אף לבי אומר לי
 כי היא כאן, לידי. סמוך מאד.

אני מרגיש זאת.
 האויר בעשה חמים ונעים יותר.
 זעיר-פה זעיר-שם מנצנצים אורות ישובים.
 רגלי עיפות. אינני יכול לשאל עוברים-ושבים.
 הטל עלי למצא לבדי את הארץ ההיא,
 ולו בכוכבים.

אברהם רזנברג : הדרך לשיקאגו

בחצות שב בועז לשיפון־הקצינים. חילץ עצמו בכבודות מן הגיפ הצבאי וגרר רגליו בלאות לעבר מעונו. בפתח פגע בארנה. היא נשענה מתוך רפיון אל הדלת הפתוחה וארשת הדאגה בפניה נתחלפה בכאב עמום. הקציין העייף ביקש להתנצל על איחורו אבל מבטה המיוסר הטיל בו מבוכה. היסס קימעה, העביר ידו על צווארו המיוזע ופסע פנימה בשתיקה. נכנס לחדר־הרחצה, פשט מדיו הספוגים זיעה והפקיר גופו לקילוח הצונן. עכשיו זכר כיצד בלהט הצהריים נמצא שרוי במשרד המחניק ומצפה מתוך תשוקה למקלחת הקרירה. העינוג החריף נספג בבשרו כגשם באדמה חרבה. שלח ידו להגביר את הזרם וראה את אשתו בפתח. "אני מצטער, ארנה", שמע את קולה, "היתה עבודה רבה, לולא נשארה אתי הפקידה לא הייתי גומר גם עכשיו".

ארנה הביטה בגופו הערום ופיה נתעקם במרירות. "היא גרה ביפו", אמר, "עם הוריה. הייתי מוכרח להסיעה. הם דאגו". ארנה נסבה ויצאה. נטל את המגבת ושיפשף גופו. אחר יצא ופסע לחדר־השינה. ביקש להירדם אך שמע לצדו את בכיה החרישי. נתאווה לנגוע בה בשביל להשקט בכיה, וידו לא זעה.

מועקה עלתה בחוזהו כמים בצנינורות סגורים. שכב לצדה וריחם על עצמו באפלה. שום דבר לא ישתנה עוד. המשרד המחניק והמדים הנודפים זיעה, הילד הישן מעבר לקיר וגדל בשנתו ללא מעצור, ציפיותיה הכאובות של ארנה, נדודי־השינה... שלח ידו לשידה וכהרגלו גישש אחר גלולות השינה...

בשמונה בבוקר כבר ישב בועז כהרגלו במשרד הצבאי ודיפדף בעתון: מוקש מצרי בדרום, מקרה התאבדות, ק־תעופה נוסף לשיקאגו... הכותרות השיגריות נתערבבו במוחו אלו באלו והטילו שיממון. ביקש להסיר מלפניו את העתון ולהתחיל בעבודה, ומבטו נתקל בפותרת השחורה:

חברנו ראובן איננו, ההלוויה התקיימה אתמול. קיבוץ נטף.

דמו צלל והותיר בראשו ריקנות מצלצלת. מטוס חלף ממעל ולא שמע. הצילצול באזניו הריקות כיסה על שאון המנועים. מעט־מעט חזר הדם ועלה והשאלות צפו בערבוביה: הוא היה בריא וחזק: כיצד מת... ושמא בגלל הרגל... והרי התגבר... וגם נעמי נשארה לצדו... האם בכתה בהלוויה...?

ביקש לדחות מלפניו את דמותה ולא יכול. המחשבות המודחקות במעמקים פרצו משביין כחיות־פרא מורעבות. לפתע נוכח כי אין בו כאב על ראובן וביקש ליסר עצמו.

ושמא השאיר ילדים... יתומים... רק לא זה! היא מוכרחה להיות לבדה!... המחשבה האכזרית והמחוצפת העלתה בו כאב.
"שולה!"

הפקידה הרתיעה על כיסאה.

"מכתבים", זרק, "אני אכתוב, תקתי".

"מה פתאום!" תמהה. "אני מתקתקת תמיד בעצמי".

"אני... אני אכתוב היום", הפטיר במבוכה. "תקתי..."

הביטה בו מופתעת ותחבה גליונות לתוך מכונה.

בערב יצא מן המשרד. שאון התיקתוק הממושך נתפוגג במרחב הפתוח והמחשבות חזרו וצפו בראשו. ביקש לדחותן מהכרתו וכפה על עצמו להרהר בילד. יסע הביתה ויקח את הילד לטיול. מן הכביש היוצא דרומה רואים את הצמרות הירוקות של מקוה-ישראל. הילד אוהב לטייל לבית-הספר החקלאי. האדמה הגובלת שם בפביש חרושה. בטרקטור. ראובן לא חזר לטרקטור. הוא אינו יכול לטפס על שרשרת הברזל הגבוהה. נעמי מטיילת עמו לסככת הטרקטורים. היא יושבת עכשיו בחדר על המיטה הרחבה ומביטה בסנדליו של ראובן. החברים נכנסים, מסיחים דעתה מן המת בדברים של סתם, ויוצאים. גם יוזק הבימאי שם. הוא הלך בבוקר לתיאטרון, ראה בעתון את הכותרת השחורה ונסע לנטיף. עכשיו הנסיעה אינה ארוכה. כביש-החוף הדרומי החדש מקצר את הדרך...

מבלי משים הגיע הגיפ לצומת חולון ונקלע בינות לרמזורים. הקצין התעורר מהירהוריו ועצר בחריקת בלמים. בהה מבוהל כהרצה והבחין ממרחק בצמרות הירוקות. ביקש להסתובב ולשוב העירה אבל מכוניות סגרו עליו בצפירותיהן הנרגזות ואילצוהו לנוע קדימה... בפתח כביש-החוף החדש נפקחו לפתע המרחבים. הם משכוהו לתוכם בכוח נסתר. הוא נסתחרר מזרימתם המפתה וברגלו מחץ את דוושת-הדלק. הגיפ נענה לזרימה המסחררת בשאגת חדנה פראית. תשע שנים נשלו בזו אחר זו וכבועות-סבון חלולות נתפוגגו מאחרי הגיפ השועט. אחרי יבנה צף לעומתו שדה העומד בחריש. טרקטור טבל בתוכו בדימדומי השקיעה כבאמבטיה חומה-כהה. הוא ריתח בנחיריו כמבקש את ריח האדמה הפתוחה. האדמה היתה זורמת לתוך המחרשה, מתבקעת בין הלהבים, ונשפכת מאחריהם בפיכפוך חרישי. הוא אהב את הרגבים החמים המהבילים בתלם...

"בחושך לא רואים את הרגבים", אמר לראובן בשדה המחשיך לעת ערב בשעת חילופי המשמרת. "אחרת קצת", אמר ראובן וקפץ ממושב על הטרקטור, "כבר זמן ארוחת-ערב. נעמי מחכה לי בחדר". הוא הסיר את משקפי-האבק, טילטל את אבריו הקשויים מן הישיבה הממושכת ודהר הביתה בגיפ הישן של הפלחה. הגיפ רץ בשדות האפלים לקראת הזרקור הנדלק במגדל-השמירה. בועז הביט בקרן-האור החדה, היררה בנעמי המצפה לאישה, ובתוך כך הסיע את הטרקטור לתוך משמרת-הלילה הארוכה.

בתום השבוע סיים את משמרת-הלילה. משעמד להתחלף עם ראובן ולחזור למשמרת

היום זכר את נעמי ונחלשה רוחו. "לילותי ריקים", פלט לפתע בעל כרחו. ראובן הביט בו ושתק. "ישאר... ישאר כך", הפטיר, "אמשיך במשמרת-הלילה..." עיניו של ראובן הביעו תודה. בערב, משבא בועז לשדה, ירד ראובן מן הטרקטור ונשתהה שלא כהרגלו. לפתע לפת בחזקה את מרפקו והסתלק לתוך החשיכה. למחרת הביאו את יווק מן העיר.

הבימאי נעתר לבקשת הקיבוץ וניאות להכין את הג'החומש. שבועיים גישש בין החברים והתלבט באפס'מעשה. לבסוף בחר בשחקנים ותלה שמותיהם על לוח המודעות. במפתיע נמצא בועז פטור ממשמרת-הלילה. בערב, לאחר הארוחה, נשאר בחדר-האכילה והמתין לחזרה הראשונה. משנלקחה נעמי לתפקיד הראשי הוטלה מבוכה בלבו. בסתר-לבו השתוקק לעמוד במחיצתה, אבל חשש שמא יכשל ויושם בפיה לצחוק. השחקנים הביטו בו בשתיקה וקיפאון בא באבריו. נעמי תלתה בו עיניים טובות וחייכה. לראשונה נהגה עמו מנהג חביבות שגורה. בחזרות צחקה הרבה. בהמשך הזמן התקרבו זה לזו ודבקו מתוך להיטות בתפקידים המשותף. יווק הירפה לעבוד עמם ביהירות. היה מזומנם לחדרו לאחר החזרות הכלליות ונוטל את לילותיהם. "יש בכ כוחות, אני אפתח אותך והם יישפכו כמו מים", היה מעודדו לקול צחוקה של נעמי. מעט-מעט חדלה מצחוק. משפגעה בו בחצר או בחדר-האכילה השפילה מבטה. בסיומן של חזרות היתה נפטרת ממנו בחפזה ונעלמת בחשיכה.

לילה אחד נשתהו הרבה בחדרו של יווק. משיצאו עמדה בחוץ דממה גמורה. הירח גלש על גג המתבן המשופע כעל מגש מבריק וחלק. נעמי הביטה בירח והאטה הילוכה. פסע לצדה בשתיקה. געייה עמומה נתמשכה מן הרפתים ורעדה באוויר השוקט. "עוד מעט בוקר", אמרה לפתע. "עלי לצאת לשדה", אמר, "להחליף את ראובן".

"בוא אלי", אמרה, "אכין לך קפה ולא תחוש בעייפות". נכנס אחריה לחדר ולבו הולם בחזקה. הירח השוקע תלה בחלון הילה חירות. נעמי התעסקה בכלי-הקפה ובהרות האור ריטטו בצמתה ובחולצתה. רוח בא בחלון ונשא ריח של אדמה חרושה. שאון עמום של טרקטור ניגר פנימה. צותת לו ומבטו פגע במיטה הרחבה העשויה לשנים. סנדליו של ראובן נחו לרגליה בשלולית האור. הביט בהם כירא את נוכחותו הסמויה של בעליהם. הסיט מבטו ופגע בצללית תצלומו של ראובן על הקיר. מועקה של זרות עלתה בחזהו. "אני... אני אלך", פלט. "עכשיו?" נפנתה אליו, "והקפה?!" "אינני רוצה קפה", נסוב אל הדלת. חשה אליו ולפתה כפף. ביקש להיחלץ מלפיתתה וחש בנשימתה החמה. דמו רהט בעורקים. שלח ידו וחש בגופה העורג. אחר עצרה בו. "לא, בועז", אמרה, "נחכה... אחרי ההצגה, אולי נדמה לנו ואנו טועים..." משנכנס לגיפ הישן של הפלחה זכר את שומר-הלילה. הוא ידע כי בא להעירו ולא מצאו בחדר. ליקלק בלשונו את שירי הקפה ולחץ על דוושת הדלק. הגיפ ניטלט בדרך-העפר המשובשת.

הקצין כמו ננער מן הטלטה, האט והביט סביבו. אורותיה של אשקלון נסוגו מאחור. אשכול האור המצומק של נטיף ביצבץ ממעבה העלטה. קרן-הורקור החדה חגה

מעליו כמחוג במעגל קבוע. הגי'פ קיפץ וגנח ובוועז אימץ מבטו כמבקש בדרך סימנים של היכר. דבר לא בשתנה, כמדומה, חוץ מתשתית החצץ הדליל. סמוך לחצר זכר לפתע שאין מקום הקבורה ידוע לו. הביט סביב והבחין בגוש כהה בחושך.

החורשה הפעוטה צמחה במרוצת השנים ועשתה סבך. ירד מן הגי'פ וגי'שש בינות לגזעים. אור מועט חרג מן החצר ונגע בעלים. הביט לחצר והבחין בצלליתו של המתבן. הוא דמם במקומו כחיה שחורה וענקית. לפני תשע שנים היה מוצף באור חגיגי ועיטורים של חג נשתלשלו מגגהפח המשופע. הקיבוץ החוגג ואורחיו הרבים איכלסו מתוך המיה את מושבי החציר כנגד הבמה הארעית וציפו לכיבוי האורות. הוא עמד בירכתי הבמה, צותת להמולה והביט ביוזק, המתרוצץ על הבימה המחופה שק וזורק הוראות אחרונות. נעמי באה לצדו וציפתה לאותותיו של יוזק. הביט בה ונפעם. שמלתה הרקומה העשויה להצגה, ושער צמתה שהותרה וגלשה במפוזר על כתפיה, הוסיפו ליפיה. הקסם הענוג בפניה מתק לעיניו עד לכאב. "נעמי", הגה ונטל זרועה. היא לא השיבה. צידדה ראשה כמאזינה ופניה נקשרו לפתע סבר של מתיחות. שאון עמום של טרקטור נמהל ברחישת הקהל, גבר לרגע בסמוך למתבן ורחק לאטו בדרך היוצאת לשדות. עיניה נתכווצו בכאב. חש מבוכה והירפה מזרועה.

"כבר שבועיים אינו יורד מהטרקטור", פלטה כמתוך פורקן, "מאז הלילה אצל יוזק. רציתי שהלילה יירד מן הטרקטור ויבוא. בחולצה הרקומה, כמו פעם, גם הזמנתי אלינו קרובי-משפחה שלו המבקר בארץ, משיקאגו, קיויתי שמשוהו ישתנה הערב". טרוניה נמהלה בכאבה. "השאיר את קרובו לבדו ויצא לשדה...". לפתע ניתקה ממקומה, קפצה מאחרי הבימה ורצה לחשיכה. רץ בעקבותיה ושמע מאחוריו את צעקותיו של יוזק. סמוך לחדרה מצאה חוזרת בשביל, מחזיקה במרפקו של האמריי קאי הנמוך והמגושם ומוליכתו לעבר המתבן. האמריקאי נגרר אחריה, כפות בעניבתו ובחליפתו, מתנשם בכבדות וממלמל בשפתו הברות רסוקות של תודה. משתמו גם התשואות האחרונות והשחקנים הנרגשים מהצלחתם נבלעו בקהל, ירדה נעמי מן הבימה וגררה עצמה אל מחוץ למתבן. בפתת נשתהתה, הביטה לעבר בוועז בעיניים נוגות, ויצאה. האמריקאי הסגלגל רץ אחריה סמוך-פנים, נחבט בפתח המתבן. למחרת ביקש בוועז חופשה ונסע. ביטל ימיו ברחובות העיר ולן בחדרו של יוזק. הפקיד עצמו למהלך הזמן הסמוי, כסירה בזרמי-הים הנסתרים.

בתום החופשה חזר ונכנס מיד בלילה לשמירה. עשה סיבובו בחצר הרדומה ושמע ממרחק טרקטור העושה בחריש. לא ידע מי נהגו. עבר בהיחבא ליד חדרו של ראובן וראה חשיכה בחלון. קרב ושמע נשימה קצובה של שינה. הירחר בנעמי הישנה בזרועותיו של ראובן וריחם על עצמו רחמים נוגים. התרחק בדומיה ופגע בה בחשיכה. זרועותיו היו שמוטות על גופה הרפוי כמבקשות את משענתו. נטל אצבעותיה והיא נלחצה אליו בגופה. "ראובן ישן לבדו?" שאל לבסוף. "הוא בשדה", אמרה, "חורש". "מי בחדר?" שאל בחלוף התדהמה. "היית שם?"

נשאה ראשה. "מי ישן שם?" חזר ושאל. "האמריקאי". "הוא עוד כאן?" תמה. "כבר נסע וחוזר", אמרה, "לשיקאגו". "לשיקאגו?" "במטוס, יש לו כסף". "בשביל מה חזר?" הביטה בו ושתקה. "איפה... איפה את ישנה?" שאל בחשד. "בחדר שלך", לחשה. הקיף אותה בזרועו ולקחה לסיבובו. סמוך למתבן חילחל באזניהם שאון הטרקטור הרחוק. "בואי", משך אותה למתבן, "בפנים לא שומעים". המתבן ליפף אותם בהבל חם. שקעו בחציר המתוק ושמעו את רעם המוקש. הכל התגלגל מתוך ערבוביה פתאומית ובלתי־נתפסת. הקיבוץ המתעורר משנתו כבסיוט אכזרי, הגיף הדוהר לשדה, הטרקטור המרוסק בתלם, וגופו של ראובן על השרשרת הקרועה... למחרת שבה נעמי מבית־החולים ונסתגרה בחדרה. בערב מצא אותה מוטלת פרקדן על המיטה הרחבה ומבטה המזוגג בתיקרה.

"איך ראובן?" העז לבסוף. "הרגל", נאקה. "ניתחו?" עווית חלפה בפניה: "כרתו". נפלה דממה. מבטו נתקל בתצלמו של ראובן על הקיר. כאב חלף בגופו. "בזמן ההצגה ציפיתי שישתנה משהו", דיברה כמו אל נפשה, "עכשיו זה בא, לא כמו שציפיתי. בועז!" תלתה בו מבט מעונה, "אמור כי עלי להישאר בחדר הזה". הוא שתק. "בועז", התחננה, "אמור לי זאת ויוקל לי". הסיט מבטו מעיניה ונתקל בסנדליו של ראובן. מועקת הזרות חזרה ונמהלה בכאבו. "הצבא... הצבא שולח חיילים", דיבר בקושי, "להבטיח את הטרקטור בחריש, גם הקצינים יוצאים, בלילה ראיתי אותם שוכבים בשדה". מבטה נמהל חרדה. "הם לא חורשים, אבל הם קרובים לאדמה", אמר. "חיי לא ישתנו שם הרבה". "לא!" לפתה את פניו, "אל תלך". "לא נוכל שלשנתנו...". "אנחנו נהיה זה לזה כמו בהתחלה, אנחנו נחכה, תראה..."

משחזר ראובן מבית־החולים לא הניח לה לצאת את החדר לבדה. לעתים היה מדדה בחצר ונשען על כתפה. הביט בטרקטורים החולפים ועיניו מתרוצצות בחוריהן ונוצצות באימה זרה. שמואליק הגר בשכנותם סיפר בחדר־האכילה כי בלילות היה ראובן בוכה וחובט בה חליפות. היא נמקה לצדו מתוך שתיקה נואשה. בלילות שכב בועז בחדרו והמית את ראובן בדמיונו. לילה מר אחד חטף חפציו ונמלט מאימת דמיונו המתפרע. נטיף נעזבה מאחריו באורותיה ובהמולת טרם־תדהמה...

ההמולה הגיעה לאזניו של הקצין ומשכתו אל הגדר. שמע קולות מובלעים ונתפתה לסקרנות החריפה. עבר את הגדר ועמד בפנים. צחוק בקע בינות לבניינים ונתערבב באזניו. ראה בדמיונו את הקיבוץ הקובר את ראובן ותמה לפשר הצחוק. והרי רק אתמול קברוהו! ושמה... גם היא שם, בהמולה, עולצת במוות המשחרר... העוד נמצא בה כוח לכניעתה הארוכה? הסנדלים ותצלמו על הקיר, תשע שנים אנסה את חייה, הלילות המרים במיטה הרחבה, ענות המגע הארור... מבלי משים בא בועז ונמצא עומד כנגד החדר. מראה החלון החשוך הציף קנאה קשה. פתח את הדלת וחש בריקנות הדוממת. שלח ידו אל כפתור החשמל ומיצמץ בכאב כנגד גל האור הדוקר. החדר היה שרוי בערבוביה. חפצים היו פזורים בכ־יובכה. תצלומו של ראובן נטה לעומתם מן הקיר כעדות אילמת לפורענות. הסיט מבטו ונתקל

בשמואליק. הלו ניצב בפתח בקפאון גמור. הביטו זה בזה בשתיקה כמגששים אחר נקדת-חיבור סמויה מבעד לתוצאות השנים.

"איפה נעמי?" שאל בועז.

שמואליק שתק.

הצחוק חזר כגל המסתער אל החוף. בועז ניתק מעמידתו וחש באפלה לעברו. שמואליק אץ בעקבותיו. לפתע נעצר בועז באחת. לפניו, בחזיתו של בנין-מגורים מואר, השתרעה מדשאה רחבה. מרפסות הבנין הפתוחות הציפוה באורותיהן הדול-קים. חבורה גדולה של צעירים היתה מצופפת על המדשאה ומרעישת. "בשבילם אין אָבל", התמרמר שמואליק. "הם לא הכירוהו אחרת. קודם בואם לנטיף כבר התרחשו הדברים לראשונה".

"איזה דברים?" בועז הניד בראשו כמתעתע.

"אינך זוכר? כאשר נסעה נעמי לחתונה שלך הוא רץ בלילה בחצר, על הקביים, הוא ירה לתוך החדר בו גרת. באקדח".

פניו של בועז הביעו אימה.

"אינך יודע?" נדהם שמואליק. "כולם יודעים. כאשר חזרה בלילה השתולל, היכה אותה, קרע את שמלתה..."

"ואתם נתתם?" התפרץ בועז.

"לא הניחה לנו לעשות דבר".

"מדוע לא ברחת?" נאק.

"מדוע לא ברחת?" גיחך שמואליק. "כבר אז ניסה להתאבד והצילה אותו. מאז לא הניחה אותו ליום אחד, חמש שנים! רצינו להעבירו למוסד ולא נתנה, אפילו גורה למענו את צמתה".

"לא?"

"כדי להרגיעו", אמר שמואליק.

בועז ראה בדמיונו את שער צמתה המותרת גולש במפוזר על שמלת-ההצגה. עיניו נעצמו בכאב.

"נעמי רחוקה", כתב לה לפני חמש שנים, "ודאי תתמהי על המכתב. מאז ברחתי מנטיף חלפו כבר ארבע שנים. את אמנם כתבת ולא השבתי. גזרתי על עצמי את ההכרח ונשאתי ממרחק את כאב הגזירה. גם את התמונה קרעתי. השער ושמלת ההצגה. אינני צריך לכתוב, אבל בינ-כה-זוכה יודע הדבר. אולי ייקל לי אם יודע מפי. אני עומד להתחתן. שמה אָרנה. היתה חיילת והיכרנו במחנה. אם יש בך עדיין שמץ קינאה, אין ארנה ראויה לה. החיים חזקים מאתנו ואין בנו כוח להשתמש מתביעותיהם. כך גם המכתב הזה. בעצם, אפשר שאיני כותב לך, אבל שמך מגשר על הדברים. יותר מזה לא הותר לנו".

החופה נערכה ברבנות הצבאית. ללא גינונים יתירים. משנסתיימה כעבור שעה קלה נשם לרווחה. השתוקק לשוב הביתה. להתקלח במים הקרים, ולישון, לישון... בערב באו במפתיע הקצינים מן היחידה. פרצו לבית ברעש גדול, הביאו עמהם

את נערותיהם, ארגזים של משקה, ואקורדיאון. ארנה היתה רגושה ונפעמת. היא נתלתה מאושרת בצווארו ומשכתו לרקוד לצלילי האקורדיאון. משנחלץ מן הריקוד והתישב מיוזע, ראה את נעמי. היא עמדה בפתח ובהתה כנגד החניגה הסואנת. שער צמתה המותרת גלש על כתפיה ונתפור על שמלת-ההצגה הרקומה. ביקש לקום לקראתה ולא יכול מחמת החולשה הפתאומית. נתקלה במבטו ושפתה נשתרבה. לבסוף התאושש, הלך לקראתה ונטל את ידה. הביטו זה בזה בשתיקה. "השמלה מן ההצגה", פלט ולא יסף. אצבעותיה רעדו בכפו והיא משכתו. מילמלה משהו מתוך מבוכה והאקורדיאון הבליע מילמולה. אחד הקצינים קרב לגשת, הציג עצמו בחיך והזמינה לרקוד. הלכה אחריו בשתיקה. בועז הביט חליפות בה ובארנה הצוהלת. כאב צבט בלבו. אחר, משבא תורם של משחקי הריקודים והזוגות נתחלפו אלה באלה, נמצא לפתע כנגדה. הניחה עצמה בידיו מתוך התמסרות עצורה. לפתע זכר את החדר המלא ירח, לאחר החזרה, בלילה. "איך ראובן?" פלט בעל כרחו. "הנת, בועז", עיניה היו עצומות, "לא עכשיו". אגרופיה הקמוצים על גבו נפשקו. הפפות הנפתחות דבקו בגבו ומילאוהו במגען החם. קצב הריקוד גבר. ראשה הופשל לאחור. היא נישאה עם צלילי האקורדיאון מעלה-מעלה, רוחפת ושטה ברקיעי השיכחה המשחררת. לפתע נדם האקורדיאון. החזירה ראשה כנגדו ופקחה עיניים מבהלות. "איפה אנחנו?" שאלה כמבולבלת. הוא שתק. הביטה סביבה ושפתה חזרה ונשתר-בבה. ארנה באה ונתלתה צוהלת בצווארו. אחר, משהביט סביבו, כבר לא ראה את נעמי. חמק החוצה וביקשה בחשיכה. לשווא. המולת החניגה יצקה באזניו גלים צורבים...

"איפה נעמי?" שאל.

שמואליק השפיל מבטו.

"אמור, שמואליק", תפס לו בחולצתו, "אמור!"

"מה לומר לך", נתמרמר קולו, "שכולכם הלכתם מכאן ונטיף מטמאת את זכרונו של ראובן?"

בועז הביט בו נדהם והסב מבטו לעבר המדשאה.

"הם לא משלנו! הם זרים!" מרירותו של שמואליק נמהלה כאב. "אצלם ערב ככל הערבים. והוא רק אתמול נקבר. האם תמיד היה משוגע? לך ספר להם, הם לא יבינו ויצחקו. עכשיו הם נטיף ואנחנו בודדים ומנוודים. אפילו נעמי הלכה..."

"לאן נסעה? שמואליק!"

נפלה דממה.

"אני... אני מצטער, בועז", רפה קולו של שמואליק. "לא הייתי צריך. באת בשבילה, אני יודע, גם הלכת בשבילה. וזה כואב. הכל היה לחינם."

"היא עזבה?!" נדהם בועז.

"היא... היא... האמריקאי לקח אותה."

דמותו של האמריקאי המגושם התפרצה לתוך זכרונו כחוד ברזל מלובן. "מתי?" נתמלטה צעקתו.

"הבוקר".

בועז ניתק ממקומו כקפיץ הפוקע מאחיותו. רץ בחשיכה לעבר הגיפ ודמו הלם ברקותיו. דוושת־הדלק נמחצה בועם. הגיפ טרף את הדרך המשובשת וחצץ ניתז מגלגליו. התפרץ לכביש־החוף והפנסים קרעו את האפילה. הגלגלים רשפו באספאלט והמנוע נענה להם בשאגה מרה. היא אינה אוהבת את האמריקאי! הוא ישיג אותם על כבש המטוס. האמריקאי יחזיק בה בכוח, והוא יחבוט בגופו המגושם. הוא יקרע את העניבה והחליפה. לגזרים! היא תחזור עמו בגיפ. בגיפ הישן של הפלחה. היא תחכה לו בחדר והוא יקפוץ מן הטרקטור וידהר לקראתה בתוך השדות החשוכים. כנגד האורות המהבהבים, והזרקור...

לוד ניתזה לאחור במחי אחד. כרמי הזיתים דלקו סחרחרים בעקבותיה. אורות נמל־התעופה גדלו מאחרי העצים. הזרקור של מגדל־הפיקוח משך אליו את הגיפ בכוח־איתנים. כרוח־תזוית הגיח הגיפ לתוך נמל־התעופה ונבלם בחריקה ברחבה המוארת. בועז זינק ממושב ורץ לבנין הנוסעים הגדול. פרץ פנימה ושעט אל חלון המודיעין. "המטוס לשיקאגו!" פלט מתנשם.

איש־המודיעין המכופתר תלה בו עיניים אדישות. "עלה למרפסת", אמר. "כבר מאוחר".

"מאוחר?!" נצטווה בועז.

"הוא ממריא".

בועז ניתק מן החלון, הפיל מזוודה שחסמה דרכו, וחש לעבר מסלול־ההמראה. רץ לאורך הגדר ופנסי המסלול הכתומים פיעפעו בעיניו. הגיע לשער המסלול וביקש לעבור פנימה. השומרים חסמו דרכו. הדף אותם בגופם ונלפת בידיהם החסונות. שאון חד החריש את אזניו. המטוס הענק רץ על המסלול כחית־טרף אימתנית ופלט לשונות־אש מקרביו היוקדים. הוא הרעיד את האוויר בשריקת מנועיו המהממת ונסק. בועז, לפות בידי השומרים, נשא פניו המעוותים אל הרשף המפעפע בבטן המטוס. הרשף האדום היבהב במרומים ככוכב תועה השט ונבלע באפלה. הדממה חזרה והוא עצם עיניו ונפל לתוכה מטה־מטה כלמעמקי באר ריקה. רפיון בא באבריו והנפילה לא כאבה. השומרים גררוהו עמם כחפץ דומם. הכניסוהו לחדר שומם, הביטו נדהמים במדיו ובדרגותיו, ויצאו. הוא נתפרק תחתיו כעץ יבש ונבוב.

בבוקר חזרו ומצאוהו על הרצפה. מדיו קמוטים וזיפ־זקן בפניו. דיברו אליו ולא השיב. הביט באור הניגר וחש בריקנות המציקה. זכר את המשרד הצבאי וכבר ידע שיחזור שמה מיד. אתמול לא הספיק מאומה והעבודה רבה. קם על רגליו, התנדוד, ויצא לחוץ. מיצמץ באור המסנוור וראה מטוסים על המסלול. הם נצצו מרחוק בשלל צבעים כצעצועים של משחק. הילד אוהב צעצועים. הוא כבר קם משנתו ושאל את ארנה איפה אבא. יסע הביתה ויובילו כהרגלו לגן. השמש הפיצה חום. פסע לעבר הגיפ והמידים הגסים חיממוהו. העביר ידו על צווארו המיווע, הירחר במקלחת הקרירה ולאָה נכנס לגיפ.

דליה רביקוביץ : החישוק הדמיוני

התלמידים היו עייפים מאד. האור הסתנן לפיתה ממערב דרך החלונות הגבוהים והקמורים, ועליהתות המודעזעים הטילו כתמי צל על מחברותיהם. זה היה כבר השיעור השלישי והיום נטה לערוב. המורה ביקשה בלבה לדחוק את שעת הדלקת החשמל משום שריטוטי הצל על המחברות היו נוגעים אל הלב, והתלמידים היו עייפים מאד. שלושים ראשים היו רכונים מתחתיה, מדמדמים בין אור לצל. חישוק דמיוני הקיף לאט-לאט את ראשה של המורה, וקורים החלו לזחול לעבר עיניה. אף ילד לא נע במקומו. המורה חדלה לדבר ובפיתה לא נשמע קול הברה. על החלון העמוק והרחב מאחרי גבה היה מזרן שטוח ורחב. המורה הביטה בתלמידיה ולבה נצבט. הכאב היה איום.

פתאום צנח לבה. עיניה כבדו, ידיה איבדו את כוחן. היא ניגשה אל החלונות המערביים והגיפה את התריסים. מעל לראשה הדליקה את המנורה הקטנה ביותר.

"אני עייפה מאד", אמרה להם, "ואתם עייפים. נלך לישון". לאט-לאט צנחו הזרועות על השולחנות הצרים והראשים נשטמו עליהם. המורה אחזה בזרועותיהם של שנים מן הקטנים בתלמידיה והביאה אותם אל המזרן הרחב שעל אדן החלון. השנים התפוצצו בפניותיהם והניחו לה את רובו של המזרן. דעתה נחה. שכבה על ידם ונרדמה. כל עת שנתה היתה דעתה נתונה לילדים והיא ידעה שטוב להם מאד. גופה היה כפות בעבותות השינה, ולבה היה טוב עליה. היה ידעה שעוד זמן רב לא יהיה לאל-ידה להתעורר. השורות הקצרות בספר-הלימוד נתגמדו והלכו עד שנמחקו כליל. בעוריה האבודים היו זוחלים על כפות-רגליה והיא ידעה שבשינה לא מזדקנים ולא סובלים. ים עמוק כיסה אותה ואת תלמידיה. לא היה בה כוח להזיז אבר וכל

שכן לדבר. טעם תותים היה בפיה וצל עלים על עיניה. מנוי־וגמור היה עמה להניח לשינה שתתמשך כל כמה שתתמשך. מעבר לתריסים המוגפים עדיין לא החשיך היום והתותים הבשלים היו ניגפים זה בזה ומכתימים את העלים בכתמים סגולים. עור גופה הדווה היה מחלים בשקט וקמטי מצחה נתפשטו. מעולם לא היתה קרובה יותר לדרגת מלאך.

מתוך שנתה הטובה שמעה המורה איך ידידתה מתקרבת אל התריס שעל חלונה. היא ידעה מה תעשה לה ידידתה. התרוממה על מרפקיה והבריחה את התריס בבריה, כך ידעה שאי־אפשר יהיה לשלוח בה יד. אולם הדלת, הדלת נשארה בלתי־נעולה. ידידתה לחצה על כף־המנעול וניגשה אל המורה. המורה לא אספה את רגליה כי השינה היתה לה למגן. ידידתה שלפה מספריים קטנים ודקרה אותה בברכה. המורה מיאנה להתעורר. ידידתה דקרה אותה עוד פעם אחת. "את צריכה להתעורר", אמרה לה, "תפסידי את משרתך".

"לא רציתי", לחשה המורה בקושי רב משום שהחישוק הדמיוני עדיין לא נתפרק, "לא רציתי להתעורר".

"את מוכרחה", אמרה לה הידידה, "תפסידי את משרתך".

המורה התרוממה ממקומה וחזרה אל הקתדרה. ידידתה נעלמה מן החדר והילדים הרימו ראשיהם באיטיות. החישוק הדמיוני התפוגג. המורה פתחה את התריסים ואור המערב שב וניגר לתוך החדר עם רישוש עלי התות.

"פיתחו את הספרים בעמ' 54", אמרה המורה, "מדוע החליט ר' ברכיה לעזוב את עירו?"

שתי ידיים התרוממו לתשובה. רק על שני הקטנים חמלה המורה והשאירה אותם לישון על המזון כל הלילה, וגם כשעזבו יתר התל־מידים את בית־הספר.

נושה בן-שואל : בר

פנים של ילד-זאב. ואני רואה ערבות ארכות-מבצע
ותזוזות-אור משחקות, לאהב לא לאהב.
פני ילד. זאב. לא אריות מגב. לא תלשת שועלים בגדר הפרם.
רק ערבות וערב.

אם לא ירף המראה הזה ממני אני מנקר
ערב שאינו ערב שעה שאינה שעה
עלפון. ערפל נשבר. להליט פני ביריעות עננים

ואני מסתכל בעננים. פני ילד-זאב. ישימון לבן
ולא אצבעות תשוטטנה, לא נשיקות-לב
וחלב-בר מטפטף מעיני פני-ילד, פני זאב.
עוד מעט יפרד הלילה מן הפאב ואני

מסתכל בלילה. פנים של ילד. זאב. ואני רואה לילה סופי
ערבות ארכות-מבצע וכוכבי-חלב מטפטפים
על ברזל.

בלוז למיסטר תום

יכלתו להתגבר על צרוצי אפריקה הירקים,
עיניו העמקות פותרות חידות-רגע. בעשב נח בךדלס
רגוע. עוד ינגק. תכרבורות משנות עורן
כצעדים את פני האדמה.
הוא אינו יודע את שמה. אור תכצלות לבנות
ירטט על חלקת עורו

אתמול בקשתי והוא עם שירי

יוסף בן-גל : ואטוסי

ואטוסי אַתָּה מֵת, ואטוסי אַתָּה עֶנְק,
ואטוסי אַתָּה גְּלִמּוּד רוֹקֵד
ואטוסי אַתָּה אָנִי בְּאַשְׁדּוֹת יֶרֶק הַמִּמְקָמִק,
חֹם, חֹם וְגַבְתִּי, מִגְּזַעַף וְמַעֲלָה,
חִיּוּף גְּאֻה שֶׁל דָּם, רֵם בְּדָם כָּחַל
שִׁפְכֵת אֶל הַחֹל, ואטוסי אַפְרִיק

מִמְכָּרוֹת הַמֶּלֶךְ שְׁלֵמָה נִחְצְבוּ שְׂרָשֵׁי גְּאֻה,
חֹצֵב שֶׁל קוֹמָה, יוֹגֵב דְּמָה, נְדַמֵּת
פֶּתַע, רִקְדוֹן-אַלִּים, אֲצִיל גִּזְעֵי הַאֲדָמָה:
ואטוסי אֵינְךָ נֵנֵס, ואטוסי אַתָּה טֵס
בַּחֲזָרָה לְמִכְרָה שֶׁל זְכוּרוֹנוֹת לְמַעֲמָקֵי
חֹם קַפּוּא אֵימָה, ואטוסי אַתָּה חֲשֵׁף

שָׁם, שָׁמָּה, רוֹאנָדָה, גִּזְעָנְגֵל שֶׁל אוֹרוֹנְדִי,
טוֹאֲלָה, מֶלֶךְ עֵין אַחַת מַעֲיָבוֹ וְמַעֲלָה,
צֶעֶק, צֶעֶק אֶל גּוֹגוּל, אִם גְּלִגְלוֹת צְמוּקָה,
שְׁתָּה אֶת קִלְלַת לִקְוֵי הַסֶּהַר, תַּעַר
יֶרֶק עַל צוֹאֲרֵךְ, חֶרֶב דְּמוֹקֵלֵס לֹא שִׁמְעַת

בְּאַפֵּל הַסֶּבֶךְ שֶׁל מַחֵף, הֵה טוֹאֲלָה
הַנַּעֲשָׂה אֵין לְמַחֵק, זְכוּרוֹנֵי הַכְּאוּב, הֶרְחוֹק,
אֵין יְלִדוֹת שְׁנִיָּה בְּעַפְאִים, מוֹת מַתֵּק,
שָׁמָּה וְשֵׁאִיָּה, אוֹרוֹנְדִי טְרוֹן עַל חִבְלֵי
יְלִדוֹתֵי, מַעֲץ תָּם לְעֵץ הַדַּעַת בְּצִנְפָּה
שׁוֹקֵעַת, שְׁאֵנַת גִּזְעֵי-זְכוּרוֹנוֹת-נְדוֹן
לְזֻקְנָה מוֹדַעַת, שְׁמֵשׁ מִצְחָף הַדוּמַעַת

אֶת הַמַּצְבוֹת אָנִי רוֹאָה, אוֹרוֹנְדִי הַרִיסוֹת
יַעַר אֶפֶן בְּקִלְלָה יֶרֶקָה, עֲרוּצֵי דָם מְפַפִּים
בֵּין עֲלֵי הַלְחִישוֹת שֶׁל אַגְדוֹת רוֹאנָדָה:
וְהָרוֹם שְׂכָךְ וְעַמְךָ דַּעַף, וְנַחֲשֵׁי קוֹבְרָה וּפִיתוֹן
מִתְגַּעְגָּעִים בְּעֵינַי אֶבֶן מְזֻגָּנוֹת אֶל זְכוּרוֹן
רְגְלֵי הַחֹם הָאֲצִיל הַמְרַקְדוֹת עַל שְׁבִיל עֵיף
הֵה רוֹאנָדָה

יוסף שוורץ : ילדי־ספר נוציירים את תחושת עולמם

בין ציורי הילדים שמזדמן לי לראותם נפל לידי יום אחד ציור שמשך את תשומת־לבי בצורתו המיוחדת ; ילד בן 5½ ציירו (ציור מס' 1).

למטה, מקצה עד קצה, מתמשך פס עליו ושמח של עצמים רבים : משאיות, בתים, פרחים, דגלים מתנוססים, ואדם. הם רשומים בפרוטרוט, בחיבה מרובה, בצבעוניות רוחשת ורוגשת. זה עולמו של ילד, עולמו מלא המשחק והתנועה של בן־כחלכה : מכוניות וגלגלים לרוב.

למעלה, גבוה, בחלקו העליון של הגליון, מתנשא רכס הרים תלולים ונוקשים. מאחריהם בוקעת השמש. אולם, איזו שמש היא זאת ? אין היא מפיצה אור וחום בנועם־קרניה. פניה זועפים ומדהימים, דוחים ממש. פיה קפוץ וקטנוני ואילו קרניה שלוחות למעלה, לא אל הנוף המצפה לברכתן. למתבונן מקרוב אף יתגלה כי אותן קרניים הן קצרצרות, חתוכות, ורישום תכלת־הרקיע סביבן חזק יותר, כמו בא לכבוש אותן ולכבלן. זוהי שמש בוהה־מפחידה, הנוטעת הרגשה בלתי־נוחה בצופה בה.

אך מוזר מכל הוא שבין שני תחומים אלה חוצה פס ריק — רחב, מודגש, בלתי־מקרי בהחלט : מעין שטח־הפקר, המונע בהחלטיות כל מגע בין שני החלקים שבציור.

אכן, רישומו של ציור זה עז ומשונה. החלוקה המשולשת של הדף, הניגוד בין הנוף התחתון, הביתי והחי, לבין הנוף העליון, הנוקשה והקשוח בריחוקו, וביניהם הפס המתמשך — כל אותה הפרדה גמורה וקפדנית שבין שני העולמות : הנעים והמאיים, הקרוב והרחוק — כל אלה יוצרים מלכתחילה הרגשה כבדה מהולה בסקרנות.

האם ציור ציור זה, השונה בהרבה מן הציורים האפייניים לבני גיל זה, בידי ילד מיוחד ? אם כן, דומה שבעיות חמורות מעיקות עליו. דומה שקטין זה עולמו הפנימי חצוי לשתי רשויות שונות ונפרדות, ואין הוא יודע לגשר ביניהן ; ובנפשו מפריד פס של פחד וסיוג, בין היבט־הקרוב לבין חרדת־הרחוק. האם זהו ילד הצריך עזרה ? והנה, אין הדבר כך ; אין הוא כך בדיוק. התרשמותנו הראשונה איננה מטעה, אולם עשויה היא להוליכנו בכיוון מוטעה.

כלומר : אמנם יש בעיות בנפשו של הילד, והן משתקפות בציורו, אך למעשה הריהו ילד נורמלי ובריא, שובב ונכון, ועם זאת — רגיש וער. במה הענין אפוא ?

ילד זה גדל בקיבוץ שמיר, בגליל העליון. שמיר הוא אחד משורת משקי־ספר הנמצאים בגבולה הצפוני־המזרחי של המדינה עם סוריה : כפר סולד — שמיר — להבות־הבשן — גונן. שמיר בנוי על רמה קטנה המתנשאת מעל לעמק־החולה, וסמוך ממזרח למשק מתרוממים הרי־הבשן במעלה תלול, כשהגבול המדיני נמצא אישם

באמצע המעלה, בריחוק כמה מאות מטרים מן המשק. מאז השנים שלפני קום המדינה ועד היום זהו גבול בלתי־שקט, מסוכן, לעתים סוער. התבנית הטופוגראפית הבולטת מוסיפה את שלה: אויב עירני השולט מלמעלה למורד ויוצר תחושה של מתיחות. אמנם, אנשי שמיר יאמרו לך שמזמן הפכה להם ישיבתם טבעית, כי הסכינו לה וחדל מורא מלבם. וכך בכפר־סולד, ובלהבות־הבשון, ובגונן... אמנם למעשה היו היושבים פה שרויים משך שנים רבות בדריכות מתמדת, אך בראותך אותם במקומותיהם, הרי אתה נוכח לדעת שדבריהם אמת. פני האנשים טובים ויישוביהם משגשגים. לכאורה מתנהל הכל כמו אצל היישובים של פנים־הארץ, בקצב הטוב והשגור של עבודה ופנאי, של ימי חול וימים טובים. מכל־מקום, זו משאלתם העמוקה של האנשים.

תוך חילופי־דברים ושמיעת סיפורים אתה מגלה איזה מאמץ הירואי מוקדש, בדעת או בבלי־דעת, לנסיון לשוות לחיים בשולי המדינה גון של תוכן וקצב נורמליים, כמה חרדה מסתרת מאחרי צעדיהם הרגועים של החברים, מאחרי המישטחים הנרחבים של גינות־הגוי — חרדה ליכלתם של אנשים אלה לשאת את המיתח ולשמור על שיגרת היומיום הטובה, דאגת־תמיד על צפונות יום־מחר.

ואין לך דבר טבעי מזה למקום בו חיים אנשים בידיעה כי מזה שנים צופיות עיניים מצוידות במשקפות אל כל שעל מאדמתם, אל כל תנועה בחצרותיהם; מקום בו יש מערכת מקלטים לשעת־חירום, ומקום בו שעה כזאת מזדמנת לעתים קרובות. כך היה הדבר עד לפני זמן קצר.

בעולם זה גדלים ילדים באווירה החינוכית המסודרת של החינוך המשותף, בבית־הילדים המעניק להם טיפול יסודי והרבה אפשרויות להתפתחות חפשית ויאה, ללא הגבלה. בתנאים המיוחדים של המקום עושים ההורים והמחנכים מאמצים רבים ליצור למען ילדיהם סביבה ואווירה נוחה וביטוחה, שבה יפחת ככל האפשר לחץ המסיבות על הילדים. עם זאת ודאי קולטים הילדים מסביבתם, במפורש או שלא במפורש, את תחושת הסכנה המאיימת עליהם תדיר, את המתח והדריכות העולים, כתגובה, בלב המבוגרים. חרף כל מאמצי ההרגעה, עולות תחושות אלו בשעת תרגילי כניסה למקלטים, מאיסורי גישה אל ההר, מאזהרות והסברים הקשורים בכך; מקטעי־שיחות ומבטים לעבר הגבול, מרגעים של עצבנות ומשעות של תקריות. במציאות זו צוברים הילדים נסיון־חיים מיוחד. הסביבה החיצונית — שהיא גורם רב־כוח בהוויתם הנפשית של אחים והורים, מטפלות ומורים — הופכת גם אצל הילדים להיות נימתי־יסוד, מעין "basso ostinato" של קיומם ואישיותם.

הציור שבו מדובר (מס' 1) צויר בשנת 1958. הילד גדל אפוא בשנים שבהן היה הגבול "חם" ואנשי שמיר נמצאו במיתח מתמיד. משום כך מתאר הציור בצורה כה נוקבת את טיב העולם בו חי יוצרו. ואם עולה מן הציור רושם עזין ומזור — לא בנפשו של הילד ההפרעה אלא בתנאי חייו. וביתר־דיקו: אם הפרעה נפשית מקורה, דרך־כלל, ביחסים אישיים מעוותים בין הילד וסביבתו, הרי כאן יחסים אלה הם תקינים, ואילו ההפרעה, הבעייתיות, נובעת מן העיוות שחל בתנאי־קיומם ובנוף־חייהם של כל יושבי המקום.

לפיכך יכולנו לראות בציור זה, לאחר שהבינונו אותו, ביטוי סמלי חזק לאותה אווירה; תיאור עז לרקעו של הילד ולתוכן הרגשי הגלום ברקע זה. התיאור רבי-רושם כל-כך משום שהוא עולה מרוחו היוצרת של הילד, שאינו מבין אל-נכון מה הוא מתאר ומה הוא משקף בציורו. הוא חי את חייו בעולמו הקטן, הנעים, ובתוך כך חש הוא תמיד במציאותם של ההרים והשמש האימתניים, מעבר לפס האסור, הריק.

ב

ימים רבים חשבתי שזו יצירה חד-פעמית של ילד רגיש במיוחד. וכך נעשה לי אותו ציור אחד העדים הנאמנים ליכלתם של ילדים להתרשם, להגיב במסומל ובמרומו. הנחתי אותו ציור בתיקי, ומעבר לדף רשמתי: "שמיר — קרוב לגבול".

אלא שפעם, בשנת 1962, הזדמן לי להרצות בשמיר באותו נושא: ציורי-ילדים. מובן שהדגמתי גם את הציור הנזכר. לאחר ההרצאה ניגשו אלי כמה חברות, גנות ומורות, ואמרו: "ציורים כאלה? הילדים מציירים כאלה כמה שתרצה". מאחר שהייתי מוכרח להשפיע קום למחרת, ביקשתי לשלוח לי כמה דוגמות נוספות. מקץ שבוע קיבלתי חבילה עבה ודיפדפתי בה. והנה התברר לי כי שוב ושוב חוזר המבנה המשולש האפייני. לא בכל הציורים, כמובן, אבל בחלקם הגדול. מעניין שגם כאשר הנושא המתואר בציור לא היה שייך לנוף הקרוב — כמו, למשל, ציורו של בן 5½ (מס' 2), המספר על ים וספינות המפליגות בו — נמצא אותו מבנה. פשוט, הפילוג היה לגבי ילדים רבים מוטיב אסתטי המסמל אמת פנימית חיונית.

מאז החלה אותה תופעה לעניין אותי גבר והלך בי החשד: אמנם עברו 4 שנים מאז ראיתי אותו ציור, ולא היה מקום להניח שמעשה-חיקוי כאן. אולי פעל כאן טעמה של גננת מסוימת, שהשפיעה על אופן הציור של הילדים? כתבתי ושאלתי. ענתה לי אחת החברות, מחנכת מהימנה:

אשר לשאלתך אם ד. התחנך אצל אותה גננת שבגנה מצאת שוב ציורים בעלי שלושה בסיסים — התשובה היא לא. ד. לא התחנך אצל אותה גננת. נראה שאין כאן ענין של השפעה אישית... בברכה, ע. ג.

מעתה ההגיון מחייב כי יש לבדוק באיזו מידה מצויים מוטיבים אלה גם ביישובי-ספר שכנים. רק אז נהיה רשאים לדבר על תופעה אפיינית. קשרתי אפוא קשרים אל כפר סולד. אותו משק הוא סמוך לגבול, ממש כשמיר. בעצם, העליה התלולה מתחילה להעפיל שם לקראת קרהגבול שבמורד בפתאומיות רבה יותר, ממש בקצה המשק. לפי הנחתנו חייבת היתה אותה תופעה להתגלות בציוריהם של ילדי כפר סולד.

הגיעה אלי חבילת ציורים, מרופטים ומקומטים, מכותמים ומקושקשים, מלאי צבעים וסיפורים, וקווים ועצמים, וריח של צבע-דבק ושל גן-ילדים נודף מהם. בקלות דליתי מהם את אשר ביקשתי. הנה אחד מהם (מס' 3). כדי להבליט את מבוקשנו, שוב כחרנו בדוגמה פשוטה, פשטנית ממש, ובנושא שאינו קשור בנוף עצמו: ילד העוסק בסקי-מים. מעליו הפס הריק ודממת-ההרים.

פניתי אז ללהבות-הבשן. יישוב זה קרוב לגבול כמעט כאחרים, אולם מצבו הטופוגראפי שונה קצת. הוא נמצא מערבית יותר ביחס למעלה התלול, ובינו לבין

ההר מפריד ואדי וסמוך אליו חורשה. ביחס לשני המקומות האחרונים מרבים להזהיר את ילדי המשק. מזרחה משם מתרוממים ההרים, אולם רגישותו של המקום מבחינה צבאית אינה פחותה בשל כך מזו שבמקומות האחרים.

קיבלתי ציורים מלהבות הבשן. נמצא שם שפע של חומר מעניין ביותר. מצאנו בו אישור, תשובה נוספת לאותה שאלה, אולם בגיוון כלשהו, בהתאם לתנאי המקום המיוחדים. אמנם חזרה והופיעה החלוקה המשולשת; אולם לפעמים תפסה את מקום הפס הריק באמצע אותה חורשה הקשורה בלב ילדי המקום אל הגבול. ציורה של ילדה בת שש (מס' 4) הוא דוגמה נאה לכך: לשורה התחתונה של הדף נדחק ישוב זעיר, חניני, פורח. ואגב, האין מעין מבט לבתים? ומעל ליישוב, חורשה עתירת-אילנות משתרעת מקצה אל קצה ומשתלטת על התמונה. ומעבר לה אותם הרים, ואותה שמש עולה-פורצת. החורשה חוצה בין שני התחומים כמו הפס הריק: איסור והגנה גם יחד מצויים בה.

ובכלל, ילדים אלה הם שכוריי-שמש כלשהו. שפע של שמשות-ענק מסנוורות אותנו בלהט-צבעיהן כשאנו הופכים בציורים אלה. יופי מלא-הוד ורטט של סכנה ממוזגים בה בשמש זו.

שעה שהפכנו בציוריהם של ילדי להבות-הבשן מצאנו ביטויים נוספים — מפתיעים, לעתים מוזעזעים — להשפעת החיים-על-הגבול. למשל, אותה ילדה בת 9 (ציורים מס' 5), החוששת מן ההרים, לא-נוח לה בקירבתם. והנה היא מציירת, וחוזרת ומציירת, אילנות עבי-גזע ורחבי-נוף המסתירים את ההרים; שני עצים — במקום החורשה. בשני ציוריה המובאים כאן נראים העצים מאחרי גדר. בציורה העליון ניתנת הגדר בחוטי-הטלגרף. היש לך סמל עז ומדובב יותר לביטוייה של מועקה נפשית מאותם עצים הצומחים ונדחקים בין הגדר התוחמת לבין ההר המאיים?

ועוד: שני ציורים של בן 5½ (מס' 6). "לאחר תקרית-גבול" רשום מעבר לדפים. בראשון נראית טייסת, שתי שורות מטוסים, בצבע אדום-לוהט, ושמש זהובה וגדולה המפזרת קרניים סגולות-עצובות. כתגובה ישרה ונאמנה על ההלם הפתאומי מעלה הציור את רגעי ההתבוננות, בראש מורם, כלפי השמיים המרעמים והבהירים עד כדי לסנוור. התבוננות מכאיבה ומדהימה.

למחרת מצויר אותו ילד את ציורו השני. זהו מעין גיבוש מופשט של מראה הצורות המעופפות ורעש מנועיהן. הילד עצמו קורא לציורו בשם "המון אווירונים". זהו אבסטרקט, כדרך שילדים רבים נוטים לרשום כשהם טרודים בנפשם בעיבודה ועיכור לה של חווייה העלולה להכריעם ולשבש את שיווי-משקלם.

ילד אחר וילדה אחרת, שניהם בני 5½, הם בעלי הציורים (מס' 7) "כזמן התמרון". היד מבקשת לעצב את נוף-ההר הרגיל, אבל היא נרעשת מדי. הקווים מתערבים זה בזה ומשתלהבים. הנוף מתפרק ותוסס.

ג

יצירתם הגראפית של ילדים, ככל יצירה אמנותית או פסבדו־אמנותית, היא נסיון כפול מצד היוצר: נסיון להבין את המתרחש בורבעצמו ולהגיב על הנעשה סביבו. היצירה נזקקת לסמלים, שבאמצעותם האדם מארגן ומעצב את חווייתו, נותן לה ביטוי בעל־משמעות. הילד נזקק הרבה לביטוי הסמלי מפני שעדיין אינו יודע לצקת כראוי את תגובותיו בתבניות ראציונליות מילוליות, ומפני שהוא מסוגל פחות מן המבוגר לשאת בתודעתו תכנים קשים ומביכים.

משום כך מצטרפים הסמלים בציורים אלה, שאותם הבאנו כאן, על־אף פשטותם הגלמית, לכלל ביטוי עצמי ובעל־משמעות: הנוף היומיומי על כל פרטיו הנראים־לעין, הזוכים בנפש הילד לתמורה, לטראנספורמציה, וחוזרים ועולים כסמלים של תכנים פנימיים.

ד

תמה הייתי אם רק בגבול הצפוני מוצאים הילדים דרך לביטוי ספציפי. כשקיבלתי ציורים מן הדרום, מגבול רצועת־עזה, סיפרו לי אף אלה את סיפוריהם. שם אין נוף בולט, הנושא אופי בעל־משמעות משלו. במישור שטוח מפרידים בין יישובינו לבין העבר השני גדרות־תיל מסוגים שונים ומיתקני חיל־האוו־ם.

אף־על־פי־כן ילדי הדרום מבחינים היטב בקיומו של הגבול. הנה מובאים שני ציורים (מס' 8) של ילדי הגן של נח־ל־עו־ז. בראשון נראות שתי כברות־ארץ, מימין ומשמאל. בשמאלית גדר־תיל (החוזרת בהרבה ציורים), ובין השתים כמו פעורה תהום. בתוכה ניצב בית הפוזל שמאלה בחשדנות — זו עמדה של חיילי או־ם. בציור השני נראות שתי גבעות ושני פרחים צומחים עליהן. כותרת־הפרח משמאל — שחורה. דגלים נוטים זה כלפי זה מעל לבקע עמוק. מה־עז המוטיב הזה: שני עולמות ותהום ביניהם!

ה

כאמור למעלה, לא נטען שפל הילדים החיים בספר מציירים כך; אף לא נאמר שיש ילדים המציירים רק כך. אולם אין צורך בטענה כה מופרזת כדי להוכיח שלפנינו תופעה מיוחדת־במינה, המבליטה באורח רב־רושם את השפעתם החריפה של הנאי החיים ליד הגבול על אישיותו של הילד. לאחרונה חזרנו ונוכחנו בכך שלא את הנוף בלבד נוטים הילדים לצייר אלא דווקא את החרדה הקשורה בו והמסומלת בו. בקיץ 1964 שוב כתבתי לאותה חברה בכפר־סולד שסייעה לי בשנים הקודמות, וביקשתי את עזרתה הנוספת. לאחר כמה שבועות קיבלתי גלויה:

בכל־זאת הלכתי ובדקתי בגנים שלנו. אבל לא מצאתי הפעם ציורים "משולשים" כאלה; פשוט, הגבול שלנו שקט בזמן האחרון, והילדים לא מציירים ככה. ואפילו למען המדע, אינני מקווה שזה ישתנה. אם ישתנה, אשלח לך. בברכה, מ. מ.

אולם "זה" עלול להשתנות, למרבה-הצער. למשל, בסתיו 1964 קיבלנו משתי חברות של קיבוץ גונן ציורים רבים של ילדי הגן. גונן שוכן כ-2 קילומטרים מדרום ללהבות-הבשן, ובקירבת הגבול ממש, בריחוק כמה מאות מטרים בלבד — מול מעלה תלול מאד.

בגן-הילדים של גונן נמצאו באותה תקופה רק תשעה ילדים. מכולם קיבלנו ציורים. כשעילעלנו בהם מצאנו כמה מן המוטיבים המופרים לנו — אילנות מוקפים גדרות — אבל הם לא הופיעו בעקבות מפורשת אלא בפזוור מזור. לא נוצרה תמונה ממשית שתוכל לשקף מצב מסוים. כשניסינו לבדוק דבר זה אל-נכון השיבו לנו כי אמנם יש גדרות במשק אך אין הן נמצאות בקירבת הגבול; אמנם יש בגונן חורשה, אך לא בכיוון הגבול. ופרט לכך, הרי "ג. ד. ודאי אמרה לך כבר שתודעת-הספר אצלנו אינה קיימת, ולכן אין פלא שאינה מובעת בעבודות" — כך כתבה הגננת.

נראה היה שהצדק עמהן. אולם באותם ציורים היה בכל-זאת דבר שמשך את תשומת-לבנו ולא הניח לנו. הוספנו להפוך בציורים. תחילה לא מצאנו שום דבר מיוחד, עד שלפתע נזדקר לעינינו משהו בציוריו של אחד הילדים. אותו דבר נתאשר אצל רוב המציירים: בציורים היו רשומים תאריכיהם. והנה, ברור היה שהציורים מראשית ספטמבר היו "נרגשים" ביחס, וככל שרחקו הימים לקראת סוף אותו חודש, ולקראת תחילת אוקטובר, "נרגעו".

שלחנו מכתב, וזכינו לתשובה מהירה:

שאלתי אם בקיץ היה פחות שקט. ובכן, אמנם כן. בחודש אוגוסט אירעה כאן תקרית-גבול, והמשק הוצף כוח צבאי. היו פצועים, והילדים ידעו. היה יום אחד של מתח רציני ביותר. המזור הוא שהילדים הביעו בעל-פה מעט מאד דברים על-אודות התקרית, וגם במשחק החפשי התבטא הדבר באופן חלש מאד (או, שמה. בין השיטין, בכל-זאת אמרו משהו, ואנו לא תפסנו את הכוונה). ה. ל.

בציורים, מכל-מקום, ביטאו הילדים את התרשמותם באמצעים עזים ובוולטים: בתחילת החודש יש לציורים אופי מתוח ובלתי-שקט, לפי שעדיין לא הספיקו הילדים לעכל את התקרית מבחינה אמוציונלית. כעבור כמה שבועות שוככת "הבעיה הבטחורנית" והמיתח נחלש. הציורים שבים לצורתם השיגרתית, המתאימה לגיל הילדים במקום שקט "שתודעת הספר אינה קיימת בו", כדברי אותה גננת מגונן.

נראה לנו שמסקנות אלו מתקבלות על הדעת, כשאותה תופעה ניפרת במקביל אצל ששה מבין תשעת הילדים (אצל אחד לא נמצאו ציורים מסוף החודש), וכשהיא מוצאת את ביטוייה במוטיבים האפייניים לאותה תחושת חרדה שאנו עוקבים אחריה. שנים הם המוטיבים שמצאנו כאן: האחד הוא הנוף המעורער, המתלקח, שכמוהו ראינו בלהבות-הבשן. ציוריה של ילדה בת 4 עשויים להדגים זאת. בציור מס' 9 א. שצויר בראשית ספטמבר, משתלטות מערבולת-כתמים גלמיות על הנוף. הרבה שחור בוקע מבין גושי הצבעונים ושמש טעונת-אנרגיה שולחת קרניים קודחות. בסוף אותו חודש נרגע הנוף, הוא מתיצב ומתעצב בסטאטיות רגילה, בטוחה, משעממת כלשהו. השמש זורחת בשלנה, על פס הרקיע הקונבנציונלי — כך בציור מס' 9 ב.

ואילו בציור הבא (מס' 10 א) משתמשת ילדה צעירה יותר, בת שלש שנים ועשרה חודשים, בסמל אחר, שכיח מאד בתמונות ילדים הנעדרים תחושת־בטחון מספקת: מסגרת קפדנית, ואפילו כפולה, סוגרת סביב הנוף הפשוט ומגוננת על חורשת העצים המצטופפים. הציור הוא מימי ראשית חודש ספטמבר. ממחציתו השניה של ספטמבר מצויי בדינו ציור מס' 10 ב: פשטני, חסר־מתח וחפשי יותר. בשתי הילדות, ובחבריהן, פועלת ההתפתחות, כמדומה, באותו כיוון: לאחר עיבודה של החוויה המסעירה דועכת המתיחות ומסתמנת הרגעה.

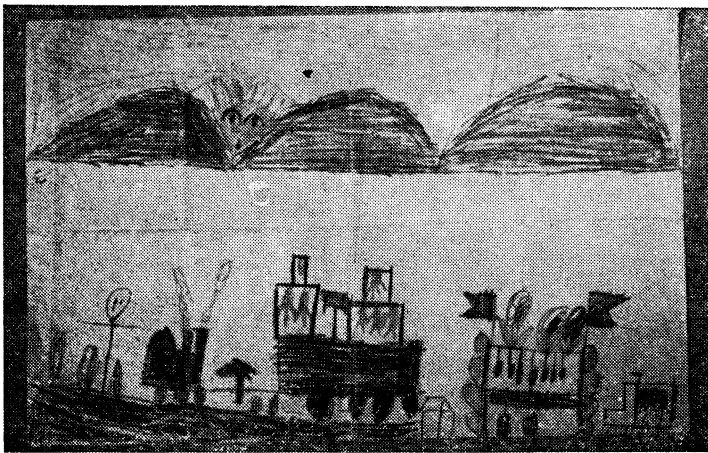
1

אולם כאן בא הציור (מס' 11) שנשלח לנו על־ידי חבר קיבוץ ברעם ומזכירנו כי ההבחנה האובייקטיבית בין גבול שקט ובלתי־שקט תופסת לענייננו רק באורח חלקי. קיבוץ ברעם שוכן במרומי הגליל, מהלך קילומטר לערך מן הגבול הלבנוני, אשר זה שנים הוא נחשב רגוע־ביחס. אולם לא כך הרגשתו האישית של בן ה־6¼ שצייר בסתיו 1964 את מה שהוא קורא בשם "קיבוץ ברעם", כלומר את ביתו. שכן מול הישוב הסכימאטי על בתיו, האילן ומגדל־המים, מתרומם משמאל, מול הנקודה, דבר שהילד כינהו בשם "ירון". במציאות זהו כפר לבנוני השוכן על כיפת־ההר מול ברעם, בריחוק 2½ ק"מ בקו אווירי. בציור מסומל כפר זה על־ידי בית אחד רציני ורב־רושם; קירותיו תכלת וגגו אדום. אבל החלונות והדלת חרוטים בגיר שחור. הם מקנים לבית מעין אופי של חומרה וזעף — סמל לתודעה הפנימית של האיום המתמיד, הניבט היישר אל עיני הילד מעבר לבקעה.

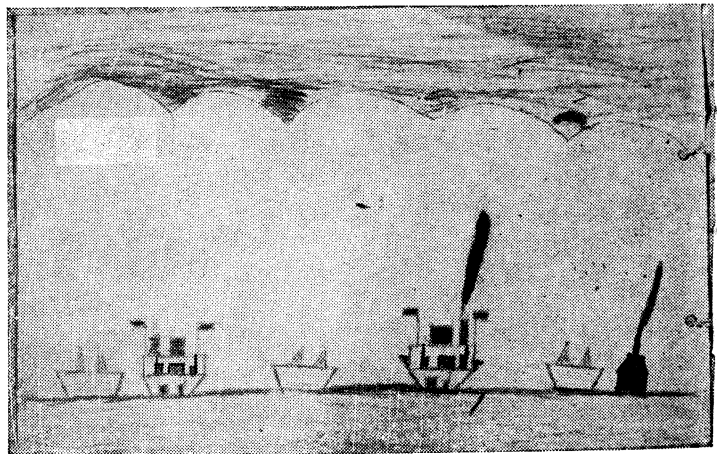
אמרו על הילד שהוא אינטליגנטי ורגיש. ילדים כאלה מתרשמים ומשקפים במיוחד את הדאגה המקננת בלבם, יותר מחבריהם הבטוחים־בעצמם. אך, מי מאתנו יידע לקבוע מהו סף הסבילות אצל הילד ואצל המבוגר, היום או מחר? מי יידע לומר מתי נושא הפחד הריאלי — היושב מעבר, מעל, ממול — הופך להיות חרדה המקננת בנפשם של אלה?

זו התופעה המעסיקה אותנו זה כמה שנים, החל באותו ציור מתמיה מקיבוץ שמיר. משום כך לא הבאנו כאן לא מאותם ציורים השכיחים לרוב של תותחים יורקיאש, של חיילים שראשיהם עולים ממכסה הטנק, או של מוצבים מוקפי תיל. ביקשנו להביא יצירות מורכבות יותר בסמליותן, המבטאות חוויה שהיא אולי אמיתית ועמוקה יותר.

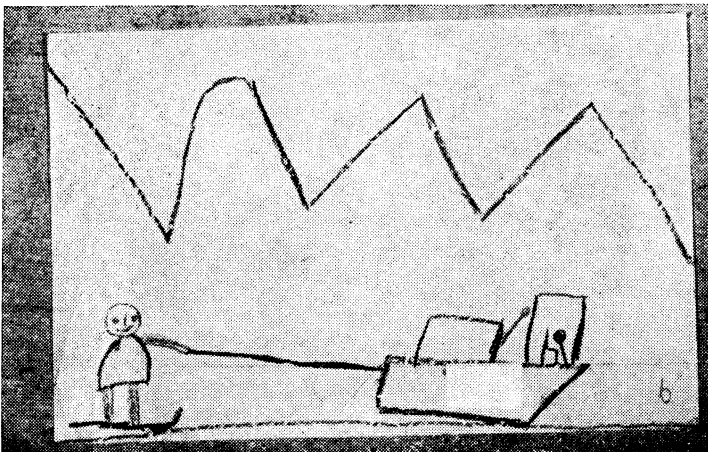

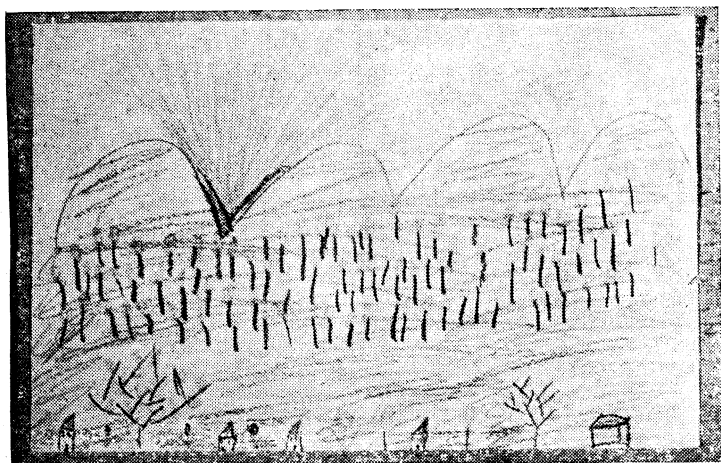
1

2

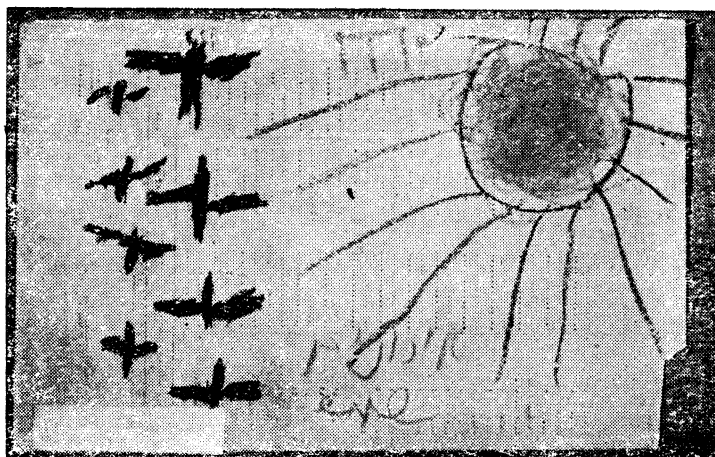
3

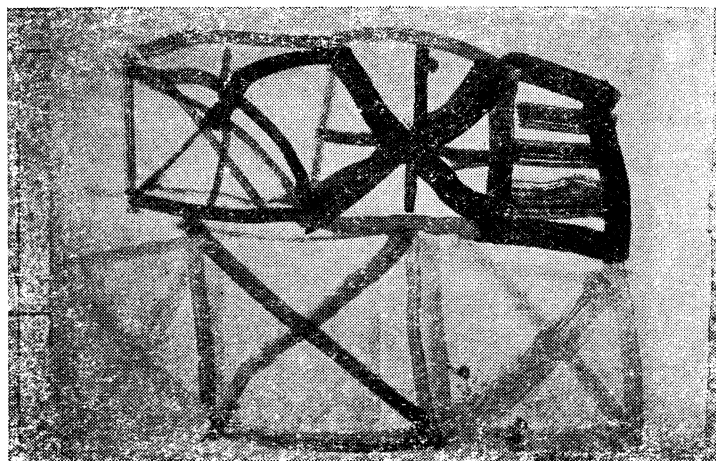
4

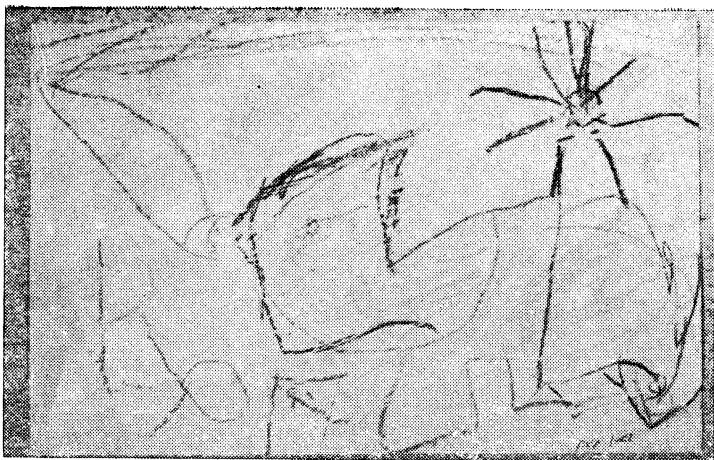
5

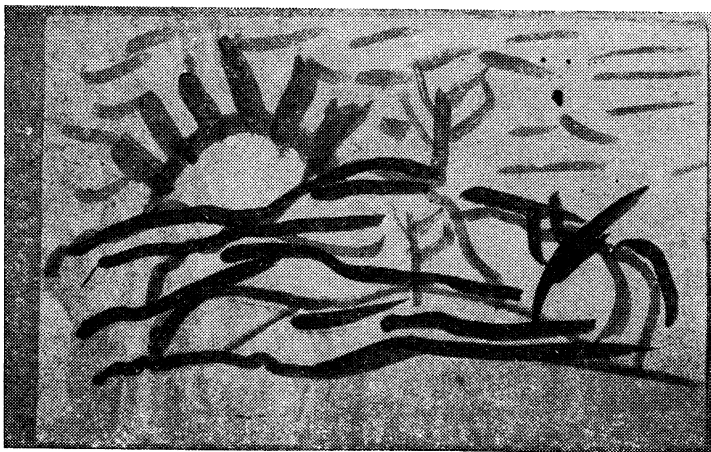
86

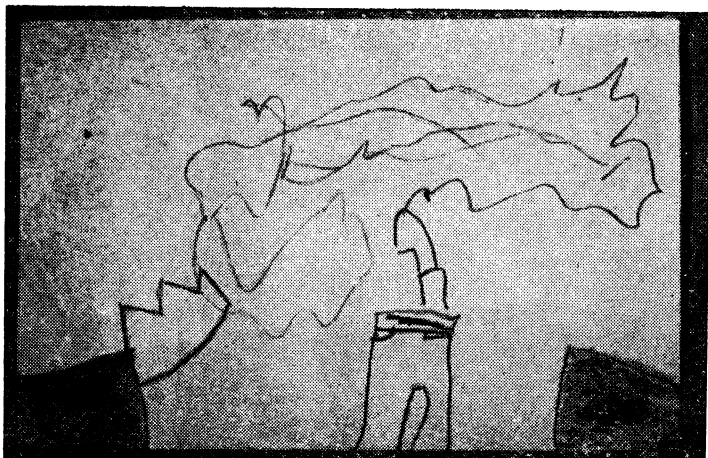
86

87

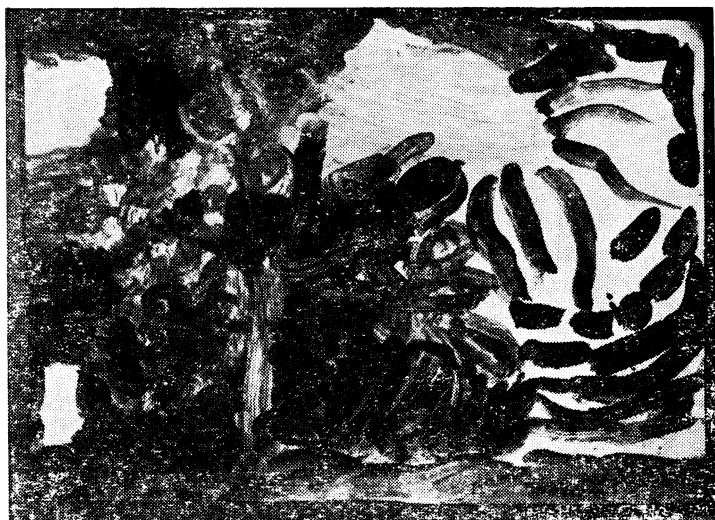
87

28

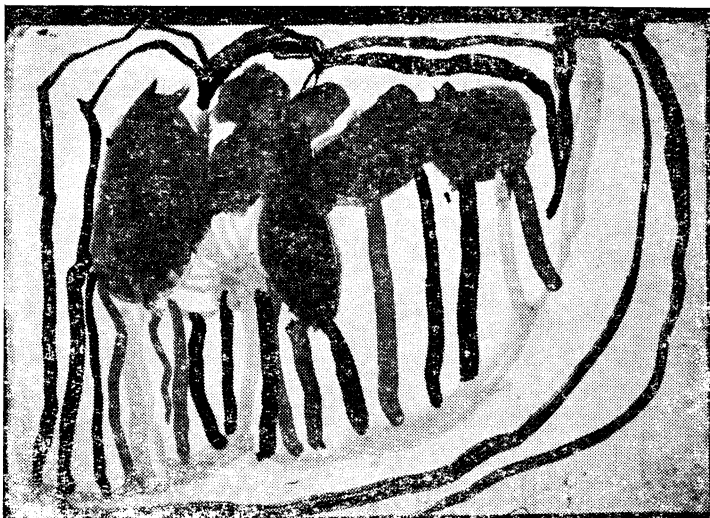
28

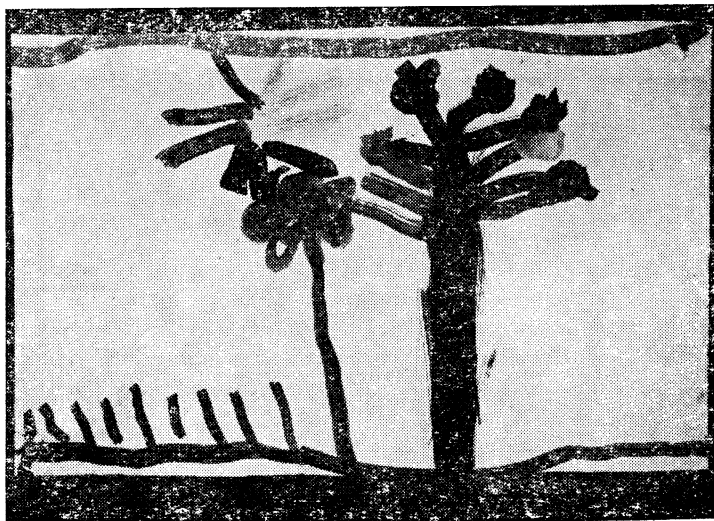
89

89

810

810

אביגדור ארינא : שלושה שירים

1

פְּנֵיךָ רָחוּב נִדְרָס
חַר־יִשְׁפְּסִיעוֹת־וְאֶפְנִים.
עֵינֶיךָ חֲלוּגוֹת
מִבֵּיטִים. מִבֵּיטִים.
כַּפֵּיךָ הַשְּׁלֶכֶת.
אֵילָנוֹת בְּרוּחַ.

2

רְצוּף שׁוֹטֵף הַזְמַן
מַעֲבֵר לִישַׁע
וְעוֹלָמוֹת נַחֲפָזִים אֶל סוּגְרִים.
דְּבַר לֹא נוֹתֵר.

הַכָּאב עוֹלָה
זֶה קוֹל הַהוּיָה
צוֹבֵט מִיֵּתֵר שְׁבֵתוֹכִי.
וְאֲנִי שׁוֹתֵק.

3

הוּי מְרִירוֹת
אֲתָן אֶת דְּגֵי הַיָּם לַשְּׁלֶכֶת
אֶת קַרְנֵי הָאוֹר אֲתָן לְרַחֲוֵבוֹת
אֶת אֲבְנֵי הַבְּתִים לַמַּצְבוֹת
אֶת הַחַיִּים שִׁיחִיו.

פאול נוינורקט: הונו מיסטיקוס (ב)

ביטוי המושג המשתנה של המיסטיקה בימינו

פרק שני

במאמרנו הקודם עמדנו על כך שפגישת ה"אָגו" עם הנומינזום היא הרתגורל ככל שהראשון נתפס על-ידי הקוטב של הלא-אני הסופלימינלי עד כדי להביא לידי מיטא-מורפוז של האישיות. תמורה זו יכול שתהיה ארעית או תמידית, מסודרת או חסרת-מטרה, יכולה היא ללבוש צורה של תהליך יוצר או להביא לידי שגעון. על כל פנים, הנשמה בעלת-התודעה נתלשת מן הקרקע המוצקה של סביבתה המכוונת אל האָגו ומוטלת לתוך ממלכת הספונטאני, הדינאמי של היצירה, הטבוע בעצם מהותו של הנומינזום. הנה כך אפשר לומר שהנומן הוא בבחינת מה שלויבריל הגדירו הגדרה קולעת כעקרון "ההשתתפות המיסטית" (ר' "קשת" כה) בתהליך ההיסטורי של האנושות. כמו שהאָגו עוזב את ספירת התודעה המהותית שלו ומניח אותה אחריו בדרכו לפגישה הרתגורל עם הנומן, ממש כך זה האחרון נוטה מטבעו להניח מאחריו את התחום נטול-הדיפרנציאציה על-מנת ללבוש צורה מחוץ אחדות עם האָגו המודע. היערכות דיאלקטית זו ספונה היא באישיות האדם. היא הזירה שבה מתקיימת הפג"י שה מיסטיית. בהגדרה זו מסלקים אנו מידה רבה של אי-הבנה בשטח הפסיכולוגיה היונגיסטית. בעוד אשר בתקופות הקלאסיות האמין האדם שהנומן, ועמו כל עולם המיתוס, יש לו קיום עצמאי משלו, הרי באים היונגיסטים ומפנים אותו חוזר ושוב אל אישיות האדם, שבלעדיה אין להעלות על הדעת את תהליך האינדיבידואציה. עכשיו מתברר מדוע דחה יונג בועם את אשמת המיסטיות שטפלו עליו יריביו. אצל יונג היסוד המיסטי איננו איזה נתון בלתי-תלוי של סדר קוסמוגוני. קשור-ומקושר הוא בקיומו של האדם במין "ייעוד גלוי" בלתי-נפרד. אותם הוגי-דעות שיצאו שוב נגד האסכולה היונגיסטית מתבססים על ההנחה שהמעגל המיסטי, הואיל ויש לו משמעות מיסטית, הוא האלטרנטיבה ההגיונית לספירה קוסמית שהיא ראציונלית באותה מידה. המשתמע מכאן הוא ברור בהחלט: הוגי-דעות שאינם מפעיל את כוחו תיו הראציונליים כהנחתי-יסוד, ממילא הוא חשוד על דישודש בספירת-הצל האפלה של הנפש נטולת-התודעה, הכפופה למיתוס. זאת היא האשמה רצינית בעולם המערבי, שבה שולט ה"ראציו" המודע של האדם, המכוון אל האָגו. ואולם עם סילוק הספירה המיסטית כישות בלתי-תלויה ועם הפנמתה בתוך מסגרת נסיונו הנפשי של האדם, העולם הרחוק, העצמאי והמיסטי הופך להיות תביעתו הנמרצת של התהליך הדיאלקטי טי שבו האָגו המודע והנומן המיסטי נעשים חברים-לנשק בתהליך היוצר של התפתחות האדם.

באור זה יש להבין את כפירתו של יונג באשמת המיסטיות. יונג מסתייג באותה מידה מן המיסטיקה הטבועה בחותם הסתימות, אבל הדיאלקטיקה המיסטית כקוטב דינאמי מנוגד לתסביך האגו המודע הוא מעצם מהותו של תהליך-החיים גופו. הזימון המקרי של האגו והלא-אגו ב"נקודת האין" מביא אותנו לידי הבנה בהירה לא רק של כוח היוצר שבאדם על בסיס אינדיבידואלי אלא גם להבנת משמעותה של הבריאה כפי שהיא מצטיירת מתוך המיתוסים השונים הקשורים בקבוצות שונות. המכנה-המשותף הטמון ביסוד כל המיתוסים האלה הוא, בעצם, רעיון הבריאה הספונטאנית, השלכת תמונתה של היצירה הצצה ובוקעת מתוך החלל הריק. עמידתו של אריך נוימן על "נקודת האין" כמרכז כוח-היוצר הספונטאני מזכירה את הקבלה, שבה "אלוהים מתואר לעתים קרובות כאין המיסטי" (גרשום ג. שלום, "זרמים עיקריים במיסטיקה היהודית" ע' 5). תפיסה זו איננה שלילה סתם. מתוך הסתכלות מנקודת-מבט אנושית אין ליחס לאין שום הגדרה הגיונית, פשוט משום שהוא מרוחק מתפיסה אינטלקטואלית. ואולם למעשה מושג ה"אין" יש בו משום מקור-הוויה כפיר-כוח ביותר. זה המיפגש של הנפש עם האלוהי, לשון אחרת — זה האלוהי כשלעצמו (שם, ע' 25 וגו'). ספירת ה"אין" היא מושג המקובל בדרך-כלל אצל חוקרי המיסטיקה. כך שלינג קורא למצב זה "פוזיטיב בלתי-ידוע" (מצוטט אצל גוסטב לאנדאוואר, "ספק-נות ומיסטיקה", ברין, ע' 103. כל המובאות הבאות ממקור זה הן על-פי המקור הגרמני מני התרגום הוא שלי). רודולף אוטו אומר: "ראש-האל' בטהרתו מופקע מפלל הבנה וביטוי... האלהות נעשית אפוא לא-אל, לא-רוח, דממה טהורה, חלל אין-קול, אמנם כן, 'אין' סתם". (רודולף אוטו, "המיסטיקה במזרח ובמערב" בתרגום אנגלי של ב. ל. ברייסי ור. צי. פיין. ניו-יורק 1962, ע' 22). אם הזימון המקרי של האגו והלא-אגו כמוהו כ"אין" סתם, הרי המערכת הדיאלקטית נעשית צורך מיסטי מן המדרגה הראשונה. למסקנה זו מגיע אַנגלוס סילויוס, המצהיר, במעוף אחד נשגב המגשר על התהום בין האגו והנומן:

יְדַעְתִּי כִּי בְלָעָדִי
 לֹא יָחִי אֵל אֲף רְגַע.
 אִם אֶסְפָּה,
 גַּם הוּא יָשִׁיב רִיחוֹ.
 כִּי כֹה בְרַךְ הָאֵל
 וּבְלֵי אֹוֹת יָחִיהָ,
 זֹו תִשְׁוֹרְתִי לוֹ
 וּתִשְׁוֹרְתוֹ הִיא לִי.
 אָנִי גְדוֹל כְּאֵל,
 וְהוּא קָטָן כְּמוֹנִי,
 עָלַי הוּא לֹא יִתְעַל,
 מִמֶּנּוּ לֹא אֶשְׁפַּל.

אם רצוננו להבין את משמעות הבריאה, כלומר שהאלוהים ברא את העולם יש-מאין, הרי מסתבר מכאן שלמעשה העולם הוא-הוא תמצית האלהות. בריאה יש-מאין, כמוה כבריאה יש-מאָל, המסמלת את תהליך הנביעה. (גרשום ג. שלום, ר' למעלה, ע' 25 וגו'). דבר זה אינו עולה דווקא בקנה אחד עם הכלל של מייסטר אָקהארט, "Esse est deus, שבו האל נגזר מ"היות" (esse), ולפיכך הוא "מבחינה הגיונית, המושג הראשון של ספקולציה". (מובא אצל רודולף אוטו, "המיסטיקה במזרח ובמערב", ע' 22). אף כי מייסטר אָקהארט דוחה את הסברה שה"היות" עשוי להיות נגזר מן האל, מקבל הוא בכל-זאת את "החלל הריק" כתנאי-היסוד למחשבה מיסטית (שם, ע' 23 וגו'). גילוי קיצוני למדי בתהליך האינדיבידואציה מתקבל אצל גוסטב לאנדאוואר, המצביע על האופי חסר-הפניות, העומד-מנגד של המיסטיקה כמקור לכוח יוצר ספונטאני. לפי דעה זו, פרישתו של המיסטיקן מהוויות-העולם היא מעין אנו-כיות מעשית, שפן השתתפות ופעילות מרחיקות את האדם מן החוויה המיסטית. אדם השרוי בתהליך החיפוש לא יגיע אל השלנה. אלה שאינם מבקשים לא בצע ולא ידיעה עשויים להתנסות בחווית הברק המאיר את קלסתר-הפנים האלוהי ב"אין". השלב הסופי הזה של "non ridere, non lugere neque detestari, sed intellegere" פירושו פשוט איה-השתתפות ובתוך כך התבוננות דוממת. זה העולם כשהוא נראה בבחינת אור גדול (גוסטב לאנדאוואר, "האדם המתהווה", פוטסדם 1921, ע' 9 וגו'). התרגום מן המקור הגרמני הוא שלי). מצב זה של חוסר-פניות גמור אפשרי, מכל מקום, רק אם אנו מתעלמים מיסוד הזמן. הזמן הוא אויבו הקשה ביותר של האלוהים. חייב אדם להתעלות מעל לזמן אם רצונו להתנסות בצירוף-הניגודים המקרי של העולם החיצון והפנימי. (גוסטב לאנדאוואר, "ספקנות ומיסטיקה", ע' 103 וגו'). רעיון זה מודגש באותה מידה גם אצל אַנגלוס סילזיוס, המעמיד את מהות הנצחיות על ההתעלות מעל לזמניות שבקיומו. הנה כך הוא אומר: "אני עצמי הנני הנצח, במידה שאני מניח את הזמן מאחרי, ובמידה שאני משיג את עצמי באלוהים ואת האלוהים ביי-בעצמי" (אַנגלוס סילזיוס, Cherubinischer Wandersmann, ע' 3). אי-ההשתתפות שהיא התנאי המוקדם לפגישה עם הנומינוזום בספירת ה"אין", גם יעקב בְּמָה עומד עליה באותה מידה. גם הוא קורא לביטולו של יסוד הזמן כתנאי המוקדם לפגישה: "כאשר תחדל ממחשבת האני ומרציית האני; כאשר יהיו שכלך ורצונך כאחד שקטים וסבילים לגבי השפעתו של העולם והרוח הנצחיים; וכאשר תפרוש נשמתך כנף ותעוף מעל לַמְנִי... ארְאוּ יתגלו בתוכך השמיעה, הראייה והדיבור הנצחיים." ("היודיים של יעקב במה", ע"ע 184/5). ואולם בניגוד ללנדאוואר הרי החוויות הנומינוזיות של בְּמָה וסילזיוס הן תוצאה של מצוקות שאין להביען במלים, המכשירות את הנפש לסבילותה הספציפית, התנאי המוקדם לפתיחות פסיכולוגית. מנגודת-בתכלית לעמדה זו היא עמידתו של אָוּלִין אַנְדֶרְהִיל, שאצלו ה"פעילות המיסטית" המעוגנת-בזמן היא "תנאי ולא יעבור" לתהליך האינדיבידואציה. במשך תקופה של "פעילות מיסטית מפורשת, דוגמת זו שטבעה את חותמה ב'תקופה האפוס-טולית' של הנצרות, הדחף המטושטש לטרנסצנדנטיות — רוח הנשמה' לאמיתה —

מעורר לחיים חדשים את כל אשר הוא מוצא על דרכו. אז פוקע תקפם של חוקי הצמיחה הרגילים; והנחשול הגואה של התודעה הרוחנית חודר לנפשות בכל שלב של התפתחות". (אוולין אנדרהיל, "הדרך המיסטית", לונדון 1914, ע' 52). בעוד שהחוויה המיסטית משתנה בהתאם להרכב האישיות, הרי בכל מקרה ומקרה המכנה-המשותף הוא הספונטאניות האפיינית לפגישת האגו והלא-אגו בתוך ספירתה של "נקודת האין".

סיפור בריאת-העולם הוא הבבואה בה"א-הידיעה לכוונו היצירי של האדם עצמו. בדרך החוויה הזאת נעשית ספירת ה"אין" הגרעין שסביבו טובב התהליך הנפשי. מרכז זה של אישיות האדם מכונה ה"אני", שאיננו רק האגו בכל מורפכותו אלא האגו והלא-אגו בהתאחדותם. בתוך תהליך האינדיבידואציה תופס היחיד עד-מהרה שהאגו הוא חלק של ישות רחבה יותר, המקיפה גם את הלא-אגו. המיזוג השלם של השניים הוא המעלה את חווית ה"אני". פירוש יונגיסטי זה של "אגו" ו"אני" סוטה סטייה ניפרת מן ההגדרות המקובלות בדרך-כלל של מושגים אלה. ה"אני", לפי יונג, אדם חוזה אותו לא רק "בצורה של אגו מורחב או נעלה יותר, אלא גם בצורה של לא-אגו" (ק.ג. יונג, "לפסיכולוגיה של הדת המערבית והמזרחית", ע' 586). ס.א. אש, למשל, קובע "כי חלקים של האגו אינם מוצגים בתודעה... אותן פעולות מודעות המתיחסות אל האורגניזם... נקרא להן כאן האני. האני הוא הגילום הפינומינלי של האגו, האגו שנעשה מודע. אנו פוגשים בו בשימושים הפשוטים ביותר של המלה אני, כמו כשאדם אומר 'אני מתעייף'" (סלומון א. אש, "פסיכולוגיה חברתית", פרנ-טיסהול, 1952, ע"ע 277/8). מסקנתו של אש, ש"האגו קודם לאני ורחב הרבה יותר ממנו" (שם, ע' 278), היא הניגוד הגמור להגדרתו של יונג, שעליה עמדנו למעלה. ואולם אם נזכור את ההבדל היסודי במונחים, הרי הצירוף המקרי של האגו והלא-אגו אצל יונג ותלמידיו יש לו אופי היפותטי משך תקופת-חיינו של אדם, מפני שהשגת האני שמורה לאחריתו של תהליך אינדיבידואציה, החלה בערך בשלב האחרון של מגורי האדם על-אדמות. השגתה של חווית האני תהיה כרוכה בהפסקתו של משחק הכוחות הדיאלקטי, שכמוה כקפיאה על השמרים וכהפסקת עצם-עצמו של תהליך החיים. הרחבתו של מכלול האגו, ז. א. התעלות האגו בכיוון האני, היא אפוא עצם הדילמה של החיים בכללותם. דבר זה נובע מן העובדה שאדם מחפש את המצב היולי שבו עדיין היו רעיון האדם והטבע אחדים. ואולם כשהאדם שרוי מחוץ לגוף העדן הוא נמצא במצב שאפייני לו הקרע הדימוני בו חודר הטבע הלא-נגאל. (אדגר דאקה, "החיים כסמל", מינכן 1928, ע' 214 וגו').

התוצאה הממשית של הפגישה הדיאלקטית בתוך מעמקיה של נשמת האדם תלויה תמיד בספק. השאלה מי ייצא מנצח בסופו של דבר איננה תלויה רק בעוז ההתנגדות הסובלימינאלית. בריאות הנפש או השגעון, זהות האגו או אבדן ההוה, נשארים מוטלים כל-כולם על כפות-המאזניים משך כל תהליך האינדיבידואציה. במקרה הטוב ביותר יחול באגו שינוי גמור, בסופו של דבר, לעומת מה שהיה לפני הסתבכותו עם הנמינוזום. הגורם החשוב נשאר כאן העובדה שאי-אפשר להתיק את התהליך מנשמת

האדם. אין שום נומינזום שלא מתוך זיקה אל האדם. כך יכולה תופעה להתגלות בפנים שונות בזמנים שונים ואצל אנשים שונים. "אותו עץ אפשר לסגוד לו כמשפן האלהות... יכול הוא גם לתת תוכן מלא לחיים של עבודה מדעית בבחינת חוקי-הטבע, ויכול הוא לשקף את הנומן בשיר ובתמונה... כל אלה אינם אלא צדדים שונים של תוכן-העולם הנומינוזי 'עץ', שאנחנו קוראים לו אב־טיפוס". (אריך נוימן, "האדם המיסטי", ע' 331). במידה שאנו פוגשים בעץ בשינויים אין־קץ של הדגם אב־הטיפוסי המקורי שלו, הרי הוא מתיחס ומיוחס למצב אנושי. בהשבון סופי, האדם הוא זה שבשמתו הנומינוזום אב־הטיפוסי זועק לביטוי. האופי הנומינוזי, ז.א. המיסטי, של העולם, אמיתי הוא במהותו במידה שהאדם הוא "הומו מיסטיקוס". בדרשתו, "התג־לות המסתורין", מביא פ.ו. רוברטסון את המוטיב התנ"כי של יעקב הנאבק עם המלאך. דוגמה זו מבחירה את האופי הנומינוזי של נסיונו בלתי־הפוסק של האדם להרחיב את החום התודעה שהאגו עומד במרכזה. רוברטסון מציין את נסיונו הנואש של יעקב למנוע את המלאך מלעזבו "משל כאילו חש כי אור־היום עלול לגזול ממנו את ברפתו המצופה". (מובא אצל רודולף אוטו, "רעיון הקדושה", לונדון 1928, ע' 226). ההסבר לא־ירצונו של יעקב להרפות מאי־שריבו האלוהי אפשר למצאו בכתובו של המקרא עצמו:

וייאבק איש עמו על עלות השחר... ויאמר: שלחני כי עלה השחר. ויאמר: לא אשלחך כי אם ברכתני. ויאמר אליו: מה שמך? ויאמר: יעקב. ויאמר: לא יעקב ייאמר עוד שמך כי אם ישראל, כי שרית עם אלוהים ועם אנשים ותוכל... ויקרא יעקב שם המקום פניאל, כי ראיתי אלוהים פנים אל פנים ותניצל נפשי.

הלילה הוא הספירה שבה שוכן הנומן האלוהי. רוברטסון אומר כי "מתקרבים אנו יותר אל האלוהים במה שהוא בלתי־מוגדר מאשר במה שהוא מוגדר ומתוחם... במובן ידוע, האלוהים מצוי בחשיכה יותר מאשר באור. הוא (האלוהים) שוכן במחשכי־אופל... כאשר יאיר היום והבהירות באה, והנה התנדף האלוהי מן הנשמה כטל־בוקר... החושך נמוג, השמחה שבה לעולם, ודומה כאילו האלוהים איננו". (רודולף אוטו, שם, ע' 226). ברור מה מתרמו מתוך פירוש זה: יעקב אינו חפץ להיפרד מעל אי־שריבו האלוהי מפני שתפס כי המאבק הוא מעצם טבעו של קיום אנושי. חייב יעקב לרדת למעמקים, ז.א. לחשפת נשמתו, כדי לקרוא תגר על הנומן השוכן בתוכה. היטב הוא חש בדילמה הטראגית שבפניה יעמידהו אור־היום. עליית השחר כמוה כקץ המאבק עם שהאגו יוצא מנצח על מישור התודעה, ואולם הנצחון הזה, שהושג בדעי־עמל, אינו מרמו על מצב של אושר מכאן ועד עולם. נהפוך הוא: מכלול־האגו המורחב חייב להתאזר עוז לקראת התמודדויות חדשות מיד עם שוב הלילה לרדת. הנצחון לעולם אינו סופי. "תמיד האם חוזרת ויולדת את הבן, תמיד השמש חוזרת ויוצאת מתוך החשיכה, תמיד המערב חוזר ומתגבר על המזרח". (י. י. באכהופן, "מי־תוס המזרח והמערב", גרמנית, מינכן 1926, "מבוא", ע' CCXCIV). כל האיזופורט הנוספים של מקור זה והציטטים הבאים מתוכו הם מן המקור הגרמני. התרגום הוא שלי. מאבקו של יעקב כסמל את קריאת־התגר הנצחית של האדם. מטעם זה יוצא

יעקב והנה הוא איש אחר עם עלות השחר. התנגשות הלילה הגורלית הפכתו לאיש הנקרא מעתה ישראל, כלומר אדם שהסתבך במאבק עם הנומן האלוהי. הסימנים האפיינים למאבק הזה הם: א) שהוא מתקיים בנשמת האדם וקשור אליה; וב) שמעור לם אין לקבוע את תוצאתו מראש. עליית השחר כמוה כנצחוננו של האגו המודע. מטעם זה קורא יעקב למקום הפגישה פניאל, ומטעם זה הוא רואה צורך להוסיף את ההסבר: "ותינצל נפשי". הנצחון, כפי שהוטעם למעלה, לעולם אינו מובטח עד אם הופיעו קרני השמש הראשונות באופק. ואולם אם יתמיד הלילה, הרי שלכאורה נכנע האגו לפוחות האפלים שבתוך ספירת הנומינוזום. כאשר יעקב לופת את יריבו בחוקה, אין זה מפני שהוא רוצה לדחות את בוא היום החדש. התנ"ך מציין במפורש שעליית השחר היא הכרחית בפיסקה שציטטנו למעלה. יעקב סופו שהוא תופס שלא ספירת היום גם לא זו של הלילה אינה מסמלת את הווית האדם באיזה מובן מוחלט שהוא. נכון יותר הוא שאחדות שניהם היא הקובעת בתהליך האינדיבידואציה. משום כך רוצה הוא לדעת לבטח כי אכן קיבל את הברכה ממלאך הלילה. רק אם כך יתחזק יכול הוא לקבל עליו את האחריות שהיום מטיל עליו. הופעתו של יעקב כשהוא מודה על-דרך הרמוז בגילגול אישיותו מביאה אותנו לדוגמה של דייוניסוס הנענה, הנופל טרף לכוחות העוינים הערוכים נגדו. גם הוא יוצא כשהוא משתנה תכלית-שינוי כתוצאה מן הפגישה עם הנומינוזום. כשם שיעקב נעשה ישראל, כך דייוניסוס נעשה זאגריאוס, הנשבר. הטיטאנים התאבים תמיד מנחיתים את המהלומה הסופית בטרפם את דייוניסוס זאגריאוס. ואולם ציאוס מכה את הטיטאנים ברעמו, הופך אותם לאבן, אשר ממנה קם ונולד לבסוף הגזע האנושי. הנה כך, בעצם מהותו של האדם שוכן בן-התמותה כמו גם האלוהים, התודעה כמו גם אי-התודעה, האגו כמו גם הלא-אגו. לשניות הזאת מכוון פאראצלזוס ב"הרכב האדם" כ-*limus terrae* ו-*limus coelorum*... "שחלק אחד ממנו בן-מוות והשני בן-נצח, הואיל והוא שייך לממלכת האלוהים" (פאראצלזוס, "כתבים נבחרים", בעריכת יוליאנדה יעקבי, בתרגום אנגלי של נורברט גוטרמן, ניו-יורק 1950, ע' 322). ואולם השנים נשארים במאבק מתמיד כל עת התהלך האדם, היחיד, על-אדמות. המאבק אינו מסתיים גם אם בהמשכה עשויה קליפתו של האדם להישבר. תמיד יש מי שמוכן למלא את הפרץ. זאגריאוס נופל למען יחיה האדם.

המקרים הנדונים למעלה של יעקב ודייוניסוס מביאים אותנו אל הגדרת המיסטיקה על-ידי תומאס איש-אקווינה, שאפשר למצותה כ-*"Cognitio dei experimentalis"* (מצוטט אצל גרשום ג. שלום, "הזרמים העיקריים במיסטיקה היהודית", ע' 4). אם אפשר לקנות דעת על האלוהים בדרך נסיונית הרי הקשר הנומינוזי של מכלול-האגו, כשהוא נראה מן הזווית הפסיכולוגית של המיסטיקה, עומד על קרקע מוצקה. אם נוכל להתיק את החוויה המיסטית מן הנצרות, האסלאם, היהדות, או כל השתייכות קבוצתית אחרת, ולראותה תחת זאת בהקשר הטיפולוגי שלה, הרי מיד מונגברים אנו על המכשול העיקרי, שעד כאן צימצם את שימושה של המיסטיקה למסגרת דתית קפדנית. הרעיון של עליית-השחר כשהיא מקושרת להשתנותו של יעקב אפשר אפוא

אז להגדירו אל־נכון כ"סימבוליות של לידה חדשה" ב"חווית ההארה המיסטית". (ק.ג. יונג, "לפסיכולוגיה של הדת המערבית והמזרחית", ע"ע 548/9). הבסיס לסימבוליות הזו הוא התפקיד הטראנסצנדנטאלי המובלע בתהליך האינדיבידואציה, במידה שמכ"ל-להאגו המצומצם מתפתח ונעשה אני. הפיזיקציה מביאה להגברת התודעה, כלומר לשפיכת אור על מצב שעד כאן היה שרוי באפלה (שם, ע' 549 וגו'), בדומה לכך מצביע באכהופן על המיסטריה האורפאית, שבה הֶליוס מסמל את הגברות הנעלה והרוחנית ביותר (י.י. באכהופן, ר' למעלה, ע' 520 וגו'). הנה כך מסמל הליוס "את ההתגברות המנצחת של ספירת החושך האמהית... אבל על מישור זה של בוקר, עדיין האם שלטת בן המתנוצץ. היום נקרא 'ילוד-לילה'... השיחרור המחלט משליטתה של האם בא בשעה שהשמש מגיע לשיא כוח-ההארה שלו" (שם, ע"ע 52/3). כשאנו מתבוננים בדבר מזווית זו הרי ההנחה שהנחנו למעלה, בדבר אי-רצונו של יעקב לקרוא דרור למלאך-החשיכה, מתאשרת מתוך מושג היום ילוד-הלילה של באכהופן. הופעת השמש, ז.א. עקרון הלוגוס, שואבת את תקפותה רק מזיקתה וחיבורה לספירה המקורית של הלילה, כלומר עקרון האָרוֹס. הנה כי כן ההנחה הכללית בדבר אפיו המיסטי של האדם אפשר לצמצמה במיתח הבסיסי בין האגו והאני, והודות לכך זה האחרון מסמל את "מצב השלמות אב־הטיפוסית... כמצב המקורי לפני הווית האגו המבודדת... יש להבין את האגו כקשור בתודעה בחינת כלי הדיפרנציאציה והחוויה בבידודה". (אריך נוימן, "האדם המיסטי", ע' 332).

עכשיו הגיעה השעה לבדוק את התהליך הפסיכולוגי עצמו עם שהוא מתרחש ונפרש בתוך נשמת היחיד. בין אם ענין לנו באדם, ביחיד, ובין אם ענין לנו באדם בהקשר האנושות, התהליך היוצר תמיד אחד הוא. הרחבתה של ספירת התודעה תלויה תדיר בהשתתפות המיסטית, כלומר בפגישת האגו עם הלא־אגו. האני היוצא כתוצאה מכך מתקרב אפוא למצב המקורי שהוא הבסיס לדתות הפרימיטיביות. חווית כוללותו של התהליך הנפשי היא־היא הנחת־היסוד שעליה נשענת פגישת האגו והנומינוזום. אם האני מסמל את הנשמה הכוללת, הרי ממילא הוא התנאי המוקדם לספירת אגו מור־חבת, כלומר משתנה, ופירוש הדבר שזו האחרונה נמצאת מנוגדת במהותה לתקנון המוסרי השליט בכיפה בכל תקופה נתונה. העובדה שהאגו יוצא משתנה מרמזת בפועל־ממש על שינוי בהשוואה לסדר הקיים. הנה כך חווית הנומינוזום היא בעיקרה "אנטי־שיגרתית, אנטי־קבוצית ואנטי־דוגמתית" (שם, ע' 334). אמור מעתה שההת־פתחות בכיוון הדיפרנציאציה של האגו מביאה לידי בידוד וסבל. כל יצירה ביוגרפית על חייהם של מיסטיקנים תמציא נתונים מספיקים לאימות העובדה הזאת. הסכנה המובלעת במצב של התנגדות לתקנון המקובל בעם טמונה, כמוֹבן, בנטייתו של היחיד העובר את תהליך האינדיבידואציה ללכת לטמיון בבדידות קיומו. אם היקף בדידותו ניכר למדי, הרי תנתקו זו מחווית התפתחותו הנפשית בתוך המסגרת הרחבה יותר של החיים עצמם. הפגישה המקורית, שעד כאן הביאה לידי ההתנגשות בלתי־הנמנעת עם הסדר הקיים, מביאה לידי בידוד ולא דווקא לידי התערבות חדשה. ואולם בבידוד שוב אין קיום ל"נקודת האין" היוצרת, פשוט מפני שהאגו חסר את

המסגרת החברתית שממנה יבדיל את עצמו. לפיכך אין אנו יכולים לדבר על ספירת-אגו מורחבת אם לא נוכל להתחיל באגו שחל בו גילגול. בבידוד אין צורך בנקודת-האין מפני שאין שום פונקציה לישות ממין זה. היעלמותה של "נקודת-האין" עלולה לבשר שואה ליחיד הנוגע בדבר. פרידריך ניצה יכול באמת לשמש דוגמה לענייננו. "מפוח בדידותו וטירופו שלא היו כדוגמתם, מסמל הוא כמוהו כהלדרלין, את הניפור הנורא של הגאון מן הסביבה ואת הטראגדיה של אדם הצועד מהלך דור אחד לפני זמנו". (אריך קאלר, "האדם אמת-המידה", ע' 493). עם היעלמה של "נקודת-האין" נעשית הנשמה מרוכזת באגו. קיבעון זה בתוך ספירת-האגו מעיד על נברוזה חמורה לא-פחות מן הקצה השני של הנשמה חסרת-התודעה וחסרת-האגו. יכול המיסטיקן שירצה לברוח מן העולם, אך באותה מידה יכול שישקוד על התנערות מן האגו שלו כמו גם מבידודו כשהוא תר אחר המצב המקורי של גן-העדן, כדי להתנסות בחווית המיוזג של האגו והלא-אגו בתוך האני. שני המקרים, אם גם דומים הם באטיאולוגיה התחילית שלהם, מביאים לידי הפרעות שונות בנשמת האדם.

יכולים אנו לעקוב אחר ההתפתחות ההיסטורית של המיסטיקה בקשר להתפתחותה של התודעה. אריך נוימן מבדיל בתהליך ההיסטורי שלש תקופות נפרדות: (1) הצורה הקדומה של המיסטיקה; (2) הצורה הגבוהה של המיסטיקה, ו-3) הצורה הסופית של המיסטיקה. (אריך נוימן, "האדם המיסטי", ע' 337 וגו'). עם שתודעת-האגו מגיחה בעת-ובעונה אחת עם התהליך הזה משך כל תולדותיו של המין האנושי, אפשר לנו לחקור את האונטוגנזיס של נשמת היחיד במושגי המהלך הפילוגנטי של האנושות. מושגים דומים לאלה בנוגע לחקר הפילוגנזיס בקשר לחקר היחיד האנושי, ולהיפך, הועלו על ידי הוגי-דעות שונים. הנה כך השלבים השונים של האנושות משתקפים כביכול בהתפתחותו של העובר כלהלן: "כשם שאמרנו על עובר האדם... שבמהלך התפתחותו הוא חוזר על ההיסטוריה של החיים בהתפתחותם, עד לנקודה שבה הם מגיעים אל האנושות — כשהוא מציג לפנינו כביכול, מדי-חודש-בחדשו, תרשימים פלאסטיים של הטיפוסים שאותם עבר — כך הילד והעלם ממשיכים באמת אותה היסטוריה; משלב לשלב הם מציגים תמונות עמומות ומטושטשות של התקדמות האנושות עצמה. (אוולין אנדרהיל, "הדרך המיסטית", ע' 47). השלב הראשון או הקדמון של האדם נתון לשלטון הדמות אב-הטיפוסית של "אורובורוס... סמל הלא-מודע הבלוע-כל, המכיל את זרע-האגו שעדיין לא התפתח". (אריך נוימן, "האדם המיסטי", ע' 338). התיאור הסמלי של אב-הטיפוס האורובורי הוא זה של הנחש העגול הנושך את זנבו. "כסמל הראשית והניגודים הכלולים בו, האורובורוס הוא 'העגול הגדול', שבו מעורבבים יחדיו השלילי והחיוב, הזכרי והנקבי, יסודות של תודעה, יסודות העוינים את התודעה ויסודות בלתי-מודעים. במובן זה האורובורוס מסמל גם מצב שבו היו התוהו-ובוהו, הלא-מודע והנשמה בכללותה, שרויים בלי שום דיפרנציאציה". (אריך נוימן, "האם הגדולה", בתרגום אנגלי של ראלף מאנהיים, לונדון 1955, ע' 18). הואיל ומצב האורובורוס מכיל בתוכו את זרע-האגו, המגיע בסופו של דבר לידי דיפרנציאציה מן השליה המקורית שלו (כלומר העגול הגדול)

ומגיע לכלל בגרות באורח בלתי־לוי, הרי מזכיר התהליך את מחזור הלידה. אבי הטיפוס האורובורי מקשר אפוא לעתים קרובות לאב־הטיפוס של האם הגדולה. שאי־פתו של היחיד לחדור אל הרקע העדני המקורי הזה קרוי "גילוי־עריות אורובורי". היחס קרוי יחס של גילוי־עריות "מפני שהאורובורוס ניצב בפני זרע־האגו הזה הלא־מפותח בתפקיד של אב־הטיפוס האבהי. האגו נכסף להיפנס ולהיפלע על־ידי אורור בורוס". (אריך נוימן, "האדם המיסטי", ע' 339). במושגי הפילוגניזם מסמל דבר זה את השלב הקדום ביותר של האנושות, החופף את השלבים הקדומים ביותר בהתפתחות האונטוגנטית של הילד. על מישור מסוים זה הסיכסוך בין האם האורובורית וזרע־האגו המבשיל נשאר צפון עד לתקופה המסתיימת ב"מלחמת הדרקון". זו מקבילה לערך לתקופת ההתבגרות, במובן אונטוגנטי. בהתנגשות זו האגו מעורב במאבק־גבורה המכוון להשתחררות מפבליו של הדרקון האדיר העומד כנגדו בצורת האם האורובורית במעמקי הלא־מודע. בשלב הקדום הזה של האנושות היסוד המוזכר למעלה של "השתתפות מיסטית" מהווה את עולם הפרימיטיבי, אשר האגו שלו עדיין לא הבדיל עצמו מן הפלירומה הכולעת־כל. כך מוסר לוי־בריל על תצפיותיו בפרימיטיבים: "חיי־הנפש שלהם (ומתוך כך מוסדותיהם) קשורים בעובדת־היסוד הראשונית הזאת, שעל־פי תפיסתם העולם המושפל והעולם האחר אינם אלא אחד". (לוסיין לוי־בריל, "המנטאליות הפרימיטיבית", צרפתית, ע' 50). יציאתו של האגו מתוך השליה אל ספירת־האור מציינת בעת־ובעונה־אחת לידה ולידה־מחדשת. עם שיחזור האגו מסתיימת התקופה המוקדמת של פילוגניזם מיסטי ונפתחת התקופה השניה, אשר בה שולט "האגו־הגיבור". (אריך נוימן, "האדם המיסטי", ע' 339 וגו'). כאן יש להטעים כי השימוש הסמלי בדמות הדרקון בתוך מערכת ההתייחסות הפילור־גנטית הקדומה הזאת מרמז ממילא על ההוראה אב־הטיפוסית של הרע. לפי ספר־חיות מן המאה הי"ב קרוי הדרקון "הגדול שבכל הנחשים". ("ספר החיות", תרגום מספר־חיות לאטיני מן המאה הי"ב, בעריכת ת. ה. וייט, ניו־יורק 1960, ע' 165). הופעת האגו־הגיבור באישיות האגדתית של זיגפריד בשירת הניפלונגן, ההורג את הדרקון, היא נקודה נוספת לענייננו.

פ. גורק צועד עוד צעד אחד קדימה כשהוא מטעים כי הנחש או הדרקון, הסמל המקורי של הרע בדרגה הקדומה של האנושות, עובר מיטמורפוזת מופלאה שבה "הנחש הופך להיות המשיח באחרית־הימים". (פ. גורק, "מיתולוגיה של אגדות־העם", גרמנית, שטוטגארט 1848, ע' 1036. כל ההתייחסויות הבאות למקור זה והציטיטטים הבאים ממנו הם מן המקור הגרמני. התרגום הוא שלי). רעיון זה הולם את הפירוש של הקבלה השאוב מן הגימטריה של המלה העברית "נחש", שהיא 358, כלומר זהה עם זו של המלה "משיח" (שם, הערה).

יש ענין ברמז הפסיכולוגי הטמון כאן, במידה שהדרקון המנוצח, שהוא מלכתחילה אב־הטיפוס של הרע, משייך לעצמו ערכים חיוביים, עם שהוא מופיע לבסוף כסמל הגאולה. באותו רעיון עצמו משתמש גתה כשהוא מאפיין את מפיסטו המתקרא "חלק מאותו כוח / אשר תמיד ירצה ברע ותמיד ישיג טוב" (פאוסט של גתה). האגו־

הגיבור, כיון שהביא לידי מיגורו של אב־הטיפוס הדרקוני העוין, מזדהה עכשיו עם מי שהיה יריבו, ודמות־הדרקון משמשת לו סמל גאולה והגנה בשלט־הגיבורים שלו. התעלות סמל הדרקון לתפקיד הפטרון השומר על גורלה של עיר שלמה היא צעד נוסף בכיוון זה. (פ. נורק, ר' למעלה, ע"ע 1037/40 וכו'). ואולם מיד לאחר שהגיע האג־הגיבור לידי דיפרנציאציה מוצלחת מן האם האורובורית — תהליך המקביל לתקופת ההתבגרות באונטוגנזיס — מתחיל תור־זהב של ההתפתחות התרבותית והאנושית. האגו כיון שהשתחרר הוא חש בתפקידו הגיבורי בכך שהציל את נשמתו ממלתעות הדרקון הרע. דבר זה מהווה את מעשה ה־hieros gamos (כלומר זיווג מקודש), שבו האג־הגיבור הוא החתן. מוטיב האהבה הגלום בזיווג הזה מרמז על פיריון מתוך אחדות ומניח מראש את הדיפרנציאציה, כלומר את קיטוב הניגודים בחוץ כמו גם בפנים. (א. נוימן, "האדם המיסטי", ע' 341 וגו'). כמו שהגיבור באגדה הורג את הדרקון ואחרי־כן הוא מאמצו על־דרך־הסמל באחדות המגינה על שני הצדדים הודית, כך גם האג־הגיבור משתחרר מפכלי האם האורובורית ותחת זאת הוא מאמץ לו את הנשמה בטכס מקודש. אופי־הגילגול הזה של הנשמה מאפשר לאגו לעבור את תהליך האינדיבידואציה. הנשמה, ה"אנימה", היא "מניעתו וממריצתו של השינוי, אשר קסמו דוחף, מפתה ומעודד את הזכר לכל הרפתקות הנפש והרוח, הפעולה והיצירה בעולם הפנימי והחיצוני". (א. נוימן, "האם הגדולה", ע' 33). מגמה זו סותרת, כמובן, את האופי היסודי של האם האורובורית, השוקדת באותה מידה לחסל כל נסיון מצד האגו להגיע לכלל תודעה. למטרה זו אב־הטיפוס של האם האורובורית מאמץ לעצמו את תפקיד "האם הנוראה". גם כאן הרע סופו שהוא משרת את הטוב במידה ש"הופעתה עשויה לפתוח פתח להתפתחות חיובית שבה האגו נדחף ל'הזדכרות' (מסקוליניזציה) ולמלחמה עם הדרקון" (שם, ע' 38), כפי שהטעמנו למעלה. מצב דו־ערפי זה, שבו הנשמה משתחררת מן הפלירומה ואחרי־כן היא מתקבלת על ידי האג־הגיבור, מקיף את הדבר שהמשורר ג'רארד מאנלי הופקינס היטיב לקרוא לו "סבר של אמהות־עולם". דבר זה אין בו משום חזרה אל האם האורובורית אלא הוא, בעצם, בבחינת אחדות האגו והלא־אגו בתוך ברית הזיווג המקודש, כתוצאה מדיפרנציאציה של האגו. באור זה יכולים אנו לתפוס את מובן ביה"השיר של הופקינס שבו האגו המודע משמיע ואומר:

הִי־נָא אֶתְ אֶפּוּא, אָם

יִקְרָה, אֲוִירְתִי;

עוֹלָמִי הַמְאֻשֶׁר יוֹתֵר, אֶפְנֶה

וְלֹא אֶרְאֶה בּוֹ אֲנִי;

מְעַלִּי, סָבִיב לִי נָא שְׂכָבִי,

הַצֵּב מוֹל זֹו עֵינַי נִשְׁחַתֵּת

שְׁמַיִם מְתוֹקִים, חֲפִים־מְמוּם;

הִרְחִישִׁי בְּאֲזְנֵי, דְּבָרִי

אָויר הוֹרֶת־עוֹלָם, אָויר פֿראַי,
 בְּךָ מִלְפָּנֶיךָ, בְּךָ כְּמוֹ בָּאִי,
 חֲבֵק, אִמְצֵן־חֲבֵק אֶת יְלִדְךָ.

השלב הסופי של ההתפתחות האישית האונטוגנטית מתבשר במיטאפורמוזה של האגורהגיבור, ההופך להיות הדמות אב־הטיפוסית של אוזיריס בתוך מערכת־התיח־סות פילוגנטית. נוימן מזהה את האגורהגיבור בשלב זה עם הדמות המיתולוגית המצרית של הורוס החולש על "קשת היום" (א. נוימן, "האדם המיסטי", ע' 340 וגו'). דבר זה מקביל לפירוש של יונג, המבדיל בין "הורוס של הוריחה ואוזיריס של השקיעה" (ק.ג. יונג, "לפסיכולוגיה של הדת המערבית והמזרחית", ע' 471). תהליך הדיפרנציאציה של האגו, או האינדיבידואציה, בא לסיומו עם התעלות "המכלול אגו־שמש־הורוס" בכיוון אב־הטיפוס האוזירי, המסמל את גמר תהליך האינדיבידואציה. ה"אוזיריפיקציה" הזאת של אגו־הורוס היא־היא מה שקרוי, למעשה, האני. ואולם השגת האני צופנת בחובה יסוד של דבר־והיפוכו, הנובע מן העובדה שתהליך החיים הדיאלקטי מוקפא על־ידי ה־*coincidentia oppositorum*, שהיא "נקודת־האין" שעליה עמדנו למעלה. כאן האגו והאני הם שמות נרדפים. צירוף־זימון זה מציין את נצחון השמש, כלומר העקרון הזכרי, המסומל על־ידי הורוס ואוזיריס ב"קשת היום", על האם האורובורית. הנה כך "הלא־חומר מתגבר כליל על החומר. אשפת התמותה כלה באש. מתוך האפר קם הבן" (י.י. באכהופן, ר' למעלה, ע' 257). באכהופן מתאר את התהליך הזה כנצחון העקרון הזכרי על העקרון הנקבי. אוולין אנדרהיל מסכים עמו בצטטו את דילאקרוואה, האומר שהואיל והדמות הנוצרית של האל־האב היא נוראה־מְאֹדָה, נוצרה "הופעה סותרת של היבלעות באב". בעצם, "זוהי, ביסודו של דבר, המיסטיקה של הבן" (אוולין אנדרהיל, "הדרך הנצחית", ע' 64). ובאמת, דבר זה עולה בקנה אחד עם הנחתו של באכהופן, שעקרון הזכר המנצח מסתמל בבן ולא דווקא באב. ביצת הנקבה שוב אינה מסמלת את פיסגת החיים. הפוח המפרה של השמש שולט עליה" (י.י. באכהופן, ר' למעלה, ע' 257).

כאן ראוי להטעים כי מושג האם האורובורית ממלא תפקיד דומה לזה שמיחס באכ־הופן ל"סמל הירח". הירח הוא אנדרוגינוס. כלומר לונה ולנוס בעת־זבוענה־ראחת. דבר זה אכן פירושו שהירח־הלבנה הוא נקבה ביחס לשמש, והוא זכר ביחס לאדמה. השמש מפרה את הירח, והלבנה מעבירה את ההפראה הזאת שקיבלה אל האדמה. (שם, ע' 255 וגו'). אפשר לומר, אם כן, שעקרון "הזיווג הקדוש" הוא הנחת־היסוד בתהליך האינדיבידואציה. השילוב אב־הטיפוסי "אגו־הורוס־אוזיריס" מנצח את מער־כת הלבנה, המסמלת את האם האורובורית. ואולם יש לראות את הנצחון הזה במער־כת־ההתייחסות הדיאלקטית שלו, הרחבה יותר, שפן "כוח־הטבע שלם הוא רק בהתי־מזג היכולת המינית של השניים" (שם, ע' 226). גורם זה הוא כמעט ה"לייטמוטיב" ביצירתו של יונג, האומר: "אף כי הגבר והאשה מתאחדים, בכל־זאת מסמלים הם נייגודים שאין לפשר ביניהם, שכאשר מפעילים אותם הם מתנוונים לדרגת איבת־

מוות. צמד הניגודים הראשוני הזה מסמל כל צמד ניגודים שאפשר להעלותו על הדעת בפועל-ממש". (ק.ג. יונג, "הירהורים פסיכולוגיים", בעריכת יולאנדה יעקבי, ניו יורק 1961, ע' 94). רעיון זה גם מובלט בבירור במספר לוחות, המתארים מאנדא-לות מסוגים שונים שנעשו על-ידי חולים של יונג כביטויים לחוויותיהם הפנימיות. (יולאנדה יעקבי, "הפסיכולוגיה של ק.ג. יונג", ניו-הייבן 1951, ע' 182 וגו'). לוח 12, למשל, "מתאר את אָל-השמש בעל ארבע הזרועות" כסמל לצד הדינאמי של האני. זרועותיו וברפיו יש להם אופי 'זכרי', חרמשי-הירה יש להם אופי 'נקבי' (שם, ע' 183). העקרון המוזכר של הזיווג הקדוש, הטבוע במהות התמוגותם של כוחות מיניים, עשוי עם זאת להשיב את האישיות הנפשית השלמה לאיתנה ולא דווקא להתנוון לדרגה של איבת-מוות. אחדות זו אפשר להגיע אליה "אם בהתמוגות של ניגודים, יום וליילה, האזורים העליון והתחתון, התודעה האבהנית והאמהנית רוכשים להם את הפוריות המיוחדת להם עם שהם משלימים ומפרים זה את זה". (אריך נוימן, "על הירח והתודעה האמהנית". ציריך 1950, ע' 376. התרגום שלי).

בעוד אשר זיווג-קדושה זה מסמל את היחס בין הכוחות המיניים במצבו האידיאלי ביותר, כלומר כמטרה לשאוף אליה, הרי בפועל הזכרות של האגו-הגיבור היא השלטת ביחסי הקירבה האלה. התפתחות התודעה האנושית מגיעה לסיומה עם שהמכלול אגו-הורוס-בן מגיע אל קץ "קשת היום", מקום שהדמות אב-הטיפוסית של אוזיריס מופיעה למעשה כסימו של תהליך האינדיבידואציה. בשלב הסופי הזה מותו של האגו הראשוני מציין את השגת האני. הנה כך "זימון הניגודים", המשתקף באבות-הטיפוסים הורוס-אוזיריס, הוא-הוא ה"חיובי הנעלם" הנזכר למעלה במצב ה"אין".

ניבליוגרפיה

Gershon G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*.

Gustav Landauer, *Skepsis und Mystik* (Berlin, F. Fontane und Co., 1903).

Rudolf Otto, *Mysticism East and West*, Transl. by B. L. Bracey and R. C. Payne, (New York, Collier Books, 1962).

Angelus Silesius, *Cherubinischer Wandersmann*.

Gustav Landauer, *Der Werdende Mensch* (Potsdam, Kiepenhauer Verlag, 1921).

The Confessions of Jacob Boehme.

Evelyn Underhill, *The Mystic Way* (London, Dent & Sons Ltd., 1914).

C. G. Jung, *Zur Psychologie Westlicher und Östlicher Religion*.

Solomon E. Asch, *Social Psychology* (Englewood Cliffs N. J., Prentice-Hall, Inc., 1952).

Edgar Daqué, *Leben als Symbol* (München, R. Oldenburg Verlag, 1928).

Erich Neumann, *Der Mystische Mensch*.

Rudolf Otto, *The Idea of the Holy* (London, Oxford University Press, 1928).

J. J. Bachofen, *Der Mythos von Orient und Occident* (München, C. H. Beck, 1926).

Paracelsus, **Selected Writings**, ed., by Jolande Jacobi, transl., by Norbert Guterman (New York, Pantheon Books, 1950).

Erich Kahler, **Man the Measure**.

Erich Neumann, **The Great Mother**, transl. by Ralph Manheim (London, Routledge and Kegan Paul, Ltd., 1955).

Lucien Lévy-Bruhl, **La Mentalité Primitive**.

The Bestiary, transl from a Latin Bestiary of the 12th Century, ed. by T. H. White (New York, Capricorn Books, 1960).

F. Nork, **Mythologie der Volkssagen** (Stuttgart, Verlag des Herausgebers, 1848).

Poems of Gerard Manley Hopkins, ed. by Robert Bridges (London, Oxford University Press, 1952).

C. G. Jung, **Psychological Reflections**, ed. by Jolande Jacobi (New York, Harper Bross., 1961).

Jolande Jacobi, **The Psychology of C. G. Jung** (New Haven, Yale University Press, 1951).

Erich Neumann, **Über den Mond und das Matriarchalische Bewusstsein** (Zürich, Rhein Verlag, 1950).

אלקס ארבל : באין נוצא

כל לילה בא לחנט אותי
בטרם אולה,
דווי רוח של עוועים
זמתעות
באטימת מחים.

כי בהגוף השער על דרך הראשה
להגדת דברים —

נותרתי מערטל
ללא בוששה.

ולא ידע רחם מגלן של השעות.
השחר המפציע
ילק עיני, טרוטות.
קסתי יבשה מדיו
והניר ישחק.

אחרית

אנא, אור אמץ
וקח מעט מנדודי —
עמך.

כלי ספוג אולה
רחמי גמלו מנזקותם
את השנאה.

איני כואב יותר.
חמי עלה בארבות עם העשן
וכבשנם של כל הרצונות
כבה.

עתה
אישן עם השכוי
ועת תקין תצות
אותיר לצדיקים.

נושה גיורא : השאלה הערבית - חזרה כללית

אי־אפשר שלא להתיחס במידה של דרך־ארץ לספרו רב־הכמות של אהרן כהן,* שהמחבר רואה בו מפעל־חיים. זה הכרך הרביעי והאחרון לסדרת חיבוריו על הערב־ים, תולדותיהם ומעמדם בימינו, והוא העילה והדחף לכל יגיעותיו. "ספר זה הוא, לאמיתו של דבר, המטרה הראשית שהיתה לעיני המחבר גם בכתבו את הכרכים על העולם הערבי: שפן מניע ראשי בכתיבתם היתה ההנחה כי היחסים היהודיים־הערביים בזמננו אינן להבינם בלי הרקע הבינלאומי והתפתחות העולם הערבי על רקע זה". מובאה זו מעידה על ההתרגשות הפנה בה מלווה המחבר את פרי־רוחו. יש להעריך את הפנות ואת המאמץ ואת הכוונות הטובות שחוקר נותן עליהם את מיטב כל מה שיש בו, גם אם מסקנותיו אפשר לערער עליהן מעט או הרבה. בעצם יש להפריד בין ה"תוצאה", שאליה שואף המחבר — להוכיח שהיה למחבר ולחבריו פתרון אחר ליחסי ישראל והערבים, וכי פתרון זה לא היה חלום־שווא — לבין התוצאה הממשית, שהיא אוסף מקורות משובח, שהושקעו בו 25 שנים של עבודה שקדנית, ידיעות מתרחבות בהתמדה, ומסירות אין־קץ לרעיון השלום הקונסטרוקטיבי.

אכן, דומה כי דבקות קנאית זו במטרה מוגדרת־מראש אינה בודקת כלל באמצעים, אינה מנסה להרהר באופן או־בִּיִּקְטִיבִּי בדרכים, אינה מאפשרת למחבר לשמוע כל דעה אחרת, ומביאה אותו לבסוף אף לידי טעויות משונות ביותר בפכים קטנים. כך, למשל, מוגדרת עבודתו של ד"ר בנימין אבניאל, "בעית הערבים בארץ־ישראל" (1936), כ"ביטוי עמדת האגף הימני של הציונים הכלליים". ספק אם במפלגת הציון־גים־הכלליים היתה אי־פעם חלוקה של ממש בין "ימין" ל"שמאל", בכל־אופן לא בשאלה הערבית. יותר מזה: ד"ר אבניאל איננו אלמוני, ואיננו ציוני־כללי. הוא כיום מן המפורסמים בעסקניה של תנועת־החירות, יו"ר ועדת־הכלכלה של הפנסת. הוא היה ראש לשכת־הגיוס לצה"ל ערב מלחמת־48, "המיפקד לשירות העם". כיצד נעלמה עובדה זו מחריף־ובקי כאהרן כהן? דומה שאין לכך הסבר מלבד גישתו האמוציו־נלית דווקה לנושא כולו, ובייחוד שנאתו ה"טבעית" של איש־מ"פ לכל מה שחשוד בעיניו כ"ימין" ונחשב מראש "ריאקציוני", יהיה תכנו הממשי מה שיהיה. יש כאן, בלי ספק, טעות שלא־מדעת. כמימרה היהודית המפורסמת: "לכל ה'יוונים' אותם הפנים". ובבהינת "יווני" לעניינו הוא כל מי שאינו מסכים מראש לכל עמדות

* אהרן כהן: ישראל והעולם הערבי; ספרית פועלים, 1964; 641 עמ'.

"השומר הצעיר", ויהיה זה איש מפא"י או מפד"ל, ציוני-כללי או רביוניסט. וכי מה הוא ההבדל ביניהם?

אין הדברים נאמרים בשום פנים לשם קינטור. הבנת התופעה חזאת, מניעה ואפיה, תסביר לנו מדוע אין המחבר יכול לקיים בידו אותה מידה נאה של אובייקטיביות שהוא טורח לשבחה בכנות כה נוגעת-אל-הלב: "הבא להשתמש באיזמל הניתוח המדעי חייב להתגבר על רגישות אנושית טבעית ועל מעצורים נפשיים, העלולים למנוע חקירה עניינית והסקת מסקנות נכונות. תיאור היסטורי נאמן אינו אפשרי אלא אם כן יראה את עצמו כותב ההיסטוריה מצווה — כדברי אחד ההיסטוריונים — 'לעמוד על חומת העיר הנצורה ולהשקיף בבת-אחת על הצרים והנצורים גם יחד'". באשר לערבים אכן מצליח המחבר להתגבר על "רגישות אנושית טבעית ועל מעצורים נפשיים", ולעתים מתקבל רושם שהוא רואה את "מחנה הצרים" יותר משהוא רואה את "מחנה הנצורים", אשר עמו הוא נמנה, לפי השקפת עולמו ומוצאו. מאמינים אנו לו באמרו שהוא נגד "נסיון 'להתאים' את העובדה לעמדה פוליטית גזורה מראש". אולם זה בדיוק מה שקורה לו, למחבר, כשהוא בא לתאר לא את דעתו אלא את דעת אלה המצויים, לדעתו, במחנה ה"ריאקציה".

לכאורה אין יחסו של המחבר ליריביו מ"בית" אלא נושא צדדי, שלא בו היינו צריכים לפתוח את ניתוח גישתו ומסקנותיו. רק לכאורה כך הדבר, אבל למעשה מן ההכרח לבדוק את היחס ליריבים, וזאת משום שלצורך ביסוס הרעיון של "האפשרות השניה" מפרש אהרן כהן את השגיאות שהביאו, לדעתו, לאפשרות אשר נתגשמה: מצור מתמשך והולך של המדינות השכנות על מדינת-החלוקה כפי שעלתה מתוך מלחמת-48.

אלא שתחילה מן הדין לראות לאן מביאה התעלמותו של המחבר מעובדות הסותרות את הבנין הרירותי אשר ל"אנטי-תיזה" שלו. להשלמת הפאראדוקס — בקיאות גדר לה בענייני הערבים, שבטיהם ומפלגותיהם, לעומת אי-הבדלה בין תכלת ללבן בכל הנוגע למה שגזור במגזרת "ימין" — נציין רק פרט קטן נוסף: אותו ד"ר אבניאל, הנזכר כציוני-כללי בעמוד 599, מופיע בעמוד 515 כנציג חירות...

"הקשור-נא קושיה!"

כותב הטורים האלה איננו רואה עצמו צד בדין-ודברים שמבקש המחבר לקיים עם "ברית הצה"ר", או עם תנועת-החירות. אולם בחינת אובייקטיביות-השימוש "באיזמל הניתוח המדעי", וזאת תוך התגברות על "מעצורים נפשיים", מחייבת לראות איך מבין בעל-האיזמל את דעות זולתו; ובעיקר: אם מציג הוא אותן כפי שהן, או כפי שנוח לו שתהיינה. ובנקודה זו, למרבה-הצער, מעלה המחבר בזכרונו מעשה בתלמיד-ישיבה, חריף-ובקי אף הוא, הנכנס לבית-המדרש וקורא לחבריו: "רבותי, הקשור-נא קושיה!" "קושיה למה לך?" שואלים אותו. והוא משיב: "יש לי תירוץ נפלא". לא חשוב כלל אם יהיה התירוץ ממין הטענה, או שלא יהיה כזה. התירוץ ישנו, וזה העיקר...

ובכן: מדוע לא עלה בידי אנשי "ברית שלום", ותומכיהם וממשיכיהם ב"ליגה לידי דות יהודית-ערבית", להשיג אף קורטוב-של-נצחון ובדל-של-הצלחה? אחת התשובות היא קיומו של גורם "פאשיסטי" ו"פרו-אימפריאליסטי", יהודי וציוני, שהאורייני-טציה ה"מערבית" שלו היתה אבן-נגף לכוונות הטובות של אהרן כהן וחבריו. גורם זה איננו, חלילה, אותו גורם סוציאליסטי נודע, שפונן לבסוף את המימשל הצבאי, ולא קיבוצי השומר-הצעיר, המחזיקים בקרקע שנכבשה מידי ערבים בחרבו ובדמו של צה"ל, וכמובן לא אותם ששיתפו פעולה עם הרשות הבריטית, כדי להבטיח ולבצר לעצמם הגמוניה מבית. גורם זה הוא: "הימין".

במה הפריע ה"ימין" להשגת מטרתה המוצהרות של "ברית שלום"? המחבר משיב על כך בהזכרת ההפגנה של בית-ר בירושלים בימי שעוריות-הכותל, באוגוסט 1929, וכן בגינוי שבירת ה"הבלגה" הנודעת מימי 1936/9. יתר על כן: אין דעתו נחה עד שהוא משחרר את הבריטים, לפחות באופן חלקי, מן האחריות למהומות הבינעדתיות של שנות ה-30, על-ידי שהוא מטיל קצת מן האחריות על "מעצמות הציר"; כאילו לא היתה יד הנציב-העליון לבדו משגת להצית את האש ולכבותה, כרצונו ולפי הצורך, מאז הכיבוש ועד לסילוקם של אחרוני הנציבים.

אך מובן מאליו שלא איש האָמון על דיאלקטיקה מארקסיסטית יסתפק בהטחת האש-מות ללא ביסוס "אידיאולוגי". ביסוס זה נמצא לו למחבר במובאה פרו-מערבית "פרינציפיונית" של אמן-הפאראדוקסים המנוח, ד"ר אבא אחימאיר, שלא עסק מעור-לם בתיוות ומאמריו מעולם לא שימשו "מצע". כמי שנתגדל על מורשת מיטב האידי-אלים של ההומאניזם האירופי, תלמיד מובהק של היינה וברנה, לא נמנע אחימאיר מהצלפות של דבר-היפוכו, כדרך הוגה המתכוון לעורר למחשבה והשונא תכלית-שנאה כל חיקוי-של-קופים ושינון-של-תוכים לצורך "חינוכם" של קאדרים מפלגתיים. אלה שאהבו את סגנונו המבריק, ואף העריצוהו כרב ומורה, מעולם לא ראוהו בדמות "פוסק-הלכות". את "גוזמותיו" הבינו כרוחן: גודש-צבעים לשם הבלטת נקודה כלשהי; ואת עקיצותיו, עקיצות עקרב, בכל הנדוש והמפושטט ב"ז'ורנאליסטיקה" הצינונית, קיבלו בחיור, כפי הענין.

אם היו דברים חד-משמעיים בד"ר אחימאיר הרי היו אלה אי ש י ו ת ו העשויה-לבל-חת של נביא-ללא-נשק, טוהר-לב, האידיאליזם המוחלט שלו, ענוותו, אהבת-האדם שבו, ועל הכל — איבתו נטולת-הפשרות כלפי "האוקופאנט" הבריטי, וה"ציפצוף" שלימד לצפצף עליו, על חוקיו, על בתי-כלאו ועל גרדומיו. אילו למדו אצל "לח"י מפיו "כתיב" ולא "קרי" כי עתה אולי לא הרחיקו לכת יותר מהתנגדות פאסיבית נוסח גאנדי, שהרי היה אחימאיר מן הראשונים שהגו בארץ הזאת בבודיזם וביתר הפילוסופיות של המזרח הרחוק. תמימותו בדברים מסוימים הגיעה עד כדי כך שמעולם לא חדל מהאמין כי מפא"י היא מפלגה סוציאליסטית.

והנה באיש הזה, ולא בשום איש זולתו, רואה המחבר את מבשר "הפאשיזם היהודי", וכראיה לכך הוא מביא פסוק מתוך פיליטון. כדאי מאד לצטט את ההקדמות ל"ראיה" זו בלשונו של אהרן כהן:

מזמן שהעלתה ועדת־פיל את רעיון חלוקת־הארץ (1937), והוא נתקבל עליידי מרבית הציבור היהודי כמוצא מן הסבך הא"י, התחולל שינוי־ערכים מרחיק־לכת בקרב חלקים גדולים של התנועה הציונית. פרספקטיבת ההסכם היהודי־הערבי, שבמשך שנים רבות היתה מיסוד דות המדיניות המוצהרת של התנועה, החלה מפנה מקומה להשגות חדשות. קודם־לכן היו רק הרביוניסטים טוענים כי "עוד לא קרה בהיסטוריה שילידים יסכימו מרצונם הטוב לקולוניזציה של זרים בארצם", ומכאן שאין כל סיכוי להסכם יהודי־ערבי ורק החרב היא שתכריע בגורל הארץ.

לאחר אמירות אלו, שעל מידת שטחיותן עוד נעמוד, מסיק המחבר כי "אידיאולוגיה רביוניסטית זו [שנעשתה, לדברי המחבר, נחלת "חלקים גדולים של התנועה הציונית"] ספגה לא מעט מן השחצנות של הפ'אשיזם, שהיה בעלייה מאז סוף שנות העשרים".

סוף־סוף נאמרה המלה הגואלת, מה־עוד שהרביוניסטים נעשו כנראה מיעוט קטן בקרב כל אותם "החלקים הגדולים של התנועה הציונית" שלקו באותה מחלה. מתוך שכל יתר "החלקים הגדולים" נשארו באלמוניותם, והמחבר מעדיף, מתוך שיקולים הפמוסים עמו, שלא לפרש בשמם, הרי רשאים אנו להסתפק בבחינתה של שאלת ההכרעה "בחרב" ככל שהדבר נוגע לרביוניסטים לבדם.

בפסוק המובא מן הפייליטון של ד"ר אחימאיר נאמר: "אין אנו מאחלים סוברניות לכל הלאומים ואין אנו בעד הגדרה לאומית בכל התנאים. אנו עומדים על נקודת־מבט של אנוכיות לאומית... במקרה של סיכסוך בין מזרח למערב, יימצא עם ישראל לעולם לצד המערב. הודו ובריטניה? — עמדתנו בשאלה זו היא עמדת צ'רצ'יל בשנת 1934... במקרה של סיכסוך בין נייטיביזם מזרחי לבין אימפריאליזם מערבי — אנו על הצד השני".

כפי שיראה הקורא מיד, הפסוק הוא מקוטע, מובא בהשמטות המצוינות בשלש נקודות, והוא מוגש כפי הנוח ביותר למצטט — אהרן כהן. מי שמפיר, ולו אף במרופרף, את הלכיה־רוח של התנועה הרביוניסטית מאותה תקופה — וזאת חייב ללמוד מי שבה לדון בענין "באיזמל הניתוח המדעי" — לא יתקשה לבזר את העיקר מן התפל בפיסקה המפולפלת שלפנינו. מלות־המפתח הן, בלי כל ספק, אותה "נקודת־מבט של אנוכיות לאומית". מכאן האמירות "להכעיס" על אימפריאליזם מערבי ועל עמדת צ'רצ'יל ועל נייטיביזם, זיקוקים־די־נור, ולא עוד. המובאה עצמה היא משנת 1942, לאחר שפבר חל הפילוג בארגון־הצבאי־הלאומי, מתוך המחלוקת בשאלה הבריטית. אולם אני מצדי, למשל, עוד מימי היותי נער, בשנות ה־30, זוכר אני איך פורשה "האנוכיות הלאומית" בשורות "הנוער הלאומי", ואיך היינו שוקלים, במיטב כוונת־הראש, אפשרות להמריץ את המהומות האנטי־בריטיות בהודו כדי להקל על התקור ממות עברית בארץ־ישראל. "הנוער הלאומי" לא רחש מעולם אהדה כלשהי לשום אימפריאליזם, מזרחי או מערבי.

הרביוניסטים והשאלה הערבית
אף־על־פי־כן, יש יסוד לטענות נגד האוריינטציה "המערבית", למעשה פרו־בריטית

בלבד, של הרביזיוניסטים, כמו גם של "חלקים גדולים של התנועה הציונית" כולה. כל מי שמתמצא בנושא באופן כללי, ובכלל זה המחבר עצמו, יודע את מקור האורייני-טציה היא. ראשיתה בכך ש"התורכים הצעירים", אשר ביצעו הפיכת-הצר בקושטא שנים מספר לפני מלחמת-העולם הראשונה, נקטו מדיניות של דיכוי כלפי המיעוטים הלאומיים בקיסרות העות'מאנית. כל תקוה להגיע להסכמה אתם בדבר חופש הגירה לארץ-ישראל נחנקה באבה, כשם שנכזבו כל החלומות ההרצלליים על צ'ארטר או על הידברות עם "השער הגבוה" באיסטנבול. עיניים הופנו, אפוא, לכל עבר, ובכלל זה לעבר "עם-הבייבל". משפרצה מלחמת-העולם, נוצר סיכוי-לכאורה להוציא את הארץ מידי של "האדם החולה". על רקע זה עצמו נתגבש מעפלה ההירואי של ניל"י; על רקע זה קמו הגדודים העברים בצבא בריטניה; וכך גם בא ירח-הדבש הקצר של הצהרת-בלפור, עם משטר-הכיבוש שבא אחריו במסווה של מנדט בינלאומי. שגיאתם ההיסטורית של הציונים, רביזיוניסטים וזולתם, התבטאה באמון שנתנו במנ"דטור ובתקוות המשטר הקולוניאליסטי, שאותו אמור היה ליצור למענם. הדבר לא נבע כלל מחיבה לאימפריאליזם כלשהו, כפי שמנסה אהרן כהן להוכיח, ובוודאי לא בא מתוך "שמחה אלי-קרוב" נגד הערבים, כפי שהוא מנסה לשכנע את עצמו ואותנו, אלא בדיוק להיפך.

ז'בוטינסקי, למשל, לא ראה את השותפות עם הבריטים בארץ-ישראל אלא כשלב-מעבר, עד שיווצר רוב עברי בארץ-ישראל. הכל על יסוד ההדדיות, כמקובל ביחסים תקינים בין אומות. הרוב העברי היה נחוץ, לשיטתו, כדי שהמחלוקת בין העמים היושבים בארץ לא תוכרע "בחרב". הוא לא העלה כלל על דעתו שגם ללא רוב תחילה ייתכן שלטון עברי "על שתי גדות הירדן", שעם זאת יהיה שלטון נאור ומת-קדם, רחוק מהפליות על רקע לאומי או דתי, ועל-כל-פנים צודק יותר משלטון כלי-פים, שולטאנים ומנדטורים. (שלטון כזה היה משא-נפשם של ה"גדעונים" לפני מלחמת-העולם הראשונה ושל חוגים ב"נוער הלאומי" משנות ה-30 והלאה. אך זהו נושא בפני עצמו).

על עמדתו של ז'בוטינסקי בשאלה הערבית אפשר ללמוד, כידוע היטב, מתוך שירו "שמאל הירדן" (1929): "שם ירווה לו משפע, מאורש, / בן-ערב, בן-נצרת ובני, / כי דגלי, דגל טוהר ויושר, / יטהר שתי גדות ירדני". על השיר הזה התחנכו רבבות, אם טוב הדבר בעינינו ואם לא. אולם דברים ברורים ומפורשים בשאלה זו נאמרו על-ידי ז'בוטינסקי לא רק בהשראת בנות-השיר אלא גם במאמרים פרוגרמטיים, אם אפשר להדביק מונח יבש כזה לכתיבתו העסיסית, הקלילה, השופעת תמיד הומור לגלגני, שכמעט מעולם לא נשתררבה בו נימה של להט "מרושע" ומזויף. לענייננו די יהיה בשתי פסקות קצרות מתוך "תיבת-נוח" (1930), בייחוד הקטע המד-בר על "מדינת לאומים":

והנה טיפוס מקסים אחר: מר וייצמן, אהוב הקהל, שלל צבעים לא-יתואר. בשנת 1919 נסע לוועידת-השלום והצהיר: אני רוצה בארץ-ישראל עברית, כמו שאנגליה — אנגלית. ב'1921 כתב חוברת: אני רוצה במדינה יהודית. עכשיו אין הוא רוצה במדינה יהודית. הוא רוצה

רק ב"קהיליה אוטונומית", ושהמדינה תהיה "דו־לאומית". — נסוּרנא פעם לבחון את מר וייצמן: ומה זאת מדינה דו־לאומית? למה אתה מתכוון בדבריך על "קהיליה אוטונומית"? התקבל אותה תוצאה שהיתה מתקבלת אילו שאלנוהו ב־1919: "איך אפשר לעשות את ארץ־ישראל עברית כמו שאנגליה אנגלית". הרי באנגליה אין מיעוטים לאומיים, ובארץ־ישראל יש. האמנם רוצה אתה לגרש את כל הערבים? או ליהד אותם? — אילו שאלנוהו אן, היה וייצמן מודיע ברוגז שאין הוא רוצה לא לגרש ולא ליהד את הערבים, ואם כן — כיצד אמר זאת? פשוט מאד: לא חשב. מתוך השראה. מתוך אינטואיציה. כשארם מקפץ ומדלג על מרומי האינטואיציה, מה לו ולקטנות כאלה כמו מיעוטים לאומיים, ההבדל בין מדינה לאומית לבין מדינת־לאומים ועוד הגדרות מדעיות? אן, נגיד, מדינה דו־לאומית וחברה אוטונומית? אנו עומדים כאן על גובההשכלה כזה, כשמלים זרות נאמרות בלא כל יחס לתכנון.

ואחרי הבחנתו זאת של ז'בוטינסקי בין מדינה לאומית למדינת־לאומים מגיעים אנו ל"הסבר" של אהרן כהן: "מתוך התעלמות גמורה ממציאיות היישוב הערבי בארץ ומשאיפותיו הלאומיות, ותוך כוונות לעשות את המפעל היהודי בארץ למשענת השלטון הבריטי בא"י ובסביבותיה, העלה [הזרם הלאומני־הקיצוני — רביזיוניזם/, כלשון המחבר] את סיסמתו: 'מדינה עברית בארץ־ישראל משני עברי הירדן'". לא קשה להבין מתוך דברי הספר והערותיו הפזורות של המחבר שהוא רואה אף בכינון מדינת־החלוקה עוול משווע לעולם הפן־ערבי, ואפשר שהיה שמח להחזיר את הגלגל אחורנית. זהו עניינו, ומן־הסתם רשאי הוא להטיף לכך. אולם הדיבור על "התעלמות גמורה ממציאיות היישוב הערבי בארץ ומשאיפותיו הלאומיות" הוא מוזר; והמעט שניתן לומר עליו הוא שאין לו כל קשר אל המציאות.

כמוכן, אין ערך רב להסתמכותו של המחבר על מובאה מדברי בן־גוריון לחיזוק דעתו שלו. אף־על־פי־כן נביא אותה. כותב בן־גוריון:
אולי עוד ישנם ציונים בודדים, מטיפוסו של ז'בוטינסקי, היודעים אמנם על מציאותו של היישוב הערבי בארץ. הם רואים אותו כמשגה שאפשר לתקנו... הציונות האחראית, ובייחוד הציונות הסוציאליסטית, אינה יכולה לשנות בתעות־שווא אלה.

המובאה היא משנת 1925, ועד כמה שידוע לי לא חזר בן־גוריון על הברקה זו. יתר על כן: לימים נעשה בן־גוריון חסיד גדול של "תיקון" מעין זה, כידוע. בין הנימוקים לאי־כיבוש עזה, בימי מלחמת תש"ח, ולנטישת הרצועה לאחר־מכן, בימי מלחמת־סיני, היה (כזכור) הנימוק הבן־גוריוני הנודע: ריבונות עברית על הרצועה תוסיף למדינת־החלוקה כד־כך פליטים. הוא העדיף, אפוא, את המשך האסון הטריטוריאלי של החלוקה על חשש ביטולו החלקי של "התיקון" בהרכב האוכלוסייה.

מה היתה עמדתו של ז'בוטינסקי באתו ענין של מיעוט לא־יהודי?

במצע "מה רוצים הציונים הרביזיוניסטים" (1928) נאמר: "גם לאחר יצירת הרוב העברי ישאר תמיד בארץ ציבור ערבי גדול. ואם לחלק הזה של תושבי הארץ יבואו בזמן מן הזמנים ימים רעים, אז תשא כל הארץ בעול הסבל. מצבם האיתן של הערבים במובן הפוליטי, הכלכלי והתרבותי, ישאר לפיכך לנצח־נצחים התנאי העיקרי למצב־בה הבריא והאיתן של ארץ־ישראל כולה". לזה קורא המחבר "התעלמות ממציאיותו של הגורם הערבי", וכי' וכי'.

כן יוצא קצפו של המחבר על התביעה לגדוד עברי. על ערכו של הכוח המזוין, כגורם מונע התלקחות בינעדתית, כתב ז'בוטינסקי מאמרים רבים, ויקצר המצע מהביאם. הארגומנטציה היתה, בדרך-כלל, שהדבר הכרחי להבטחת תהליך ההגירה ושלוש ההתיישבות. דברי ז'בוטינסקי בענין הרוב העברי, וכורח ההגנה על ההתיישבות — בעיקר כדי למנוע התנגשות-דמים והכרעה "בחרב", בשלב היוצרותו של הרוב העברי — כתובים שחור-על-גביל-לבן בספריו ובנאומיו המקובצים, ובריקוזיתר במאמרים "שולחן עגול עם הערבים" (1931), "על קיר הברזל" (1933), ו"המוסר של קיר ברזל" (1933). ואין בדעתנו להוגיע עוד את הקורא במובאות הרבה. אמנם יסוד הכפייה קיים, וזאת בתוך הנחה, סבירה לגמרי, ששום גורם "תושב" אינו מסכים מרצונו להיעשות מיעוט כתוצאה מהגירה מבחוץ. לפיכך האמין ז'בוטינסקי כל ימיו כי הסכם עם הערבים ייתכן, גם יקום, רק לאחר שהרוב העברי בארץ-ישראל יהיה לעובדה מוגמרת. "קיר הברזל" של המנדט זורעו החמושה — שנועדה להיות, לפי המשאלה, עברית-בעיקרה — לא נדרשו אלא לתכליתו של שלב-המעבר ממיעוט לרוב. זו תמציתו של רעיון "המשטר הקולוניאטורי", שלאחריו נועדו לבוא שלום ושוויון בינעדתי גמור.

שיחורור — ולויאליות

שיחורורה של ארץ אינו אפשרי אלא בסילוקו של המשעבד. מושכל ראשון זה בכל אלף-בית של מלחמת-שיחורור רחוק מתודעתו של א. כהן, כשם שהיה זה, למשל, ללבו של חיים מרגלית-קאלואריסקי המנוח, איש ברית-שלום, מורם ומחנכם של חוזי המדינה הדר-לאומית.

קאלואריסקי, היה, בלי ספק, עסקן רב-פעלים ושתדלן שוחר-טוב, אבל רחוק מהיות דמות של לוחם ומהפכן. בעוד ניצני התנועה הערבית חותרים להינתקות מן האימפריה העות'מאנית, ומוכנים להסתייע לצורך כך גם בציונים, אין הוא מעלה על דעתו אלא תקוה לפיוסם ולרציצום עם ההגירה היהודית, וזאת — מתוך נאמנות לתורכים! אפייני לכך הסיפור המובא בעמוד 133: "כאשר נתגלה [בסתיו 1917] הריגול של גילי בשירות הבריטים, והשלטון התורכי חשד גם באנשי 'השומר' — נסע קאלואריסקי לדמשק — והתייצב בפני הפחה". בעת השיחה התברר כי "ג'מאל באשא חשד בו בשל קשריו וחליפת-המכתבים שבינו לבין מנהיגי הערבים. קאלואריסקי לא הכחיש קשרים אלה, אך הציע לג'מאל באשא לעיין בחילופי המכתבים וייווכח כי תמיד היה לויאל ללבנים הממשלה". ואכן, זה הקו הטיפוסי לכל אלה שעמדו — להוותו של הסיכוי לשיתוף-פעולה בינעדתי — בראש המטיפים לשלום דר-לאומי. תמיד היו לויאליים לגבי הממשלה, כל ממשלה, איזו ממשלה שהיא, תורכית, בריטית — אין הבדל.

בימי התורכים סברו ה"גדעונים" שאפשר גם אחרת. כדי למגר את קומץ הז'נדרמים ולכונן משטר של בני-הארץ משני עברי הירדן לא נדרשו כי אם אלף בחורים, האלף היו בנמצא, אך הם לא באו. רובם היו נאמני "השומר"... והתורכים. נסיון כלשהו

לבוא בדברים עם האופוזיציה בתוך הקיסרות העותומאנית עשה דווקא אדם כמיכאל הלפרן, מהפכן מקצועי מן האסכולה הרוסית, שתרומתו למהפכת "התורכים הצעירי"ים" היתה ונשארה סוד כמוס, אולם חלקו בה היה ממשי כדי"כך שזכה לאחד מאר-תות"ההצטיינות הגבוהים של המשטר החדש. לולא היה זה מאמץ של יחיד (כפי שתואר בספרו של ירמיהו הלפרן, "אבי"), אפשר שהיה נושא גם פירות. אולם מוריו וקודמיו של אהרן כהן היו לויאליים לשולטן, ורק לאחר שהודח נעשו לויאליים למדי"חיו. ואף שאין להפריזו, כמובן, בהערכת הסיכוי לשיתוף עם "התורכים הצעירים", לפי שבסופו של דבר הכריע גם אצלם השיקול העותומאני, והם לא יכלו להרחיק לכת במתן גמול למיעוט לאומי כלשהו, הרי מבחינת המחשבה המדינית עומד כאן מיכאל משכמ"ומעלה בהשוואה ל"מדינאים" הלויאליים, ה"מומחים" יותר ממנו, מאובני המחשבה המדינית והאמונים על זחילת"גחון. מכל מקום, הרי התקוה שאם תוצא הארץ מידי התורכים, בשיתוף עם גורם אירופי, תובטח זו לגורם העברי, היא שביטאה בזמנו, בצורות שונות, את הלך"מחשבתם של נורדאו, וייצמן ו'בוטינסקי ערב פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. ביסודו של דבר היתה זו גם תקוותם של אהרנסון ואנשי"ניל".

הגיון דומה היה, לכאורה, במחשבה למצוא דרך להשתוות אי"כך עם התורכים, כל עוד היתה הארץ בידם. אבל הרעיון להגיע להסכם עם הערבים, כל עוד הארץ בידי התורכים, או הבריטים — וזאת אגב לויאלי"ת לשליט הזר — היה חסר סיכויים להגשמה. וזאת משום שהשליט, גם אם לא היה מסוגל להתחזק בכוח"הנורע ארץ מתקוממת, מסוגל היה די"והותר להפר את עצתם של נתינים לויאליים ולסכסך בין העדות כל שעה שנעשה הדבר צורך אקטואלי.

כהן עצמו מביא עשרות דוגמות לכך, הן מן התקופה התורכית הן מתקופת המנדט. הוא משכיל להצביע על הגורם הבריטי כמרכז התככים והסיכסוכים. הוא יודע לספר על הסתה תורכית שיטתית בקרב הערבים נגד ההגירה היהודית. רק דבר אחד נבצר ממנו להבין, והוא כי שיתוף"פעולה בינעדתי ייתכן רק תוך כדי מלחמת"שיחרור, וכי שום שיתוף"פעולה על בסיס אחר אינו יכול להשיג תוצאות, מאחר שיד השליט הזר חזקה תמיד כדי לסכלו; מכל מקום, ההגירה וזכות ההתישבות נתונות ממילא בידו. אולם הסתערות מהפכנית לחילוף הארץ מיד משעבדיה היתה חלום"הבלהות של המח"בר, רבותיו ותלמידיו.

עשרות נסיונות של הידברות בין גורמים יהודיים לגורמים ערביים בכל הדרגים נעשו מאז שלהי המאה ה"ט — וכולם עלו בתוהו. קל מאד להיגרר אחר ההאשמה שמטיח קאלואריסקי, הטוען כי "היד אשר הושטה נלקחה בחזרה" בטרם"עת. בחינתו של כל נסיון לפרטיו היתה חורגת בהכרח מתחומו של מאמר לממדים של ספר, ומס"גרת מאמרנו היא מצע קצר מדי לכך. נסתפק, אפוא, בציון העובדה שהנושאים" והנותנים לא היו, בשום שלב, שליטי הטריטוריה שדובר בה, ולפיכך דמו למתמקחים על עורו של דב שלא נצוד.

הגדרה זו כוחה יפה לגבי הסכם וייצמן—פייצל, שהושג בראשית ינואר 1919, לאחר

משא־ומתן ממושך בשנה שקדמה לו. מעיד על כך בעקיפים גם המחבר עצמו: "בינתיים הלכה והתגבשה ההתנגדות של הציבור הערבי [בארץ־ישראל] לפיתוח המפעל היהודי בארץ, התנגדות שגברה כמעט באופן מקביל להתפתחות היחסים בין ועד־הצירים לבין פייצל".

מכשלת פ־ערב

יש ענין בדברים שמספר א. כהן — דברים שנתפרסמו למדי בשעתם — על פאווי טרוויש אל־חוסייני, ב־דודו של המופתי, חג' אמין, שנרצח ב־1946, ימים מספר לאחר שחתם בשם גרעין ערבי קטן, שנתקרא "פלשתין אל־ג'דידה" (פלשתין החדשה), על זכוּן־דברים עם "הליגה לשיתוף יהודי־ערבי" מיסודם של חוגי ברית־שלום ו"השומר הצעיר". באותו מסמך נאמר:

הנהלת האגודה "פלשתין אל־ג'דידה", מאחר שהכירה את מצע הליגה־להתקרבות־ושיתוף כפי שנוסח ביוני 1942, ומאחר שעמדה על מגמות הליגה ופעולותיה, מביעה את כוונותה לתמוך בפעולות הליגה ולסייע לה ככל יכלתה להצלחתה.

הליגה־להתקרבות־ושיתוף עמדה על מגמותיה של אגודת "פלשתין אל־ג'דידה" ועל כוונתה לנהל פעולה בציבור הערבי, בדרך תעמולה בעליפה ובאמצעות כלי־מבטאה של האגודה "אל־אחיא" (האחות), למען המטרות שהוגדרו בתקנון האגודה וכדי לשמור על שלמות הארץ ולחתור לפתרון בעייתה הפוליטית בדרך הסכם ערבי־יהודי על יסוד העקרונות: שיתוף־פעולה מלא בין שני העמים בכל השטחים; שוויון מדיני בין שני העמים כדרך להשגת עצמאותה של הארץ; עליה יהודית לפי יכולת הקליטה הכלכלית של הארץ; ארץ־ישראל המשותפת־העצמאית לברית עם הארצות השכנות בעתיד. הליגה מביעה את כוונותה לתמוך בפעולות "פלשתין אל־ג'דידה" ולסייע ככל יכלתה להצלחתה.

ולהוכחת הכוונות האמיתית לשיתוף־פעולה ולעזרה הדדית נחתם זכוּן־דברים זה, שנוסח ונחתם בשתי הלשונות — בערבית ובעברית — ונוסחו שווה בשתיהן.

על הנוסח חתמו ת. מ. קאלואריסקי, צ. בר־ניב, אהרן כהן, ארנסט סימון וגבריאל שטרן, וכן פאווי אל־חוסייני ועוד ארבעה אנשים, הנמצאים עתה בארצות שכנות "ומתוך דאגה לשלומם" לא צוינו שמותיהם. מדוע נמלטו הארבעה אל מעבר לגבול (כנראה, בעת מלחמת־48), ולא נשארו בארץ כשאר אזרחים שלא נפתו לתעמולת־האימים של הוועד הערבי העליון — זו שאלה קטנה בפני עצמה. אהרן כהן מעיד, מכל מקום, שתומכיו של פאווי היו רבים. אנה באו כל אלה? — לא נודע. זכוּן־הדברים נחתם ב־11 בנובמבר 1946. מקץ 12 יום נרצח פאווי, ובכך בא אל קצו "הנסיון הנועז לשיתוף־פעולה פוליטי יהודי־ערבי". גם אם נקבל את גירסתו של המחבר, המתקבלת־על־הדעת, שפאווי נפל קרבן לשליחי הוועד הערבי אשר פעל בחסות הבריטים, יסולח לנו אם לא נוכל להתייחס ברצינות־יתר לארגון קיקיוני זה, שהוכרע במהלומה אחת.

אף־על־פי־כן, לא חולשתו המופלגת של החוג שעמד מאחרי זכוּן־הדברים עיקר אלא נקודת־התורפה האידיאולוגיות, המשתקפות ממסמך זה, שהוא שיא הישגיה של תנועת ה"שיתוף", המבטא באופן תמציתי את פסגת האידיאלים שלה. ראשית, אין בו זכר לאמצעים שבהם תושג העצמאות של "הארץ הדו־לאומית".

התעלמות משאלת האמצעים בשנת 1946 — לאחר שמשטר המנדט כבר התערער למעשה ולא נותרה לו אלא שנת־חיים אחת — מעידה, כמדומה, על מידת תלישותם של מנסחי זכרון־הדברים מן המציאות. וחסרת־משות עוד יותר היא אולי הנוסחה של השתלבות הארץ בפרדציה של מדינות, שרבות מהן היו נתונות עדיין בידי זרים; אך גם זו בחינה צדדית.

ראש כל ליקוייה של התכנית הנזכרת הוא דבר היותה מיוסדת, חרף כל מראית־העין של קידמה בניסוח מצעה, על יסוד רעיוני נחשל — על ההודאה ברעיון הפן־ערבי — בהיבשה שהאיזור מאוכלס עמים לא־ערביים שזכותם להגדרה־העצמית, סוף־סוף, אינה נופלת מזו של עממי־הרוב, גם במקום שהם רוב. הדרוים והמארונים, הפורדים והקאבילים, וכל שפן העברים, אינם יכולים לראות בקיסרות ערבית "מגיברלטר עד המפרץ הערבי" תשובה נאותה לשאיפותיהם הלאומיות; גם אין דבר קומה של פ־רציה "ערבית" כזאת יכול להיות לטובתם.

הואיל והמחבר מקדיש פרק גדול, התופס כשליש הספר, למעמדה של מדינת־ישראל בתום עשור לקיומה, לא נחרוג ממסגרת הנושא אם נעיר כאן כי מההפכה הנאצית במצרים ממשיכה למעשה בקו שהותווה לליגה הערבית על־ידי מחולליה הבריטיים לפני כעשרים שנה. השאפתנות הדוחפת את נאצר להשתלט על מדינות ערביות, התערבותו הצבאית בתימן כמו גם חתירותיו בסוריה ובעיראק, הן בראש־וראשונה אסונה של מצרים. האשלויות בדבר כינון אימפריה של נפט — כמו גם ההשקעות בהכנת הסיבוב המקווה, הנועד להביא להשמדתה של מדינת־ישראל — מונעות את מצרים מראות את האינטרסים הלאומיים האמיתיים שלה: מודרניזציה של ארץ־היאור, ושיחוררה מפכליה של תפיסת־עולם פן־ערבית או פן־מוסלמית שאולה, היונקת מסתגרנות קלריקלית ונתפסת לחלומות־גדולה שאינם בני־גישום במציאות של מעצמות עולמיות במאה ה־20. ודברים שכוחם יפה לגבי האינטרסים הלאומיים של מצרים יפה כוחם גם לגבי אלה של לבנון וכן של עיראק, ארץ־הנהריים, היא יריבתה של ארץ־היאור מימות־עולם.

ניפוצן של אגדות פן־ערב ופן־אסלאם איננו רק מעניינם של העברים. הוא אינטרס ראשון־במעלה גם לאומות הדוברות־ערבית, כל שכן למיעוטים לא־ערביים, או בלתי־מוסלמיים, שבהצטרפם יחד הם עשויים להיות לכוח שיקריע את גורל האיזור — לחירות, לעצמאות עמים, לקידמה ולפיתוח. תמיכתם של יהודים בערבאות היא לכאורה בלתי־מסתברת, אולם למעשה תואמת היא את התפיסה היהודית, תפיסת־עולמה של עדה בינארצית, שעקרון־המולדת זר לרוחה מעיקרו. לא בכדי מקדיש המחבר פרק־פתיחה, ארוך־ארוך ומשמים למדי, לפגישות בעבר הרחוק בין היהדות לערבאות; כזו כן זו תרבויות על־לאומיות, דתיות ביסודן, חובקות־עולם במהותן.

דו־לאומיות מול מולדת ערבית

הדו־לאומיות כסיסמה וכמצע אמנם רוממות השלום בגרונה, אולם בפועל היא עושה את הארץ הפקר, כדור־משחק בין שני כוחות עולמיים, יהדות וערבאות, שאמנם אין

ניגוד הכרחי ביניהם כשלעצמם אולם בהיסגרים יחד, בתיבת־ארץ קטנה, הריהם כחומר־נפץ ומרעום; כניק־אש בתוך חבית אבק־שריפה.

רק מטורפים או תינוקות פוליטיים עלולים להסתכן במעשה כזה בלי לחזות מראש את ההתפוצצות הלא־נמנעת. דוגמת קפריסין היא חלום־בלהות מתוך־ביחס לעומת מה שצפוי לארץ־ישראל העברית מ"חזון" של משטר דו־לאומי. אלא שלא הקפריסאים ביקשו שם את מתת־החסד בדמות תיבת־הנחשים של המשטר היווני־התורכי. היתה זו מזימה טיפוסית לקולוניאליזם הבריטי בשקיעתו. אילו עלה בידי הגנרל גריוואס להשיג את ה"אָנוסיס" המיוחל, ספק אם צפויה היתה עתה סכנה כלשהי למיעוט התורכי. אי־האהבה היה מוסיף לפרוח כאשר פרח, ואו"ם והבריטים לא היו צריכים כלל לגמול טובות ולהשכין שלום בארץ — השסועה עתה, למשך דור ואולי למשך דורות, עקב מלחמת־אזרחים מרה.

אם אי־פעם יקום שלום בארץ הזאת, על שתי גדות הירדן, יהיה זה השלום העברי, המעוניין בהגירה לצורך פיתוח הארץ ואינו רואה בילידי־הארץ, שאינם עברים לפי לשונם או חינוכם, אוכלוסיה זרה שיש להתירא מפניה ולשאוף לעקירתה. ילידי־הארץ מכל העדות יש לראות בהם אבר מאבריה של המולדת העברית, אשר אחדותה המדינית אינה מחייבת לא המרת־דת של מוסלמים ונוצרים ולא התכחשות לתודעה לאומית של כל הרואים בארץ הזאת מולדת אחת, יחידה, שאין בלתה; מולדת שאין בה דעה ומעמד לא למצרים ולא לעיראקים ולא לסורים, ולא לגורמי־חוץ יהודיים — דתיים או חילוניים.

ראייה כזאת של הארץ והזדהות כזאת עם עברה יש סיכוי שתבאנה להת־קרבות המיעוטים הלא־עבריים בארץ לתרבות־העברים בת־זמננו, גם בלי להעיר ולעורר את האהבה עד שתחפץ. אין בעולם אומה היסטורית שעברה הוא עבר הארץ הזאת — זולת האומה העברית.

מיסודה, יש אמת עמוקה בסברה שבני עמ־הארץ הרואים את עצמם "ערבים" הריהם עברים בעיקרם, ברובם ובמיטבם, אשר לא אבו לנטוש מולדת וללכת בגולה, וכדי לקיים את אחיזתם בארץ נאלצו להשלים עם אבדן־לשון והמרת־דת. שיחרור האומה העברית מעקרון אחדות־הדת, התנערותה ממיקסם־השווא של סתגרנות עדתית — בדמות דיני־האישות הקפואים והנחשלים, למשל, השוררים במדינת־החלוקה הנוכחית — תפתח שער, כפי המסתבר, להזדהות לאומית גוברת והולכת של ה"מיעוטים" עם אומת הרוב העברי. שאלת הלשון ניתנת להיפתר, כפי שהיא נפתרת בכל ארצות־ההגירה בעולם החדש — על יסוד התועלת המעשית והיתרון התרבותי.

האם תקום כאן תרבות־אומה עברית, משוחררת ומשחררת, חלוצת העמים החדשים־העתיקים במזרח התיכון ועל חוף הנילוס האפריקאי — או עדה־קהילה יהודית־בבלית?

הנה זאת שאלת־השאלות.

ענת איתן : שיר

דֶּרֶךְ אֶהְיֶה עִבְרָה בְּסֵתוֹ.
רוּחַ הַרִים חוֹל וְעֵינַי בְּחֶצֶב
וּמֵה נִשְׁאָר עֲכָשׁוּ.

מִרְתָּה אֶהְיֶה אֶת אַחִיָּה,
מִרְיָם בְּקִשָּׁה בְּעֵדוּי,
עַד שְׁמִרְתָּה וּמִרְיָם קָמוּ לְלַכֵּת
הַלֵּךְ אַחִיָּה לְדַרְכּוֹ.

פְּנֵי הַמַּיִם רַבִּים
וּפְנֵיךְ בְּרִשְׁתְּ דִּינָיִם,
בַּפֶּעַם הַשְּׁלִישִׁית
קָרַאתְ לַמַּיִם.
לִי אֵין מִי שִׁיעִיד.

מִרְיָם זָרְעָה בְּשָׂמִים
אַחִיָּה הַתְּבוּנָה בְּמִשְׁטְחֵי הַיָּם,
מִמְזֶרַח נִשְׁב אֶרֶם-צוֹבָא
שְׁלֶשֶׁה יָמִים רוּחוֹת קִירָה
מִקְבָּצוֹת לְהַקֵּת סְנוּגִיּוֹת,
אֲבָל חוֹרוֹן פְּנֵי עֶמֶד בּוֹ.

צְחָקָה מִרְתָּה שָׂרָה מִרְיָם.
מֵה אֲשִׁיר לְךָ הַיּוֹם
הַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי
בְּדֶרֶךְ אֶהְיֶה.

אלי כדורי : כיבוש דנושק 1.10.1918

כאשר פרש הקולונל לורנס מן העולם היתה שאפתו, כידוע לקוראי ה"מכתבים" שלו, להיעשות סופר גדול, להמיר את הנצחונות המפוקפקים והבוגדניים של המלחמה והפוליטיקה בסיפוק הקיים ועומד של היצירה האמנותית. הנסיון אינו עולה יפה, ו"שבעת עמודי החכמה" הוא יצירה הרוחשת טינה ורוגז, גדושה לימוד-זכות וריי-טוריקה, כלואה ומסוגרת בעולם-המעשה אשר בלי-חסך הצהיר המחבר על כמיהתו להימלט ממנו. כיצירת-אמנות הרי "שבעת העמודים" מלא בקיעים עמוקים, אך הואיל והוא חדור אותה סגולה דימונית הנראית בעליל בדרכו של לורנס במלחמה ובפוליטיקה, הריהו מושך באותם חבלי-קסם את הבאים אתו במגע. תנו דעתכם, למשל, על הציורים שעשה אריק קנינגטון ל"שבעת העמודים" על-פי הזמנתו של לורנס: אלה הם ציורים של גיבורים ונדיבי-עם, מופתים של נאמנות ואבירות, שבציורו אותם היה קנינגטון נתון לגמרי להשפעת מה שכתב לורנס. אבל כשאנו משווים את האנשים האלה כפי שהיו באמת — את הבינוניות של קצתם, את דר הפרצופיות של זולתם ואת פחיתות-הערך של רובם — לאנשי-המעלה של קנינגטון, הרי מתעוררת בנו סלידה כמו לנוכח מעשה-הונאה שהאמן יותר משנתפס לו הרי נדחף להיתפס לו בחזקת מדיום, וכשיעור רגישותו, בכוח מאווייה של רוח חזקה אך טמאה. המחזה של טרנס ראטיגאן, "רוס", נגעה בו ממרחק גדול הרבה יותר אותה השפעה עצמה, לרעת האמת העובדתית והדמיונית כאחת. בתמונה שבה אלנבי ולורנס עומדים עמידה דראמטית זה מול זה, מזכיר זה האחרון את הסכם סייקס-פיקו ודו-השיח נמשך בנו הלשון:

אלנבי: מעולם לא שמעתי עליו.

לורנס: לא? לא, לפי-שעה לא שמע גם פייצל, אבל אם יודע לו יהיה כאן גיהנום. לכן חיוני הדבר שמעתה והלאה יפטם השקרן מן הסוג הנכון אותו ואת עמו בלי הפסק בשקרנים מן הסוג הנכון. לכן אדם זה שלך צריך להיות קצין בכיר מאד. או יהיה לשקריו משקל ממש.¹

התשובה מכוונת להיות דקירת-סיף שדוקר לוחם דורקרב מושלם אחד את חברו, תכליתה לנסוך אור על מצב שהוא יוצא-מגדר-הרגיל ועל טיפוסים שהם יוצאים-מן-הכלל. המיתח בתוך הנפשות הפועלות וביניהן תלוי באמיתותה של ההנחה שהסכם סייקס-פיקו היה בגידה מבישה בערבים; הואיל ואין זו אמת, אלא סתם סיסמה של לורנס ראה למועיל להפיצה, הופכת הדראמה להיות מילודרמה ודו-השיח המלוטש יורד לדרגת ריטוריקה משעממת של פלוגתה מדינית.

"שבעת העמודים" הולם את חוקי האמנות הדראמטית: הראשית המיצעה, המק-רית, החזון במדבר, שנות הארגון, חיבול התחבולות, הלחימה, הרצון לאדנות

והטלתה, שאחריתן-פסגתן בכיתורה וכיבושה של דמשק, נקודת-סיומו ומיצויו של מאמץ על-אנושי. דומה כאילו היה המאורע הזה ההגשמה שנגזרה-מראש שהיא הנותנת מובן וטעם לכל גילגוליה של מלחמת-המדבר לשעבר. אילו היה "שבעת העמודים" אותה היסטוריה אמיתית שהוא מתאמר להיות, כי עתה היתה זו דוגמה מופלאה של חיקוי האמנות על-ידי הטבע. נקודת-השיא של הספר עוררה את מר ראטיגאן לצייר לפנינו תמונה של לורנס כשהוא עומד בשערי דמשק ומכתיב שָׁדֵר אל אלנבי שבו, לאחר שהוא מספר לו שהוא והערבים שלו השמידו את המחנה התורכי הרביעי, הגיבור העוקצני והמתלוצץ מוסיף ואומר: "לאור המצב הזה כוונתי היא להיכנס לעיר דמשק עם האיר היום מחר ולהחזיקה בשמו ובסמכותו של הנסיך פייצל. אני מניח שפעולה זו תזכה להסכמתך — הנחה הפפויה עלי מפוח העובדה שאם לא תזכה הרי ממילא לא תספיק כבר להודיעני".² הסרט "לורנס איש-ערב", המסורבל והמתנהל בכבדות בסופר-פאנאביזיון על-פני הנדושות הקול-נועיות שלו, הלך שבי, כמוכן, אחר סיוס-הכסף של "שבעת העמודים" והוא מניח לצופיו לשער שלורנס לכד את דמשק, אבל דווקא ביחס לפרשה הזאת המכרעת שבספר מצויה לפנינו הודאתו הברורה של לורנס שסיפורו, לפחות בחלקו, הוא בדיה. בהעירו על ספר מאת מר רוברט גרייבס, שתיאר את הרפתקותיו בחצי-האי ערב, מצא לורנס לומר על החלק הדמשקאי: "לדעתי הפרק הזה טוב ביותר. מקלח ונאה בכתיבתו וגם פשוט. אבל אני מהלך הייתי על קרח כאשר כתבתי את הפרק הדמשקאי וכל מי שיעתיק אותי יפול מבעד לקרח, אם לא ישמור את צעדיו. ש.ע. [שבעת העמודים] מלא הצאי-אמת: כאן".³ הטבע אפוא לא חיקה את האמנות; מוטב לומר שפורפס וקושט בכשרונו של מספר-מעשיות; אבל זכור לנו שלורנס מתימר לספר לא סתם סיפור-מעשה אלא סיפור של אמת.

פרשת דמשק כפי שהיא מסופרת ב"שבעת העמודים" היא, אפוא, נקודת-כובד בשבילנו כשאנו באים לדון אם הצליח לורנס בנסיגונו למצוא באמנות את ההגשמה שנשמטה מידינו במלחמה ובפוליטיקה: לזקק מתוך מרי הרפתקותיו המסוכסכות, לנחמתו שלו ולהערצתו של העולם, גביש צלול של אמת ויופי. דומה כי נכשל בכך, שכן לפי הודאתו שלו הרי אותה פרשה — האבן הראשה של סיפורו — היא כבדה ואטומה מרוב העלמת-דברים בכוונה-תחילה, קביעת מה שאירע בעת לכידת דמשק צורך היא להבנתו של לורנס ופועל-כפיו הספרותי; וכן גם, הואיל ויש חשי-בות מסוימת לפרשה עצמה, ראויה היא לתשומת-לבו של ההיסטוריון, הן בזכות עצמה הן בזכות האור שהיא חייבת לשפוך על השאלה הסורית בסוף מלחמת-העולם הרא-שונה ועל התנהגותם של הצדדים השונים המעורבים בה. בספר על "אנגליה והמזרח התיכון", שיצא לאור בשנת 1956, כינסתי כמות מסוימת של ראיות מסיבתיות כדי להוכיח שאי-אפשר היה לשריפיים ללכוד את דמשק, אלא שלאחר שפונתה העיר על-ידי העותומאנים המובסים הניחו להם, בעצם, לכבשה ולהתהלל בלכידתה; בהמשך דברי טענתי כי מעשה זה של הסמכה — ויהימי האיש שהיה אחראי לו — הוא שהביא, יותר מכל מספר שהוא של התחייבויות והסכמים דר-משמעיים או

סותרים, להסתחפות מעמדה של בריטניה בארץ־הנהריים וליצירת הסבך המר בין הבריטים, הצרפתים והשריפיים בסוריה, שאותו התיר הגנרל גורו בכוח הנשק בח'אן־מייצלון ביולי 1920. הראיות אמנם לא היו בלתי־אמצעיות גם לא חותכות במפורש, אבל חזקות היו למדי וראויות — בגלל המסקנות כבדות־המשקל שנבעו מהן — לבדיקה קפדנית ובקרתית. ואולם מוזר הדבר שהכותבים על תקופה זו בתולדות המזרח התיכון הוסיפו, על־פי דרכם הרגילה, לשקול ולאזן בקפידה אך־ורק הסכמים נגד התחייבויות והבטחות נגד כוונות, משל כאילו היו היחסים האנגל־ערביים לא ענף של ההיסטוריה המדינית אלא של תורת־המוסר. בספרה "הרגע של בריטניה במזרח התיכון, 1956 — 1914", שיצא לאור ב־1963, אין הגב' אליזבת מונרו מקדישה כל תשומת־לב ללכידתה של דמשק אף לא למאורעות שבאו מיד לאחריה. אמת הדבר שבעמדה על חילופי־הדברים המרירים שבאו אחרי־כן בוועידת־השלום היא מצטטת משפט מתוך דו"ח מאת סיר גילברט קלייטון, הקצין המדיני הראשי של אלבני, לאמור כי "הרשות אשר נתנו לכיבושה של דמשק על־ידי השריפיים הפיגה קצת מן החשדות כלפי כוונותיה של בריטניה", אבל אין הגב' מונרו מיוחדת את הדיבור על משמעותה של אמירה זו, שבהרצאת־הדברים שלה היא נשארת תמוהה וסתומה.⁴ הפרופ' ז. נ. ציינה, שפירסם את "המאבק לעצמאות ערבית" ב־1960 — והטוען בהקדמתו כי "למעשה אין שום חיבור היסטורי רציני, המוקדש כל־כולו לחקירה מפורטת של תקופה זו בלבד, שהוא מבוסס על מקורות אירופיים וערביים כאחד" — אף הוא אינו מנסה להבהיר את השתלשלות המאורעות שהביאה לידי לכידתה וכיבושה של דמשק אלא מסתפק באמרו: "בחצות הלילה [ב־30 בספטמבר 1918] היה חיל־הפרשים המדברי בשערי העיר. עם שחר יום־המחרת כבשו את דמשק חיילים ערביים מצבא האמיר פייצל, בפיקודו של גורי סעיד פחה, וב־6.00 לפנה"צ באה בעקבותיהם חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה־3 בפיקוד הגנרל וילסון". לאחר הקביעה הזאת, המטעה ביותר, באה פסקה שבה המאורעות הסבוכים מעורבבים ומבולבלים לאין־תקוה, עד כדי כך שצריך לטרוח הרבה כדי להשיב להם את רציפותם ומשמעותם הנאותה.⁵ בספרו "סוריה והלבנון תחת המנדט הצרפתי", שיצא לאור ב־1958, מקצר מר ס.ה. לונגריג בדבריו הרבה יותר מן הפרופ' ציינה אך מטעה הוא לא־פחות. "ב־30 בספטמבר בערב", הוא כותב, "הגיע נציג שריפי בכיר (האמיר נאצר), עם ליווי של אנשי־שבטים, אל פרווריה של דמשק. בהנהגתו של הקצין העיראקי גורי סעיד נכנסו כוחות ערביים לעיר ב־1 באוקטובר עם־השכמה, וכעבור שעות אחדות באו אחריהם חיילות בריטיים". אבל הדבר המציין את הרצאת־הדברים של מר לונגריג הוא זה שהוא יוצא מגדרו כדי לדחות, בהערת־שוליים, משל כאילו היתה זו מעשיה בטלה של יושבי־קרנות, את הרעיון שבמתכוון הניחו את דמשק לשריפיים לכבשה: "לדעתו של המחבר אין יסוד מספיק", הוא קובע, "לסיפור החוזר־ונשנה לעתים קרובות שפניסת הצבא לדמשק עופפה במתכוון כדי לאפשר לאמיר לזכות בכבוד".⁶ אין מר לונגריג מפרש מה המקור לסיפור שהוא דוחה אותו בקש ומה היא לשונו לדיוקה, אבל ההגינות

מחייבת להעיר שדיבורו מרמוז, אם אין הוא גורס כך במפורש, שאם כבשו השריפיים את דמשק הרי זה משום שלכדו אותה.

אבל סקירת הספרות של השנים האחרונות, עם כל המאלף שבה, אינה עיקר תכליתי של המאמר הזה. תכליתי היא לבדוק אי־אלו עדויות חדשות שיש להן נגיעה לכיבושה של דמשק ולמאורעות שבאו בעקבותיו. בסוף ספטמבר 1918, כיוון שהביס את הכוחות העותומאניים בצפונה של ארץ־ישראל, התכונן אלנבי לעלות על דמשק וללכדה. לצורך השגת מטרתו עמדו לרשותו שני גייסות עיקריים, האוגדה הרכובה האוסטרלית תחת פקודתו של הלייטננט־גנרל סיר הארי צ'ובל, שתחת פקודתו הישרה של אלנבי פיקד גם על חיל־הפרשים־המדברי — כפי שנתקרא הצוות המשולב העולה על דמשק — ואוגדות הפרשים ההודיות ה־4 וה־5, האחת תחת פקודתו של המאיר־גנרל סיר ג. דה ס. בארו והשניה תחת פקודתו של המאיר־גנרל ה. ג'. מ. מקאנדריו. על החיילות האלה נתוספו כוח צרפתי קטן וזה המכונה "המחנה הערבי הצפוני" של פייצל, שפלל כוח סדיר קטן — שש־מאות איש לדברי סיר יוברט יאנג⁷ — ועמו מספר משתנה ובלתי־מוגדר של בלתי־סדירים ונלווים. כל החיילות האלה מתקרבים היו לדמשק בתנועת מניפה מצד דרום. פעולותיהם מתוארות בבהירות בהיסטוריות המלחמתיות הרשמיות הבריטית והאוסטרלית, אבל תיאורים אלה אפשר להוסיף עליהם ולהרחיבם בעזרת הפרטים שהועלו בעת־זבועונה אחת ביומן־המלחמה של מטה האוגדה הרכובה האוסטרלית ושל אותן מיחידותיה אשר השתתפו באורח בלתי־אמצעי ביותר בלכידתה של דמשק.⁸ יומנים אלה יש בהם משנה־ענין משום העובדה שעל הכוח האוסטרלי הוטלה המשימה לנתק את קר הנסיגה של האויב מצפון לדמשק ומשום שיחידות אוסטרליות מעורבות היו מאד במאורעות שהתרחשו בתוך דמשק אחרי לכידתה של העיר. הפקודות למסע על דמשק וללכידתה הוצאו בקוניטרה ב־29 בספטמבר בשעה מוקדמת אחרי־הצהריים. "תכליתי המיידית של צ'ובל, עם שעלו אוגדותיו מן הירדן ובמעלה דרך־עולי־הרגל הלאה משם מזרחה, היתה", בלשון ההיסטורית המלחמתית האוסטרלית, "לבדוד את העיר עלידי תפיסת נקיק הבאראדה והדרכים הצפוניות לחומס. זו היתה המשימה של אוגדת הפרשים האוסטרלית, בעוד אשר בארו ומקאנדריו אמורים היו, לכשיינגרו המוצאות, לפרוץ אל העיר מדרום".⁹ נראה מתוך יומני־המלחמה שבתוך הפקודות שהוצאו בקוניטרה היתה פקודה אחת שציוותה להשתדל להימנע מלהיכנס לדמשק, במידת האפשר; שכל עוד לא ייאצו לעשות כן מסיבות טקטיות, לא יכנסו שום חיילות לדמשק; וכי יוצבו משמרות על כל הדרכים הנכנסות לדמשק כדי לדאוג למילויה של פקודה זו. ב־30 בספטמבר אחרי־הצהריים כבר היו חילות האוסטרלים בקירבת דמשק. יומן־המלחמה של חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה־3 — תחת פקודתו של הבריגאדיר וילסון — מלמד שאז נצטוותה החטיבה לנוע במהירות האפשרית צפונית־מזרחית לדמשק ולנתק את דרך חומס. הואיל והכוונה היא שלא להיכנס לדמשק אם אפשר למנוע את הדבר, אבל הבריגאדיר וילסון החליט, בלשון ההיסטוריה המלחמתית הבריטית,

"שאי אפשר לו למלא את ההוראות שקיבל לעקיפת דמשק"¹⁰ משוכנע היה, מסבירה ההיסטוריה המלחמתית האוסטרלית, "שאם יתמיד בביצוע הפקודות שקיבל, לפעול מסביב לדמשק, הרי תתפור החטיבה שלו יתר על המידה, וקרוב לוודאי שלא יוכל לנתק את הדרך לחומס מבעוד-מועד כדי למנוע נסיגה כבדה של חיילות וציוד מן העיר, או שלא יעלה בידו ליירט את חילות המחנה הרביעי"¹¹. לפיכך חצתה החטיבה ה־3, בהשכמת הבוקר של ה־1 באוקטובר, את החלק הצפוני של דמשק, ואפשר לומר כי לפני נכנעה דמשק רשמית.¹²

לא יומי המלחמה אף לא ההיסטוריות המלחמתיות הרשמיות (הללו מזכירות את הפקודה לעקוף את דמשק לא בהתייחס לתכנית ההתקפה הכללית שהוצאה בקונייטרה אלא רק בעמדתן על תנועותיה של חטיבת הפרשים הקלה ה־3) אינם מסבירים מדוע צריך היה לעקוף את דמשק. הסיבה יכלה להיות, כמובן, צבאית או מדינית. אפשר היה להחליט שלא להיכנס לדמשק מדרום אלא לכתר את העיר ולמנוע את בריחתם של החילות העותומאניים. בכך אפשר לתרץ את העובדה שהפקודות שהוצאו בקונייטרה התירו כניסה לעיר מטעמים טקטיים, אך אין בכך משום הסבר מדוע, בפרסו את חילותיו מצפון-מערב לצפון-מזרח, צריך היה וילסון מן החטיבה ה־3 להסס לעשות זאת בדרך היחידה הבאה בחשבון (שחצתה את הקצה הצפוני של העיר) עד שהביא את הבעיה לפני מטה האוגדה. יומי המלחמה אינם מזכירים שום שיקולים צבאיים שעלולים היו לעורר בבריגאדיר וילסון, למשל, חששות מפני כניסה לעיר הרוחשת חיילות עוינים שתגובותיהם אפשר שתהיינה עזות ובלתי-ניעמות. נהפוך הוא. כפי שאנו רואים מתוך ההיסטוריה המלחמתית האוסטרלית, הבריגאדיר וילסון חרד היה שמא לא יורשה לחצות את דמשק, ועקב זאת ייבצר ממנו למלא את משימתו. מתוך כך דומה יהיה שעקיפת דמשק היתה מבוססת על טעמים מדיניים ולא דווקא צבאיים, וכי לפחות בנקודה אחת התנגש הצורך הצבאי עם החשבון המדיני. היומן המלחמתי של חיל בורצייר — שפלל את הרגימנטים ה־4 וה־12 שנלקחו מאוגדת הפרשים הקלה ה־4 ועמד תחת פקודתו של הקולונל בורצייר — מספק חזיון נוסף להשקפה שהסיבה לעקיפת דמשק היתה מדינית ולא צבאית. הכוח נפרס כנגד דמשק מדרום לעיר. ב־1 באוקטובר אחר-הצהריים, כשברור היה בהחלט ששוב אין העיר בידי האויב, הרי אנו קוראים ביומן המלחמתי שהקולונל בורצייר נאלץ, לטובת המשמעת, ובגלל הרעש היוצא מגדר-הרגיל ואי-השקט הגלוי-לעין בדמשק, להציב שומרים על מוסדות-ציבור, קונסוליות, בתי-חולים וכיוצא באלה, אלא שהואיל והפיקוח השלם על העיר היה בידי הכוחות השריפיים נצטווה הקולונל בורצייר בתחילת הערב לבוא במגע עמהם ולדאוג להעברתם של תפקידי המשמר לידיהם. דומה יהיה אפוא כי נוכחותו בתוך דמשק לא היתה חלק מן ההוראות המקוריות של החיל, שהקולונל בורצייר נאלץ להתערב מחמת מצב-חירום, וכי המטה האוגדתי היה מעוניין למסור את העיר לאלה אשר להם הוענק הפיקוח השלם על דמשק. הנה כך מוצאים אנו שגם החטיבה ה־3 וגם חילו של בורצייר, הגם שעמדו בפני בעיות שונות בשלבים שונים של הקרב, הרי צריך היה להדריכם

בהנחיה זהה שאין לה שום זיקה כלל למצבם הממשי — ואשר ממנה אנוסים היו לסטות, בסופו של דבר; הכוונה להנחיה הכללית, שהוצאה בקונייטרה, להימנע מפניסה לדמשק. ברור כי השקפתו המובלעת של ההיסטוריון המלחמתי האוסטרלי הרשמי היא שהיתה הפקודה מדינית באפיה, כי בהמשך הרצאת-הדברים שלו הוא כותב לאמור: "בינתיים, עם שהערבים, על-פי החוזה שלהם עם בעלי-הברית, ניגשו לקבל לידיהם את השליטה על העיר..."¹³

אכן, לא היה שום חוזה מעין זה. אבל היתה זו הקרויה ההצהרה-אל-השבעה, הודעה רשמית שנמסרה ביולי 1918 לשבעה סורים בקאהיר, שבה התחייבה ממשלת ברי-טניה להכיר "ב'עצמאות' השלמה והריבונית של כל שטח ערבי אשר ישוחרר מפיקוח תורכי מכוח פעולתם של הערבים עצמם"¹⁴. יהיו אשר יהיו תקפה ומשמעותה המקוריים של הצהרה חד-צדדית זו בפני שבעה אנשים פרטיים — בענין שלא היה נוגע לבריטניה-הגדולה לבדה — דומה כי שימשה אחרי-כן (אם על דעתו של אלנבי ואם על דעת גבוהים ממנו בלונדון, דבר זה עדיין אינו ידוע) יתד נוחה לתלות עליה תביעות טריטוריאליות, שאותן הורשו השריפיים — ועודדו — להעלות. מכאן, רשאים אנו לחשוד, הפקודה שניתנה לאוסטרלים לעקוף את דמשק, מכאן הצורך להוכיח שהערבים היו הראשונים שנכנסו לעיר. השריפיים — ולפיכך לורנס — ודאי ידעו את התפקיד אשר נועד להם. נציב אל-כפרי, חסידו הדמשקאי של פייצל שהיה אתו במערכה הזאת, מסר אחרי-כן להיסטוריון מוחמד פורד עלי כי בעקבות ההצהרה שלחו אותו לגייס דרוזים וחורנים כדי שיוכל המחנה הערבי הצפוני להיכנס לדמשק בחיל רב ובתפארת הראויה.¹⁵ "שבעת העמודים" טופל לורנס על הדרוזים האלה אשמה של חמדת-בצע והוא אומר שהחלו להתפרע ולבזו בזו לאחר שהוא "סירב בחריפות" לגמול להם על "שירותיהם המאוחרים"¹⁶. הסיפור של נציב אל-כפרי מתרץ את דבריו הסתומים של לורנס על התמהמהותם, ואם גויסו הדרוזים האלה ברגע האחרון לצרכי ייצוג הרי לא היה בזה מן החכמה לסרב לשלם להם בעד שירותיהם, ולא היה בכך משום נדיבות-לב לשימם לקלס נוכח קהלי-הצופים המשפיל והחכמני שלו.

כפי שראינו הרי, עקב מהלך הקרב, בשני מקרים הכרח היה להתעלם מן הפקודה שלא להיכנס לדמשק: פעם אחת בהשכמת הבוקר של ה-1 באוקטובר, כאשר הוצרכה חטיבת הפרשים הקלה ה-3 לחצות את צפונה של העיר, ועוד פעם אחת אותו יום אחר-הצהריים, כאשר היה הכוח של בורצייר אנוס להתערב כדי להגן על נפש ורכוש. לפיכך אי-אפשר היה לומר בלשון חד-משמעית — כפי שוודאי עלה בכוונה תחילה — שהכוחות השריפיים היו הראשונים בדמשק, אבל ההודעה הרשמית היתה מעורפלת ונצורת-לשון: "בבוקר ה-1 באוקטובר", נאמר בה, "נכנסו לעיר חילותינו הרוכבים והצבא הערבי. לאחר שהוצבו שומרים, הוצאו החילות מן העיר"¹⁷. מאלף הוא להעמיד בצד ההודעה הזאת שאר רשומות רשמיות של אותו זמן. הללו מרמזות היטב על המצב המפוקפק ודו-המשמעי שאותו ניסתה ההודעה להעלים. ידיעון אינפורמציה-של-האדמירליות הצהיר: "חילות אוסטרליים נכנסו לדמשק משך ליל

ה־30 בספטמבר... לאחר הפניעה הוצאו כל חילות הברית, פרט למשמרות הנחוצים, והנהלת העיר הושארה בידי השלטונות המקומיים.¹⁸ במברק מן הקונסוליה הכללית של ארה"ב בקאהיר אל משרד-החוץ האמריקאי נמסר ב־5 באוקטובר: "נציג הממ"שלה החג'אזית קיבל את דמשק מידי הבריטים ב־1 באוקטובר".¹⁹ ולבסוף, מעניין הוא לצטט הערת-שוליים בהיסטוריה המלחמתית הבריטית, המוסיפה עוד גירסה אחת לסיפור כיבושה של דמשק. "היו אי-אלה חילוקי-דעות", נאמר בהערה, "באשר לחיילות שנכנסו ראשונים לדמשק. דומה כי ברור הוא שמספר בלתי-סדירים שריי פיים היו בעיר לעת הצות ב־30 בספטמבר. אולם הם לא הרהיבו עוז לתקוף את התורכים, שלא הבדילו ביניהם לבין הבדווים המקומיים שמפגינים היו מזה ימים אחדים". כה נכון וכה נוח הוא לומר ש"בלילה כל החתולים הם אפורים". "משמר" החלוץ של חטיבת הפרשים הקלה ה־3,²⁰ מסיימת ההערה, "נכנס לעיר לפני 6.30 בבוקר ה־1 באוקטובר".

עתה הבה נפנה אל "שבעת העמודים" ונראה איך תיאורו של לורנס חופף את העדויות שנזכרו כאן. מבחינים אנו במיעוט הפרטים הממשיים, אבל אנו נתקלים בהרבה רמזים, פה-ושם, שדמשק היתה כיבוש ערבי, כיבושו של לורנס. התמצית הקצרה של תוכן אותו סיפור, הנספחת לספר י', אומרת: "נעים היינו מאחרי אדרעי כדי להחיש את נטישתה. הגנרל בארו הצטרף אלינו; בחברתו התקדמנו אל כיסוה, וכאן פגשנו בחילה-הפרשים האוסטרלי. כוחותינו המאוחדים נכנסו לדמשק בלי התנגדות"; הפיסקה המסיימת את היצירה כולה, כך היא פותחת: "בשעתו, כאשר עליתי לחופו של הצי-האי ערב, לא נראתה לי דמשק בחינת נדן לחרבי; אבל כיון שנלפדה נתחזור כי פקערתמו מניעי פעולתי העיקריים"; במסרו על ראיון שהיה לו עם אלנבי ב־20 בספטמבר 1918 הוא שם בפי הגנרל דברי שידול ש"לא אגשים את האיום החוצפני שלי לכבוש את דמשק עד אשר נהיה כולנו יחד"; "אנחנו, המנהיגים הערביים", הוא כותב, כשהגיעו הגייסות אל שערי דמשק ב־30 בספטמבר, "חיפינו לבריטים, האטיים יותר";²¹ לאחר הפניסה לדמשק ב־1 באוקטובר הוא נפגש עם הגנרל צ'יבל: "תיארתני את ההתרגשות בעיר, ואיך אין ממשלתנו החדשה יכולה לערוב לשירותים המינהליים לפני יום המחר, ואז אחכה לו לשם דיון בצרכיו ובצרכי שלי. בינתיים שמתי עצמי אחראי לסדר הציבורי: רק ביקשתיו שישיר איר את אנשיו מבחוף, שכן הלילה הזה יחזה בקרנבל שפמוהו לא ערכה העיר משך שש-מאות שנה, והכנסת-האורחים שלה עלולה להשחית את המשמעת שלהם"; צ'יבל — שתחת פקודתו של אלנבי היה מפקד המערכה כולה — "לא היו לו שום הוראות מה לעשות בעיר הלכודה", הוא מבקש את רשותו של לורנס לנסוע בעיר, ודעתו נתונה רק לפרטים טפלים של טכס המשמשים ללורנס עילה להתקלס בו: "תחת 'כניסה' רוצה היה לבצע 'מצעד': רוצה לומר שתחת להיכנס באמצע יצעד בראש, או שתחת לעבור בראש יצעד באמצע. שכחתי מה בדיוק, או שלא שמעתי היטב: שכן מצדי לא היה איכפת לי אם יוחל תחת חילותיו או יעופף מעליהם, או יתבקע לשנים כדי לעבור משני הצדדים".²² פיסקה זו ברור שהיא המקור של

קנינגטון לציור שלו המכונה "קיסר", שבו אנו רואים קצין מגודל-קומה, מנופח ומרכיב מונוקל, חרב שלופה בידו והוא עובר בצעדי-גאון בתוך קהל של חיילים בתהלוכה. אבל מחוץ לרמיזות וליגלוגים מעין אלה, כל מה שאנו מפיקים מהרצאת-הדברים של לורנס הוא ש"אלנבי קיוה שנהיה נוכחים בפניסה אל העיר" משום ש"ידע עד כמה דמשק היא לערבים הרבה יותר משלל-מלחמה סתם". מיד לאחר-מכן אנו למדים שלורנס נוהג-ועובר בחוצות דמשק, מוקף המונים, "ששמחה מאירה בעיניהם"²³. אף מלה על הפקודות שניתנו לאוסטרלים שלא להיכנס לדמשק, אף מלה על החטיבה ה-3, גם לא על חילו של בורצייר; אכן, הצורה בה הוא מדבר על צובל, על מניעת כניסתם של האוסטרלים לבל תושחת המשמעת שלהם, מצליחה להשאיר רושם שהוא היפוכו המדויק של מה שאירע באמת, אם נאמין ליומני-המלחמה האוסטרליים. וקשה להעלות בדמיון שהיומנים האלה זיפו את מהלך המאורעות. ועוד יש להוסיף שכתב-היד של "שבעת העמודים" יש בו משפט אחר קצר אך מפורש המסייע הרבה לישוב את תיאורו של לורנס עם יומני-המלחמה. לפי "שבעת העמודים" היה לו לאלנבי טעם אחר לרצות בנוכחותם של השריפיים בפניסה לדמשק. היה זה טעם של "זהירות": "בהקיפם את דמשק אפשר שיהיו האוסטרלים מוכרחים, למרות הפקודות, להיכנס לעיר. אם מישהו יגלה להם התנגדות, הרי יקלקל הדבר את העתיד. לילה אחד ניתן לנו כדי לעורר את הדמשקאים לקבל את הצבא הבריטי כבעלי-בריתם"²⁴. ההתיחסות לפקודות שלא להיכנס אל העיר נשארת מעורפלת וסתומה, והקורא מקבל את הרושם שדמשק הועמדה מחוץ לתחום לחיילים האוסטרליים מפני שעלולים היו להיתקל בתקריות בלתי-ניציימות, אשר להגנתם מפניהן הועיד אלנבי את המחנה הצפוני הערבי. נוכח מאמצייהם של האוסטרלים להשיב את הסדר על כנו בדמשק, לאחר שהשריפיים לא יכלו לשמרו, נראה תיאורו של לורנס בחינת עיקום מעליב של העובדות. מתברר כי משעה שתילכד דמשק אמורים היו השריפיים לקבל לידיהם את הפיקוח והשליטה עליה; למשך לילה אחד, אומר לורנס; למשך עשרים-וארבע שעות, אומר חברו, הקולונל סטרלינג.²⁵ זאת, על כל פנים, ודאי היתה התכנית המקורית, אבל ממש כמו שהתכנית להציג את השריפיים ככובשיה של דמשק סופלה על-ידי מאורעות שאיי-אפשר היה לחזותם מראש, כך נתקלה גם התכנית הזאת בקשיים.

ב-1 באוקטובר היה כובשה הרשמי והמדומה של דמשק השריף נאצר, המנהיג-הלכה של השריפיים בסביבת העיר. הוא נכנס לדמשק ועשה את דרכו אל בנין העירייה, מקום שם מצא דגל שריפי מתנופף וועד שהתכנס לישיבה כדי להפיר במרותו של המלך חוסיין והתימר לפעול בשמו. ועד זה הוא שהיה מכונס בישיבתו כאשר הגיע משמרה-החלוץ של חטיבת הפרשים הקלה ה-3 לדמשק, והוא שמסר את העיר לידיו. ועד זה דומה כי הוקם על-ידי השלטונות העותומאניים ב-30 בספטמבר לפני יציאתם מן העיר, לצורך שמירת החוק והסדר. הוא היה מורכב נכבדים שייצגו שכונות שונות ובראשו עמד האמיר סעיד אל-ג'זאירי, שהיה לו קהל תומכים אל-זיריים בעיר. המפקד העותומאני נתן נשק לוועד והאמיר סעיד זיין את האלזיראים

שלו והעמידם תחת פקודתו של אחיו, האמיר עבד אל-קאדר. בתוך כך דומה שמינו תעותומאנים דמשקאי אחד, שופרי אל-איובי, קצין גבוה בצבא העותומאני, לתפקיד המושל הצבאי של דמשק. איובי נקט צעד שהיו לו תוצאות רציניות: הוא פתח את בתי-הסוהר ושלח לחפשי את האסירים, כארבעת-אלפים איש. האסירים האלה החלו בשוד וטבת, בייחוד בחיילים עותומאניים פצועים או חולים או נמלטים, וכך החלו במהומות שאילצו את בורצ'ייר להתערב ב־1 באוקטובר אחר-הצהריים.²⁶ לולא עשה איובי את הצעד הזה אולי היתה ניצלת העמדת-הפנים, ממשלה שריפית אולי היתה מוכרזת בטכס רב ומתבססת בשקט. אבל בהתקדם השריפיים מצאו את דמשק שרויה במרקחה, שפוח מאומן וגדול כגון זה של האוסטרלים יכול היה כמובן להשביחה על-נקלה, אלא שהשריפיים נבצר מהם כליל להשתלט עליה. על איהסדר הזה עובר "שבעת העמודים" בשתיקה; רק מלה אחת: "היום פנה לערב, העולם היה ברחובות: פרוע."²⁷ מה היה פירושו של זה למעשה, על כך מספרים לנו יומן-המלחמה של חיל בורצ'ייר וכמו כן גם הזכרונות של סיר אלק קירקברייד על לורנס, שהיה במחיצתו של לורנס ביום ההוא ולמחרתו. "לפי טעמו", כותב קירקברייד על לורנס, "היה רחוק ביותר מצמאון-דמים ונראה היה כי באמת-רובתמים נחרד למראה השימוש הרב שעשיתי באיך-מעצור באקדח שלי בשעות הערב, לאחר שנכנסנו לדמשק, שעה שהוא היה מתעקש להציל מזדנבים תורכיים מרציחה בידי התושבים המקומיים, ובמשך הבוקר של יום המחרת, כאשר נקראה יחידה קטנה של הצבא הערבי לדכא איזה תגרות-רחוב בנויות ומעשי-שוד בשווקים. בטרם ילך להכניס סדר בבית-החולים הצבאי התורכי בערב ההוא, ביקשני לצאת אתו ולעזור להפסיק את הריגתם של תורכים ברחובות. הבעתי את נכונותי ללכת, אבל חייתי את הדעה שעלינו לקחת אתנו קבוצת נושאי-נשק. הוא אמר, 'הו לא; אתה ואני נוכל להסתדר, אני בטוח!'

"ודאי נראינו זוג משונה, הוא גוץ ולבוש בגדים ערביים בלי נשק מחוץ לפגיון־ראנה, ואני עצמי ארוך וצנום במדי חאקי, חמוש באקדח־שירות גדול. כאשר מצאנו אנשים שוחטים תורכים, ניגש וביקשם בקול רך להפסיק, ואילו אני עמדתי על ידו ונופתי בכלי-נשקי. לפרקים היו מתחילים להשתולל פה-ושם ואני יריתי בהם מיד, ואשר סירבו להרפות מאתנו עד שמצאנו איזה משמר שלידינו יכולנו למסרם."²⁸

"חזרנו למפקדה הערבית כשאנו מוליכים כעשרים שבוים תורכיים שאותם הצלנו בטרם תספיק המהומה להתפשט...

דברים גלויים יותר אומר לורנס על מאורעות ה־2 באוקטובר. אבל הוא מיחסם לנכליהם של האחים ג'זאירי, שהסיתו את תומכיהם האלזיריים המזוינים, ולתאנת-הבצע של השכירים הדרוזים, שפיון שנמנע מהם התשלום עשו אגודה אחת עם האל-ז'יראים, ואולם הדרוזים לא חוללו את המהומות, הם רק החמירו אותן. אשר לאיבתו של לורנס כלפי הג'זאיריים, אין טעמיה ברורים. כאשר קיבלו הג'זאירים את העיר לידיהם מאת העותומאנים הצהירו שאין הם אלא עושי-דברו של המלך חוסיין, וכאשר נכנס השריף נאצר לעיר דומה כי קיבל את טענתם כלשונה, ובתורת נציגו

של פייצל נתן אישור לסמכותם.²⁹ אילו התנהל הכל כשורה כי אז היה אלנבי מציג את הוועד שלהם, המוכר על-ידי השריף נאצר, כמינהל שריפי שכבר הוקם והיה פועל כהלכה לפני לכידתה של העיר. אכן, ודאי זאת היתה משמעותה של ההוראה להשאיר את דמשק תחת המינהל האזרחי הקיים, אשר, כפי שנראה מתוך יומן המלחמה האוסטרלי, ניתנה בקונייטרה ב־29 בספטמבר. רגשותיהם הפרו־שריפיים של הג'וזאירים אפשר שהיו אופורטוניסטיים בלבד, אבל העובדה עומדת בעינה שפני מה שנאמר ב"הידיעון הערבי" הציע האמיר עבד אל־קאדר את נאמנותו לענין השריפי ב־1917,³⁰ שהמלך חוסיין הפקיד בידיו דגל שריפי שעתה מתנוסס היה מעל משרדי הממשלה, וכי סעידי היה ביחסים טובים עם פייצל שהסתייע בו ב־1917 לניהול משא־ומתן עם העותומאנים.³¹ ואולם לורנס הסתייג מהם והעבירם מתפקידיהם מיד לאחר כניסתו לדמשק. יהיו אשר יהיו טעמיו לצעד הזה, בעוררו בעת־רוב עונה אחת את איבת הג'וזאירים, על תומכיהם המזוינים, ואת איבת הדרוזים, הרי תחת שיפיג את אי־הסדר הגביר אותו בעיר שממילא כבר היתה הפקר בידי מספר גדול של פושעים פליליים שלוחי־רסן.

"שבעת העמודים" מעורר את הרושם שהמהומות של ה־2 באוקטובר דפאו על־נקלה בידי שריפיים סדירים. לא כך היה הדבר, כפי שנראה בבירור מן המקורות האוס־טרליים, מן הדו"חות של הסוכן האמריקאי המיוחד ויליאם ייל, מעדותו של העתונאי ו. ת. מייסי, ומתוך שאר עדויות המצוטטות ב"אנגליה והמזרח התיכון".³² לאמיתו של דבר החליט צ'ובל להכניס את חילותיו לדמשק כדי להפיל מורא על המתפרעים, אך עם כל התועלת שהיתה בצעד זה לא היה בו כדי להשפיע על המצב במבוך הרחובות הצרים שנסתעפו מן הדרכים הראשיות. שם, כמו שמטעים קירקבריידי, דרוש היה כוח חזק למדי כדי להתמודד עם המתפרעים, אבל חיל־המשטרה פסק מפעולתו "והיתה התנגדות פוליטית לקריאה אל הכוחות הבריטיים, שחנו בפרוורי העיר, קריאה שיהיה בה משום הודאה שהמינהל הערבי החדש אין בכוחו להשתלט על עמו שלו". הנה כך הועסקו החיילים השריפיים המועטים בכך ש"המטירו אש על כל רחוב שבו התנהלו קרבות ואחרי־כן, בברוח התושבים למקום־מבטחים, נסוגים היו ויורים כמה יריות־פרידה כדי להריץ את הצד השני. דבר זה", הטעים קירקבריידי, "פירושו היה הריגה ופציעה של מספר אנשים, דבר שאפשר היה למנעו אילו היו כוחות החוק והסדר מרובים יותר".³³

כך, תוך כדי אנדרלמוסיה בלתי־מכובדת, איפשרו להם לשריפיים להשתלט על דמשק. בסופו של חשבון היה הדבר לשווא, שכן שנתיים לאחר המאורעות האלה דחקו הצרפתים את רגליהם; ועתה, כעבור עשרות־שנים אחדות, עצם התחרות בין צרפת ובריטניה, שהיא כמובן המתרצת את המאורעות התמוהים שהתרחשו בעת לכידתה של דמשק, שייכת לעולם שנגזו בלי הותיר שריד. שום שריד, מחוץ למידת הסיפוק אשר יחוש ההיסטוריון כאשר, מתוך הערבוביה ואי־הדיוק, הסילופים, הדו"חות המבולבלים והקטעים שנשתיירו, הוא מצייר לעצמו תמונה מאורגנת שאפשר להבינה.

נספח

שעה קלה לאחר חצות, אור ל-28 בספטמבר 1918, נתקבלו פקודות שלפיהן היה על אוגדת הפרשים האוסטרלית לנוע בשעה שש בבוקר במטרה להקל על דמשק ב-29 לחודש. ניטש קרב עם האויב בגשר בנות-יעקב, האויב הונס וקונייטרה נכבשה ב-28 בספטמבר. אותו יום בערב נתקבלו פקודות מחיל-הפרשים-המדברי לדחות את המסע מקונייטרה לדמשק עד למוצאי ה-20 בספטמבר. בשעה 2 אחרי-הצהריים ב-29 בספטמבר ניתנו פקודות בקונייטרה לעלות על דמשק וללכדה. צריך היה להקפיד ולהימנע מן הכניסה אל העיר, אם אפשר; שום חיילות אינם רשאים להיכנס לדמשק אלא אם כן ייאלצו לעשות כן מסיבות טקטיות; משמרות יוצבו על כל הדרכים המוליכות לדמשק כדי להבטיח את מילוי הפקודה הזאת; דמשק תישאר תחת המינר הל האזרחי הקיים ולא יונפו שום דגלים לאומיים. יתר על כן, מסילת-הברזל לביירות תיחסם וקווי הטלגרף לא ינותקו.

בשעה 3 נעה חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה-3 מקונייטרה, ושאר חילות האוגדה נעו אחריה בשעה 5. רגימנט הפרשים הקלים ה-9 ורגימנט המקלעים ה-6 היו משמרות קדומניים. משמרות-החלוץ פגשו באויב בשעה 8 בערב, והתברר שהיה חזק מדי בשבילם. רגימנט הפרשים הקלים ה-10 נשלח כתגבורת, ובוצעה התקפה נגד האגף הימני של האויב על נהר מוע'נייה. התברר שהמיבצע היה קשה מאד, כי בשטח המסולע כמעט לא יכלו רוכבים לנוע בחשיכה; מלבד זאת היה האגף הימני של האויב מוגן על-ידי נחל נרפש שאין לחצותו. מפקדת האוגדה פקדה על החטיבה להתקדם במהירות האפשרית. החטיבה הבקיעה לה דרך בתוך עמדתו של האויב משני עברי הכביש, אבל הומטרה עליה אש מקלעים מגבעה במרחק כ-1,100 מ' מזרחה. הואיל ולא יכלה להמשיך בהתקדמותה ולהניח את שאר הכוח גלוי לאש הזאת, הכרח היה להרחיב את המיבצע למזרח. רגימנט הפרשים הקלים ה-8 (חסר אסקדרון אחד) נשלח כתגבורת בשעה 2 בבוקר ה-30 בספטמבר, ובשעה 3 כבר נכבשה עמדתו של האויב והוא נסוג לתוך דמשק. חטיבת הפרשים הקלים ה-4 היא שהיתה עכשיו משמר-החלוץ האוגדתי.

בבוקר ה-30 בספטמבר נתקבלו פקודות שלפיהן היתה חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה-5 צריכה להשתדל לחסום את כל היציאות מדמשק לצפון-מערב ולצפון-מזרח על-ידי שתנוע בדרך קטנה צפונית-מזרחית לאורך מרגלות ההרים של פלאבת אל-מזוה. חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה-3 אמורה היתה לתת סיוע מקרוב לחטיבה ה-5. החיל של בורצ'ייר, שהורכב בקונייטרה ב-29 בספטמבר וכלל שני רגימנטים (ה-4 וה-12) מחטיבת הפרשים הקלה ה-4, צריך היה לעלות היישר על העיר בדרך דראיה. חיל בורצ'ייר נתקל באויב שפוחו נאמד ב-2,300 איש בקירוב עם מקלעים מרובים, שאותו בוקר החזיק בכאוכב וברכס ממזרח לה. הקולונל בור-צייר ניסה לעקוף את האגף הימני של האויב, אבל החליט שבלי סיוע ארטילרי כבד יהיה הדבר כרוך באבידות מיותרות. בוצעה התקפה לאחר הרעשה שנראה היה

כי השפיעה על המוראל של האויב; רגימנט הפרשים הקלים ה־12 עקף את האגף השמאלי של התורכים והרגימנט ה־4 תקף בחזית. לערך בצהרי היום הובס האויב; נלקחו שבויים וחיל־הפרשים התורכי נמלט לדמשק.

חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה־5 התקדמה, אך בצהרי היום לערך נעצרה באל־מִזָּה על־ידי תותחים ומקלעים של האויב. בשעה 1 אחר־הצהריים הגיעה חטיבת הארטילריה המלכותית הרכובה ה־19 והצליחה להשתיק את האויב. קשה היה להבקיע את עמדתו; בגלל הגבעות והיערות היה השטח צר מדי להתקפת פרשים מול מקלעים רבים כל־כך. אחר־הצהריים הגיע הרגימנט הצרפתי לעזרה, ולבסוף הובס האויב בשעה 6; 4,000 חיילים עותומאניים נלקחו בשבי על־ידי הרגימנט הצרפתי ורגימנט הפרשים הקלים ה־14.

ב־3.30 אחר־הצהריים נצטוותה חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה־3 לנוע צפונה־מזרחה במהירות האפשרית ולנתק את דרך חומס. שכן המדיניות היתה שלא להיכנס לדמשק אם אפשר להימנע מכך. החטיבה הגיעה לכפר דומאר והסוירים העלו עד־מהרה שטבע השטח אינו מאפשר התקדמות מעל ג'בל כסיון. הברירה היחידה היתה הכביש הראשי מדומאר, העובר את אל־רבווה ואת הקצה הצפוני של דמשק עצמה. מן האוגדה נתקבלו פקודות שהחטיבה תחנה לשעות הלילה, ובשעה חמש בבוקר המהרת תעלה לכביש חומס ותלכוד את האויב הנמלט לדמשק בדרך צפון־המזרח.

בשעה 5 בבוקר ה־1 באוקטובר היתה חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה־3 בתנועה. הטור ירד אל הכביש הראשי בדומאר ועלה בכיוון דמשק. הוא התקדם בלי התנגדות ועבר את החלק הצפוני של העיר. האויב שבעיר לא גילה שום סימני התנגדות. כל קווי הנסיגה היו חסומים לפניו, והחטיבה עקפתו כדי להגיע אל כביש חומס. בנקודה זו לקחה חטיבת הפרשים הקלה ה־4 אחר־יכן 12,000 שבויים. בשעות אחר־הצהריים של ה־1 באוקטובר התבססו מפקדת האוגדה וחילות האוגדה בצלאחיה, חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה־3 היתה על כביש חלב, החטיבה ה־5 היתה על כביש ביירות, ואנשי־חילו של בורצייר היו קצתם בעיר, עוסקים בשמירת הסדר, והיתר היו שומרים על שבויים. למען המשמעת, ומחמת הרעש היוצא־מגדר־הרגיל ואי־השקט הגלוי לעין בדמשק, נאלץ הקולונל בורצייר להציב שומרים על הרבה מן המוסדות הציבוריים, הקונסוליות, בתי־החולים וכו'. הערבים היו בוזזים ורוצחים פצועים ונחשלים תורכים. אבל הואיל והפיקוח השלם על העיר היה בידי הכוחות השריפיים, נצטווה הקולונל בורצייר בתחילת הערב לבוא במגע עמהם ולהגיע אתם לידי הסדר בדבר קבלת תפקידי השמירה על מוסדות־הציבור השונים. לחיל־הפרשים־המדברי נמסר על המצב בעיר, ונתקבלו ממנו פקודות ביחס לפניסה הרשמית לדמשק ביום המחרת. אי־הסדר נמשך בבוקר ה־2 באוקטובר, והשקטת העיר לא התנהלה יפה. בשעה 10 נמסר לחיל־הפרשים־המדברי כי הקולונל בורצייר טיפס עצה עם השלטונות השריפיים, וכי הואיל והחיילות השריפיים עוסקים היו ראש־דבר בהשקטת העיר, לא יוכלו הללו להחליף את חייליו שלו השומרים על הבניינים הציבוריים. בשעה 12 חלה הפניסה הרשמית של המפקד־

הראשי לדמשק, בלווית סגנו, סגל־הפיקוד ויחידה אחת מאוגדת הרוכבים האוסטרלית. שעה קלה אחרי־כן נצטווה הקולונל בורצייר להחזיק את חילו במחנה חמידיה, כשאסקדרון אחד מוכן לעמוד לרשותו של הקולונל לורנס כדי לעזור לשלטונות השריפיים לקיים את הסדר בעיר, הואיל ומשך הבוקר נתרחו מהומות רציניות בגלל מעשי שוד וביזה מצד חבורות בלתי־סדירות של דרוזים.

בשעה מוקדמת אחר־הצהריים הודיעה חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה־5 בדומאר שהגיעו כ־200 חיילים ילידים שטענו כי הם משתייכים לפוחות השריפיים והחלו לפרוץ לבתים, להרוג בהמות וסוסים ולבוז רכוש. חיל־הפרשים־המדברי נתבקש למסור ידיעות שתסייענה להבחין בין חיילים שריפיים לחיילים ערביים אחרים, שכן אי־אפשר היה להבדיל בין ערבים סדירים לבלתי־סדירים. החיל השיב שכל החיילים השריפיים נמצאים בדמשק ובסמיכותה הקרובה; שאר החיילים הם בלתי־סדירים בדווים או דרוזים, שאם יתפרעו או ישדדו, יש לנהוג עמם כעם כוח עוין.

ב־3 באוקטובר הוצב הכח של בורצייר לשמירה בעיר ולשמירה על שבויים. ביום־המחרת ניתנו פקודות שלפיהן הועמדה דמשק מחוץ לתחום לחיילים. חיל־הפרשים־המדברי פקד על אוגדת הפרשים הרביעית להציב אסקדרון ברובע הנוצרי של העיר. ב־6 באוקטובר נתקבלו פקודות מחיל־הפרשים־המדברי להחליף אסקדרון אחד של ה"סטאפורד יומנרי" ששמר על שכונות נוצריות ויהודיות בדמשק. ב־8 באוקטובר נצטווה הקולונל בורצייר לסייר ולדווח על הדרך הטובה ביותר לאמ־בולנסים בין מלון־ויקטוריה ובתי־החולים הבריטי והצרפתי, מפני שהנתיב הקיים עבר את רובע־השוק שאותו צריך היה לעקוף במידת האפשר. ב־30 באוקטובר נתקבלה מחיל־הפרשים־המדברי הודעה שציותה על רגימנט הפרשים הקלים ה־10 לחזור ולהצטרף לאוגדה. הוא עזב את דמשק ב־31 באוקטובר.³⁴

אחרית־דבר

קצת אור על טעמי איבתו הקיצונית של לורנס לאחים ג'זאירי שופך קונטרס שנכתב בתמיכה לאמיר סעיד עלי־די הפובליציסט הלבנוני הנא אבו־ראשד והופיע בבירות ב־1921. בקונטרסו זה, "ליאלי אל־עיד פי וקאיע אל־אמיר סעיד" (לילות־חג לכבוד מפעלותיו של האמיר סעיד), טוען המחבר כי איבתו של הקולונל לורנס נבעה מן הקשר של הג'זאירים לצרפת. ההסבר מתקבל על הדעת ומעלה טעם שאפשר להבינו למעשיו של לורנס. מאז המאורעות של שנת 1860 בדמשק נהנו הג'זאירים מהגנתם ומחסדיהם של הצרפתים, ולורנס אפשר שגרס כי אם יחזיקו האחים ג'זאירי בעמדות של השפעה בממשלה השריפית הרי אפשר שימצאו לצרפתים דריסת־רגל בדמשק — דבר שהוא מנוי־גמור היה עמו למנעו מהם.

הערות

- 1 ת. ראטיגאן, *Ross: A Dramatic Portrait*, ע' 72.
- 2 ראטיגאן, ע' 105.
- 3 רוברט גרייבס, *T. E. Lawrence to his Biographer*, 1938, ע' 104.
- 4 מזגור, ע' 62. גב' מזגור אינה מוסרת את תאריך הדו"ח של קלייטון גם לא את מקום חיבורו. התאריך שעל הדו"ח הוא 8 באוקטובר 1918; העתק ממנו נמצא ב-*Milner Papers*, ניו-יורק/ג'ו, אוקספורד, וב-*Wingate Papers*, בית-הספר למדעי-המזרח, אוניברסיטת דאָרהם.
- 5 ציינה, ע"ע 27—25.
- 6 לונגריג, ע' 63.
- 7 ראה א. כדורי, *England and the Middle East*, ע' 121.
- 8 מחזיק טובה אני למפקדת הצבא האוסטרלי בקאנברה על מתן רשות לעיין ביומני-המלחמה האלה, וכן למנהל יד-הזכרון האוסטרלית לחללי-המלחמה על מתן עזרה בקשר לזה. ראה בנספח תקציר המאורעות המבוסס על היומנים ואשר לוקט עליידי.
- 9 *Official History of Australia in the War 1914-1918*, Vol. VII, *Sinai and Palestine*, מאת ה. ס. גאלט, סידני 1935, ע' 752.
- 10 *Official History of the War, Military Operations in Egypt and Palestine from June 1917 to the end of the War*, מאת סיריל פולו, ח"ב, ע"ע 4-573.
- 11 גאלט, ע' 752.
- 12 גאלט, ע"ע 752—758; כדורי, ע"ע 1-120.
- 13 גאלט, ע' 764.
- 14 כדורי, ע"ע 117—113.
- 15 מוחמד כורד עלי, "ח'טאת אל-שאם", דמשק 1925, כרך ג', ע"ע 149 הערה, ר-154.
- 16 *Seven Pillars of Wisdom*, מהדורת 1935, ע' 675.
- 17 מצוטט אצל כדורי, ע' 121.
- 18 האדמירליות של הממלכה המאוחדת, *The International Situation and General Intelligence*, מס. 336, 1 עד 3 באוקטובר 1918, ע' 10, הספרייה הבודליאנית, אוקספורד.
- 19 הארכיון הלאומי של ארה"ב, מחלקת-המדינה, *Weekly Report on Matters Relating to Near Eastern Affairs*, מס. 37, ע' 40.
- 20 פולו, ע' 591. הערה. בתיאור פופולרי של מערכת אלנבי, *Armageddon 1918*, 1964, חוזר הקפיטן פולו על התיאור של ההיסטוריה הרשמית, ובעמוד 145 הוא כותב: "האוסטרלים והערבים כאחד טוענים שנכנסו ראשונים, אבל השאלה נשארת ללא הכרעה". הספר אינו שופך אור על המאורעות הנדונים כאן.
- 21 פרט אחד המצוין בהיסטוריה המלמתית הבריטית (ע' 591) הוא תמוה. לורנס, נאמר שם, נכנס לדמשק ב-7.30 בבוקר והגנרל מקאנדריו עם הטיבת הפרשים 14 נכנס אחריו לעיר ב-10.30. מדוע, אם "אנחנו, המנהיגים הערבים, חיכינו לבריטים, האטיים יותר", עדיין צריכים היו השריפיים להיפנס לדמשק לפני מקאנדריו — דבר זה אינו ברור. כלום אפשר שזה המקור ל"הסיפור החוזר-ונשנה תכופות" שלפיו עופבה כניסתם של החיילות הבריטיים, אשר מר לונגריג, כמו שראינו, מסרב לתת בו אמן?
- 22 *Seven Pillars*, ע"ע 600, 684, 636, 664, 668-9.
- 23 שם, ע"ע 664—666.
- 24 שם, ע' 664.
- 25 ו. פ. סטרלינג, "מעשיות לורנס איש ערב", ברבעון *The Cornhill*, 74, 1933, ע'

509: "הלורד אלנבי הקצה ללורנס עשרים-וארבע שעות לארגן ולכוונן ממשלה זמנית בטרם יורשו החיילות הבריטיים להיכנס לדמשק".

²⁶ וג'יה אל-חפאר: "אל-הוכומאת אלתי תעקבת עלא אל-חיכם פי סוריה: 1" ב"מג'לאת אל-שורטה ואל-אמן אל-עאם", דמשק, כרך א, מס. 6, 15 ביוני 1953, ע"ע 18 וגו'. הריני מחזיק טובה לפרופ' צלאח אל-דין אל-מונאג'ד על שהסב את תשומת-לבי לשורת המאמרים החשובה הזאת, שהראשון מהם מצוטט כאן. המחבר שואב מידיעות מקומיות ומסמכים שלא נתפרסמו. אניס אל-נוצולי, שהיה בדמשק בזמנו, אומר בזכרונותיו, "עישתו ושהדתו", ביירות 1951, ע' 16, שאינני שיחרר מבית-הסוהר במצודה כ־4,000 אסירים "ובתוכם רוצחים, גזלנים, מעשני-חשיש וזייפנים".

²⁷ Seven Pillars, ע' 672.

²⁸ אליק סית קירקברייד, A Crackle of Thorns, 1956, ע"ע 9-8.

²⁹ חפאר, ר' למעלה, מוסר את נוסח ההרשאה של נאצר לאמיר סעיד אל-ג'זאירי.

²⁷ Arab Bulletin, מס. 64, 27 בספטמבר 1917.

³¹ אנוור אל-רפאעי, "ג'האד ניצף קרן", דמשק, בלי תאריך. ספר זה מכיל אוסף מעניין של מסמכים בנוגע לאחים ג'זאירי ויחסיהם עם פייצל והשריפיים. מכתביו של פייצל מימי המלחמה אל סעיד והמפקד העותומאני של המחנה הרביעי ב־1917 מובאים בע"ע 92-87; פרשת הדגל השריפי מוזכרת בע' 79, ונוסח ההצהרה שפורסמה כאשר קיבלו הג'זאירים לידיהם את השלטון בדמשק מן העותומאנים מובא בע"ע 101-99.

³² ר' הנספה, למטה, וכן כדורי, ע"ע 7-122. ו. ת. מייסי, עתונאי שנתלווה אל חילותיו של אלנבי, ראוי לשבח רב. סיפור-המעשה שלו ב־Allenby's Final Triumph, 1920, המפוקח וחסר-היומרות, מתאשר בכל הפרטים העיקריים עליידי שאר המקורות והמסמכים הרשמיים.

³³ קירקברייד, ע' 9.

³⁴ סיפור-המעשה מבוסס על יומן-המלחמה של מטה אגודת הפרשים האוסטרלית, החיל האוסטרלי הקיסרי במצרים, על יומן-המלחמה של חיל בורצייר, ועל יומן-המלחמה של מפקדת חטיבת הפרשים האוסטרלית הקלה ה־3.

שלמה אבינרי : נארקס והאינטלקטואלים

עם כל שהזיווג בין הסוציאליזם כתכנית של חזון חברתי לבין מעמד הפועלים כתר פעה היסטורית הוא תרומתו המכרעת של מארקס למחשבה החברתית של המאה הי"ט, לא נעלמה מקישור זה בעייתה של אותה שיכבה שקשה להעמידה על תהליך ייצור כלכלי בלבד: האינטלקטואלים. אף תהליך התפתחותן של המפלגות שכינו עצמן מארקסיסטיות אחוז בדיאלקטיקה זו; שפן תנועות שנצמדו לגירסה הרואה את ההיסטוריה במושגים של מלחמת-מעמדות, וכינו עצמן פרולטריות, מצויות היו בהנהגתה של עילית אינטלקטואלית שלא היתה פרולטרית לא במוצאה ולא ברקעה החינוכי, לא במשלח-ידה ולא באורח-חייה הממשי. אף צדק מי שהעיר שמועטות היו המפלגות בהיסטוריה שזכו להנהגה אינטלקטואלית מובהקת כל-כך מבחינת הרכבה כהנהגת המפלגה הקומוניסטית בימי לבין.

מבחינה ביוגרפית ניתן לראות כי מארקס עצמו היה ער לפאראדוקס זה, כאשר סירב לקבל עליו בשנת 1866 את תפקיד נשיא ההתאגדות הבינלאומית של הפועלים ("האינטרנציונל"), באמרו כי לדעתו פסול הוא לתפקיד זה לפי שהוא "עובד בראשו ולא עובד כפיים";¹ בעקבות זאת נבחר הסנדלר ג'ורג' אודגר מחדש לנשיא האינטרנציונל.

לתודעה-עצמית זו של מארקס לגבי המעמד האמביוואלנטי שלו עצמו בתנועה הסור ציאליסטית מתלווה התמודדות עקרונית לגבי שיבוצם של האינטלקטואלים ("העובד די-מבראשם", לפי גירסתו של מארקס) במערכת התפיסה הכללית בדבר המיבנה החברתי. ראוי לזכור כי מארקס מעולם לא פירש את מלוא היקף השקפתו בדבר המיבנה המעמדי של החברה המודרנית, ואין לנו אלא אחיזות ורמזות באשר לדעתו בסוגיה זו. התיאוריה הידועה בדבר הקיטוב המחודד בין פרולטריון מזה לקאפיטליסטים מזה, כפי שהיא מופיעה ב"מאניפסט הקומוניסטי", היא לפי עדות ה"מאניפסט" עצמו מופת אידיאלי של המגמות הסופיות הפועלות בחברה המודרנית, ואין היא בגדר תיאור מציאותה של חברה זו. המקום היחיד בו נפנה מארקס לתיאור שיטתי של המיבנה המעמדי של החברה המודרנית הוא בפרק ג"ב של הכרך השלישי של "הקפיטל"; אך, מעשה-שטן, זהו הפרק האחרון בכתה"י של "הקפיטל" ומארקס מעולם לא השלים את כתיבתו, וכל עיקרו של פרק זה אינו אלא קטע בן עמוד וחצי בלבד. אולם גם מן המעט המצוי בפרק מקוטע זה מסתברת דעתו של מארקס, כי "הפועלים השכירים, הקאפיטליסטים ובעלי-הרקע הם שלושת המעמדות העיקריים של החברה המודרנית, המתבססת על צורת-הייצור הקאפיטליסטית".² השקפתו של מארקס על החברה המודרנית רואה בה אפוא שלושה מעמדות, ולא שנים כפי שניתן להסיק מתפישה פשטנית של תורת-הקיטוב שב"מאניפסט", וענין

זה מצביע על כך כי גם בסוגיה זו יש לשחרר את תורת מארקס מן הוולגאריזציה שלתוכה גילגלה מפרשיה הפוליטיים.

גם מעמדם האינטלקטואלים עשוי להיבחן מחדש במסגרתו של בירור מקיף זה, ולו אך משום שזוהי סוגיה מרכזית בחשיבותה לעצם הבנתה של תורת-המהפכה של מארקס. שכן כבר בחיבור הראשון בו מזכיר מארקס את הפרוליטריון (ה"הקד" מה לבקורת תורת-המשפט של הגל", שנכתבה ב־1843), הריהו מסמיך פרוליטריון לפילוסופיה וכורכם יחדיו. תוך שהוא מנתח את טיבה של האמנציפציה האנושית, שסופה לשחרר את האדם מן הניכור שהחברה הנוכחית, המפולשת לתחומים נבדלים של רשות-היחיד ורשות-הרבים, מטילה אותו לתוכו, קובע מארקס כי "ראשה של אמנציפציה זו היא הפילוסופיה, לבה הוא הפרוליטריון. אין הפילוסופיה יכולה לממש עצמה אלא על דרך ביטולו (Aufhebung) של הפרוליטריון, ואין הפרוליטריון יכול לבטל את עצמו אלא על דרך מימושה של הפילוסופיה".³ רוצה לומר שהדרך להשתחררותו של הפרוליטריון מובילה בדרך תודעתו של הפילוסוף. אך אפשר לומר שדברים אלה של מארקס נאמרו קודם היפרותו הממשית עם הפרוליטריון, היפרות שנתרחשה סמוך לשנה אחר כתיבת הדברים הללו, ולכן יש משקל-יתר לבחינת השקפתו של מארקס בסוגיה זו דווקא לאחר שבא במגע עם תנועת-פועלים ממשית.

בצורתה החריפה ביותר באה השקפתו של מארקס בענין זה לידי ביטוי בעת הוויכוחים שנתקיימו ב"ברית הקומוניסטים", ערב הפילוג שחל בה בשנת 1850. בוויכוחים אלה נתגבשו שתי הסייעות, סיעתם של מארקס ואנגלס וסיעתם של שאפר וויליך. סיעת מארקס—אנגלס דגלה במתינות ובהדרגתיות, סברה שהמהפכה הבאה העומדת מאחרי הפותל עדיין לא תהיה פרוליטרית כי אם בורגנית, ולכן אין להסתכן בהתקור-ממויות ובהתפרצויות אלימות אלא יש להכין את ארגונו של הפרוליטריון לקראת ההתמודדות, שעודה רחוקה למדי. סיעת שאפר-וויליך, לעומת זאת, בעלת המסורת היעקובינית-הבלאנקיסטית, דגלה בהתקוממות מיידית, בכל התנאים. בישיבה המכ"רעת של הרשות המרכזית של "ברית הקומוניסטים", שנתקיימה בלונדון ב־15 בספטמבר 1850 ושבעקבותיה חל הקרע הסופי, האשים שאפר את מארקס וחסידיו באינ-טלקטואליזם הססני, המונע פעילות פוליטית מעשית: "אם כך (הוסיף) הבה נקים שתי בריתות: אחת של הנלחמים בעט, ואחת של אלה הנלחמים בדרך אחרת". האשמה זו באינטלקטואליזם חוזרת גם בחזור מטעם סיעת ויליך—שאפר מיום 1 באוקטובר 1850. בו מוצגים מארקס ואנגלס כ"אינטליגנטים וסופרים-כביכול, שאינם יכולים לסבול אנשי-מעשה במחיצתם".⁴

תשובתו של מארקס להאשמה זו היא בעלת חשיבות עקרונית. ואלה דבריו באותה ישיבת-פילוג:

שעה שאנו אומרים לפועלים: עליכם לעבור 15, 20, 50 שנים של מלחמת-אזרחים על-מנת שתהיו כשרים לשנות את התנאים, עלימנת להכשיר את עצמכם לשלטון, הרי אתם אומרם: עלינו להגיע לשלטון מיד, או שנוכל ללכת לישון... מאז ומתמיד התנגדתי לדעותיו

הרגעיות והחולפות של הפרולטריון. אם יגיע הפרולטריון לשלטון, הרי שיחוקק לא תקנות פרולטריות כי אם תקנות זעיר-בורגניות. על מפלגתנו להגיע לשלטון אדרוך בשעה שהתנאים יתירו לה לממש את תכניתה של ה. לואי בלאנק הריהו דוגמה למה שעשוי להתרחש אם אתה מגיע לשלטון קודם זמנך.⁵

בנוסח דומה התבטא אנגלס שנים אחדות לאחר-מכן באיגרת אל ויידמאייר מיום 12 באפריל 1853. הוא חווה אפשרות של השגת שלטון בשעה שהתנאים טרם יבשלו לכך עד-גמירה, ומוסיף:

בסיטואציה זו עשויים אנו להסתבך בכל מיני ניסויים קומוניסטיים וקפיצות-דרך, שידוע היטב כי אין להם שחר — וכל זאת בלחצו של ההמון (populus) הפרולטרני, שיפרש בצורה לא נכונה אותם ביטויים ותכניות שביטאנו אנו עצמנו, מתוך התלהבות פחות או יותר, בסערת-הרגע של המאבק המפלגתי.⁶

נראה שקטעים אלה מאפשרים ניתוח עקרוני במסגרתה של אבחנה אפיסטמולוגית בין דרך תפיסתו של התהליך המהפכני על-ידי הפרולטרנים מכאן והאינטלקטואלים הסוציאליסטיים מכאן. היסודות הפרולטרניים, משעה שהפכו מהפכניים, מוכנים לעלות על הבריקדות בכל עת ובכל שעה, בלי שיהיה להם כושר הבחנה בקרתי לגבי הערכתם הממשית של התנאים ובלי התחשב בעובדות העקשניות של המסיבות החברתיות. בסיטואציה זו יפעלו הפרולטרנים מתוך השתלהבות רגעית, שכרון-חושים וחוסר-תבונה. לעומת זאת הרי זה תפקידם של האינטלקטואלים שבתנועה הסוציאליסטית לספק את האבחנה בדבר מהותו של התהליך ההיסטורי, להתבונן בתנאים הכלכליים-החברתיים על-מנת לקבוע אם אמנם בשלים הם למפת-החסד האחרונה; אם לא — הרי יש להמשיך בהכשרת הקרקע להתמודדות הסופית, כדי שלא להכות בטרם-עת ולהמיט שואה על אפשרות ההתמודדות המהפכנית עצמה. מבחינה היסטורית הרי זה, בלי ספק, הלקח שלמד מארקס מכשלונו של נסיון הראדיקליזציה של מהפכת 1848. הואיל ולדעת מארקס אין צורת ייצור נעלמת מן העולם קודם שיבוא לידי ביטוי כוחותיה במכלולם, הרי אין לפסוק מתי הוכשרה השעה בלי בדיקה מקיפה של המיבנה הכלכלי הקיים — וזהו, בסיכום, המעמד העקרוני שמקנה מארקס, מתוך תורתו שלו, למפעל-חיו: "הקפיטל".

מארקס חוזר לאותה בעיה במאמר אחר מאותה תקופה, וברור שענין יחסם של האינטלקטואלים לתנועה הסוציאליסטית ומקומם בה היה בעת ההיא בעיית-מוקד בהגותו. במאמר שהוזנח עד כה על-ידי רוב החוקרים שטיפלו בתורתו של מארקס, ושפורסם בגליון מס. 4 של קבצי "נויה ריינישה צייטונג" שהופיעו בלונדון ב-1850, דן מארקס בספריהם של אדולף שנו (Chenu) ולוסיין דה-לא-הוד (de la Hodde) על התנועה המהפכנית בצרפת בשנת 1848. במאמר זה מותח מארקס בקורת עוקצנית וחריפה על הקושרים היעקובינים-הבלאנקיסטיים, ההופכים, בלשונו, "קושרים מקצועיים". לגביהם המהפכה נעשית אורח-חיים והרגל, ותוך כדי כך הריהם מאבדים את ההודקקות לתכליות החברתיות הסופיות של התנועה הסוציאליסטית. אין ספק כי סיעת ויליך-שאפר היתה לנגד עיניו של מארקס שעה שניסח לעצמו את

בקרתו על המשפט־הקדום האנטי־אינטלקטואלי של המהפכנים המקצועיים הפרולי־טריים:

אנשים אלה טרודים תמיד בתכנית ובמזימות, ומתוך כך אין להם תכלית אחרת פרט להפיכתו המיידית של השלטון הקיים. לכן בזים הם מעומק לבם לנסיגות להשכיל את הפועלים באורח תיאורטי בדבר האינטרס המעמדי שלהם. מכאן רוגזם, שאיננו פרוליטרי כי אם פלבאי מבהינת טיבו, כלפי האנשים בחליפה השחורה, (habits noirs), כלפי אותם אנשים משכילים פחות או יותר המיצגים צד זה של התנועה.⁷

עמדה זו נוקט מארקס גם בעת התארגנותו של האינטרנציונל הראשון. ככל שהגדיר מארקס את תפקיד האינטרנציונל כמכשיר בידיו של הפרולטריון לשיחרורו העצמי, כן סבר שלא יוכל שיחרור זה לבוא בידי הפרולטריון עצמו, שבגלל מסיבות חיי החיצוניות חסר הוא את הכושר האינטלקטואלי לפתח את תודעתו העצמית ביחס למעמדו. עם כל שתודעת־העצמית של הפרולטריון בדבר מעמדו תופסת מקום מרכזי בהשקפתו של מארקס על הפרולטריון כמנוף להפיכתם של סדר החברה הקיימת, הרי האינטלקטואלים, היכולים לעצב הבנה היסטורית זו, הם אבן־פינה במיבנה תיאורטי זה כולו.

כחצי שנה לאחר הקמת האינטרנציונל, בשלהי 1864, עמדה המועצה הכללית שלו בלחץ כבד מצד הסקציה הפאריזאית, שהיתה בהנהגתם של הפרודוניסטים, שתבעו כי יימנע מלא־פרוליטרים למלא תפקידים כלשהם באינטרנציונל. כתגובה על לחץ זה קיבלה המועצה הכללית, בישיבתה מיום 7 במרס 1865, החלטה מפורשת המכוונת נגד הפרודוניסטים ואומרת כי "המועצה הכללית קובעת שאין היא מאמצת לה את העקרון שרק פועל הוא ב־ריבזירה לתפקידים בהתאגדותנו".⁸ העובדה שהחלטה זו נתקבלה לפי יזמתו של מארקס מתבררת ממכתבו אל אנגלס מן ה־13 במרס אותה שנה, בו הוא מוסר דו"ח על ישיבה זו.⁹ עם זאת חש מארקס, כאמור, שמפני היותו לא־פרוליטרי לא מן הראוי הוא שיהיה נשיא האינטרנציונל.

שוב הועלה הענין על־ידי הפרודוניסט טולן (Tolain) בקונגרס הראשון של האינטרנציונל, שהתקיים בו־נבבה ב־1866, אולם הקונגרס אישר את החלטות המועצה הכללית.¹⁰ הצעתו של טולן לבחור בפועלים בלבד למוסדות האינטרנציונל היתה מכוונת כלפי מארקס, דבר הניתן להילמד מתשובתו של המזכיר הכללי של האינטרנציונל, הנגר ויליאם רנדל קְרֶמֶר (Cremer), שאמר כי הארגון חב הרבה מהצלחתו ללא־פרוליטרים שבשורותיו, "ובכלל זה אזכיר כאן רק אדם אחד, הריהו האזרח מארקס, שהקדיש את כל חייו לנצחוננו של המעמד העובד".¹¹

להנחות תיאורטיות אלו, בדבר מגבלות כושר־ההשגה של הפרולטריון באשר למצבו, נתלוותה אצל מארקס ואנגלס גם הערכה אירונית שיש בה אבק של זילזול לאותם ממנהיגי התנועה שהיו ממוצא פרוליטרי מובהק. משהו מיחס זה של ביטול אפייני להתנהגותו של מארקס כלפי וייטלינג, שהיה חייט לפי מקצועו, ואפילו בן־בריתו הנאמן של מארקס, גיאורג אקאריוס, שאף הוא חייט היה, זכה למנה גדושה של זילזול מצד מורו ורבו. באיגרותיהם הפרטיות של מארקס ואנגלס מרובים המקומות בהם מכוונים הפועלים כפועלים בשמות של ביטול, כגון Knoten.¹² במכתב משנת

1870 מביע אנגלס דאגה וחרדה להצטמצמות היסוד האינטלקטואלי הלא־פרוליתרי בתנועה הסוציאליסטית וחושש מפני מצב שבו "יצרכו הפועלים לעשות הכל בעצמם"¹³. ההודמנות היחידה בה מביעים מארקס או אנגלס חשש לסכנה אפשרית הנשקפת לתנועה המהפכנית מצד האינטלקטואלים קשורה לרוסיה. בעת הפולמוס עם באקונין רמז הלז כי יש ברוסיה 40,000 סטודנטים מהפכניים, וזהו כוח שאין לזלזל בו. על כך הגיב אנגלס:

מה איום ונורא הוא ענין זה... שישנם 40,000 סטודנטים מהפכניים ברוסיה, כשמאחריהם אין פרוליתריון או אפילו איכרות מהפכנית, ואילו בפניהם אין שום אפשרות למסלול־חיים פרט לברירה: לסיפור — או לחו"ל, לאירופה המערבית. אם יש משהו העשוי להרוס את התנועה האירופית המערבית, הריהו יבוא זה של 40,000 גיהליסטים רוסיים, כולם פחות או יותר משכילים, שאפתנים ורעבים; כולם מועמדים־לקצונה ללא צבא...¹⁴

נראה כי אין להעמיד אימרה זו אך־ורק על המשפט־הקדום האנטי־רוסי החרוף של אנגלס: נראה כי יש ערך סוציולוגי שיטתי לקביעה המשתמעת מדברים אלה. המשתמע מכאן איננו חשד כלפי האינטלקטואלים באשר הם. ברור שהעמדה מעין זו לא היתה עולה בקנה אחד עם המיתודה של מארקס, הדנה תופעות חברתיות־כלכליות בהקשרן ההיסטורי הספציפי. המשתמע מדברים אלה, אם מעמידים אותם לעומת דברי מארקס על מקומו של האינטלקטואל בתנועה הסוציאליסטית במערב, הריהו שהאינטלקטואל בחברה התעשייתית הבורגנית הוא בגדר תופעה הנבדלת עקרונית מן האינטליגנציה של ארצות העומדות על סף ההתפתחות התעשייתית.

ניתן אפוא להבחין כי יש למארקס ולאנגלס שתי מערכות של השקפות: מערכת אחת מתיחסת לאינטלקטואלים בחברות המערביות התעשייתיות, שבהן עשוי חלק מן האינטלקטואלים למלא תפקיד מרכזי ומנהיג בתנועה הפרוליתרית; בחברה שפוזאת תפקיד זה הוא הכרתי מבחינתה של התנועה הסוציאליסטית עצמה. לעומת זאת, האינטליגנציה בארצות בלתי־מפותחות הופכת להיות ממילא "גנרלים ללא צבא", קבוצה התלושה מן המציאות שבתוכה היא פועלת והמנסה, עקב זאת, לכפות את רעיונותיה על אותה מציאות אטומה שאין בכוחה להבין אותה כראוי.

בהקשר זה אולי תתעורר השאלה, כיצד לישב קביעות אלו עם משפטו השיטתי של מארקס שלפיו הווייה החברתית קובעת את ההכרה. ראוי אפוא לבחון משפט זה בניסוחו המדויק. ב"הקדמה לבקורת הכלכלה המדינית" אומר מארקס: "לא תודעת האנשים היא הקובעת את הווייתם אלא להיפך, הווייתם החברתית היא הקובעת את תודעתם"¹⁵. ראוי להדגיש כי שני חלקי המשפט אינם סימטריים: בפתיחתו מדובר על "הווייה" סתם, ואילו סופו גורס "הווייה חברתית", והוא הנותן מעולם לא אמר מארקס כי מעמדו הכלכלי בלבד של האדם קובע את הכרתו כי אם הווייתו החברתית היא הקובעת, וממילא ניתן לומר על המשפט שיש בו אבק טאוטולר־גיה, שפן הווייתו החברתית של האדם כוללת ממילא את התיחסותו לחברתו. כלומר את תודעתו, ומה עוד שמארקס סבור כי מעמד חברתי מאופיין לא רק על־ידי מעמדו של אדם בתהליך הייצור אלא גם על־ידי תודעתו ביחס למעמד זה.

משפט זה, בדבר ההוויה החברתית כקובעת את התודעה, פותח פתח לפירוש מרחיב — ומעניין מבחינה מיתודולוגית — לגבי האינטלקטואלים. האינטלקטואל, אפילו הוא ממוצא בורגני, אין לצמצם את טבעו על מוצאו: יש להבינו מתוך "הוויתו החברתית" שלו. הוויתו זו החברתית, כפי שנקבעה על-ידי החברה הבורגנית, היא עצם היותו אינטלקטואל, כלומר אדם שאורח-מחשבתו מקיש מן האידיאות על העובדות. הודות למעמדו זה, שהוא עצמו מעוצב על-ידי חברתו, נתון האינטלקטואל, לפי מארקס, בעמדה מיוחדת-במינה: הוויתו החברתית מעוצבת בצורה המעמידה לפניו את אפשרות הבחירה — אפשרות שאינה עומדת בפני הפועל או בעל-ההון, שהוויתו הפעילה מעוצבת על-ידי ההיקבעות הכלכלית. ענין זה אינו סותר את תפיסתו של מארקס בדבר ההיקבעות המעמדית, שכן אין האינטלקטואל בגדר אינ-טלקטואל קודם כניסתו ליחסים חברתיים כלשהם (שהרי רק הימצאותו בחברה מסוימת ומוגדרת היא המאפשרת את התפתחותו כאינטלקטואל ומתנה אותה). חברתו הנתונה היא שהפכתו לאינטלקטואל, ומבחינה זו אכן נקבעה תודעתו על-ידי הוויתו החברתית, כשם שנקבע ענין זה לגבי כל שאר בני החברה, אולם בהבדל אחד: תכונה של תודעתו (מחמת היותו אינטלקטואל) כל-כולו מעמידו על אפשרות הבחירה. מכאן שיש אינטלקטואלים במחנה הבורגנות ("אידיאולוגים" בלשונו של מארקס ב"אידיאולוגיה הגרמנית"), ויש אינטלקטואלים המסתפחים אל הפרולטריון. יש אפוא קבוצה שההיקבעות החברתית עצמה קובעת את מעמדה כקבוצה שהבחירה בידי חבריה.

בהקשר זה ניתן לעמוד על הזיקה השיטתית שבין בקרתו של מארקס על "הקושר המקצועי" הפרולטרני האנטי-אינטלקטואלי שבמערב לבין הערותיו של אנגלס נגד האינטליגנציה ה־declassée (המופקעת משייכות מעמדית) ברוסיה. אלו ואלו הן קבוצות שהמשותף להן הוא היעדר הבנה לטיבם האמיתי של החיים החברתיים הממשיים. הראשונים נטולים הבנה זו ומשום כך הם נגררים להתקוממויות חסרות-תקוה ולמעשי-קשר שאין בכוחם לשנות את פניה של המציאות החברתית מבחינה סטרוקטוראלית; האחרונים נטולים הבנה זו משום שהיעדרה של תנועה פרולטרית מונע מהם לבצע את תכניותיהם, הנשארות תלויות על בלימה, ומשום כך הם נגררים לטרוריוזם הרפתקני, שהוא עצמו עדות לחוסר-היכולת ליצור תנאים לשינויה של המציאות, שינוי שהוא עצמו פונקציה של האפשרות להכיר את המציאות.

לפי מארקס ואנגלס, הרי במערב עומדת המהפכה בפני סכנת חדלון וכשלון בעטיה של תנועה מהפכנית פרולטרית-בלבד, חסרת אינטלקטואלים, ואילו ברוסיה עשויה המהפכה להיות נידונה לכשלון ולהידרדרות משום שהתנועה המהפכנית כל-כולה מורכבת אינטלקטואלים. מול שתי האלטרנטיבות האלו אפשר לראות את הדרך השלישית שמציע מארקס, שעה שהוא רואה את האינטלקטואלים שבמערב כמנהיגיה של תנועת-הפועלים, כשבמסגרתה של תנועה זו מזווגים ההבנה לסוד התהליכים ההיסטוריים עם כושר פעולתו המעשי של הפרולטריון. במקום שנעדר אחד מן

היסודות הללו, קיימת הסכנה היעקובינית של נסיון לכפות על המציאות. מתוך קוצר-רוח ודחיקת-הקץ, פתרונות שאין היא יכולה לעמוד בהם, ואפשר שהפארא-דוקס שבלניניזם — מארקס עצמו כבר העמיד עליו.

הערות

- ¹ מתוך פרטיכל הישיבה של המועצה הכללית של האינטרנציונל מיום 25 בספטמבר 1864; ר' **The General Council of the First International 1866-1868** (Moscow, 1964), p. 36.
- ² Marx-Engels, **Werke (MEW) XXV** (Berlin, 1964), p. 892
- ³ **MEW, I**, p. 391
- ⁴ Wermuth-Stieber, **Die Kommunisten-Verschwoerungen des neunzehnten Jahrhunderts** (Berlin, 1853), p. 267
- ⁵ **MEW, VIII**, pp. 598-600
- ⁶ Marx-Engels, **Ausgewaehlte Briefe** (Berlin, 1953), p. 93
- ⁷ **Neue Rheinische Zeitung — politisch-oekonomische Revue** (reprint, Berlin, 1955), p. 200
- ⁸ **The General Council of the First International 1864-1866** (Moscow, 1963), p. 77
- ⁹ Marx-Engels, **Briefwechsel** (Berlin, 1950), III, p. 304
- ¹⁰ **La première Interantionale: Recueil de documents**, ed. J. Freymond (Geneve, 1962), I, p. 55-56
- ¹¹ ש. ש. מארקס עצמו לא השתתף בוועידת ז'נבה.
- ¹² **Briefwechsel**, II, p. 562; III, p. 163, 167
- ¹³ איגרת אל מארקס מיום 11 בפברואר 1870; ש. ש. ד. ע' 333.
- ¹⁴ איגרת אל מארקס מיום 20 באפריל 1870; ש. ש. ד. ע' 375.
- ¹⁵ מארקס — אנגלס, "כתבים נבחרים" (מרחביה, תשט"ו), א. ע' 253.

ש. נ. אייזנשטדט : נוודרניזציה נודינית

הערות משוות¹

בעולם כולו רואים אנו כיום את ההתפשטות המתמדת של דפוסים מודרניים של ארגון מדיני ותהליך מדיני. התהליך הזה הוא, במובן ידוע, כללי ומקיף הרבה יותר מזה של הצמיחה וההתפתחות הכלכלית, שתשומת-לב רבה כל-כך הוקדשה לו, וכן גם משמש הוא תנאי מוקדם ויסודי להתפתחות כלכלית. יתר על כן, בהרבה מאלו הקריות ארצות חדשות הפיתוח הכלכלי הוא יותר בגדר תכלית מדינית מאשר עובדת-חיים כלכלית, ובימינו גורלו של הפיתוח הכלכלי נתון במידה רבה בידי הפוליטיקאים.

הדפוסים והתהליכים המדיניים המתפתחים במדינות החדשות האלו לפעמים אולי ייראו לנו חדשים לגמרי, שונים מאלה שהיו קשורים בכינון של מסגרות פוליטיות מודרניות באירופה, ארצות-הברית, הדומיניונים, או אמריקה הלטינית. ועם זאת הרי עצם העובדה שאנו מגדירים אותם כ"מודרניים" מלמדת שיכולה להיות מידה של קירבה ודמיון בדפוסים עצמם ובכמה מיסודות התהליך המדיני. תכליתו של חיבור זה היא לגלות כמה מיחסי-הקירבה האלה כמו גם את ההבדלים העיקריים בין הטיפוסים השונים של משטרים מדיניים מודרניים.²

ב

מבחינה היסטורית אפשר להסמך את המודרניזציה הפוליטית לאותם טיפוסים של שיטות מדיניות שהתפתחו באירופה המערבית החל מן המאה ה-17 ואחרי-כן התפשטו לשאר ארצות באירופה, לארצות אמריקה, ובמאות ה-18 וה-19 — ליבשות אסיה ואפריקה.

מבחינה טיפולוגית הרי אפייני למודרניזציה הפוליטית פיתוחה של שורת סימני-היכר בתוך שיטה מדינית. כמה מסימני-ההיכר האלה — אך לא כולם — היו קיימים גם בשיטות מדיניות טרום-מודרניות, ולעתים קרובות שימשו חלוצים למודררניזציה ותנאים חשובים למודרניזציה התחילית.

סימניה הכלליים ביותר של מודרניזציה מדינית הם, מצד אחד, התפתחות מתמדת של שיעור גבוה של דיפרנציאציה, איחוד וריכוז בשיטה המדינית, ומצד שני, התפתחות מתמדת של שיעור גבוה של כוח ומשאבים מדיניים "חפשיים" (ז.א. שאינם מקושרים לשום קבוצות שיוכיות).

הקווים הכלליים האלה באים לידי גילוי בכמה תכונות מוחשיות יותר. תכונה ראשונה מסוג זה במודרניזציה מדינית היא ההתפתחות של מבנה מדיני

בעל שיעור דיפרנציאציה גבוה במובן של תפקידים ומוסדות מדיניים ספציפיים, של ריכוז החיים הפוליטיים ופיתוח מטרות ואוריינטציות מדיניות ספציפיות. שנית, אפיינית למודרניזציה המדינית היא התפשטות גוברת של היקף הפעולות המרכזיות, המשפטיות, המינהליות והמדיניות וחדירתן לכל ספרות החברה ותחומיה. שלישית, אפיינית לה ההתפשטות הרצופה של כוח פוליטי פוטנציאלי בקבוצות רחבות יותר — ובסופו של דבר, בקרב כל האזרחים הבוגרים.

נוסף על כך אפיינית לה החלשת העליות המסורתיות והחלשת הלגיטימציה המסורתית של השליטים וכינון איזה מין אחריות רעיונית, ובדרך-כלל גם מוסדית, של השליטים כלפי הנשלטים, שהם המחזיקים בכוח המדיני הפוטנציאלי.

כל התכונות האלו קשורות, כמובן, בגידול הרצוף של נזילות התמיכה הפוליטית, בחוסר התחייבות שיוכית של תמיכה מדינית, בחוסר התחייבות שיוכית של נאמנות מדינית לאיזה שליט נתון או קבוצה נתונה. דבר זה מחייב שהשליטים, כדי להחזיק בעילות בשלטון ולקבל תמיכה למטרות הספציפיות שבהן הם דוגלים ולקוויים המדיניים שאותם הם רוצים להגשים, צריכים לבקש בלי הרף את תמיכתם המדינית של הנשלטים, או לפחות של חלקים גדולים או קולניים מתוכם; ושומה עליהם לגייס בתמידות תמיכה מדינית מלאה.

שיאו של התהליך הזה, כפי שהתפתח בהדרגה בשיטות המודרניות המובהקות, הוא השתתפותם של הנשלטים בבחירת השליטים, בקביעת המטרות המדיניות העיקריות, ובמידה מועטה יותר — גם בעיצובם של קווים מדיניים. הביטוי הפורמלי לכך הוא שיטת הבחירות, כהתפתחותה בדרכים שונות ברוב השיטות המדיניות המודרניות. להבדיל מן השליטים במשטרים מסורתיים, אין שליטיהם של משטרים טוטאליטריים יכולים לקבל את הסבילות המדינית ו/או ההזדהות המסורתית של נתיניהם בחינת דבר המובן-מאליו, והם מתיראים אפילו מפני סבילות שכזאת — דווקא משום שסבילות כזאת יכולה להיעשות בשיטות אלו נקודת-מוקד פוטנציאלית לגיבוש הכוח הפוליטי הפוטנציאלי של האזרחים. ההבדל בין שיטות מדיניות מודרניות דמוקרטיות או דמוקרטיות-למחצה ובין הטוטאליטריות טמון לא בעובדת התפשטותו של כוח מעין זה — שהיא משותפת לכולם — אלא בצורות שבהן השליטים מגיבים על הכוח הזה.

הניתוח שלמעלה משמעו ששום יחסים פריסמטיים ומסורתיים (פ'אודליים) אינם תופסים בין שליטים ונשלטים בשיטה מדינית מודרנית. אבל הלגיטימציה המסורתית אינה יכולה להיות מכרעת בשום שיטה מודרנית שבה מכרעים השלטון או האידי-אולוגיה של "אחריות" השליטים כלפי הנשלטים. אלה יכולים להיות פריסמטיים, או חוקיים-ראציונליים, או "חברתיים" במובן של מסירות לערכים חברתיים חילוניים (קטיגוריה היכולה להיות קרובה ל-Wertrational של ובר אלא שהוא לא השתמש

בה בבואו למיין את טיפוסי הלגיטימציה).³

ג

התהליך המדיני בשיטות מדיניות מודרניות, כמו גם בכל יתר טיפוסים השיטות המדיניות, אפיינית לו פעולת-הגומלים המתמדת בין המוסדות המדיניים השליטים, מצד אחד, לבין שאר ספירות וקבוצות בחברה, מצד שני. הקבוצות החברתיות הראשיות מציגות בפני השליטים טיפוסים שונים של דרישות להכרעות מדיניות. בתוך כך הרי קבוצות אלו מעמידות לרשות המוסדות המדיניים של השליטים טיפוסים שונים של משאבים. משאבים אלה מועמדים לרשותם על-ידי הפעולות של עיליתות מדיניות שונות, המתחרות עליהם ומארגנות אותם בתוך המסגרות של המוסדות המדיניים הראשיים.

כמו בכל יתר השיטות המדיניות, כך גם בשיטות המודרניות צריכים השליטים לטפל הן בבעיות "אובייקטיביות", כגון יחסים ובריתות בינלאומים, מסייתקציב, גיוס משאבים כלכליים, מצד אחד — והן בגיוס תמיכה מדינית, מצד שני. אבל בשיטות מדיניות מודרניות הקשר בין שני אלה הדוק הרבה יותר מאשר בטיפוסים אחרים של שיטות מדיניות. מידה כלשהי של ארגון מדיני יעיל של הנשלטים היא יותר של האוכלוסיה בתהליך המדיני נעשות קבוצות אלו מעוניינות הרבה יותר בבעיות ה"אובייקטיביות" האלו — אם גם לא תמיד הן בהכרח מוכשרות יותר להבינן.

בדומה לכך הרי הניסוח של דרישות ופעולות מדיניות בשיטות מדיניות מודרניות קשור קשר הדוק הרבה יותר בהספקת המשאבים לעילית המדינית מאשר בטיפוסים אחרים של שיטות מדיניות. מידה כלשהי של ארגון מדיני יעיל של הנשלטים היא כאן כמעט תנאי-מוקדם יסודי להספקה המתמדת של המשאבים לחברה המדינית. לכן יש חשיבות מכרעת לגבי הפעלתן של שיטות אלו במציאותן של עיליתות המסוגלות — במישורים שונים — לגייס משאבים ותמיכה מדינית, ובתוך כך גם לנסח דרישות מדיניות.

בשלבים שונים של התפתחות המודרניזציה התפתחו דפוסים שונים של ביטוי והצבר של דרישות מדיניות ושל גיוס תמיכה מדינית; אבל אפשר להבחין בכמה אמצעים מוסדיים שהתפתחו ברוב השיטות המדיניות המודרניות.⁴

על טיפוסים הארגונים הספציפיים שבאמצעותם מבוטאות דרישות מדיניות נמנות קבוצות-אינטרסים, תנועות חברתיות, "דעת-הקהל" ומפלגות מדיניות. שלש הראשונות אפשר לראות בהן במידה ידועה רכיבים של האחרונות. זו.א. של מפלגות שהן הצורות המגובשות ביותר של ארגון מדיני מודרני, ושהן גם ממלאות פונקציות מכריעות-בחשיבותן של הצבר הדרישות המדיניות; אבל דבר זה נכון רק בחלקו. הואיל וקבוצות-האינטרסים והתנועות החברתיות השונות, והצורות השונות של דעת-קהל, כולן יש להן קיום אוטונומי ואוריינטציות אוטונומיות משלהן.

קבוצות-האינטרסים, או קבוצות-הלחץ, מכוונות בדרך-כלל להשגת אינטרסים ממשיים, מוגדרים — כלכליים, דתיים, תרבותיים או מדיניים — והיא מעוניינת במנגנון המדיני הרחב יותר של המפלגה או של המדינה רק, או בעיקר, במידה שבה מנגנון

זה יכול לקדם במישרים את האינטרס הזה (או לפחות להבטיח את קידומו האופטימלי במצב נתון). יש, כמובן, הרבה טיפוסים של קבוצות-אינטרסים מעין אלו — כלכליים, מקצועיים, דתיים, אתניים או שבטיים — והאינטרסים הספציפיים שלהם עשויים להשתנות במידה רבה ממצב למצב.

הטיפוס השני של ארגון, שבאמצעותו אוריינטציות מדיניות ודרישות מדיניות מבוטאות ומוצברות בשיטות מדיניות מודרניות, הוא תנועות חברתיות. תנועה חברתית חותרת בדרך-כלל לפיתוח איזו חברה או הווייה חברתית כוללת חדשה. היא מנסה להחדיר למבנה מוסדי נתון ערכים או מטרות מסוימים, או לשנות את דמותו של מבנה שכזה בהתאם למטרות ולערכים האלה. מטרות אלו, דרך-כלל הן כוללניות ומפורזות. תנועה חברתית יש לה בדרך-כלל אוריינטציה חזקה על "העתיד": היא נוטה לתאר את העתיד כנבדל במידה רבה מן ההווה, ולהיאבק להגשמתו של שינוי זה. לעתים קרובות מאד היא כוללת איזה יסודות אפוקליפטיים, משיחיים-למחצה, ודרך-כלל היא נוטה להעמיד בפני חבריה דרישות של ציות או נאמנות גמורה ולהב-חין הבחנות קיצוניות בין ידידים לאויבים.

היסוד השלישי שבאמצעותו מנוסחות דרישות מדיניות בשיטות מדיניות מודרניות הוא זה שאפשר לקרוא לו "התעניינות כללית, נבונה, פזורה בשאלות ציבוריות". הפוונה בכך לאנשים או לקבוצות שיש להם עמדה גמישה יותר הן כלפי אינטרסים ספציפיים הן כלפי רעיונות ותביעות "כוללניים", שאינם קשורים קבע לשום קבוצת-אינטרסים, תנועה או ארגון נתונים, והמעוניינים בעיקר בהערכה "מפוכחת" של מצע מדיני בערכים ובאפשרויות קונקרטיות.

כל אחת מן הצורות האלו של ניסוח אינטרסים היתה קיימת בצורות שונות גם בשיטות טרום-מודרניות, אבל יש כאן הבדלים. הבדל אחד הוא בזה, שאם נוציא מפלל ענייננו השתדלויות מצד קבוצות או כנופיות של בעלי אינטרסים, הרי דרך-כלל לא היה הייצוג של הפעולות והאוריינטציות המדיניות של קבוצות מעין אלו מקבל לגיטימציה מוצקה בתוך מסגרת המוסדות המדיניים המרכזיים, בעוד שתנועות חברתיות או חברתיות-דתיות היו במידה רבה בלתי-מדיניות או "בלתי-לגיטימיות", מנקודת-המבט של המוסדות המדיניים הקיימים.

הבדל שני הוא כאן זה שקבוצות אלו עוסקות היו בעיקר בהשתדלות אצל השליטים למען טובות-הנאה ממשיות שונות, ולא בקביעת מטרות מדיניות ראשונות-במעלה, או בבחירתם של שליטים.

ההבדל השלישי נעוץ היה בעובדה שרק בשיטה המדינית המודרנית נוטות קבוצות-האינטרסים והתנועות השונות האלו להשתלב, ולו גם במידה ידועה בלבד, במסגרת של פעילות וארגון מדיניים רצופים משותפים, כגון מפלגות מדיניות, או ארגונים אחרים הממלאים פונקציות דומות של גיוס מתמיד של תמיכה לתביעות מדיניות שונות ומתן פירוש להן. השתלבות מעין זו מושגת על-ידי פיתוחם של גופים מפ-לגתיים, מנהיגות ומצעים ספציפיים; על-ידי שפתוך המפלגה מוצברים אינטרסים משיים שונים על-פי איזה נוהגים או מטרות כלליים יותר, היכולים למשוך במידה

ידועה ציבור רחב יותר; ועל-ידי שהן מתרגמות כביכול את המטרות הכוללניות והפוזרות של התנועות החברתיות ללשון המציאותית יותר של מטרות, פולמוסים ודילמות מדיניים ממשיים.⁵

ודאי, כל אחד מן היסודות האלה יכול להיות מכריע במידה אחרת במפלגות שונות. אבל תהיה אשר תהיה הבכורה היחסית בשטח זה, ההשתלבות של כל אחד מן היסודות האלה בתוך המפלגות לעולם אינה שלמה, וקבוצות-אינטרסים, תנועות חברתיות וגופים שונים של דעת-הקהל נוטים לפתח אוריינטציות אוטונומיות, ובמצבים רבים נוטים הם לעתים קרובות "לפוצץ" את המסגרות שהמפלגות כופות עליהם. נוטים הם לקיים את האוריינטציות האוטונומיות שלהם על-ידי הגשת דרישותיהם במישרים למוסדות המדיניים המרכזיים — ויהיו אלה המוסדות המוציאים לפועל, המחוקקים או הפקידותיים — בלי תיווך של מפלגה מסוימת, על-ידי מאמצים לגייס לעצמם תמיכה ומשאבים במישרים ולא על-ידי מפלגה, כמו גם במאמצים לצבור בתוך מסגרותיהם שלהם דרישות מדיניות שונות. על המגמה הזאת מקילה, כמובן, המגמה המקבילה של המוסדות המדיניים המרכזיים החשובים ביותר למלא בעצמם, במישרים, את הפונקציות העיקריות של ההצבר המדיני.

ד

התכונות השונות של השיטות המדיניות המודרניות נוטות היו, כמובן, להתפתח בהדרגה במשטרים מודרניים שונים. תכונות אלו התפתחו במסגרת הרחבה יותר של המודרניזציה החברתית, הכלכלית והתרבותית. צירוף השפעתם של התנאים האלה ותכונות-היסוד של שיטות מדיניות מודרניות הצמיחו בהתמדה טיפוסים חדשים של דרישות וארגונים מדיניים, שהמוסדות המדיניים המרכזיים חייבים היו לספגם.

בשלבים שונים בהתפתחותן של השיטות המדיניות המודרניות נתגלעו בעיות שונות שלבשו חשיבות והתפתחו טיפוסים שונים של מסגרות ארגוניות שבאמצעותן טיפלו בבעיות כאלו. בשלבים מסוימים של מודרניזציה לבשה אפוא הבעיה של זכות-הבחירה ושל הגדרת הקהילה המדינית החדשה, של השגת עצמאותה, חשיבות מרכזית ביותר. בתחומים אחרים או בשלבים אחרים היו בעיקר בעיות של סובלנות דתית, או של מה שקוראים חילון התרבות, בולטות ביותר. ואילו בשלבים אחרים או בדרגות אחרות של מודרניזציה היו הבעיות הכלכליות והחברתיות, כמו גם בעיות הארגון, התובעניות ביותר. התפתחות כל אחת מן הבעיות האלו קשורה היתה בדרך-כלל בכניסתן של קבוצות ושכבות שונות חדשות לזירה המדינית.

טיב בעיותיהן הראשיות, כמו גם טיב הקבוצות השונות שנסתככו בהן בכל שלב נתון שהוא, השפיע במידה רבה, כפי שעוד נראה, על הצורות שבהן באו הדרישות המדיניות והריכוז המדיני על ביטויים ועל ארגונם, על המידות שבהן אפשר היה לאגדן באוריינטציות מדיניות רחבות יותר.

אך אולי הצד החשוב ביותר שעלינו לזכור בשאלה זו הוא זה, שבתוך כל שיטה

מדינית מודרנית שהיא נוטת להתפתח בתמידות בעיות חדשות וצורות חדשות של ארגון מדיני, וקבוצות חדשות נמשכות בהתמדה לתוך הזירה המדינית המרכזית.

ה

מכאן שהבעיה המרכזית במודרניזציה המדינית היא הכושר של כל שיטה להסתגל לדרישות המשתנות האלו, לספגן במושגים של עיצוב מדיניות, ולהבטיח את רציפותה שלה נוכח דרישות המתחדשות בתמידות וצורות חדשות של ארגון מדיני. השיטות המדיניות המודרניות עומדות אפוא לא רק, ככל שיטה מדינית אחרת, בפני הבעיה של קיום איזה מאון כללי בין דרישות מדיניות לקווי-מדיניות, אלא גם בפני הבעיה של קיום איזון מעין זה על-ידי ספיגת דרישות ודגמים של ארגון מדיני המשתנים בתמידות, לפחות פוטנציאלית.

לשון אחרת: בהמשך המודרניזציה המדינית נעשית בעיית הצמיחה המדינית הרצופה בעייתה המרכזית. הכושר לטפל בתמורות המתמידות החלות בדרישות המדיניות הוא המבחן המרכזי לצמיחה מדינית רצופה מעין זו בהתפתחות המדינית, והוא גם נקודת-המוקד המכרעת בשיטות מדיניות מודרניות או במודרניזציה המדינית. אמת ששיטה מודרנית מעין זו עלולה לעכב את המשך המודרניזציה המדינית — אבל דבר זה אין פירושו שהיא בהכרח שיטה בלתי-מודרנית. יש הבדל יסודי בין, למשל, נפאל שלפני 1950 לבין ספרד של פראנקו או אפילו פורטוגל של סאלאזאר. הבדל זה נעוץ בעובדה שאלו האחרונות מנסות לדכא או לספל דרישות מדיניות המושרשות במידה ידועה בתכונות-היסוד החברתיות של השיטה אלא שהן אמנם מונעות מהן ביטוי פוליטי חפשי — ז.א. ביטוי במושגים של דרישות מנוסחות המוצגות בפני הרשויות המדיניות המרכזיות לעיצוב קווים מדיניים ולהשתתפות בקבלת ההחלטות הסופית. לעומת זה, בשיטה "מסורתית" אין הבעיה קיימת, כמובן, בהוראה זו מפני שקבוצות ושכבות שונות אינן מגלות, בכללותן, אוריינטציות מעין אלו.

ו

אף כי היכולת לחולל תמורות, ובמידה ידועה גם לספגן, טבועה בעצם טבעו של המבנה המוסדי של שיטות מדיניות מודרניות, הרי הכושר לטפל ביעילות בתמורות מעין אלו משתנה במידה רבה בין המשטרים המודרניים השונים. תולדות השיטות המדיניות המודרניות רצופות, כמובן, מקרים של הסתגלות בלתי-מוצלחת, או של אי-הסתגלות של מבנים מדיניים קיימים לטיפוסים חדשים של דרישות מדיניות וארגון מדיני. במקרים כאלה עלול הכושר לצמיחה מדינית רצופה ולטיפוחה הרצוף של צמיחה מעין זו להיבלם או להיפגם.

פגימה כזאת בצמיחה או בהתפתחות המדינית יכול שתבוא לידי גילוי באי-כשרון של הקבוצות השונות לנסח את דרישותיהן בצורה מגובשת, במניעת משאבים מצד הקבוצות השונות לעיליתות ולמוסדות המדיניים, או בהתפתחותן של דרישות אינטנסיביות מדי שאין המוסדות הקיימים יכולים לעמוד בהן.

הגילויים ה"חיצוניים" של בלימה מעין זו הם, בדרך כלל, טיפוס כלשהו של "פריצות" מדיניות, ז. א. של התפרצויות אלימות פחות או יותר של פעולות מדיניות והתפתחות סמלים המכוונים נגד המשטר הקיים וסמליו.

הטיפוסים ה"פרימיטיביים" יותר של התפרצויות מעין אלו — פעולות-אספסוף והתפרעויות שונות — מתפתחים בשעה שאין בנמצא שום עיליתות אשר ביכלתן לארגן את הדרישות הפוליטיות הפוטנציאליות של קבוצות שונות ולבטאן.

הטיפוסים המגובשים יותר של התפרצויות מעין אלו, דרך-כלל יש להם זיקה הדוקה מאד להתפתחות אי-אלה טיפוסים של פעילות מדינית מאורגנת, או שהם באים לידי גילוי בהתפתחות זו — פעילות שעם זאת אינה עולה בקנה אחד עם המסגרות והנחות-היסוד של המפלגות והמוסדות המדיניים הקיימים, ואשר מנהיגיהם אינם מוצאים דרך לשלב את דרישותיהם בתוך מסגרת המפלגות והמוסדות האלה — או בחוסר ההשתלבות של קבוצות-אינטרסים באיזו מסגרת משותפת רחבה יותר, או באי-המוסדות של תנועות חברתיות בתוך מסגרת המפלגות ועיצוב המדיניות.

במידה שהתפרצויות מעין אלו אינן תופעות-מעבר בלבד, הרי התוצאות המבניות שלהן עשויות להביא לידי התפוררותה של שיטה מדינית נתונה, או לידי הצלחתם של השליטים בדיכוי הדרישות והארגון המדיניים החדשים עד לדרגה (לפעמים הדרגה הקודמת, לפעמים דרגה חדשה במידת-מה) שבה הם והמוסדות המדיניים מסוגלים לטפל.

ז

בעיקרו של דבר כל שיטה מדינית מודרנית יכולה לטפל בבעיה של ספיגת תמורות בכמה דרכים שונות:

דרך אחת היא לנסות להפחית עד למיזער את התפתחותן של תמורות כלשהן העשוי-ות לחולל דרישות מדיניות חדשות ודפוסי-התפתחות חדשים.

השנייה היא לפקח על תמורות כאלו ועל ביטוייהן המדיניים ולכוונם, בתוך תחומים מצומצמים-ביחס הנאכפים על-ידי השליטים.

השלישית היא לספוג (כמובן, בגבולות מסוימים — אך גמישים ומשתנים, באופן יחסי) דרישות וארגונים חדשים מעין אלה.

מובן מאלי, בכל משטר ממשי קיים תמיד איזה עירוב של העמדות השונות האלו כלפי התמורה המדינית, אבל טיב העירוב הזה משתנה במשטרים שונים, והמשטרים השונים נבדלים לפי מידת חשיבותה היחסית של כל אחת מן העמדות הללו בתוכם.

ח

בתוך משטרים "תחוקתיים" ודמוקרטיים⁶ (שרבים מהם התפתחו מתוך משטרים אוליגרכיים-ריפוויים "מסורתיים" יותר), הכושר לספוג דרישות וארגונים מדיניים משתנים דרך-כלל איננו מטרה מדינית מודעת במלואה, אלא נכון יותר לומר שהושג — במידה שהושג — הודות לגמישות המוסדות המדיניים והודות לרגישותן

של העיליתות המדיניות והחברתיות העיקריות לדרישות נלצורות המשתנות בתמי-
דות של הארגון המדיני. אם גם מובן הוא מאליו שהשליטים, ואלה המתחרים על
העמדות השליטות, פותחים בתיקונים ובשינויים מדיניים ונותנים ביטוי מגובש
לקווי-המדיניות העיקריים, בכל-זאת כוח-הדחה התחילי המכריע לשינויים מעין
אלה בא במשטרים הללו בדרך-כלל מתוך הקבוצות החברתיות, המקצועיות או
התרבותיות השונות, מקבוצות-אינטרסים ותנועות חברתיות שונות, מדעת-הקהל
הכללית המפוזרת יותר, ומן העיליתות המדיניות הפונות אל קבוצות מעין אלו,
מתחרות על תמיכתן ומנסות לשלבן במסגרת של מפלגות מדיניות.

כוחות-הדחה השונים באים על ביטויים כדרישות מדיניות על-ידי ההשתתפות הפעילה
של העיליתות המתחרות השונות והתגבשותן בקווי-מדיניות שונים, תכופות חדשניים,
ובמסגרות מוסדיות חדשות.

בדרך כך הנטייה שבמשטרים כאלה היא שחידושים מדיניים יהיו נזומים ומבוטאים
על-ידי מנהיגות מדינית (בין מנהיגותה של מפלגה ובין זו של קבוצה עצמאית יותר)
ועל-ידי מפלגות שונות, השואבות את דחפי-התמורה מתוך קבוצות ושכבות חב-
רתיות, והמגייסות תמיכה רחבה יותר למטרות ולקווי-מדיניות שונים.

השטחים העיקריים של קבלת-החלטות מדיניות ושל מיסוד התמורות והחידושים
המדיניים מרוכזים ברגיל, לפחות מבחינה פורמלית, ברשות המחוקקת, ברשות
המבצעת כשהיא פועלת עם הרשות המחוקקת, וכן גם בבירורקרטיה. הגופים
האלה, המרכזיים יותר, הם המקום בו קווי-המדיניות העיקריים מגובשים, מוצגים
ונדונים בשלמות ובפומבי — אם אינם מוכרעים שם.

החשיבות הן של מפלגות המוניות הן של בירורקרטיות כזירות לקבלת-החלטות
גברה בהתמדה עם גבור הדיפרנציאציה של המבנה החברתי ועם המשך המודר-
ניזציה; עם ריבוי הבעיות החברתיות והכלכליות המורכבות, מצד אחד, ועם גבור
הגיוס המדיני של ההמונים הרחבים, מצד שני; והרבה הכרעות ופונקציות מדיניות
בעלות חשיבות ראשונה-במעלה רופזו בתוכן בכל המשטרים המודרניים, בין תח-
קתיים ובין טוטאליטריים.

אבל במשטרים התחוקתיים לא נעשו לא המפלגות גם לא הבירורקרטיה התחומים
היחידים לדין, חדשנות וקבלת-החלטות מדיניות, וגופים מבצעים ומחוקקים
הוסיפו להחזיק לפחות בקצת מעמדות-השליטה שלהם — הסמליות לפחות —
בחינת מסגרות עיקריות לדעת-קהל ומנהיגות בלתי-תלויה ובחינת שטחים עיקריים
שבהם נתמסד החידוש המדיני.

כושר החדשנות של העיליתות הדמוקרטיות, והאפשרות למסד חידושים שונים,
תלויים היו במידה לא מעטה בכשרן של המפלגות ומנהיגותן לשלב בתוכן קבוצות-
אינטרסים מנוגדות שונות, ולמסד את הדרישות והאורינטציות האינטנסיביות יותר
של תנועות חברתיות — ומתוך כך, גם בהמשך קיומן ובכשרן המדיני של מנהיגות
ודעת-קהל בלתי-תליות.

ההתפרצויות השונות שהיו משטרים אלה צפויים להן נטו להתפתח בעיקר במידה

שהמפלגות לא היו מסוגלות להבטיח בתוך מסגרותיהן התקבצות כזאת של קבוצות אינטרסים ותנועות חברתיות.

טיבן של ההתפרצויות הנוטות להתפתח במשטרים התחוקתיים, כמו גם תכנן הארץ־גוני, משתנים במידה רבה, בהתאם לדרגת הדיפרנציאציה של המבנה החברתי ולדרגת התפשטות ההשתתפות המדינית של הקבוצות החברתיות הרחבות יותר שבתוכו. הנה, כך, בשלבים הראשונים של המודרניזציה, כאשר שלטו במשטרים האלה אולי־גרכיות קטנות־ביחס, וכאשר היו ההשתתפות וזכות־הבחירה המדינית מוגבלות, לבשו רוב ההתפרצויות צורה של תנועות בלתי־מאורגנות ביחס, אקטיביסטיות ביותר, המכוונות לסיפוקם של צרכים מידיים או לכיבוש זכויות מדיניות ולהיפללות בחברה המדינית.

עם התפשטותן של הדיפרנציאציה החברתית וההשתתפות המדינית הסתמנה נטייה להתפתחותן של התפרצויות מאורגנות יותר, שעל־הרוב אורגנו בתנועות חברתיות שונות או בקבוצות־אינטרסים תוקפניות.⁷

נטייה זו בתוך המשטרים האלה לפתח התפרצויות מאורגנות יותר מושרשת בעובדה שמעצם טבעם מעודדים הם דרגות ידועות של ביטוי והצבר דרישות מדיניות ושל גיוס תמיכה מדינית וארגונה. ההתפרצויות הנוטות להתפתח בתוך המשטרים האלה שואבות את כוחן יותר מאי־ספיגתן של דרישות כאלו על־ידי המוסד המדיני הקיים מאשר מהיעדר טיפוס כלשהו של מנהיגות שיארגן דרישות מעין אלו ויתן להן ביטוי, אף כי במקרים ידועים — במיוחד בשלבים התחיליים של המודרניזציה, אך לא רק בהם — עשויים להתפתח גם מקרים של חוסר כל מנהיגות מספקת, של הסתח־פות המנהיגות המדינית הפעילה.

ההתפרצויות שהתפתחו במשטרים אלה יש שנספגו על־ידם (כך היה באנגליה, בארצות־הברית, סקנדינביה, הולנד, שווייץ, ובמידה ידועה גם בבלגיה ואורוגוואי), ואילו אחרות יש שהביאו לידי התפרקות השיטה והשתנוחה לטיפוסים אחרים של שיטות — כמו שאירע באיטליה, בגרמניה, ובמידה ידועה בצרפת לפני הרפובליקה הרביעית, ובהרבה מארצות אמריקה הלטינית.

ט

דפוסי ספיגתה של תמורה מדינית בתוך משטרים טוטאליטריים⁸ שונים הם, כמובן, מדפוסי ספיגתם במשטרים תחוקתיים (רב־מפלגתיים). במשטרים הטוטאליטריים התמורה המדינית, החברתית והכלכלית מטופחת ומכוונת בידועים ובמחשבה־תחילה על־ידי העלית המדינית, שבתוך כך גם משתדלת היא להפחית ככל האפשר את הביטוי המדיני האוטונומי של קבוצות חברתיות שונות ואת תגובתן המדינית על התמורות שנוזמו על־ידי העלית. הביטוי לדרישות המדיניות של הקבוצות השונות האלו מעוצב בהירות על־ידי השליטים בתוך ארגונים שעליהם משתדלים הם לשלוט שלטון גמור כמעט, ובכל הנסיונות לפרוץ את מסגרת הפיקוח הזה הם רואים קלקלה מדינית חמורה מאד.

התמורות החברתיות השונות מנוסחות כאן כמטרות מדיניות של המשטר, ותכנן וביטויין המדיניים נקבעים על-ידי העילית המדינית ונתתיים לשליטתה. הנה כן כן אפיניים למשטרים האלה כיוונה, הדרכתה והנחייתה של התמורה על-ידי העילית השלטת והמינימליזציה של הביטויים המדיניים הממשיים של תגובות הקבוצות השונות על תמורות מעין אלו.

הצינורות העיקריים למודרניזציה, חדשנות וקבלת-החלטות מדיניות הם כאן המפלגה והמנהיגות המפלגתית, ובמידה ידועה הביורוקרטיה; הרשות המחקקת ממלאת כאן תפקידים פולחניים בלבד, ואילו הרשות המבצעת (להבדיל ממנהיגות המפלגה), אם גם יש לה חשיבות בבחינות אחדות, בעיקרו של דבר היא ממלאה רק תפקיד משני, שיגרת. אף כי במשטרים אלה היחסים בין המפלגה לביורוקרטיה הם, לעתים קרובות, עדינים ותלויים-בשערה, הרי בכל-זאת מתוך העימות בין שתי אלו הדחה העיקרי לתמורה, כמו גם הפיקוח על ביטויין וריסונם של ביטויים אלה, מאורגנים וממוסדים. מנהיגות המפלגה והמפלגה גופה נוטות, בדרך-כלל, לשמש מרכזי הפעילות העיקריים בחדשנות, הדרכה וגיוס תמיכה מדינית, בעוד אשר הביורוקרטיה נוטה יותר לטפל בניהול ה"שיגרת" של התנאים החדשים שנוצרו על-ידי התמורות שבהן החלו המנהיגות המדינית והמפלגתית.

רציפותה של תמורה מטופחת מעין זו, ויכלתו של המשטר לפקח עליה, קשורים היטב בשיזור ההדוק של קבוצות-אינטרסים שונות ושל תנועות חברתיות (שלעתים קרובות מאד אינן קיימות, או שהן מדופאות) במסגרת המפלגתית המונוליטית. השילוב הטוטאלי-כמעט של קבוצות-אינטרסים ושל גרעיני התנועות החברתיות או דעת-הקהל במפלגה, או הפיקוח עליהן על-ידי הביורוקרטיה, יש להם חשיבות מכרעת לגבי יכלתה של העילית להדריך ולכוון את הביטוי המדיני של התמורה. כל נסיון מצד קבוצות מעין אלו להציג את דרישותיהן או לדון בהן באורח פומבי אוטונומי יותר נחשב בדרך-כלל איום פוטנציאלי רציני מאד למשטר, כר פוטנציאלי להתפרצות — ומתוך כך הוא פותח פתח להרבה אמצעי-דיכוי.

המשכיותם של משטרים אלה תלויה במידה רבה בקיום שיווי-משקל בין אמצעי-הדיכוי, המכוונים להפחית ביטוי מדיני אוטונומי מעין זה עד למיזער, ובין הגמישות והכושר של העילית השלטת לגבש את הדרישות והאוריינטציות המשתנות ולשבצן במסגרת המפלגה והביורוקרטיה, בלי שתאפשר להן להתבטא בתוך כך בצורות אוטונומיות יותר.

ההתפרצויות הנוטות להתפתח במשטרים האלה הן מאורגנות הרבה פחות מאלו המתפתחות במשטרים התחוקתיים. הן לובשות כאן צורה של פעולות-אספוף והתפרצויות, פעולות כנופיות "חתרניות" של קבוצות-אינטרסים שונות, או של אי-אלו התפרצויות של דעת-קהל "חפשית" ושל גרעינים מחתרתיים או שיוירי תנועות חברתיות. על המשטרים האלה יכולות לאיים גם המגמות ה"פורשות"-בכוח או האר-זורפאטוריות של מנגנונם — בין הצבא, בין המשטרה החשאית, בין חלקים מסוימים של הביורוקרטיה, או אף סקטורים מקומיים של המפלגה. אבל מעצם טבעם אין

המשטרים האלה מביאים לידי התפתחותן של צורות מאורגנות ומגובשות יותר של התפרצות ופעילות מדינית. הואיל ועד עכשיו לא נודמנו לנו שום דוגמות של שינויים שיטתיים פנימיים במשטרים טוטאליטריים שלא באו בהשפעתה של תבוסה במלחמה. הרי איאפשר לנו להגדיר את ההיקף המדויק לא של כושר ספיגתם ולא של טיפוסי המשטרים העשויים לבוא בעקבותיהם ולרשתם.

5

עמדות דומות לכאורה כלפי התמורה, אבל שונות מהן בהרבה בחינות מכריעות, אפשר למצוא בארצות כגון תורכיה או מקסיקו, שמשטרים חדשים, מודרניים או שואפי מודרניזציה, הוקמו בהן על-ידי קבוצה מהפכנית או צירופים של קבוצות, שהתגבשו לכלל מפלגה מובהקת בעלת מגמות מונוליתיות חזקות-ביחס, ואשר ניסו לכוון את התמורות החברתיות והמדיניות לאי-אלה אפיקים מוגדרים היטב. אבל מטרתיהם של משטרים אלה בתחום התמורה החברתית, הכלכלית או המדינית, דרך-כלל היו מרחיקות-לכת והרסניות פחות לגבי התנאים הקודמים מאשר אלו של המשטרים הטוטאליטריים, וגם מבחינה מדינית היה המבנה הפנימי של המפלגות (בפרט במקסיקו) במידה ידועה מונוליתית פחות מאשר במשטרים טוטאליטריים. המפלגה, ובמידת-מה גם הרשות המבצעת, שימשו כאן מוקדים עיקריים של הכרעה מדינית. המפלגות היו המוקדים העיקריים של חדשנות מדינית ותכופות גם חברתית, של גיבוש קווי-מדיניות שונים וגיוס תמיכה לקווי-מדיניות חדשים, ואולם בתוך כך לא כיונו המפלגות האלו, או לא הצליחו, להגשים מיוזג הדוק ומונוליתית של קבוצות, תנועות וזרמים עצמאיים בדעת-הקהל ולשלול תכלית-שלילה את ביטוין המדיני האוטונומי. דרך-כלל הניחו — מרצון או שלא מרצון — קצת מקום לביטוי מעין זה. לפיכך התפתחה בתוכן מידה כלשהי של הזדקקות לרשות המחוקקת ולרשות המבצעת כצינורות למשא-ומתן מדיני, לחדשנות ולהכרעה מדינית — כמו גם לבירוקרטיה בחינת מכשיר חשוב, ובמידה ידועה אוטונומי, להגשמתם וביצועם של קווי-מדיניות. בשלבי-התפתחות מאוחרים יותר איפשרו תכונות אלו עלייה בחשיבותה של הבירוקרטיה, ואפילו של הרשות המחוקקת, כצינורות להכרעה ולחדשנות מדינית.

יא

מערכה אחרת של עמדות כלפי התמורה וההסדרים המבניים יכולים אנו לראות בקרב מימשל-ירודנות אוטוקרטיים למחצה או אוטוקרטיים לגמרי (אזרחיים או צבאיים), שהתפתחו בארצות שונות ובפרט במזרח-אירופה בתקופת בין-המלחמות, בכמה ארצות מזרח-תיכוניות, ובמידה ידועה באמריקה הלטינית.¹⁰ מבחינות רבות היו אלה קרובים לאוטוקרטיות המסורתיות יותר, אף כי הושם כאן הדגש הרשמי גם בתמורה מסוימת — במה שאפשר לכוונתו מודרניזציה טכנית, בפרט המודרניזציה בשטח הצבאי והטכני. אבל כל ההשקפה והאוריינטציה של העילית השלטת היתה כאן בדרך-כלל שמרנית מאד, אגב הדגשה עזה יותר של קיום המבנה החברתי

השליט, אפילו במקושר לתמורות מסוימות בהרכב הביורוקרטיה ובהרכבן של כמה קבוצות תת־עיליות.

לפיכך מוצאים אנו כאן כי רשויות מבצעות וביורוקרטיות "שמרניות" תפסו בתהליך המדיני ובהכרעה המדינית מקום מרכזי הרבה יותר מן המפלגות, והמפלגות שהתפתחו שימשו (במידות שונות של הצלחה) את הרשות המבצעת, את הביורוקרטיה ואת הצבא, בעיקר כמכשירים לגיוס איזו תמיכה מדינית מצומצמת מקרב קבוצות חברתיות שונות, זירות מוספות לחיסוי מדיני ולפיקוח על קבוצות מעין אלו — אך לעתים רחוקות שימשו גורמים של תמורה חברתית־מדינית ושל חדשנות. הרשות המבצעת והביורוקרטיה השמרנית הן שהיוו משום כך במשטרים אלה, בדרך־כלל, זירות עיקריות להכרעה ולחדשנות מדינית.

כשרם של משטרים אלה לספיגת תמורות מדיניות ועום היה, בדרך כלל, מאמציהם של השליטים מכוונים היו בחלקם הגדול לשמירה על רמה נמוכה־ביחס של דרישות וביטוי מדיניים, ולקיום העדיפות היחסית של קבוצות־אינטרסים (בניגוד לתנועות חברתיות, דעת־קהל חפשית ומפלגות) כמכשירים עיקריים לביטוי מדיני, ולהתקבצותן של הרבה מדרישותיהן של קבוצות־האינטרסים השונות בתוך הביורוקרטיה.

ההתפרצויות הנוטות להתפתח במשטרים אלה עשויות ללוש צורות שונות־ומשונות, החל בהתפרעויות־אספסוף וגמור בצורות המאורגנות יותר של תנועות חברתיות, מפרגות ודעת־קהל. במידה שלא נספגו התפרצויות אלו בשיטה הקיימת־ועומדת, ובמידה שלא דוכאו על־ידי העילית, הרי פתחו פתח לתמורות במשטרים.

כמה תמורות מעין אלו יכולות היו להצמיח טיפוס של משטר שאינו נבדל הרבה מקודמו, ואילו אחרות יכולות היו להצמיח טיפוסים אחרים של משטרים — בעיקר וריאנטים מסוימים של משטר־המפלגה־האחת, או, במקרים יוצא־דופן מאד, משטרים תחוקתיים.

יב

מנקודת־המבט של עמדות כלפי התמורה מוצאים אנו בקצה הסולם של המשטרים המודרניים את המשטרים האוטוקרטיים־למחצה, כגון המשטרים המסורתיים יותר של המאה הי"ט, או, במאה הכ', את משטרי פראנקו וסאלאזאר.¹¹ משטרים אלה נוטים לצמצם עד למיזער את התפתחותן של תמורות חברתיות ומדיניות — אפילו עד כדי הכשלת פיתוחן המלא של התכונות העיקריות של השיטה המדינית המודרנית, ז.א. במובן הרחבתה של זכות־הבחירה, התפשטות הכוח המדיני וכו'.

למשטרים אלה אפייניים המשקל המכריע של הרשות המבצעת ושל הביורוקרטיה ומיעוט חשיבותם של המוסדות המחוקקים והמפלגות כאחד בחינת זירות לתמורה מדינית, חדשנות והכרעה. במשטרים האלה הביורוקרטיה והרשות המבצעת נוטות לטפל במישורים בקבוצות־אינטרסים שונות ולראות בעין רעה את הנסיונות לשלב קבוצות־אינטרסים מעין אלו באיזה מסגרות מדיניות מפלגתיות פעילות, רחבות יותר; הם מנסים לדכא כל תנועה חברתית וכל ביטוי עצמאי יותר של דעת־קהל

ומפעילים כנגדם אמצעי־דיכוי שונים, כדי לצמצם עד למיזער את אפשרויות התפתחנותם לדרגת יסודות וארגונים מדיניים פעילים ומגובשים ביותר. אמצעי פיקוח אלה מוגשמים לעתים קרובות לא על־ידי גיוס תמיכה מצד מפלגה מונופוליסטית אלא בעיקר בדרך נסיונות למנוע את העלאת רמתן של הדרישות המדיניות ולהפחית עד למיזער את אפשרות ההתפתחות של הביטוי החפשי הדרישות כאלו. עם זאת הרי רק לעתים רחוקות יכולים הם לזכות להצלחה גמורה במאמצים האלה. מתוך שהם זקוקים לאיזה שהם משאבים חפשיים ותמיכה מדינית, הרי דרך־כלל חייבים הם להשלים עם קיומם של מעין ארגונים מדיניים ואי־אלו צורות — ולו גם מוגבלות — של דעת־קהל. לפיכך ההתפרצויות הנוטות להתפתח עשויות ללבוש לא רק צורה של התפרעויות אספסוף אלא גם של ביטוי מאורגן ומגובש יותר של פעילות מדינית ושל דעת־קהל.

הצורות הממשיות של התפרצויות מעין אלו תלויות כאן במידה רבה בדרגת הדיפרנציאציה של המבנה החברתי, כמו גם במידה שבה המוסדות המדיניים הקיימים מאפשרים מידה של ארגון וביטוי מדיני. כושר־הספיגה של המשטרים האלה מוגבל הוא למדי, בכללו של דבר — אף כי רבים מהם החזיקו מעמד בהצלחה פרקי־זמן ממושכים. בהשפעתן של התפרצויות עזות יותר, התגלגלו לעתים קרובות בטיפוסים אחרים של משטר — תחוקתיים, טוטאליטריים, או אי־אלה טיפוסים אחרים שנעמוד עליהם בהמשך דברינו.

יג

המדינות החדשות למיניהן, בפרט אלו הפוסט־קולוניאליות, תופסות מקום מיוחד למדי מנקודת־המבט של עמדותיהן כלפי התמורה וכשרן לספגה.¹² נכון הדבר שבתוך המדינות החדשות נוטה להתפתח סולם רחב של משטרים — שלפי המיון של שילס הוא כולל את האוליגרכיה המסורתית, טיפוסים שונים של אוליגרכיות מודרניסטיות (אזרחיות או צבאיות), משטרים טוטאליטריים ודמוקרטייות להלכה — ובמובנים רבים הם דומים לכמה מטיפוסי המשטרים שאותם תיארגנו. אבל יהיו ההבדלים שביניהן אשר יהיו, רוב המדינות החדשות — בפרט אלו שהתפתחו מתוך מדינות קולוניאליות־לשעבר — נוטות לפתח, בפרט בשלבי התפתחותן התחיליים, כמה תכונות או בעיות משותפות ביחס לתמורה.

אצל רובן (אם נוציא מן הכלל באופן חלקי אותן מדינות שבהן שולטות אוליגרכיות מסורתיות) שימת הדגש בתמורה, בקידמה ובפיתוח כלכלי היא אחד העיקרים באוריינטציות המדיניות והרעיוניות שלהן. אבל בתוך כך יכול שיהיה הכושר המוסדי שלהן לספוג תמורות ללא כל יחס לשאיפותיהן לתמורה, אף כי בהכרח יש כאן הבדלים גדולים בין המדינות החדשות השונות בהתאם לתנאים השונים — ועל אחרים מאלה נעמוד בהמשך דברינו.

כרוב המדינות האלו ההדגשה העזה של התמורה קשורה בדרך־כלל בחשיבות הגדולה־ביחס — בפרט בשלבים התחיליים — של המפלגות כמרכיבים לחדשנות

מדינית וכדפוסים העיקריים להכרעה מדינית, בצד הרשות המבצעת, שבאמצעותם נעשים נסיונות לתת אופי מוסדי לתמורות המרובות שאליהן הן שואפות. אבל מידת יכולתם של משטרים אלה להגשים את התמורות השונות האלו מוגבלת היא לעתים קרובות, ותכופות מאד הרי רק בדוחק תמצא ידם לקיים את רציפותם ואת יציבותם שלהם. ההיקף הזה הזעום־ביחס של כושר מוסדי לספיגת תמורה מתפתח ככל שסמלי־היסוד המדיניים והמסגרות המינהליות והמדיניות הם חלשים, וככל שקבוצות־האינטרסים האוטונומיות השונות חלשות ומפגרות בהתפתחותן.¹³ הפרש זה בין ההדגשה הנמרצת של התמורה לבין החולשה היחסית של המסגרות המוסדיות הצריכות לספגה נראה לעין בטבע ההתפרצויות הנוטות להתפתח במשטרים אלה.

אפייני להתפרצויות האלו הוא צירוף של מה שאפשר לכנותו התפרעויות והתפרצויות פרימיטיביות מאד, מצד אחד, עם ההתפרצויות המאורגנות והמגובשות הרבה יותר בצורת תנועות חברתיות ומדיניות מאורגנות, מצד שני. טבען, היקפן וכוח־התמתדן של התפרצויות אלו, כמו גם כשרו של המשטר לספגן, נתונים לשינויים גדולים בין המדינות החדשות השונות, ומטבע־הדברים עשויים הם להשפיע במידה רבה על יציבותן ורציפותן.

חשיבות מרכזית נודעת כאן לעובדה ששליטי הארצות האלו עומדים — יותר משליטיהם של משטרים מטיפוסים אחרים שעמדנו עליהם קודם — בפני התפתחות סימולטנית של כמה וכמה בעיות שונות, אשר פתרוןן עשוי להשפיע במידה רבה על היקף מיסודן של שיטות מדיניות ומודרניות יציבות. בראש־וראשונה עומדים שליטיהם של משטרים אלה בפני הבעיה של יצירתה והחדרתה של הזדהות כללית עם ההווה המדינית החדשה, בפני קיומו של ענין כללי רצוף בשאלות ובעיות מדיניות שונות ומורכבות, ובפני גיוס התמיכה למצעם שלהם; שנית, עומדים הם בפני הצורך להחזיק בשלטון; שלישית — בפני הצורך למצוא דרכים ואמצעים מספיקים לפתרון כל מיני בעיות חברתיות, כלכליות ומדיניות בולטות שהן בעלות חשיבות מרעפת בשבילם, אם בפועל־ממש ואם למראית־עין.

במידה שהצדדים השונים האלה באוריינטציות המדיניות מחוקים זה את זה בהתפתחותם, הרי הסיכויים להתפתחות עמדה מציאותית ובקרתית כלפי שאלות מדיניות השנויות־במחלוקת, ואפשרות השגתה של תמיכה מדינית במסגרתן של תכניות מציאותיות, הם גדולים־ביחס. אבל במידה שהאוריינטציות המדיניות השונות האלו סותרות זו את זו — ומסתבר שבמידה ידועה אפשרות כזאת טבועה בעצם מהותם של קצת מתנאי־היסוד של המדינות האלו — הרי בנקל יכולות להתפתח כל מיני עמדות בלתי־מציאותיות ו"הרסניות" כלפי החיים המדיניים, והטיפוסים השונים של התפרצויות, שאותם ניתחנו למעלה, יכולים להתפתח בנקל.

מערכת מיוחדת זו של תנאים במדינות החדשות, היעדרן או רפיכותן של מסגרות מדיניות ותיקות, הרמה הגבוהה־ביחס של דרישות מדיניות, הבקעים האפשריים בתוך העיליתות בשקדן על השגת תמיכה עממית — כל אלה עשויים בנקל ליצור

תנאים שבהם אולי לא תוכלנה העיליתות להבטיח את המיסוד התחילי של מסגרות מדיניות המסוגלות לספוג תמורה, ואפשר שתפנינה מקומן למשטרים שרמת הכושר שלהם בשטח זה נמוכה יותר.

השלב הגורלי לכל המשטרים האלה בא כאשר קמים כל מיני כוחות מדיניים חד-שיים — ז.א. כוחות שאינם מיוצגים במלואם על-ידי העילית הלאומנית המקורית, ויהיו אלה מנהיגים אזוריים, מנהיגי האיגודים המקצועיים, או מנהיגים כפריים חדשים — לעתים קרובות מכוון מדיניות הפיתוח של העיליתות הלאומניות, ויוצרים בדרישותיהם קרעים פוטנציאליים בתוך העילית ומעמסות על פעולתם של המוסדות המרכזיים. בכמה מקרים, כמו למשל בפקיסטן או באינדונזיה,¹⁴ החישו מאורעות אלה את נפילתו של המשטר התחילי; במקומות אחרים, כגון הודו, ציילון, ניגריה, גינאה ותוניסיה, עדיין מנסים לספוג את הקבוצות החדשות והדרישות החדשות האלו בתוך המסגרות התחיליות.¹⁵

יד

הניתוח שלמעלה, עם כל היותו פְּרָלִימִינָרִי, הצביע על כמה מן הבעיות העיקריות בניתוח המשווה של המודרניזציה המדינית. ראשית, הראה על כך שתהליך המודרניזציה המדינית יכול ללבוש, במסגרת תכונות-היסוד המשותפות שהותוו למעלה בקווים כלליים, צורות מוסדיות ומבניות שונות ביותר. שנית, הראה ניתוח זה גם כי משטרים מדיניים מודרניים או מודרניסטיים שונים לא די שהם נבדלים ביניהם בסידורים מבניים-מוסדיים שונים אלא שהם גם מגלים הבדלים גדולים בעמדותיהם כלפי תמורה ובכשרם לספוג תמורה רצופה בתוך מסגרותיהם המוסדיות. משום כך שומה עלינו לראות, ראשית, אם אפשר להסביר את השוני הזה בצורות המבניות של המודרניזציה המדינית — ושנית, אם יש איזה יחסים בין צדדים מסוימים של השוני המבני הזה ובין העמדות כלפי התמורה והיכולת הפנימית לספוגה.

מנקודת-מבט זו אולי כדאי יהיה לנתח את תהליך המודרניזציה ואת הקמתן של מסגרות מדיניות מודרניות כתהליך חברתי, ובמיוחד כתהליך רצוף של פעולת-גומלים בין אלו שנקראו עיליתות "מודרניסטיות" ובין קבוצות ושכבות רחבות יותר של האוכלוסיה.

המושג שהוא אולי החשוב כאן ביותר הוא זה של העילית המודרניסטית — מושג המפיר בעובדה שקבוצה או קבוצות פעילות יותר הן המספקות לפחות את כוח הדחיפה התחילי למודרניזציה בשטחים מוסדיים שונים.¹⁶

אכן, גישה זו מניחה, ביסודו של דבר — גם אם לא פורשו מלוא משמעויותיה של הנחה זו — כי תהליך המודרניזציה, בדומה להרבה טיפוסים אחרים של יצירת מבנים מוסדיים חדשים, נישא או מפותח על-ידי קבוצות או אישים "כאריסמטיים" — גם אם טבע תכונותיהם שונה במידה רבה מאלו של טיפוסי כאריסמה דתיים "קלא"טיים", ישנים יותר, וכי מה שאפשר לכנותו מיסוד המודרניזציה אינו נבדל במהותו מן התהליכים השונים של השגרת הכאריסמה שאותם ניתח וְּבָר.

כדי שנוכל להבין את תהליך המודרניזציה, את מיסודן של מסגרות מודרניות, חשוב הוא לנתח את היחסים בין הקבוצות החדשניות לבין הרקע המוסדי הרחב יותר, ובפרט את יחסיהן למבנה המוסדי הקודם ולאוריינטציות החברתיות הקודמות של אותן עיליתות שהחזיקו בעמדות השלטון בתוכה, מצד אחד, ובין הקבוצות והשכבות הרחבות יותר שבחברה — אותן קבוצות ושכבות שעליהן לספק את המשאבים היסודיים, כגון כוח-אדם, כוח-עבודה, או תמיכה חברתית או מדינית להגשמתן של מטרות מודרניות בעלות שיעור דיפרנציאציה גבוה יותר — מצד שני.

טו

הנה כי כן אולי כדאי יהיה לנסות ולהסביר את ההבדלים המבניים המתלווים לתהליכי המודרניזציה בחברות שונות מתוך ההבדלים באוריינטציות ובמטרות של העיליתות המודרניסטיות העיקריות, מצד אחד, ובנטיות ובאוריינטציות המודרניסטיות של השכבות החברתיות הרחבות יותר, מצד שני. לשון אחרת, נוכל לנסות לראות באיזו מידה עיליתות מודרניסטיות וקבוצות חברתיות שונות עשויות לגלות עמדות שונות כלפי התמורה ונטיות לפתח מבנים ארגוניים שונים או להזדקק להם.

דומה יהיה אפוא כי עיליתות אוטוקרטיות או אוליגרכיות שליטות מסורתיות, המעוניינות לצמצם את התמורה עד למיזער או להגבילה בעיקר לשטחים טכניים, נוטות להסתייע בעיקר בענף המבצע של המימשל ובביורוקרטיה שמרנית-ביחס, ולהגביל ככל האפשר את התפתחותם של ביטויים חפשיים של דעת-קהל ומנהיגות, או של גופים מחוקקים או מפלגות המוניות.

במידה שהם מעוניינים לקדם את התמורה הנתונה לפיקוח אך בתוך כך לצמצם עד למיזער את ההשתתפות והגיוס המדיניים של קבוצות רחבות יותר, הרי ישתדלו לפתח ולנצל ביורוקרטיות "ממודרנות" ומתפשטות בהתמדה אבל להגביל את התפתחותם של מפלגות וגופים מחוקקים אוטונומיים.¹⁷

עיליתות בלתי-אוטוקרטיות — בין שהן אוליגרכיות ובין שבאו מתוך קבוצות ושכבות רחבות יותר ויש להן עמדה גמישה יותר כלפי תמורה, ז.א. שהתחייבו להגשים מטרות שונות בעלות שיעור דיפרנציאציה מסוים, כגון קידום כלכלי, פעולות תרבות, הרחבת זכות-הבחירה וכו' — דרך-כלל נוטו להזדקק למערכת רחבה יותר ומגוונת יותר של צורות מבניות, לגופים שונים של דעת-קהל, לקבוצות ו"כנופיות" מחוקקות. עם גבור הדיפרנציאציה של המבנה החברתי נוטות הן להרחיב את פעולותיהן ולהכליל בהן ביורוקרטיות ומפלגות כאחת — בלי להפקיר, עם זאת, את הגופים האחרים.

עיליתות מהפכניות, שדרך-כלל הן צומחות מתוך תנועות חברתיות ומטרותן למסד את התמורה הטוטאלית, נוטות לפתח, על הכל, מפלגות המוניות, וכן גם להשתמש במידה ידועה בביורוקרטיות.

טז

יכולים אנו לנסות כוחנו בניתוח מקביל נסיוני באשר לטבע העלאתן של דרישות מדיניות בקבוצות ושכבות מטיפוסים שונים.

התנאים החשובים ביותר המשפיעים על טבעו של ביטוי מגובש מעין זה הם, לכאורה, ה"סגירות" או המסורתיות של קבוצות אלו, מצד אחד, ושיפוצן בתוך המבנה החברתי, היקף ליכודן הפנימי ויחסי-הגומלים שלהן עם שאר שכבות, מצד שני.

ככל שקבוצות אלו הן מסורתיות ו"סגורות" כן ימעט דרך-כלל כושר-הביטוי המדיני שלהן, וכל הפעולות המדיניות שהן יוזמות לובשות דרך-כלל צורה של קבוצות-אינטרסים או קבוצות-השתדלות המתקיימות לסירוגים בהישען על יחסים בלתי-אמצעיים עם הרשות המבצעת או הביורוקרטיה.

ככל שקבוצות חברתיות נעשות מודרניות וגמישות יותר מבחינה פנימית, כך הן נוטות לפתח אינטרסים וארגונים מגובשים ומיוחדים יותר וכן גם לפתח נטיות מסוימות להשתתפות במסגרות מדיניות רחבות יותר ואוריינטציות מסוימות על המוסדות המדיניים המרכזיים.

ככל שליכודן הפנימי מועט יותר, וככל שהן מנופרות לשאר שכבות ועליות, הרי כשרן להשתתף במסגרות רחבות יותר נוטה להתמעט יחסית, ובדרך-כלל הוא מצטמצם בהשתתפות-לסירוגים בתנועות חברתיות מהפכניות.

ככל שליכודן הפנימי וחיבורן לקבוצות אחרות גבוהים-ביחס, עשויות הן לגלות יתר כושר או נטייה להשתתפות ולהשתלבות במסגרות רחבות יותר מעין אלו. הן תנועות חברתיות והן מנהיגות ציבורית מפורזת יותר נוטות להתפתח במיוחד בקרב קבוצות-עילית משניות שונות ובקרב אינטלקטואלים שנלכדו בתהליכי התמורה והדיפרנציאציה ובמידה ידועה נתלשו מקרקע-גידולם מחמת התהליכים האלה. היקף נטייתם להשתלב במסגרות רחבות יותר או במפלגות, בין קיימות ובין מתהוות, גם הוא תלוי מאד במידה שבה הקבוצות אשר מתוכן יצאו הן מלופדות ולא מנופרות זו לזו.

מתוך ניתוחנו עד כאן מתרמזים גם קצת מתנאי היציבות והרציפות של שיטות מדיניות מודרניות או מודרניסטיות, והוא מצביע בבירור על כך שיציבות או רציפות מעין אלו אינן תלויות בצורה מבנית כלשהי ואינן מצטמצמות בשום צורה שכזאת. יותר מכך תלויות הן בשיעור ההתאמה בין טיפוס הארגונים המבניים שאותם העליות מנצלות ומפתחות ובין הדרגות והטיפוסים של הביטוי המדיני של הקבוצות והשכבות הרחבות יותר בחברה.

היציבות או הרציפות של משטרים מדיניים מודרניים אפשר לקיימן על רמות שונות של כושר מוסדי לספיגת תמורה, החל בהיקף הזעום ביותר של כושר זה ועד לשיטות מודרניות גמישות ביותר ובעלות דיפרנציאציה גבוהה ביותר; בכל אחת מן הדרגות האלו קשורה היא במערכת אחרת של צורות מבניות בתוך המוסדות המדיניים המרכזיים, של דרכי הַצְבֵּר של אינטרסים ואוריינטציות מדיניים, ושל פעולות ודרישות מדיניות.

מצד שני, המגמות לא־יציבות, להתפרצויות ולטראנספורמציות של משטרים מודרניים באות בדרך־כלל לידי גילוי בא־ההתאמה בין טיפוסי הארגונים המבניים שבהם משתמשים השליטים לבין רמות הביטוי המדיני של קבוצות ושכבות רחבות יותר. א־ההתאמה מעין זו עלולה להתפתח גם ברמות שונות של כושר מוסדי לספיגת תמורה וללבוש צורות מבניות שונות.

נקודת־המוקד בהתאמה מעין זו היא העלאתן וניסוחן של דרישות מדיניות, מצד אחד, וכשרן של העיליתות והמסגרות המדיניות לספוג דרישות כאלו במונחים של מדיניות, מצד שני. בתוך הקשר זה נודעת חשיבות מכרעת להתקבצות של אינטרסים ואוריינטציות מדיניים שונים במפלגות מדיניות או בארגונים אחרים ולכשרן של עיליתות שונות לפרוש כנפיהן על אינטרסים שונים מעין אלה במונחים של קווי־מדיניות יעילים.

ין

אבל תהיינה אשר תהיינה הצורות המבניות האלו הנוטות להתפתח במשטרים מודרניים, יציבותן נתונה במידה רבה הן להשפעת צדדים "מבניים" מסוימים של המוסדות המדיניים המרכזיים הן להשפעת התנאים החברתיים במובנם הרחב — בפרט א־אלה צדדים של יחס־גומלים בין העיליתות המודרניסטיות מזה והקבוצות הרחבות יותר של החברה מזה.

הצד המבני החשוב ביותר של המוסדות המרכזיים המשפיע על יציבותם של משטרים מודרניים או מודרניסטיים הוא פיתוח איזה כושר למיסוד כוחות־הדחה השונים לתמורה מדינית, הנוטים תמיד להתפתח בהמשכה של מודרניזציה.

הניתוח שעד כאן מלמד, ראשית, שבעוד אשר כוח־הדחה לתמורה ולחדשנות מדינית אפשר לאֶתרו בכל הטיפוסים השונים של ארגונים ומוסדות מדיניים, הרי א־אלו צורות של ארגונים מדיניים דומה שהן נוחות במיוחד להיעשות הכוח המניע לחידושים מעין אלה ולמיסוד התמורה החברתית. זירה אחת פזאת לחדשנות מדינית היא המפלגה המדינית, בפרט זו המתפתחת מתוך תנועה חברתית ואשר בתוכה משולבות קבוצות־אינטרסים שונות מכוח פעולותיהן של מנהיגות מדינית מרכזית ועיליתות מדיניות. מנהיגיהן של מפלגות מעין אלו קשורים לכמה מטרות של תמורה, והם חייבים לנסות לגייס תמיכה רחבה ולשלב יחד קבוצות־אינטרסים שונות עם דעת־קהל רחבה יותר כדי להשיג את מירב התמיכה הזאת.

אתר חשוב נוסף לכוח־הדחה ספון לתמורה ולחידושים מדיניים עשוי לבוא מתוך מה־שקוראים מנהיגות ודעת־קהל בלתי־תלויה, החל במנהיגות מדינית מאורגנת ביחס ובעיליתות חברתיות, מדיניות, מקצועיות ותרבותיות — וגמור בטיפוסים שונים של "דעת־קהל מפוזרת יותר".

בעוד אשר מנהיגות מעין זו אפשר למצאה בכל צורה של ארגון מדיני, הרי נוטה היא לכוון לפחות חלק מפעולותיה ומדחפי החדשנות שלה למפלגות ולמסגרות ייצוגיות־חקיקתיות.

ואולם האפשרות למיסודן של תמורות ולספיגתם של תמורות וחידושים מעין אלה תלויה במידה רבה בדרגה שבה הקבוצות והארגונים החדשניים באים לכלל זיקה הדוקה אל הרשות המבצעת והבירוקרטיה ויש ביכולתם לפתח מסגרות כאלו ולפעול בתוכן.

הבירוקרטיה והרשות המבצעת הן המספקות קצת מן המסגרות שאי־אפשר־בלעדיהן למתן השרותים המינהליים לקבוצות ולשכבות השונות באוכלוסיה, לוויסות התהליכים המדיניים ולשמירת רציפותן של המסגרות המדיניות.

יתר על כן, הואיל והרשות המבצעת גם מסמלת בדרך־כלל את ההוויה המדינית, הריהי ממלאה תפקיד חשוב מאד בהבטחת רציפותה של השיטה המדינית.

לפיכך האפשרות לאיזוה מיסוד מתמיד של חדשנות מדינית בספיגת דרישות וארגונים מדיניים משתנים — אשר, כפי שראינו, הוא־הוא המבחן המכריע למודרניזציה מדינית — תלויה במידה רבה בשיעור אשר בו המסגרות האלו פועלות ברצוף ובשיעור שבו ניתן להשיג איזה "מודוס ויוונדי" רצוף ובן־קיים ביניהם לבין הארגונים והגופים ה"חדשניים" יותר.

כינונו של "מודוס ויוונדי" מעין זה תלוי במידה רבה, מצד אחד, בהתקבצות הטיפוסית השונים של קבוצות־אינטרסים ותנועות חברתיות במסגרת הרחבה יותר של מפלגות שונות או שאר קבוצות הממלאות תפקידים מעין אלה. מצד שני, כינונו של "מודוס ויוונדי" מעין זה בין המוסדות המדיניים השונים מגביר במידה רבה את הפושר של העיליתות המדיניות לשלב אינטרסים ותנועות חברתיות בתוך המסגרת של מפלגות מדיניות או ארגוני־לוואי מפלגתיים.

טבען של התקבצות וכפיפות אלו של אינטרסים ודרישות מגוונים במסגרתם של עקרונות מדיניים כלליים משתנה במידה רבה בהתאם לטיפוסים שונים של משטרים ובהתאם לשלבים השונים של התפתחותם, אבל איזו מידה של שילוב מעין זה של אינטרסים ופעולות וארגון מדיניים בתוך המסגרות של פעולות "מפלגתיות־מדיניות" היא בגדר תנאי־מוקדם יסודי ליציבותה או רציפותה של כל שיטה מדינית מודרנית.

כל אחד מן המשטרים האלה פיתח, כפי שראינו, איזה מנגנון שבאמצעותו ניסה לטפל בתמורה בהתאם לעמדות־היסוד שלו עצמו ולשמור, בדרך זו, על רציפותו שלו. טבעם של מנגנונים אלה לדיוקן נבדל היה, כמו שרמזנו, בהתאם למשטרים השונים, וכן גם היו הבדלים בשיעורי הצלחתם בספיגת תמורות בהתאם להנחותיהם ובשמירה על רציפותם שלהם.

ולהיפך: חוסר כשרן של עיליתות — ושל מסגרות מוסדיות — לשלב ולקבוע את הדרישות המדיניות של קבוצות שונות, לעתים קרובות יהיה בו משום אות לאפשרות של התפרצויות ושל שברון המשטר, בסופו של דבר.

במידה רבה על-ידי תנאים חברתיים רחבים יותר, ובפרט על-ידי כמה מיחסי הגומלים בין העליות המודרניסטיות לשכבות הרחבות יותר של האוכלוסיה. מאמר זה יקצר מצעו מהשתרע אם ניכנס לפרטיה של בעיה זו — שממילא תצריך הרבה חקירות חדשות — אבל יש כאן מקום לכמה הערות פְּרָלְמִינָאָרִיּוֹת.

הרציפות והיציבות של משטרים מודרניים תלויות במידה רבה, קודם-כל, ברמת ההתפתחות הכללית של המודרניזציה ה"פנימית" של השכבות השונות המשתתפות בתהליך המודרניזציה ובשיעור ליכודן הפנימי. שנית, תלויות הן בשיעור ההתאמה או הקירבה בין העליות המודרניסטיות לבין השכבות החברתיות העיקריות.

היקף ההתאמה והקירבה הללו בין העליות המודרניסטיות ובין הקבוצות והשכבות העיקריות — כמו גם המבנה, הנטייה למודרניזציה והליכוד של השכבות העיקריות — משפיעים במידה רבה על דפוסי הארגון של הפעולות והדרישות המדיניות, כמו גם על התפרצויות-הלוואי הנוטות להתפתח משך כל תהליך המודרניזציה.

במידה שקיימת קירבה מעין זו, ולו גם סבילה למדי, בין העלית המודרניסטית לקבוצות ולשכבות העיקריות, הרי תהליך המודרניזציה המדינית נוטה להתפתח למישרים, באופן יחסי, ואגב התפרצויות מעטות בלבד.

בתנאים כאלה הרי כשרן של העליות העיקריות לקבוץ קבוצות-אינטרסים שונות לכלל טיפוסים רחבים יותר של ארגון מדיני, ולמסד את הטיפוסים השונים של דרישות מדיניות וארגון מדיני, הוא גבוה-ביחס.

ככל שהשכבות העיקריות חזקות ומלוכדות מבחינה פנימית, וככל שהן מוכשרות יותר להשתתף בתהליך המודרניזציה בשטחים מוסדיים שונים, כך יגדל, מצד אחד, היקף המשאבים שהן יכולות להעמיד לרשותם של מוסדות וארגונים מודרניים שונים, ומצד שני, כך גם יגדל כשרן להעלות דרישות מדיניות מציאותיות ולהשפיע על ניסוח מטרות מדיניות וקווי-מדיניות חשובים על-ידי העליות.

במידה שהעליות שוקדות על המודרניזציה יותר מן הקבוצות והשכבות הרחבות ועם זאת קיימת איזו קירבה ביניהן, הרי דרך-כלל יתמעט היקף התמורה שמסוגל המשטר לספוג, ואף-על-פי-כן אולי יוכל להתפתח למישרים באופן יחסי.

ככל שתתמעט קירבה זו, וככל שהעליות שוקדות על קו מוגדר של מודרניזציה, יותר יהיה עליהן להזדקק לאמצעי-כפייה.

ככל שגם העליות וגם הקבוצות הרחבות מגלות ענין מוגבל בלבד במודרניזציה, יכולה יציבות המשטרים להישמר רק על רמה נמוכה-ביחס של ספיגת תמורה.

ככל שקיים או מתפתח היעדר-קירבה קיצוני בין העליות המודרניסטיות ובין המגמות המודרניסטיות של קבוצות ושכבות רחבות, ובמידה שהמבנה המוסדי אין ביכולתו לטפח איזו קירבה מסוג זה והעליות לא תוכלנה לקבוץ את הדרישות המדיניות של הקבוצות הרחבות יותר, אר-אז הקבוצות והשכבות השונות ניטות לפתח, מצד אחד, קבוצות-אינטרסים סמויות, שאינן יכולות להשתלב על-גמלה בשום סדר, ומצד שני — מיני תנועות חברתיות קיצוניות, שאינן מגלות נטייה עזה למיסוד דרישותיהן בתוך המסגרת המדינית הקיימת.

בתנאים האלה האחרונים יכול שייעשו נסיונות עלידי איזה עליתות קיצוניות "לנפץ" את קבוצת האינטרסים הקיימת ו/או לשלב את השכבות הצעות-ועולות בתוך מסגרת מונוליתית.

דרך-כלל, תנאים מעין אלה יכולים בנקל לפתוח פתח למערכת רחבה של התפרצויות — בין שהן נעשות, כביכול, קרשיזינג לטיפוסים חדשים של מטריים, ובין שהן נוהות ליצור מצב של אייציבות וקיפאון ממושכים וממוסדים-למחצה.

הערות

- ¹ המחבר מחזיק טובה לפרופיסורים ד. אשפורד, ר. ליינ, ד. לרנר, ת. פארסון, א. פול ול. פיי בעד הערותיהם על טיוטה קודמת של מאמר זה.
- ² כמה מן העיונים האלה העלה המחבר בצורה שלמה יותר ב"ביורוקרטיה והתפתחות מדינית" בקובץ Bureaucracy and Political Development בעריכת ג'. לה-פאלומברה (הוצאת האוניברסיטה של פרינסטון). עתיד הוא גם לדון בהם ביתר-פרטות בפירסום אחר העומד להופיע.
- ³ לצורך תיאור מקיף יותר של ההבדלים בין שיטות מדיניות טרום-מודרניות, ר' ש.נ. איינו שטארט, Political Systems of Empires (Free Press of Glencoe, N.Y., 1963), בפרט בפרק י"ג.
- ⁴ על כמה מן המושגים האלה, ר' ג'. אַלמונד, "מבוא פונקציונלית אל פוליטיקה משוה", בקובץ The Politics of Developing Areas בעריכת ג'. אַלמונד וג'.ס. קולמן (הוצאת האוניברסיטה של פרינסטון, 1960), ע"ע 64—3. וראה גם ש.נ. איינו שטארט, The Political Systems etc. והנ"ל, "דפוסים של מנהיגות ותמיכה מדינית" (אנגלית), במסמכי הוועידה הבינלאומית לייצוג, מימשל וקימדה לאומית, איבאדאן, ניגריה, 1959.
- ⁵ ר' The Political Systems etc., שם.
- ⁶ ר' צ'ג'. פרידריך, Constitutional Government and Democracy, בוסטון, 1950; ה. פ'יינר, Theory and Practice of Modern Government, ניו-יורק 1949; ס. גוימן (עורך), Modern Political Parties, שיקאגו 1956; ס.מ. ליפסט, Political Man, ניו-יורק 1960; ס.ה. ביר את א.ב. יולם (עורכים), The Major Patterns of Government, Political Systems of Europe, ניו-יורק 1962.
- ⁷ ר' מ. קפלן (עורך), The Revolution in World Politics, ניו-יורק 1962, בפרט ח"א, ח"ב.
- ⁸ הספרות על ברה"מ היא עצומה, כמובן, אבל כמה מן הנקודות שהן החשובות ביותר מבחינת הניתוח שלנו אפשר למצוא אצל: מ. פיינסוד, מ. פיינסוד, How Russia is Ruled (הוצאת האוניברסיטה של הארווארד, 1955); ז.ק. בוז'ינסקי, Ideology and Power in Soviet Politics, ניו-יורק 1962; א.ג'. ארמסטרונג, The Politics of Totalitarianism, The Communist Party of the Soviet Union From 1934 to the Present (ניו-יורק 1961).
- ⁹ ר' ה. קליין, Mexico — Revolution to Evolution (לונדון), הוצאת האוניברסיטה של אוקספורד, 1962; ר. סקוט, Mexican Government in Transition (אורבאנה), הוצאת האוניברסיטה של אילינוי, 1959; ק. קארפאט, Turkey's Politics, the Transition to a Multi-Party System (הוצאת האוניברסיטה של פרינסטון, 1959).

- ¹⁰ ר' א. ליאון, Venezuela (לונדון, הוצאת האוניברסיטה של אוקספורד, 1960); ק.ה. סילוורט, The Conflict Society — Reaction and Revolution in Latin America Political Change in Latin America, the Emergence of the Middle Sectors (ניו-ארלינס 1961); ג'. ג'ונסון, Venezuela (הוצאת האוניברסיטה של סטאנפורד, 1958); ור' גם א. קרטיס וילגוס (עורך), The Caribbean — its Political Problem (הוצאת האוניברסיטה של פלורידה, 1962); ד. תומסון, Europe Since Napoleon (ניו-יורק), פרק 27; ה. סיטון-רוסטון, Eastern Europe between the Wars (1918-1941) (לונדון 1945).
- ¹¹ ר' ד. תומסון, Europe since Napoleon, שם, פרקים 8 ו-7; א.ג'. יון, Report from Spain in Eclipse — 1937 to 1943 (ניו-יורק 1947); א. אליסון פירט, Spain in Eclipse — 1937 to 1943 (ניו-יורק 1943); מ. דריק, The Portugal of Salazar (ניו-יורק 1939).
- ¹² איינושטארט, "מסות על הצדדים הסוציולוגיים בהתפתחות מדינית וכלכלית" (אנגלית. האג 1961); ג'.ו. קאוטסקי (עורך), Political Change in Underdeveloped Countries, Nationalism and Communism in New States (האג 1962); ו.א. שילס, Political Development, Nationalism and Communism in New States (האג 1962).
- ¹³ ר' המהבר, Problems of Emerging Bureaucracies in Developing Areas and New States, הוועידה צפון-האמריקאית על התשומות החברתיות של התיעוש והשינוי הטכנולוגי, שיקאגו 1960 (בקרוב).
- ¹⁴ ניתוח קולע מאד של ההתפתחות באינדונזיה, ר' אצל ה' פיית, The Decline of Institutional Democracy in Indonesia (איתאקה, ניו-יורק, הוצאת האוניברסיטה של קורנל, 1962); על פקיסתן, ח'אלד בן-סייד, "ההתמוטטות הדמוקרטית הפרלמנטרית בפקיסתן", Middle East Journal כרך י"ג, מס. 4, סתיו 1959, ע"ע 389-407.
- ¹⁵ מ. ויינר, The Politics of Scarcity — Public Pressure and Political Response in India (שיקאגו 1962); ג'. קארטר (עורך), African One-Party States (איתאקה, הוצאת האוניברסיטה של קורנל, 1962).
- ¹⁶ ר' על מושג זה צ'. קר, Industrialism and Industrial Men (הוצאת האוניברסיטה של הארווארד, 1960); ב. מקלילאנד, The Achieving Society (פרינסטון 1960); פ'. הייגן, On the Theory of Social Change (הומווד, אילינוי, 1962), בפרט פרק 10; וצ'. גרץ, "תמורה חברתית ומודרניזציה כלכלית בשתי ערים אינדונזיות", אצל א. הייגן, שם, ע"ע 385-421.
- ¹⁷ הנסיון היפאני בתחילתו הוא מאלף מאד מבהינה זו. ר' ה. נורמן, Japan's Emergence as a Modern State (ניו-יורק 1940), וכן ר.ג. בלאח, "ערכים ותמורה חברתית ביפאן החדשה" ב-Studies on Modernisation of Japan, מס. 3 בסדרה Asian Cultural Studies. אפשר להשוותו לנסיון הקיסרי הגרמני בימי ביסמארק.

אורסולה וסרנון : רשימות קוסמופוליטיות

זהות

יום יפה אחד אחר־הצהריים גנבה האשה באפור את ארנקי. והמלאכה נעשתה להלל. ממש מקצועית. כלל לא הרגשתי שפתחה את תיקי עד שרציתי לשלם בעד מבחר הגבינות שעתה־זה קניתי.

איבוד הכסף היה מכאיב; אך לא היה זה אסון, וכל אשר בשוק, ממוכר־הדגים ועד מוכר־הירקות, מיד העלו צרורות של שטרות־כסף להושיעני בדחקי. רציני יותר היה איבוד מה־שקוראים ה"דוקומנטוס" — גם תעודת העתונאי שלי וגם ה"סדולה" שלי. בלי תעודת־העתונאי שלי עתידה הייתי להרגיש עצמי עד־מהרה כאילו אני מתהלכת — ערומה. פתאום תפסתי ששוב לא אוכל ליהנות מתענוגות כגון כניסה אל התא השמור לעתונות באופירה; התיאטרונים והקונצרטים נסגרו לפני; הפולי־טיקאים — שבועיים לפני הבחירות — סירבו להעניק ראיונות, וחברת־התעופה, שהבטיחה תחילה הנחה של 50 אחוז על טיסתי לאירופה, לא יכלה למלא את הטפסים שלה בלי המספר המופיע על אותה פיסת־נייר יקרה — מספר שתמיד זכרתי על־פה ואשר עתה נשכח ממני כליל. והאיש היחיד שיכול היה לזהותני — מזכיר־העתונות בלשכת־הנשיא — היה בחופשה, כמו־כן.

ה"סדולה" היתה עסק אחר לגמרי. "סדולה" בארגנטינה כמוה כ־carte d'identité בצרפת. בלעדיה אינך יכול לנהוג מכונית; אינך יכול לקבל מכתבים רשומים, אינך יכול להוציא אפילו ספר מן המכס; בלעדיה הרי אפילו אתה מעורב בתקרית הפטוטה ביותר, לוקחים אותך לתחנת־המשטרה הקרובה ביותר בשל שוטטות. הנה כי כן מסרתי לשלטונות על אבידתי החמורה, ותחנת־המשטרה הכינה מסמך לאמור כי אבדה לי זהותי. במפקדת־המשטרה, מקום שם היה עלי לפנות בבקשת העתק, לא גילו לי לא אהדה ולא איבה. הם היו פשוט ניטרליים. שוב מילאתי את כל הטפסים, הוצאתי תצלום שבו נראיתי שוטטנית יותר מתמיד, ושילמתי סכום־כסף נוסף כדי שיועבר הענין לטיפול ד'ו־ף. אמרו לי לחזור בעוד יומיים.

כאשר אמנם חזרתי לא היתה שום "סדולה". הבחורה שלי שולחן־הכתיבה, הלועסת גומי־לעיסה מחוקה, אמרה לי שאעלה למעלה, מקום שם חוקרים פניות דחופות. מעולם לא חיבבתי מחלקות של חקירות, אבל לא היתה לי ברירה — ועלה עליתי. גרם־המעלות הלולייני שהולך אל חדר־ההמתנה דומה היה כי הוקם עוד בתקופה הקולוניאלית. כחצי תריסר בני־אדם יושבים היו לאורך הקיר ונראים כאילו זה שנים הם יושבים כאן. איש לא זע. איש לא היה מאחרי הדלפק שעליו היה כתוב "אינפורמציה". דומה היה הדבר לתמונה מתוך מחזה סארטרי. מכל מקום, היתה שם דלת שעליה כתובת "אין כניסה", ושמה נכנסתי. האנשים שלאורך הקיר לא שמו לב כלל, ואין צריך לומר שלא מיחו.

נכנסתי לתוך משרד שבו היו כמה בחורות עסוקות — בשתיית קפה. הנה כי כן המשכתי בדרכי למשרד הבא ואחרי־כן לבא אחריו ולבא אחריו — כמו קטע מתוך "המשפט" של קפקא. איש לא שם לב אף־כהוא־זה, אבל הכל הוסיפו לדבר וללגום בשקידה מרובה עוד ספלים של קפה שחור. לבסוף ניגשתי אל אחד הפקידים

וביקשתי לראות את ראש המחלקה. להפתעתי הובאתי אליו מיד. לאחר שהסברתי את ענייני הרי, בצורה מפתיעה עוד יותר, נתן הוראה לאחת משותות הקפה ללכת ולחפש את התיק שלי.

הבחורה לקחתני בחזרה אל המשרד הראשון — זה שמאחרי הדלת שעליה הכתובת "אין כניסה" — ובמהירות ניכרת הוציאה תיק. אחר עיינה בו ונפתחה להתבונן בי. "זה דבר מסובך מאד", נאנחה.

והנה רגילה אני לצרות ורגילה לניירת, וברי היה לי שגילו פתאום שאני נכריה מסוכנת או מרגלת או אדם החי מהכנסות בלתי-מוסריות — מישהו שבוודאי ימנעו ממנו "סדולה" חדשה. הכינותי עצמי לגרוע ביותר.

"רואה את, סניורה", המשיכה הבחורה, "יש שני מסמכים סותרים בתיק שלך, ובגלל זה ממש אי-אפשר לנו להוציא סדולה חדשה".

זה-רזה.

"איזה מין מסמכים?" ניסיתי למנוע קולי מרעד.

"הסתכלי בעצמך", אמרה.

כך מוטב, הירהרתי. או אולי ביש הוא יותר? פעם זכיתי לתענוג המפוקפק לקרוא את התיק שלי שהוכן על-ידי המשטרה של ארץ אחרת, תיק שתפס כשבעים עמוד. ואף כי התברר שהיה זה חומר-קריאה מרתק, הרי באמת לא הצמיח לי טובה מרובה.

אכן, התיק הזה היה צנום מאד. הבחורה הצביעה על המסמך שלמעלה, ונמצא שזו בקשתי להעתק של ה"סדולה".

"את מילאת אותה, לא כן?" שאלה, הנעתי בראשי לאות הן. "הרי זה ביש, אינך רואה? שהרי פה נאמר nacido — נולדה — ב-pueblo של האמבורגו". אישרתי כי אכן נולדתי בכפר האמבורג.

"אבל לא שם נולדת", הצהירה בשקט אך בתוקף. "את נולדת בישראל. כך נאמר בתעודות המקוריות שלך". והיא העלתה אחד משאר המסמכים המעטים המצויים בתיק.

במסמך המקורי לא נאמר בכלל שום דבר על כך שנולדתי אי-פעם. נאמר בו פשוט "נאסיון", ובטור שפנגד — ישראל. "זה נכון", אמרתי לה, "אני ישראלית, האם רצונך לראות את הדרכון שלי?" "הו, לא", דחתה את הצעתי בהינף-יד, "זה לא יועיל כלל — הרי זה מסמך זר, לא כן?"

"אבל הלאומיות שלי ישראלית", עמדתי על שלי ברפוי.

"נאסיון" ו"נאסיונלידאד" הם שני דברים שונים, הסבירה לי נדרך שאדם מסביר משהו לילד מפגר ביותר. "רוב הזרים מערבבים את שני המונחים", הוסיפה והסבירה לי כמו לאדם רפה-שכל, "הנה על כן החלפנו את הטפסים שלנו".

"אבל הרי אתם שהחלפתם את הטפסים", ניסיתי לטעון עמה, "ולא אני ששיניתי את מקום-הולדתי".

"זה נכון", אמרה, "אבל עכשיו את בצרה".

שתינו לטשנו עינינו אל התיק — חסרות-ישע.

"מה נעשה?" השתמשתי בביטוי הארגנטיני המקובל, שפוחו יפה לגבי כל מצביי החירום — החל ברעידות-אדמה ועבור לבחירות מזויפות וגמור במהפכות שנכשלו. מה נעשה?

"אין לי מושג", אמרה הבחורה.

"אבל לפני כן לא הבחין איש בטעות הזאת מעולם", הדגשתי, "משך שנים על שנים; לא השגרירות הארגנטינית בישראל, לא שלטונות-ההגירה, ואף לא אתם, כאשר הוצאתי את ה"סדולה" המקורית".

"זה נכון", הסכימה.
 "הרי זה מהובל קצת, לא כן", המשכתי, "לחשוב שנולדתי בישראל ברובזמן שישראל אפילו לא היתה קיימת בשעה שנולדתי".
 "לא היתה קיימת?" שאלה. "עלי לומר למנהל". והיא נשאה רגליה.
 המתנתי בקוצר-רוח, ועד-מהרה חזרה.
 "אני מצטערת, סניורה", אמרה, "אבל יהיה עליך לבוא לפני שופט ולהציג summa-
 rium".

לטשתי עיני אליה בתמהון גמור.
 "את כל המסמכים שבידך", המשיכה, "צריך יהיה לתרגם לספרדית ולאשר אותם אצל נוטריון, ואחר-כך יהיה עליך להביא את עניינך כולו לפני שופט".
 "כמה זמן זה יימשך?" שאלתי.
 הו, כשלושה חדשים, סבורה היתה, שופטים הם אנשים עסוקים מאד.
 "סניוריטה", פניתי אליה, "אני יוצאת את הארץ בעוד שבוע. אני לא אסע בלי ה'סדולה' שלי, שהרי אז לא אוכל לחזור. summarium אינו בא בחשבון".
 "מה נעשה?" זאת הפעם הבחורה היא שנוקקה לביטוי המקובל.
 "שום דבר", אמרתי לה, בחיוך שנראה לי מאונס לא מעט. "אחרי הכל, אינני מבקשת אלא העתק של ה'סדולה' שלי. לא 'סדולה' חדשה".
 זאת קלטה.

"ועכשיו", המשכתי, "את תוציאי העתק המסומן באותו מספר שהופיע במקור, לא כן?"
 שוב הסכימה.

"אם כך הוא, הרי נדמה לי שלא רק הגיוני הדבר", המשכתי, "אלא הכרחי שהעתק יהיה העתקה מדויקת של המקור — זהה במספר וזהה בנוסח. ב'סדולה' המקורית שלי, שממנה תתני לי העתק מדויק, הנוסח שמאחור אומר 'נאסיון' — ישראל. עלי לעמוד על כך", עתה היתה החלטתי נחושה, "שהעתק ה'סדולה' שלי יהיה באותו נוסח בדיוק, האם את מבינה?"
 "אבל את לא נולדת בישראל, סניורה", עמדה על דעתה, "זאת היתה טעות".
 "אין זה חשוב".

"לא איכפת לך?"
 "ודאי שלא איכפת לי", הבטחתי. "הדבר היחיד שאיכפת לי הוא אם לא אקבל העתק מדויק של המסמך המקורי שלי".
 "טוב, אם לך לא איכפת", והרווחה מרובה היתה בקולה, "אינני מבינה מדוע לנו צריך להיות איכפת. אני אגיד למנהל", והיא נעלמה שוב.
 כאשר חזרה היתה קורנת. "רק בואי למטה בשביל טביעות-אצבעות נוספות", אמרה באדיבות. "אני מצטערת להטרידך, אבל יהיה עלינו להוציא מסמך חדש, ואני רוצה לטפל בזה מיד".

הלכתי למסור את טביעות-אצבעותי עוד הפעם ויצאתי לאכול ארוחת-צהריים. לאחר הסעודה חזרתי לקבל את תעודת-הזהות שלי.
 "רוב-תודות", אמרתי לבחורה, "עזרת לי הרבה מאד".
 "אין זה ולא-כלום", הבטיחתי, "רק רציתי שיעשה הדבר מיד לפני שיספיק המנהל להתחרט. רואה את, סניורה", הוסיפה, "בעצם לא מצא הדבר חן בעיניו של המנהל — עתה שהוא יודע שישראל לא היתה קיימת לפני 1948".

דובלין

1

דובלין איננה מה שהיתה פעם? ודאי, בני־אדם יתעקשו להשמיע דבר־שיגרה זה בכל היוזרה של מסירת הודעה מרעישת־עולם. כוונתם בדברים האלה תלויה בעברם — יש המתגעגעים ללהט המהפכני של האייר.איי. ולזמן שבו היה דוד האיירי יורד לחייו של גליית האנגלי; אחרים, בלחישות זהירות יותר, עודם חולמים על הימים הטובים של הקיסרות משכבר, כשהיו האדונים הפרוטסטנטיים מושלים באירלנד — אחד מהם, יוצא־חלציהם של אותם בעלי־אחוזות, מילמל בצער על נפות שלמות שהיו פעם נחלת המשפחה ואשר עתה הצטמקו כדי בית נחמד עם גנים מן המאה הי"ח. אלה היו ימי המתנחלים האנגליים — ואם גם ימים קדמונים היו אלה, הרי לא תמיד היו טובים כל־כך לאנשים שלא היו אדוני האחווה. אבל מחוץ לחלומות מעין אלה, על גדולה שאבדה ואומץ שכלה, המורר הוא שדובלין היא, בעצם, בדיוק מה שהיתה פעם: קרתנית, מוגבלת, קנאית — עליזה, יוצאת־דופן, משיבת־נפש — מיושנת עד גבול ידוע, מנותקת מן התקופה האטומית, ירוקה ונעימה ושקטה, עם תה־שחרית בשעת־בוקר ובירה־של־גינים וביסקוויטים ושפע ויסקי ועדיין בשר־הצלי הטוב ביותר והסרטנים העסיסיים ביותר שאפשר למצוא באיזה מקום שהוא באיים — האם נעז לומר "הבריטיים"? אפילו המראה החיצוני של העיר דומה כי נשמר להפליא כתום 25 שנה, כולל כמה מגרדי־שחקים (שאינם מגרדים שחקים יותר מדי) המזדקרים במאמץ־שווא להדביק את אחיהם מעבר־לימים, והשאר — משפנות־עוני גיאורגיים יפים ופחות יפים, ורק שאלה האחרונים נעלמים והולכים במהירות. אפילו הדיבור עודנו כמעט ממש כמו שזכור לי — מזהיר, תמהוני, "פנימי" — כמעט שבטי; דיבור מן הסוג שאתה יכול לשמוע בבת־הקפה של ורשה או תל־אביב — אומות־מיעוט, כביכול, שעדיין אינן בטוחות בהווה שלהן והן מגששות דרכן לקראת איזה עתיד ומוצאות כוח בעיקר בפיאורו של עבר שהיה מדוה־לב בחלקו המכריע אלא שאגב סקירה־לאחור ניפירים בו כל סימניו של גן־העדן האבוד.

פסטיבל־התיאטרון־הדובליני שייך כל־כך לרקע הזה עד שלפעמים יש בכך הרגשה שהיית יכול לוותר על הבימה ועל התפאורה ועל השחקנים ועל המחזות, שהרי "כל העולם בימה", כמו שאמר שקספיר — וכאשר כתב זאת אפשר בהחלט שהתכוון לדובלין. כל אדם כאן הוא נפש במחזה, מחזה שנכתב קיבוצית, כביכול, והוא מוצג בכל רחבי העיר. ולעתים קרובות החזיון הקיבוצי משעשע ומעניין הרבה יותר מן המחזות המועלים על בימות קטנות ומיושנות־מדי בתיאטרונים שפולם יש להם סבר של סוף־המאה.

מן המחזות החדשים, "מלך הטירה" של יוג'ין מקייב אולי יזכה להצלחה מחוץ לאירלנד, בתנאי שיוציאו את ההומור הדרדקי הפחות והגס למדי של המערכה הראשונה — או שלפחות יקצצו בו. כמה מלים גסות החוזרות לעתים קרובות עשויות עדיין להרעיש את דובלין הקתולית ולהמציא בכך את הפרסומת הרצויה, אבל בשאר מקומות הרי כל אלו הן כבר חכמות ישנות למדי כיום. מחוץ למערכה הראשונה החלשה, יש במחזה הזה אפשרויות, והוא מספר את המעשה בסקובר מקאדם, איכר המפריח את הגבעות המסוחפות של מונאגאן, עד שהוא זוכה לא רק בבנין האריס־טוקרטי של בעל־האחוזה מלשעבר אלא גם בכל האדמות של שכניו העצלים סביב לו. בדומה למלך מידאס, כל מה שהוא נוגע בו הופך להיות זהב, כמדומה, אבל הבנין היפה הופך להיות סתם אסם נוסף והאשה היפה — והצעירה — הופכת להיות

מרשעת מרת־נפש ואחוזת רגשי־כשל. סקֹזבר, מזקין וחסר כוח־גבר, סופו שהוא נשבר תחת לעג האנשים שהוא שונא ומבזה אותם — שהוא שונאם כפליים משום שהוא חש אשמה על כי גול מהם את משקיהם הדלים והפך אותם לשכיר־יום שי־פורים. לבסוף הוא מביע נכונותו לשכור פועל־דיש נודד צעיר שיעבר את אשתו. רגשי־כשל הם גם ענין מחזהו של בראיין פ־ריאל (ססיפוריו הקצרים הופיעו ב"ניר־יורק"), "פילדלפיה — הנה הנני", שהוצג בתיאטרון ה"גאייטי". גארת או־דונל בן ה־26, שאמו מתה בלדתה אותו, אחוז רגשי־כשל בגלל אביו, שהוא מטומטם גמור, בגלל הקטנוניות שבחיי העיירה, ההתפארות חסרת־הטעם של "הבחורים", שביעות־הרצון־העצמית ומנהגי־המתעשרים של אבי הבחורה שלו, הסנאטור דוגאן — עד שבא ביקורה של דודתו ליזי, האירית־האמריקאית ההמונית, שמצאה את רחובות פילדלפיה מרוצפים זהב, ומשכנע אותו לבחור בחופש באמריקה.

המחזה סובב על התרוצצותו של הבחור, הנקלע בין רצונו לעזוב את הבית שאותו הוא שונא — ואוהב — ובין נסיונותיו העקרים לבוא בשיגרושיח עם אב שלכאורה אינו מסוגל לשום רגש אנושי. התנגשות זו מגולמת באופן מזהיר על־ידי הצגת או־דונל הצעיר בתפקיד כפול — האני הציבורי שלו והאני האחר שלו, כשזה האחרון יודע, ואומר, מה בדיק יעשה או יאמר כל אדם אחר בטרם יעשה או יאמר כך בפועל ממש. אילו היה הפסטיבל מעניק איזה פרסים, הייתי אני בוחרת בלי ספק כשחקן הטוב ביותר בדונאל דו־נלי, שגילם את האני האחר, בבימויו המזהיר של הילטון אדוארדס. ודאי לי שמחזה זה ראוי להישמע גם מחוץ לגבולות אירלנד.

היו, כמובן, הצגות־סרק, ואפילו לא כאלו, שפמעט הלכו לטמיון בגלל הפקה גרועה ותקלות טכניות, כגון "עיניו של זר" — אנתולוגיה של תגובות זרים על אירלנד, שהיו בה כמה שורות מבדחות להפליא, כגון הקונטרס של "החברה המלכותית" שנועד לאיכרים הנבערים בימי הרעב הגדול: "את תפוחי האדמה הגרועים מאד תכיר על־פי ריחם הלא־נעים". אבל בכללו של דבר היתה הרמה גבוהה, ומדי־בוקר בין 11.30 ל־1 הוחלפו רעיונות במה שקרוי כאן מסיבת־עתונאים ובכל מקום אחר ייחשב הילולת־סובאים נדיבה. אבל כאשר ייעשה החשבון הסופי, ברור שהזוכה האמיתי יהיה אותו מחבר חדש ומלא־עלומים תמיד, ג'. ב. שו, אשר מחזהו "לעולם אין לדעת", שהוא ודאי הקל בכל מחזותיו, הוצג ערב־ערב באולמות מלאים וצוהלים ב"גייט", בהצגה מלוטשת ומהירה כל כך עד שדומה היה כי לפנינו מכונית אדירת־כוח בסביבה של מרכבות־סוסים. זה, וכן פרקי־הקריאה השקספיריים המזהירים של ג'ון גילגוד, "גילי האדם", אשר ריצ'ארד השני וליר שלו העלו דמעות בעינינו, היו גולות־הכותרת של פסטיבל אשר דובלין יכולה להשתבח בו, גם אם אין היא בהכרח אמר־הורתו. כמו שאמר הברנש מן הבי.בי.סי: "אין לעמוד בפני טקסט טוב — ושקספיר ושו באמת חיברו טקסטים טובים למדי!" התיאטרון האירי של ימינו עודנו תמהוני מדי, מופנם מדי, מרוכז מדי בעצמו. כמו שכותב מייקל מקליא־מור — השחקן החשוב ביותר של דובלין, שבעת הפסטיבל של שנה זו אי־אפשר היה למצוא לו שום תפקיד שיהלום את שיעור־קמתו בספרו החדש, "התיאטרון באירלנד": "משימתנו הנוכחית היא לשכוח כמה אנחנו מקסימים, לאיזור חלציים, וללמוד. התיאטרון האירי, למד את אומנותך! אלו צריכות להיות המלים שעלינו לחרות בזכרוננו בכל עת תמיד".

ללמוד את אומנות, וללמוד להעריך את גדלותם האמיתית של גדולי בניו — ולא לרדת לחייהם ולהציק להם ולשלחם בגולה, מקום שהשליטים הקודמים מלשעבר מספקים אותה מנוחה ואותו חופש הצריכים להיות גאוותה ותפארתה של אירלנד. התפארת שהיעדרה בלט ביותר בפסטיבל של השנה היתה זו של שון או־קייסי.

2

כאשר הגעתי לנמל-האוויר של דובלין הונפו כל הדגלים, והאדם הראשון ממש שכמעט נתקעתי לתוכו היה אימון דה-ואלירה. אף-על-פי שהזומנתי רשמית להשתתף בפסטיבל-התיאטרון של דובלין, הרי בעצם לא ציפיתי לכך שיגיעו הדברים עד לקבלת-פנים אישית על-ידי נשיא הרפובליקה. אחרי-כך הבחנתי בשפע "סארי" יפים על כל סביבי, ובאנחה תפסתי שדה-ואלירה בא להיפרד מנשיא הודו, בסיום ביקורו הממלכתי בן חמשת הימים באירלנד.

הואיל והמשאלה היא תמיד אם המחשבה, היו הליברלים האיריים משתעשעים בתקוה שהביקור ההודי והזמנתו של דה-ואלירה להודו — שנתקבלה עקרונית — יבשרו שחר חדש במדיניות-החוץ של דובלין, נטייה להיערכות חדשה לימין הלא-מזדהים. בעת ועידת-האומות-המאוחדות לענייני-סחר-ופיתוח בקיץ שעבר בו-זמנה הצביעה אירלנד בהזדמנויות שונות עם קבוצות ה"75", והואיל וכאן אין התקוה דועכת לעולם נתפיש הביקור הממלכתי ההודי, שבא לאחר-מכן, כסימן-דרך חדש בכיוון "העולם השלישי". ואולם בראיון שנתן לאחר ימים אחדים, הקפיד שר-החוץ אייקן להטעים כי הביקור ההודי היה בעל אופי טכני טהור — כמו שהיה ביקורו של נהרו בשעתו, כאשר היה דה-ואלירה באופוזיציה — וכי אין מצפים לשום שינוי, לא קיצוני ולא אחר, במדיניות-החוץ.

מעמדה של אירלנד, הוא משונה, ובמידה ידועה הוא יחיד-במינו. מפיון ששוב איננה שייכת לחבר-העמים הבריטי וגם אינה חברה בנאט"ו, ואין על אדמתה שום בסיסים זרים — "להוציא, כמובן, את שש הנפות שעודן כבושות בידי ברי-טניה", כמו שלא שכח מר אייקן להדגיש — אירלנד היא נייטרלית, אבל, בדומה למדי לישראל, נייטרלית פרו-אמריקאית. יחסים ידידותיים עם ארה"ב הם אבך הפינה במדיניות-החוץ האירית, אבן-פינה שנתחזקה כמו בבטון מזוין משכונס ג'ון פ. קנדי לבית הלבן. בכל אירלנד אין נפש שאינה מתאבלת עדיין על ג'ק קנדי, וכמעט אין בית, חנות, בית-מלון או מסבאה שאין תמונת-דיוקנו של הנשיא המנוח מתנוססת בהם. בספר-הטלפונים של דובלין ממלאים הקנדים דפים אחדים — כותבת הטורים האלה היה לה בשעת טיול למערב אירלנד מורה-דרך ונהג ובן-לוויה נעים ביותר בדמות צעיר הקרוי ג'ון קנדי, ומזור הוא למדי שאפילו לא התימר להיות קרוב-משפחה. הכל זוכרים את "הביקור של ג'ק" ב-1961 כמאורע הראוי ביותר להיזכר בחייהם, להוציא אולי את השגת העצמאות. "סוף-סוף", נוהגים לומר, "ידענו כולנו כי יש לנו ידיד בחלונות הגבוהים". אפילו כיום, כמעט שנה לאחר מותו של קנדי, ליהו הציבור את מלחמת-הבחירות האמריקאית בהתעניינות גדולה הרבה יותר מאשר את הבחירות בבריטניה, הקרובה הרבה יותר.

המהומות בבלפאסט זכו לכותרות ראשיות, כמובן. דבר שלא עלה לפותרות אך היה בבחינת סוד גלוי היה הסכום העצום של סטרלינגים הזורם לדובלין מתוך ציפיה — וחסש — לנצחון הלייבור. דובלין עשתה חיל רב בספטמבר ובתחילת אוקטובר, כשהיה הכסף זורם מעבר לתעלה האירית. אמצעי-הצנע שנקטה ממשלת הלייבור החדשה כדי להציל את הלירה הם, בחלקם, תשובה על אותה בריחת-הון שמלפני הבחירות. כיום מודאגת דובלין מאד מחמת מכסי-היבוא החדשים של בריטניה, אבל סוף-סוף אפילו האירים אינם יכולים לשמור את העוגה ולאכלה בעת-ובעונה-אחת. שכן, עם כל גודל אהבתם לאמריקה, הרי פריחתה של הארץ — ועצם העובדה שפיום היא נושה יותר משהיא לווה — תלויות ביצוא שלה לאנגליה. ארץ זו, אשר שנים כה רבות סבלה מרעב, היצוא החקלאי הוא כיום בסיס עיקרי לרווחתה. לא בשר-הצלי של אנגליה הישנה אלא בשר-הצלי של אירלנד הישנה הוא הראוי

באמת להיזכר בשיר וזמר. והחמאה, העשירה כל־כך בשומן עד שהצהוב שבה הוא כמעט ירוק אירי לאמיתו. כמו על־מנת להזכיר בתמידות לתיירים בריטיים כי ימי הרעב הרעים משכבר תמו־עברו לעולמים, נעשה צל־יִשֵׁר המזון הקבוע כמעט, מלווה תמיד תפוח־אדמה אפויים זהובים — עטופים ממש בני־ירֵזֶה, לא כסף — הסובלים בחמאה ושמנת.

הוכחה ממשית יותר לכך שהרעב עבר לבלי שוב היא שאירלנד מתפארת זה כמה שנים שתושביה מקבלים את מכסת הקאלוריות הגבוהה ביותר לגולגולת בעולם כולו! לפי הסטטיסטיקה של האו"ם עמדה צריכת הקאלוריות היומית לגולגולת ב־1961 על 3,440, לעומת 3,260 בבריטניה־הגדולה, 3,220 בשווייץ, 3,200 באוסטרליה, 3,120 בארצות־הברית, ו־2,930 בשוודיה. יתר על כן, צריכת החלבונים היומית (91 גרם לגולגולת ב־1961) גם היא אחת הגבוהות בעולם. צריכת האלכוהול, שהיא בוודאי אחת הגבוהות ביותר בעולם — אם לדון על־פי השעות שבני־אדם מבלים כאן במסבאות בכל יום — אינה מופיעה, לדאבו־הלב, לא בסטטיסטיקה האירית ולא בזו של האו"ם, אבל אם גם הוויסקי עולה ביוקר (36 עד 38 שילינג הפקבוק) הנה מחיר הבירה זול למדי ועומד על 2 שילינגים ופני אחד ל"פינט". ורוב הבריות אמנם שותים בירה. הדבר היחיד היוצא מגדר הרגיל — לפחות בעיניו של מי שאינו אירי — הוא שהם מפליגים בשתייתה עד כדי כך שמסוגלים הם להשתכר ממנה. אפשר, כמובן, שכל זה הוא פועל־יוצא מן הדת — הואיל והבירה היא התרופה נגד המין, ונראה בעליל שהשיכרות היא חטא קטן יותר מן הניאוף — אבל מכאבי הוא למדי לראות כל אותן חבורות של זכרים המחזיקים בכוסותיהם משל כאילו היו הקרובות והיקרות ביותר לנפשותיהם, בלי העיף עין אפילו בבלונדינית אשר ליד השולחן הסמוך, ותהיה נהדרת ככל אשר תהיה. יהודים חרדים — הסובלים מאותם איסורים ועפכות — גומעים לפחות את התה שלהם בחביון רשות־היחיד שלהם, אבל בשני המקרים כאחד תמה אתה אם באמת חובבים הם נשים בכלל? אף כי אביו הזקן והנחמד של ברנדן ביהאן — במסבאה, כמובן — הבטיחני כי נשים זוכות להערכה אפילו באירלנד.

אבל אירלנד פורחת — 60% מתושביה הם בעלי בתיהם שלהם ומחצית מן המשפחות האחרות יושבות בשיפונים בשכר־דירה נמוך שהעמידו להם השלטונות המקומיים; יוקר־החיים נמוך במידה ניכרת מאשר במקומות אחרים באירופה המערבית; ולשבחם של האירים ייאמר כי ברווחתם לא שכחו מה פירוש הדבר להיות רעב, שפן נתנו מיליון דולרים בשנה אחת למגבית־נגד־הרעב של ארגון־המזון־הבינלאומי — סכום עצום בשביל ארץ המונה בסך־הכל פחות משלושה מיליוני תושבים. בכללותו של דבר, במערכות הסיוע הטכני של האו"ם תופסת אירלנד מקום העולה על משקלה היחסי — היא בונה כפרים בטנגניקה ליישוב אנשי־שבטים נודדים, שולחת מורים ורופאים, וגם כוהנים כמובן, לשאר ארצות מתפתחות (בניגריה בלבד יש כיום 2,500 אירים). דואגת ל־1,200 סטודנטים אפרו־אסיאנים באוניברסיטאות של אירלנד ולעוד כמה מאות משתלמים במחלקות ממשלתיות שונות. חיילים איריים שירתו בקונגו ועודם משרתים בקפריסין, ואירים תופסים מקום בולט בחיל־המשקפים של האו"ם במזרח התיכון. מימון האומות־המאוחדות היה הבעיה הערי קרית, אמר מר אייקן. "מגוחך הוא לנסות לרפא את חלאיו של העולם בלי כסף. מגוחך הוא לדבר על כך שאין היד משגת. בלי להביא כלל בחשבון את טעמי־ההתנגדות העקרוניים של הצרפתים והרוסים", הוסיף ואמר, "הרי אפילו לארצות־הברית עולה האו"ם פחות ממחיר חפיסת־סיגריות אחת לגולגולת בשנה".

עד היכן יכול מחיר השלום לרדת?

הימים הראשונים

הימים הראשונים לא היו טובים מאלה. ליאורה וראובן, גיבורי סיפורו של אהרן אלמוג, מוכיחים זאת בעצם הווייה: הווייה מרוסקת-זמן, שהעבר העומד מאחריה מתקבל כמין התבצלות על חוסר האפשרויות האק"טואליות. זמן-המסגרת של הסיפור הוא לילה אחד, שבעצם שום דבר אינו קורה בו. אולם שני המונולוגים הפנימיים, המקבילים, של שני הגופים המדברים, ליאורה וראובן, הם הנתונים לאותו לילה קיום ממשי. עברם של שני הגיבורים הנאלה (ילדות ונערות בתל-אביב ישנה וחלומית-למחצה, המאוכלסת בני-משפחה וטיפוסים שונים, רומנטיים, יוצאי-דופן בודדים ומסוגננים מאד), עבר זה כמו הומצא על-ידי הגיבורים במיוחד לצורך אותו לילה של עייפות וטמפראטורה נפשית נמוכה. אין הם נוטים לשתף בפועל זו את זה בסיפוריהם. הם מקפידים בקנאות שעבר זה לא יוספע מרשותם — פן תופקע עמו איזו חירות מדומה של אנשים מסוגרים-בעצמם, נטולי רצון ממשי ובעלי יותר משמץ של נרקיסיות.

"טסת פעם ברפכת? מפנים זה שונה. אתה נוסע רדום על-הירוב, הוגה בדברים שהשארית מאחורייך. שלטי-האזהרה הקבור עים בחלונות מחמירים כליכך: אסור להוציא ידיים וראש, הנהלת הרכבת אינה אחראית לחייך. נסה זאת פעם, חייך קצרים. הנהלת הרכבת אינה אחראית לחייך. נסה זאת פעם, חייך קצרים. כלום לא יקרה לך... עכשיו אני מבין שכלום לא קרה מאז." (ע' 23)

אחד הדברים הטובים והאפייניים בראיתו של אהרן אלמוג הוא תשומת-הלב שהוא מייחד לתופעות גשורות ביותר, ויכולתו לגלות את המחיר שביסודן. כדוגמת שלטי-האזהרה ברכבת. מרגע שהנהלת הרכבת מסירה מעצמה את האחריות לחייך (אחריות שמך הסתם היתה בידה, שלולא כן לא היתה פוטרת עצמה ממנה), מי בעצם אחראי להם? בולמוס ההיזכרות, התוקף את גיבוריו של אלמוג, מראה שלילה מוזר זה הוא בבחינת רבות אחרון לגבי כל אחד מהם. לא רק משום שניתן להניח כי שוב לא ייפגשו (ליאורה עומדת להינשא למחרת היום), אלא גם משום שאפשרות הקיום שלהם אבדה אישם בקצה מחרות הזכרונות. יש אמונה האומרת כי אדם רואה רגע לפני מותו את כל אירועי חייו. כך, בערך, מציג אלמוג לפני גיבוריו התמהוניים את הסיפורים שהם מספרים לעצמם, שפן אין הם נתונים בדור שיח ממשי אלא במונולוגים פנימיים, שה"ווקאטיב" שלהם משמש הסוואה להסתר תפקות-עצמית.

לשבתו של אלמוג ייאמר שגיבוריו יודעים כיצד להתחסל לעצמם ולסיפוריהם. יש ברומן זה איזון נכון בין הפנות והאירוניה, בין הנרקיסיות של הדמויות לבין ספקנותן: לעורלם אין ליאורה או ראובן נותנים ניסוח ודאי למצבים השונים שנתנסו בהם. למעשה אין הם יודעים הרבה על הנעשה סביבם. אי-הוודאות שהם שרויים בה מתמיהה לנוכה העובדה שסיפורי "הימים הראשונים" ממליאים את כל קיומם האקטואלי. מצד אחד יש בכך אולי להצדיק את חוסר-האחריות שלהם לגבי חייהם, ומצד שני נוסך בהם הדבר פיהון ובקורת-עצמית.

על-הרוב יודע אלמוג למנוע את גיבוריו מהמלה-עצמית ומהתנחנות — סכנות האור-בות תמיד לסיפורים על ילדים תמהוניים בעולם נוסטאלגי. וכשהוא חוטא באחת ממי-דות אלו הריהו מזדרז לתקן זאת במעבר חד לאירוניה או לניגוד קצבי בפרוזה שלו. כתיבתו פשוטה, מדויקת, מרוכזת מאד ומפ-תיעה בצליליה ההומוריסטיים. רישומי ההווה

* אהרן אלמוג: הימים הראשונים; עם עובד, 1964, 175 עמ'.

שאולי איננה פרי הנסיבות אלא תכונה נתונה מראש.

מכל־מקום, הקרע שבינו, הוא הקרוי נפתלי נוי, לבין המציאות, הוא המרחק שבין משה־אות־נפש והכות, או הכשרון, לממש אותו. היחס האירוני של אורפנו אל גיבורו, המוזר ואכול־התהסביכים, נרמז אפילו בשם. נפתלי איננו איילה שלוחה אלא בחור אטי למדי במחשבתו כמו במעשיו. שם משפחתו נוי, אולם הינו רחוקים מהוויה של נוי כי אפר־רים הם בתכלית: מלאכתו — מלאכת מגיה, אמנותו — עשיית פוחלצי חיות ועופות, הכרוכה גם בציד גם ביזע קצבים, ופירושה להפוך את קרביהם, לטהרם, למלא אותם קש וקפיצים, להדביק נוצות מתות.

מורה־להועיל במקצוע זה היה פלוני סטר־ניק, שאמר לו כי דרושה לכך סבלנות. "עישון מקטרת טוב לסבלנות", אמר. "וגפ־תלי החל מעשן מקטרת. אך בשאר הדברים הצליח פחות". וגם באי־הצלחה זו יש דו־משמעות, כי מסתבר שנפתלי אמנם השקיע בעבודה פחות אורך־רוח ושיטתיות אך הרבה יותר דמיון ורגש, מאחר שניסה לשוות לפוחלצי גמישות ותנועה, אלא שעבודותיו לא נתקבלו על דעת הלקוחות האפשריים, „אין כמותם במגדיר בעלי־החיים", וכך נעשה מגיה. "את הערבים בבית־הדפוס ואת הימים במלאכתו. ואת השעה שבין יום ובין לילה הוא עושה לא בזו ולא בזוה, כי אם ניצב דומם — מקטרתו בפיו הפוכה וכבויה — ומביט לסרוגין בבתי העיר, בים ובשיפולי השמיים".

רישול זה של שעת־לא־יום־ולא־לילה, המק־טרת הכבויה וההפוכה בפה, המבט התועה בעצמים דוממים מסביב, ממרומי בדידות הגג — הם, כמדומה, סברים של הינו הרוחניים, של אותה כלות הנפש, העתידה לכלות במהרה. מה הביאו עד כאן? הסיפור, המז־כיר במידת־מה מבנה של באלאדה, איננו מסביר לנו זאת. הוא פותח במצב נתון, שיש בו מיתח־פעולה קודר — הימצאו ליד גוויה

של התקופה המתוארת הם דקים ומלאי אוויר־רה. האסוציאטיביות במהלך הזכרונות של שני הגיבורים אינה מאולצת, משום שאינה מתימרת לנמקם. אופן הצירוף של הזכרונות בסיפור זה יש בו הגיון פיוטי ולא פסיכולו־גי. זהו סיפור הרחוק ממושגים פסיכולוגיים, מהנמקות או ניתוחים.

אהבתה של ליאורה לחברתה ריזיה מסופרת על־ידיה בתמימות כה רבה ובלתי־מעושה עד שברור כי יותר משמדובר כאן בתופעה אירוטית שכיחה של גיל ההתבגרות אמורים הדברים באהבתה של ליאורה את האידיאלי־זציה של עצמה. אלמוג אינו מסביר את הדברים בפי גיבוריו אלא נותנם כפי שהם מצטיירים בזכרונם, בהבלטת התפ־לכאורה, ביחסי־זמן סובייקטיביים, בהתיחסות מכוונת.

איננו סבור, כדעת מחבר הדברים שעל גב הספר, כי גיבורי הסיפור אמנם מבקשים "מפלט איש בזרועות רעהו". ליאורה וראובן אינם זקוקים לו לזה בהכרח. הם נמלטים אל הסיפורים שהם מספרים לעצמם, וזוהי בריחה מעצמם ומן המציאות חסרת־התכלית. הריקה מהתפתחות אקטואלית, שהם שרויים בה.

אם נאמר שיש בסיפורו של אלמוג מישקע של השפעה עגנונית לא אמרנו הרבה, כי דבר זה נכון לגבי רוב הסופרים הצעירים בארץ, בבחינה זו או אחרת. אולם ראוי לציין שפתיבתו של אלמוג היא אישית ומי־חדת, נעימה ובלתי־יורמנית. הפיוט בסיפורו על־הרוב אינו מגיע לכלל "התפייטות" כבדה, וההברקות ההומוריסטיות שלו מרעננות ונ־בונות מאד. על אף המבנה המורכב של הסי־פור (הזמנים השונים, הסיפור־בתוך־סיפור וכדומה), "ימים ראשונים" הוא סיפור יש־ראלי מעניין ומהנה מאד.

י. ג.

מות ליסאנדה

בסיפור נסיוני זה, שדמיון ומציאות משמ־שים בו בערבוביה עד כדי שיטטוש התח־מים, מעלה הכותב דמות אמן צעיר בן־ימינו, רדוף מבוכת־הזמן ומוכה אזלת־יד,

* יצחק אורפנו: מות ליסאנדה; הוצאת ספ־רית פועלים, 1964; 104 ע'.

יומיים. היו בלבה ספרים עבים של סבל, ולעתים הייתי עוזר לה לדפדף בהם.

עגמומיות זו דבקה בו והיתה לקו באפיו גם לאחר הפירווד. אולם היה כנראה בנפתלי עצמו משהו שדחף אותו לעברה. בערב הגור רלי, שבו היה צריך לבחור לכאן או לכאן, חיכו לו בשני הבתים. אלא שפדי להגיע אל ביתה של ענת היה צריך לעבור באותו לילי-גשם ממדרכה למדרכה ולהרטיב את נעליו החדשות. סברה שחש על נעליו להרטיבן, או שהתעצל לעשות כן, או שראה בכך משום פחיתות לעצמו. מכל מקום, חלף על-פני ביתה והמשיך בדרכו במדרכה הנוחה, המר-ליכה לעבר חלונה של לאה. נוחות זו הפכה עד-מהרה שיממון עקר. "ארבע שנים היו נשואים ולא נולדו להם ילדים".

סברה שניחם על משגהו או על עצלותו. מקץ שנים — בהיותו בן-זוג לכל דבר לבתיה, אשר באה אל יצועו במעון שבעליית הגג — היה חוזר ובורא את ליסאנדה, וסבר-פניה כזה של ענת. יש חלומות החוזרים תמיד על עצמם. גם בהריגת בתיה אין תמי-אור חד-משמעי. מסופר לנו תחילה שהיא, אשת ימאי שנמצא על-הרוב בהפלגותיו, חלתה במחלה אנושה. אולי מחלת האבתה לנפתלי, אשר קירבה את אבדנה, שיכול להיות מוות רוחני, מוחלט לא-פחות מן הקץ הפיזי.

בכל אופן, עם היעלם בתיה — "כברת אדמה טובה, דשנה" — מחייו של נפתלי, נעלמת

מהם גם ליסאנדה, דמות-משא-חלומותיו. בסיכומו, "מות ליסאנדה" הוא סיפור עצוב, תוגתו מובלטת בריבוי כשרונותיו של האמן נפתלי, שהוא לא רק עושה-פוחלצים כי אם גם אוהב-בעט-סופרים, ומאמרו בשטחים רבים ורחוקים זה מזה מעוררים הדים — עד שהם משתכחים. על נימת העצבות מוסיף תיאור חיבתו לילדות קטנות — גילי ולילי, בנות השכנים, שהוא משמש להן כעין שומר-טף, ידיד ורע המביא מתנות, ונזכרת משחק שמותר לגלגלה על השטיח ולמלא את כיסיה קליפות-פרי ושאר מיני פסולת. ללמדנו מה-גדולה היתה החיבה השמורה בלבו לצאצאים משלו, שלא באו לעולם.

שפותרה ב"גרזן קטן, או סכין-מטבח חד או מכשיר קטילה כיוצא באלה". והמיתה, וב-עיקר הקדרות, מתעמקים פה-ושם, עד שגיי-בור המעשה מצטמק והולך בבית-חולים — לחולי-גוף או לחולי-נפש, אין הבדל — עד שהוא "נעלם מבלי להשאיר עקבות", בין בפועל בין מבחינת חיים של שפיות.

אולם שלא כמו בבאלאדה קלאסית, אין הסיי-פור הנסיוני שלפנינו מתפתח בקו ישר — מן הפתיחה העזה ורבת-הרושם אל הקץ, הטראגי בדרך-כלל, טראגיות שעל-הרוב יש בה סממן הירואי או דמוי-הירואי. להיפך: הסיפור בנוי כולו קווים שבורים, תמוהים, בלתי-צפויים, עוברים, בלא סדר קבוע מראש, מנוסח מדבר-בעדו לתיאור בגוף שלישי. כל אלה יוצרים את האווירה האפיינית, סוגרים במסגרת צורנית, פתלתלה ורבת-זיוזימו-עקרי-פות, חיים שגם הם נפתלים ויוצאיי-דופן.

חייו שג נפתלי נוי כלי-כולם עשויים בהיפוך-כו של מסתבר. הדבר מתחיל, כמדומה, בענ-ין זיווגו. ניצבת לפניו ברירה, תמיד ניצבת לפניו ברירה, ותמיד הוא בוחר בדרך שאינה הולמתו, מגיע לפתרון שהוא טעות מעיקרו.

ארבע נשים השפיעו על מהלך חייו של נפ-תלי: לאה, ענת, בתיה וליסאנדה. שלש הראשונות — ממשיות; הרביעית — פרי רוחו. "איש אינו מכיר את ליסאנדה מלבדי-והטעם הוא פשוט — אני בראחיה. — — — את ליסאנדה המצאתי בלי הרף לפי צרכי".

מה שאין כן לאה, נערה ירושלמית ממש-פחה אדוקה. מדוע נפרד ממנה? התשובה אינה מפורשת, אולם היא מרומזת בבחירות דיהצורך: "ארבע שנים נמשכו נישואיהם ולא נולדו להם ילדים". פחות ברור איך נוצר הקשר מעיקרו. "לפני שנשאתי לאשה את לאה היו הכל בטוחים שאשא לאשה את ענת. ענת היתה יפהפיה, הנערה היפה שהיי-כרתי בימי חיי. אמה אמרה לי: אתה מקבל אוצר לידך, דע לשמור עליו. ידעתי כי אין גיומה בדבריה. לאה לא היתה יפה, אולי אפילו קצת מכווערת. אך סבלה הרב משך על פניה חוט של חן, כשעגמה עליה נפשה היתה סוגרת את התריס לעולם למשך יום-

הדיון האידיאי של פרופ' תשבי נמשך עם בירור ההתנוודות ההיסטורית שבין זימים מיתיים לזרמים ראציונליים בתוך הקבלה גור' פה. הוא מוצא מעין דיאלקטיקה פנימית בהתפתחות תקופה מתוך תקופה במחשבת הקב"ה. יש תקופה הנוטה לצד הציור המיתי והסימבוליזם העשיר, ולאחריה באה תקופה שכלתנית המבקשת למצוא את הקרמה לכד המחשבתית בסמלים של התקופה הקודמת; ופירות המחשבה הזו משמשים פיגום לבניית מערכות-סמלים חדשות בתקופה שבאה לאחריה. הדיון האידיאי מסתיים במסתובקות ארוכה על משנתו של פרופ' גרשם שלום בחקר השבתאות. במסה זו מתווכח פרופ' תשבי עם כמה מן הביקורות שהוטחו נגד ספרו של שלום על שבתאי-צבי והתנועה השבתאית, ובהן בקרתו של פרופ' ורבלובסקי וזו של פרופ' קורצווייל; מהן (בייחוד האחרונה) של הוכיחו הבנה רבה של התיאולוגיה השבתאית, ועירבבו מומנטים של יריבות אישית בדיון ההיסטוריוסופי. פרופ' תשבי מסיף ומביע את השגותיו שלו לגבי הספר וחולק, אגב ויכוח רבי-ענין, על ציור דמותו של שבתאי-צבי כפי שהעלה אותו פרופ' שלום בספרו. בספר מצטיירת דמותו של נתן העזרי' תי, נביאו של שבתאי-צבי, כדמות חזקה ופעילה יותר משבתאי-צבי עצמו. תשבי מבקש להוכיח כי משיחיותו של שבתאי-צבי לא היתה רק משיחיות של אדם פאסיבי הנתון להלכתי-רוח משתנים אלא של אדם שידע גם לתכנן דברים מראש ולחתור לקראת הישגים בדרך של שימוש בפוליטיקה פנימית בקה"ל היהודיות שבתורכיה ובמקומות אחרים.

חלקו השני של הספר עיקרו במחקרים טקסי-טואליים הבאים להראות על הסתעפויותיהם של הרעיונות השבתאיים, בייחוד אלה של נתן העזרי' תי, בכתביה של השבתאות המתונה, זו שחסידיה לא המירו את דתם ונשארו בתוך גבולות היהדות. המחקרים עוסקים בכתבי נתן העזרי' תי, בתעודות על נתן העזרי' תי בכתבי רבי יוסף פיינברג, בגילויים שבתאיים בכתבי מדרשו של ר' אברהם רויגו שבאטליה; בוויכוח על חקר המקורות של ספר "המדת ימים"; ביחסו של הרמח"ל (ר') משה חיים

כדי לגדוש את קובעת האירוניה מובא נפ' תלי למאסר לא כחשוד ברצח — רצח חלור' מותיו הפגונים לעבר אופק היופי שבאינסוף — אלא בשל ריב-שכנים על מקומה של תיבת-מכתבים בפרוודור. זה המאסר שממנו לא שוחרר עד שנעלם "מבלי להשאיר עקבות"; מאסר לקטנות האפסית של אפרוריות חיי-יומים.

מ. ג.

נתיבי אמונה ומינות

מחקריו של פרופ' תשבי, המוצגים בספרו החדש לפני הקורא העברי, נחלקים לשני סוגים. סוג ראשון של מחקרים הם דיונים אי-דאיים, ביקרתיים והיסטוריוסופיים במשמעות המיסטיקה היהודית; בקטיגוריה זו נכלל המאמר הראשון, הבא להסביר איך הפכו התורה והמצוות ערכים בעלי תוכן סמלי בתורת הקבלה, וכיצד בתוקף סמליות חדשה זו ניצ'לו מהשפעתם ההרסנית של תמות-העתים ושינויי-הערכים שחלו ביהדות ונאימו עליה לערערה. רוחות-פרצים ממין זה הביאה עמה הפילוסופיה היהודית בימי-הביניים. ומצד שני, גם תלמוד-התורה כפשוטה, ובייחוד ליי-מודה-הלכה עם כל להטי הפילופול שבו, הפכו עמל-שווא בעיני חלק ניכר מן היהודים, באשר לימודים אלה שוב לא התאימו לצורך הנשמה היהודית הפשוטה בשלהי ימי-הביניים; נשמה המתענה בגלות ארוכה והפצה בתוכן רותני-סמלי אשר ישקף את מעמדה הקיומי, החרד והקודר, ויחד עם זאת יפרוש בפניה אפשרויות בלתי-נדולות לתקוה משיחית. צר-כים אלה מצאו את ביטויים ואת סיפוקם בהס' בר הסימבולי המיסטי של התורה והמצוות, והם שגרמו שתוך שנים-שלש-מאות-שנים תיעשה הקבלה נחלת רוב היהודים.

* פרופ' ישעיה תשבי: נתיבי אמונה ומינות; מסות ומחקרים בספרות הקבלה והשב"ת; ספרית מקור, הוצאת אגודת-הסופרים בישראל ליד הוצאת מסדה, 1964; 363 עמ', בצירוף הערות, ומפתחות האישים, הספרים והמקומות.

לריה המצוחצחת, שביקשו לראות בה את ההוויה ואת מהות היהדות, לא היה מקום לכוחות דימוניים, שהמקובלים הרבו כל־כך לתארם ולדבר עליהם, ועל אחת כמה וכמה שלא היה לבם פתוח להבנת הסימבוליקה הקבלית, וראו בה הזיות מבולבלות של מטורפים”.

פרופ' תשבי מיטיב לתאר את אקלים הדעות והלכי־הרוח, אשר הביאו לידי יחס של טיש־טוש וזילזול כלפי מקורות המיסטיקה הקדומה דת והמשיחיות היהודית, הפילוסוף האנגלי וייטהד קובע באחד מספריו כי הסבר הישגיה הטכניים, המדעיים והתרבותיים של כל תקופה נעוץ באקלים של דעות המכוונות את המחקר לשטח אחד דווקא ולא לזולתו; דבר דומה קרה בחקר הקבלה, הראצינואליות של המאות הקודמות לא נטה חסד למקורותיה, ואולם המאה שלנו היא שיודעת את השימוש בכלי־המחקר הראצינואליסטיים גם לשם חקירת הצד האיראצינואלי והמיסטי אשר בתור פעוה הקיימות בחיי הפרט והכלל ובנכסיה התרבות־הדת של העמים. פרופ' תשבי מסביר את התעניינות בני־תקופתנו בקבלה, לעומת חוסר־הענין וחוסר־האדהה של בני המאה ה־ט”.

”בינתיים נהפך הגלגל ופני הדברים נשתנו כליל. בני המאה העשרים, ובייחוד בני הדור האחרון, גורשו מגן־העדר הראצינואלי לתוך הישימון הגדול, והם תועים בנתיבי החיים, מפולגים ונבוכים, ללא מצפן וללא דרך, האי־דיליה היפה של חזוי ההשכלה והזויה נמוגה כעשן, ההוויה נגלתה שוב בפרצופה הדימוני והמאויים. הגיעה שוב תקופת החרדה, שהמקובלים ודומיהם חשו בה בשעתה ושלא בשעתה, תקופה של התפוררות ותמוטת הערכים. ומשבר הערכים, המתחולל בעולם הגדול, לא פסח כלל על העולם היהודי הקטן. הועמדנו רפויים ודוויים ונטולי ערכים מוצקים. דורנו, כבני־אדם וכיהודים, כיחידים וכציבור, נדחף לעברי פי התהום ולפניו פרי־שתי־הדרכים: להתגלגל במדרון הניגיליים או להתעלות בעילוי הנשמה ולגלות את הערכים הקיימים, הגנוזים בתוך ההוויה החיצורית המוערעת. ייתכן שעיון מעמיק בתורת

לוצאטו) אל השבתאות, ובתסיסה המשיחית בחוגו של הרמח”ל אשר עדויות לה מצויות בדינו; פרק מעניין הוא יחסו של החיד”א (הרב חיים יוסף דוד אזולאי) אל השבתאות.

סוג שני זה של המאמרים עיקרו בהשתלשלות ההיסטורית של השבתאות המתונה והחסידית על־פי העדויות שנותרו בדינו. סיכומה המעניין של מגמה זו נמצא במאמר ”בין שבתאות לחסידות”, אשר בו מצביע פרופ' תשבי על נקודות־המגע שבין ספחי השבתאות לראשית צמיחתה של התנועה החסידית במזרח־אירופה. עיקר דינו של המאמר הוא בביור שב־תאורת הנסתר של המקובל ר' יעקב קופיל ליפשיץ ממזריטש. ר' קופיל נצטייר בתולדות החסידות כאיש קדוש ומקובל מפורסם, שזכה להערצת הבעל־שם־טוב ושאר גדולי ישראל. ראשי החסידות הבעשטי”ת גילו הערצה גלה־בת כלפיו, וספריו נדפסו והופצו על־ידי החסידים עשרות שנים אחר מותו, בשעה שכבר תפסה החסידות מקום חשוב בהייהדות הפולנית. בשורת ”בעלי־ההסכמות” לספריו נמצאים מראשי החסידות והקרובים אליה, בהם ר' לוי יצחק מברדיטשוב ור' אפרים זלמן מרגליות מברודי. על רקע של הסכמה נלהבת זו מעניינים כלליים המובאות המפורשות והניחות הטקסטואלי והרעיוני, אשר לפיו מוכיח פרופ' תשבי איך הושפעה קבלתו של רבי יעקב קופיל ממזריטש מן התורה השבתאית של נתן העזתי. אף כי, מציין פרופ' תשבי, תורתו של רבי קופיל היתה תורה שבתאית מתונה שניטל ממנה עוקץ המינות, ולא היה בה זכר להצדקת המעשים הזרים וההמרה — שההשקפה האנטינומיסטית של השבתאים היתה כרוכה בה. תורת הקבלה לא זכתה לאהדה רבה בחוגי המשכילים ובעלי חכמת־ישראל במאה ה־י”ח והי”ט — אומר פרופ' תשבי במאמרו על ”הסמל והדת בקבלה”, ”בני הדורות ההם היו בגן־עדן, בגן־עדן ממש או באשליה של גן־עדן, האמינו בערכו העליון ובכוחו הכל־יכול של השכל האנושי, באושר הרמוני בחיי הפרט והכלל ובקידמה מתמדת של המין האנושי. תקולות הדיסוננטיים, שבקצו ועלו מספרות הקבלה, לא נעמו לאזניהם. באספק־

"הצעיר אשר גם בלילה לא שכב לבו בהת-
עלסו באהבים בלשון בני-נכר" (ע' 31); "הבר-
נה בתיו על גבי איסכולות על אנגימה-מלח
הקטנים" (ע' 42); "יוכלו למלא צחוק פיהם
בראותם מחזה-טרטראות (וודיל) שמעורבים
בו גזר או אספרג" (ע' 46); "בלי צודדות, בלי
שעיית-עיניים" (ע' 48); "קולטנות סבילה או
אשברת מאכל ומשקה?" (ע' 52); "האופן
בו הודה האשה את הילד" (ע' 56); "לחץ כה
משופרט מצד הגברים" (שם); "חסון מכפי
מארך ומגרשך" (ע' 58); "שומעים הם תרי-
סימלים על מעשי-סדום" (שם); "צעדיו כוש-
לים וטרטונו רופף" (עמ' 64); "מקל או איס-
כלה" (ע' 65); "דודנית-ערב שלו" (ע' 69);
"מהלכים הגברים ותכתקיהם הקטנים והעגור
לים צמודים להם באורח מגוחך אל עכזום"
(ע' 71); "קטורין של הולד" (ע' 80); "אם
זוכה הוא בנוקטחו בבית-הגברים" (ע' 150);
"צביונה שעיע וסתגלנו" (ע' 180); "משמעות
מינית מובהקת בשיה שמושחת הוא על בק-
בוקים וצנימים" (ע' 189); "נוהג הוא לשית
לבו אל ההעלאה בדרגה, אל הלכות, אל המע-
רופיה" (ע' 200); "דווקא בקרב המעמד הבי-
נוני, או בקרב השואפים להימנות עליו, גדלה
עינה זו שבעתים" (ע' 218); "אביוריו הנוס-
פים של השאבק החדש" (ע' 228); "בתוקף
אהבתו אל הנערה דהאידינא נחסלה אהבתו אל
קודמותיה" (ע' 243).

נוטה הייתי להפסיק כאן ברשימת-הבקורת
בטענה שאין ביכלתי להביע דעה על ספר
ששפתו אינה מובנת לי — אלא שאין זו
אשמתה של מרגרט מיד, האנתרופולוגית
האמריקאית הדגולה, שנפל ספרה לידי מתר-
גם מתיומן, בוטה-בעצמו, ומנציח תסביכי
חדשנות-לשון שאין דורש להם — ואוכפם
על ספר שנועד לשרת את הציבור, לו חוק
היה לתרגום צריך היה זה להיות מוחזק
עברייני. מאחר שאין חוק — מסתכם הישגו
בכך שגדר אחת-ועוד בפני הקורא העברי את
הדרך אל ספרה זה של מרגרט מיד, שהרי

הקבלה, ובייחוד במשמעותה של ההשקפה
הסימבוליסטית לגבי ערכי היהדות, יוכל לה-
איר את עינינו וליסייע לנו בבקשת מוצא
מתוך המבוכה הגדולה" (ע' 22).
מחקריו המפוריים של פרופ' תשבי פותחים
לנו, לעתים בפעם הראשונה, אשנב אל פרי-
קים וחוליות בתולדות היהדות שבחלקם נעל-
מו מאתנו עד כה, הספר נכתב בסגנון אפק-
טיבי ובחוש לדייקנות מדעית, המתבטא בפי-
רוש הטקסטים, בדרך השימוש במובאות,
ובצורת הסקת המסקנות על פיהן. כל אלה
עשויים לפתוח לקורא פתח להבנתה של מי-
תודת המחקר המדעי, כמו גם לקרבו אל עול-
מה הכמוס של המיסטיקה היהודית לגילגור-
ליה, המפתיעים על-הרוב ופעמים אף פארא-
דוקסליים.

גבר ואשה

עם קריאת תירגומו העברי של ספרה של
מרגרט מיד, "גבר ואשה", עלה בדעתי כי
הסכנה הרובצת לפתח ספרותנו אינה "פראיור-
תם" של מתרגמים טירוניים אלא הוצפתם של
מתרגמים ותיקים, המוחזקים בעיני עצמם
חכמים ואינם אלא עבדים נלעגים לשפה שאין
איש דובר בה, מתאר אני לעצמי כי במקורו
האנגלי עשוי ספרה של מרגרט מיד להיות
בריקריאה לכל אדם שידיעותיו בשפה הן
מבינוניות ומעלה, העברית היא שפת-אמו של
בעל השורות הללו ושפת-אם של אביו, אף
סיים הכותב כמה-יזכמה שנים של לימודים
גבוהים — אך למרבה-הצער, את תירגומו של
אברהם בירמן לא הבין אלא הולך היה וקורא
בספר כמבצע לערפל. כל זאת בזכות המתר-
גם, שסיבך את הפשוט ואת הישר עיקם.

רצונכם בדוגמות? בבקשה, הנה מעט מהרבה,
על קצה המזלג בלבד: "נערות יפות-תואר
במשפטי-כילתא ונעליים פחוסות-עקב" (ע'
9); "מצאו הנערים את הנשים חתינות כאמ'
הותיהן" (שם); "אפלטון של שוני" (ע' 17),
"נוסחת-קסמים פשוטה אשר תשעה את הגב-
רים והנשים" (ע' 19); "עתיד הוא ביום מן
הימים להטיח סמכא שלו כלפי יריבו, ועתיד
יריבו להטיח סמכא שלו כלפיו" (ע' 29);

* מרגרט מיד: גבר ואשה; תירגם א. ביר-
מן; הוצאת מסדה, 1964; עמ' 264.

מבחינה אנטרופולוגית ביחסי המינים בתרבות האמריקאית כיום. פרק זה עשוי לשמש לקח מאלף גם לניתוח התרבות הישראלית, שבתחומים אלה היא הולכת בכיוון זהה כמעט עם האמריקאית, בהבדל אחד — שאיננו כה חרוצים ועשירים כאומה האמריקאית עד שגור כל להרשות לעצמנו את אורח-החיים הזה. דיונה של מרגרט מיד אינו נעדר הומור, כבשעה שהיא אומרת כי "הגברים נשאו בעול-הפרנסה ונטלו על עצמם את כל הקסוח, המחסוס והעלול להשחית את נשיהם הרפות והענוגות, שכן אמורים היו לשרות בהצלחה עם כל מיני זוהמה שבעולם פרט למוך המצטרב תחת המיטה והסחי המצטבר מאחורי אזניהם של הנערס" (ע' 192), או באשר "דאגת-היתר לזולת, שהיא הגירסה האמריקאית ליחסים בין-אישיים המזווגים שבהם דורג כל צד שמא ידאג הצד-שכנגד, והמעיקה לבל-יגשוש על דברים שבינו לבינה, ביוחד על הצביון הספונטאני, ככל שמפירות הנשים לדעת מה יקר הסיפוק המיני בעיני הגברים, כן חוששות הן שמא אין בעליהן באים על סיפוקם, וככל שמודאגים הגברים שמא לא באו נשיהן על סיפוקן, כך פוחתת יכולתן של כל אחד משני הצדדים להיענות באורח פשוט ובלתי-אמצעי" (ע' 244). דיונה של מרגרט מיד חושף באיזמליניתוח הגיוני וסארקאסטי כמה וכמה מן המוסכמות ביחסי-המין כפי שנקבעו בנוהגים התברתיים. כך, למשל, היא טוענת כי כאבי-הלידה והאורגאזם של האשה מותנים בתרבות בה היא גדלה ובמה שהסביבה בה דורשת ממנה, ובמקומות שאין הסביבה מרכישה לה תכונות ותופעות אלו — הן עשור יות שלא להתקיים, יחסי-המין המוקדמים, שעיקרם בנוי על בלימה, משפיעים לרעה על יחסי-המין המאוחרים בנישואים: "האשה מהססת להשתמש באמצעי-תחליף לסיפוקה וחשה עצמה לוקה-בהסר אם איננה נסחפת מיד ולאחר — וזאת לאחר שנים רבות שבהן לימדוה כי חלילה לה מהיסחף!" (ע' 204). דברים רבים שבטוחים אנו כי "טבעיים" הם — אינם אלא פרי היותנו מותנים עלי-ידי הסביבה ודעת-הקהל, ואפילו בשטח האינטימי ביותר של רגשותינו והנאותינו הגופניות.

קשה לשער כי יקום משהו בשנים הקרובות לתרגמו מחדש ולהוציאו לאור.

כל כמה שהבינותי מן התרגום הקלוקל, עור סק ספרה של מרגרט מיד בחקר השוואתי של יחסי גברים ונשים בשתי תרבויות, התרבות האחת היא שבעת עממים של איי האוקיינוס השקט: בני סמואה, בני מאנוס מאי-האדמי-ראליות, הארפאשים ההרריים, המונדוגומורים אוכלי-אדם היושבים על נהר יואט, הצ'אמ-בולים יושבי-האגמים, צידי-הגולגולת היאט-מולים, והבאליניזים. התרבות הנשניה היא מערכת יחסיהם של שני המינים באמריקה של ימינו. מאחר ש"האופנה" בעולם המדעי של ארה"ב כיום היא להצהיר מראש על נקודת-השקפתו ו"מקום שבתו" של המחבר, גם מרגרט מיד מגדירה עצמה בדפיו הראשונים של הספר: "ספרי זה נכתב מנקודת-ראותה של אשה בגיל-העמידה, אנתרופולוגית בת-אמריקה. בכל הספר עובר כחוט-השני הטיעון כי הנשים רואות את העולם באורח שונה מן הגברים, ובכך מרחיבות את ראייתו של הגזע האנושי לגבי עצמו" (ע' 21).

הדיון האנתרופולוגי בחייהם המיניים ובטכניקה של שבעת עממי הים הדרומי משמש למרגרט מיד "נשק" בטיעונה הרעיוני למעמד המיוחד של האשה בתרבות. אם הפסיכואנאליזה הדגישה את פחדו הסירוס של הילד דה הקטנה ואת קנאת האשה בגבר, קנאה פאלית בעלת תוצאות הרת-גורל לגבי כל הקונסטיות הנפשית הנשית — באה האנתרופולוגית ומלמדת על קיום טכסים סבוכים וסמליים, שכל משמעותם נובעת מקנאת הגבר ביכולת הפרייון, הלידה, ההנקה ושאר הפעולות המחזוריות של האורגאניזם הנשי. השתתפות סמלית של הבעל בכאבי לידתה של האשה, או טכני-בגרות אכזריים לנערים שמחקים בהם את פעולת הלידה, הפעם לידת הנער לתוך עולם המבוגרים, המבוצעת בידי גברים בלבד — דוגמות אלו ושמותן משמעות הוכחה לכך כי תולדות התרבות, המאבק בין המינים והמבנה הנפשי שלהם, אינם כה פשוטים וחד-משמעיים.

מקום חשוב לעצמו קונה הפרק האחרון, הדין

הנעלים, יש לנו פסיכולוגיה; ואילו לא היה שם בלא-מודע אלא שלטון הטבע בלבד, לא היה כדאי לחקור בו. אבל יש בבלתי-המודע מים חיים ורוח מהפכת על-פני המים, ואנו שואבים משם תקות. השמיים נהפכו לחלל פיזיקאלי וקיפחו את משמעותם הרוחנית. אבל הלב בוער באי-שקט סודי הנמצא בקר-בנו, ומכאן היסוד להתחדשותנו. השקיעה בבלתי-המודע עשויה לשחרר את האדם גם בהקיץ מן החשבונות הרבים. האדם העייף ממחשבות ומהטרדות שוקע ומשקיע עצמו לעתים בטילול ביער, או בטבילה בים, ועל-ידי שקיעה זו הוא מתאושש ומבריא ושב לאיתנו. ויש אשר יקרה לאדם שבתוך השקי-עה הוא זוכר לחוש קירבה לרוח-העולם. אחר-כך, בשובו לתחום המודע, הוא שומר את הזכרון בלבו כמקור של חיים ותקווה.

דברים אלה שאומר ד"ר שכטר על הכיוון של קרל גוסטב יונג עשויים לחול על הכיוון המרכזי שאליו חותר ד"ר שכטר בפרקידידו-ניו. יש למצוא בנפש האדם תחום חדש, חיוני, תחום שאינו פגום עדיין מן המגע עם פגמיה של התקופה המודרנית. האדם בן-ימינו קיפח את האמונה התמימה במיתוסים הגדולים שהיו רווחים בעולם העתיק. השמש, הירח והכוכבים אינם עושים עליו רושם כלל ועיקר. אבל הצורך במיתוס עדיין לא אבד, והאדם מבקש לעצמו מקורות יניקה כדי שתחדש עליו נפשו ותישמר החיוניות שבה. המקור להתחדשות זו עשוי להימצא במעמקי נפשו של האדם ובחלומותיו. כיום אנו יודעים כי הצד הראציונלי הוא רק צד אחד בנפש האדם, וכלל וכלל אינו שליט יחיד בה. הצד האייראציונלי מצא לעצמו בתקופות העתי-קות ביטוי במיתוס, ועל-ידי ביטוי זה גם "נספג" או השתחרר. חלקו הגדול של העולם המערבי ויתר על המיתוסים העתיקים ועל האמונה התמימה. ואולם טעות תהיה זו לח-שוב כי הוויתור על הצדדים האייראציונליים הביאנו אוטומאטית לחיים חדשים ומודרניים שבהם הראציונליזם הוא שליט יחיד. להיפך,

ניתוח מעניין נוסף הוא זה הנוזק להתנהגות בני-הנוער, שביציאותיהם-ביחד ובפגישותיהם הם עושים שימוש מוקדם במשחק המיני לא לשם המיניות אלא לשם הפרסומת והשגת הסטאטוס החברתי, או שיפורו, בעיני עצמם ובעיני אחרים. "הפגישה היא בראש-זוברא" שונה משחק-התחרות שהפרס הקצוב בה הוא הפרסומת" (ע' 198). משחק זה תובע חיקויה של נכונות גופנית ליחסים מין עוד זמן רב בטרם יגיעו לידי יחסים של ממש. מסתבר כי מבחן הפופולאריות חשוב לבני-נוער אלו יותר מן המיזמו. "את הפגישה יש לקיים באופן תיוודע לשאר החברייא, שאם לא כן אינה נחשבת במאומה" (שם). הענין הקרוי אהבה אינו שונה לעתים מ"השגת נערה או נער בעלי המעמד החברתי הנאות ודרגת-הפופולאריות המתאימה — העולה מעט-קט על זו שלך עצמך — הריהו משאת-נפש או נושא להתפארות" (שם). ומתברר כי ההרג-לים המותנים והנרכשים של חברת בני-הנוער המודרניים שימוש במשחק ההטרנסקסואלי לא לשם סיפוק-סתם של יצר מיני או רגש נפשי עז אלא כאב-טיפוס ההצלחה ופופולאריות בתקופת ההתבגרות.

מסות ורשימות

בספריו ובמאמריו מבקש ד"ר יוסף שכטר לחשוף נופים חדשים בנפש האדם וברוחו. בתמידות אחראית הוא עוקב אחר משנותיהם של חוקרים, סופרים, אנשי-דת והוגי-דעות אשר בדבריהם עשויה להימצא בשורה כלשהי לאדם בן-תקופתנו. מתוך הבולטים נזכיר את הפילוסוף הזני סון קירקגור. את יונג ואריך פרום. את הסגפן ההודי סריירמהקרישנה. את הזואולוג והביאולוג השווייצרי הנודע, אדולף פורטמאן. את גיאורגס גורדייב. ועד לדרכי תיקון הגוף לפי השקפותיהם של מאתיאס אלקסנדר ומשה פלדנקריין.

בדורות האחרונים, אומר שכטר באחד מספ-ריו, נעשתה האנושות עניה בסמלים והיה צורך לגלות את האלים מחדש כגורמים נפ-שיים וכארכיטיפוסים של בלתי-המודע. מזמן שנפלו הכוכבים מן השמיים וחווה הסמלים

* ד"ר יוסף שכטר: מסות ורשימות; "קרית-ספר", ירושלים 1964; 115 עמ'.

זוכה הסכנות של בלתי-המודע. ולכן רבות בכל מקום בעולם העתיק והשבעות, ההיטה-רויות והפעולות נגד העיזרה-העזת. התרומות העתיקות של האדם הקדמון חדרשו בדתות הגדולות. אך חומות אלו החלו לנפול משעה שנעשו הסמלים חירורים וקלושים והאדם שוב לא היה יכול להאמין בהם בפשטות. נפילת הסמלים מבשרת אסונות לאנושות. על כן חייב האדם למצוא את האמצעים החדשים כדי להתגבר על הצד האפל המצוי בו בעצמו, ובכולנו. מוטב להיזכר בעיניים פקוחות, ולדעת כי שלטון הראציונליות בעולם הוא שיכבה דקה על-פני תהום, משאר להתעלם מידיעה מאיימת זו ולהתהלך כעירורים על פי אותה תהום.

מפתביו של הזואולוג והביאולוג השוייצרי אדולף פורטמאן מביא ד"ר שכתר בספרו זה כמה וכמה רעיונות חשובים העוסקים בשאלת מותר האדם מן החיה, על-פי הגישה המקור בלת בחוגי הביאולוגים, רואים באדם גילגול של חיה המהלכת בקומה זקופה ואשר מוחה גדל והתפתח בעקבות הליכה זו עד שהגיע לבסוף לידי יצירת יצירות רוחניות. על-פי תורת-ההתפתחות הזו נעשה הצד החייתי שב-קיום גורמה, ואילו הצד האנושי נתפס כיצוא-מן-הכלל וכמקרה מיוחד-במינו. מסקנתה העקיבה של הגישה הביאולוגית המקובלת קובעת כי חסרה לאדם השלמות של החיה. פורטמאן מורה על הטעות הנעוצה בהלך-מחשבה זה, והוכחת הטעות מביאה איתנו למסקנות פילוסופיות שונות וחדשות. על-פי תורת האבולוציה המקובלת רואים את התכונות המיוחדות של האדם כתוצאה הבינית העצמי שלו. תכונות אלו הן, מבחינה ידועה, מוטאציות של הפסד, שכן האדם איבד חלק ניכר מן התכונות הטבעיות שלו ושילם מחיר יקר בעד ביותו. הואריאנט הלבן של האדם הוא שנפגע ביותר מחייה-התרבות הללו. כנגד גישה זו מצביע פורטמאן על כך שבביות של כל היונקים נעשה המוח קטן יותר, בעוד שגודל מוחו של האדם עולה הרבה על גודל מוחם של הקופים דמויי-אדם. הביות-העצמי הביא באדם לידי תוצאה הפוכה מזו שהוא מביא ביתר היונקים, הבגרות המינית, דרך-

הסתמות המקורות המסורתיים שבלעו את הדחפים האי-ראציונליים גרמה כעין קצר בנפשו של האדם. הראציונליות והאמונה התי-מימה בו נדחו הצדה, ובתקופתנו קמו מיתר-סים חדשים ואכזריים אשר נתנו מבע מאיים לדחפים האי-ראציונליים שהסתתרו זמן רב מתחת לפני-שטחה של התרבות.

ד"ר שכתר מחפש דרך תיקון לאדם המודרני. דרך אשר תפתח לפניו את החזרה אל מקור-רות התחדשותו ואמונתו. החזרה אין פירושה שעלינו לכפות על עצמנו צורות-חיים מיוש-נות, ששוב אין להן משמעות הרבה לגבי אורח-חיינו ודרך-מחשבתנו. אלא שעלינו למצוא באורח-חיינו הנוכחי, וביחסנו למסורת ולדת, את המפתח לשינוי. אם ייתכן השינוי — צריכה נקודת-המוצא שלו להיות באדם בן-תקופתנו, בהישגי-המדע ובהישגי-החשיבה שלו, ולא בצורות-החיים הארכאיות הכופות עצמן לעתים על תקופתנו בלי לדובב את נפש האדם.

במשנתו של יונג נפתח לאדם המודרני פתח למגע עם עמקי הנפש, ומשום כך ממליץ ד"ר שכתר על פרקים מסוימים מתוך ספריו, וגם על פרקים בתורת-ההלום שלו, כעל פרקי מבוא בהכשרת-הלבבות. תחום בלתי-המודע כולל בתוכו — לפי יונג — את מורשת הדר-רות מן התקופות העתיקות; מן הזמנים בהם שמע האדם קולות שהגיעו אליו מן הקוסמוס וראה מראות-אלוהים בדומם, בצומח ובחי. רק לאחר זמן גילה האדם כי מקור כל המראות הללו הוא בנפשו פנימה, וכי נסתמה האפשרות התמימה לחרוג ממסגרת הנפש אל התחום הקוסמי והאלוהי. הדרך כלפי-חוץ סגור רה היא אפוא, והדרך היחידה הפתוחה לפני האדם המודרני היא הדרך אל פנים נפשו ואל אפלתה ומעמקיה. יעקב נאבק עם המלאך, ואילו על האדם המודרני, לפי יונג, לפגוש את צדה-הצל של עצמו ולהיאבק עמו בתוך-תוכו פנימה. עיקר מטרתה של האנושות הוא חיזוק התודעה וחיזוק הצד הראציונלי וההת-גברות על הצד האפל, המפחיד והמאיים. בימים שקדמו לתקופתנו שימשו למטרה זו המנהגים והפולחן. הם היו סכרים שהוקמו

על פורטמאן, ואחרים העוסקים בסגפן ההודי סרי־רמהקרישנה, בן־פול סארטר ובלודוויג ויטגנשטיין, מצויים גם מאמרים פחות מעניינים; הרשימות הבאות בעקבות פגישות ומאורי רעות מוסיפות מימד חדש לספר והופכות אור תו לעתים לציורי ולאישי יותר.

א. ב.

"עקד" לשירה

יומרתיה של הוצאת "עקד" בהוצאת ספרי שירה, שבדרך־כלל אין הוצאות־הספרים קופות על־יהם, יומות ברוכות היו בתחילתן, כל עוד ניתן לקוות כי לאחר התחלות צנועות וצנומות יבואו גם כרכי־שירה עבים יותר. אולם תחילתה של "עקד" לא זו בלבד שלא השתנתה אלא שמעט־מעט ראינו כיצד החלה הצורה המצועצעת לכבוש כל חלקה טובה. ספרי שירה וספרים אחרים הוצאו בלי כל צידוק אמנותי, במיני גזנים צהובים־ירוקים, באותיות פורחות, במנות לשיעורים, אכן, כל מה שיצא עד כה בהוצאת "עקד" לא היה אלא פירו־ישולחן, שירה בקמצים זעירים, שאינם מרחיבים לא את הלב ולא את הדעת. הוא הדין בלקט האחרון, הבא כביכול לסכם תקופה, להציג את מיטב הישגיהם של אנשי־העקד. בכל ספרי השירה הרבים של התרצאה, כמו גם במבחר השירים בכתב־העת שלה לשירה, ניכר, למרבה־הצער, חוסר־הבהנה גמור, עירבוב בלתי־מובן של שירים יומריניים ותפלים עם שירים מעולים, מעטים של משוררים אותנטיים. כל עוד הדברים אמורים בכתב־עת — לא מן ההגיונות הוא לקרוא ערער, שהרי כתב־עת אינו בן־נצה, ולא אחת הוא נותן הזדמנות גם לשירים רעים לדור בכפיפה אחת עם הטובים. אבל לא כן "עקד לשירה" זה המונח לפנינו, מס־כס הדרך, השבע־במופגן, המציג את משתת־פיו ב"דיוקנאות" נאים, למרטים ביוגרפיים ובנאומים רבי־מלל של היוצרים על הויות יצירתם ורחשושי בטנם.

אמת ונכון: אין קריטריונים אובייקטיביים להערכת שירה, אולם אין פירושו של דבר שחובה עלינו לקבל כל שיר ושיר שיש בו

משל, מקדימה יותר אצל החיות המבויתות, ואילו אצל האדם היא מאוחרת יותר.

את עירומו של האדם ביארו כתוצאה של הביות וכסימן של ניוון, לדעתו של פורטמאן, העירום הוא חלק מאפשרותו השכלית לתפוס את מבנה העולם. עור האדם הפך להיות אחד מחושי. מספרם של סיב־העצבים העולים בדרך מוח־השדרה, המעבירים את רישומי החושים, גדול באדם הרבה יותר מאשר בכל יתר היונקים. מבחינה זו חשוב הוא גופנו הערום לשם בניינו של עולמנו הרוחני. המי־שוש, והתפיסה־בידיים, הם המאפשרים את הטכניקה, המדע והתרבות. לפיכך אין עירומו של האדם סימן לניוון אלא להיפך — הוא חלק הכרחי מצורת־החיים ההומאנית.

ומעניין לראות מהו הלך־שמוציא ד"ר שכ"טר ממשנתו של פורטמאן, שכטר מבקש, כדרכו, לבחון את המשמעויות הפילוסופיות והנפשיות מכל ווית־ראייה חדשה המתגלית כלפי האדם. לפיכך הוא סבור כי ראוי להם לנסיונות האנתרופולוגיים של פורטמאן שית־פסו מקום ניכר בהשקפת־עולמנו ובחינוכנו כיום. אמנם אין לצפות לכך שיתנו תוקף ויעניקו טעם לחייו של האדם המודרני, שפן מקור הגישה הניהיליסטית והלא־איכפתית הוא באווירה הכללית השוררת עתה בעולם ולא בהכרות מדעיות או פילוסופיות. אבל יש ברכה בסילוקן של השקפות מסוג זו האומרת כי האדם הוא חיה שנפגעה מביות־העצמי, או שמרכז האדם הוא בחפץ־הקיום החייתי, או שעידן־החיה והיצירים הם שצריכים לסמל את הנורמה הזוהרת והקורצת לו לאדם שנעשה מתורבת יתר־על־המידה בימינו. עלינו להבין אל־נכון את ההויה האנושית ולשאת את עובדת היותנו מתורבתים לא כחסרון וכמחלה אלא כמנוף של כוח, וזאת למרות נסיונו המר. וכאן חוזרים אנו אל משנתו של יונג, אשר סבר כי לא ההתעלמות מן הצד האפל שבאדם אלא ההתגברות עליה היא שעשויה להסיר מעלינו את אימת הסכנות של בלתי־המודע הקיבוצי, המתפרץ בכוח של הרס עצום, מדי־פעם־בפעם, בתקופתנו.

ספרו של ד"ר שכטר מעניין, אם גם אינו אחיד ברמתו. בצד מאמרים מעניינים אלה

המיסטיות באנאלית כעין: "מאו / עפר רבצתי לרגליך / עד יום / נשק המוות את פרחי / והשעון עמד מלכת / פעמיים" דר"מ: מה: קראנו את אלו השורות אייבזה, ראינו את המלים בשירים סטיריאויטיפיים רבים, שמענו את המיטאפורות הללו, שנעשו שיגרה לשירה "מודרנית". אין קריטריונים אובייקטיביים, אולם יש טעם של שירה, טעם של שירה מצטבר מקריאת שירה רבה, וודאי שבסופו של דבר הנקל לאדם קורא השירה להבחין בין שיר אמיתי, אותנטי, לשיר חקייני, אפיוני, בטרם תבוא לעולם השירה המורדרנית היו חורצים דינו של שיר על-פי חרזי זיו ומשקלו ושאר סממנים, ואילו עתה — אטומי האוזן והמחשבה מן העורכים והמציאי אים מתפתים בנקל לכל חרון מצויה, מפחד פן יכנום "שמרנים", מפני שקשה ההבחנה שבעתיים, והנקל לגבל ולהמור "שיר" שכולו ניגודים פאראדוקסאליים, מיטאפורות מרחיקות-מרעישות, קינז'ות-ליל על אב ואם, עירבוב של עולם-זמן עם עולם-חלל, פסיחה משורה לשורה במקומות בלתי-צפויים, ניכור הנעיר מה, ועוד ועוד מסממניהם של כל הזרמים. ובשירתנו "הצעירה": עירבוב של קלאסיציזם שנקנה בבית-הספר התיכון המרודד עם קריאת טשרניחובסקי ורומנטיקה מיכ"לית, עם יניקה קלושה של מה שהביאו לעולם הסימבוליסטים ויורשיהם, וכממרה עבה על כל אלה — ניאור-יהודיות, מושג מעורפל זה, שאיננו מובן, כמדומה, לשום יוצר מיוצרי הקובץ, גם לא למר יעז'קסט עצמו, הכופה הר כניגית על הנוטים ללון באכסנייתה.

הנה: ככל שמשורר הוא נמושה מובהקת, כן יהיה נאוומו מרקיע שחקים, משובץ מליצות מעשה-חושב על דבר מהות השירה והותיה ועל גידולי מוחו ולבו. בהכמנות פסוידו-פילוסופית משתכשכים כמעט הכל: "שקר ושירה — דבר והיפוכו"; "מבקש אני למצות את קיומי ואת סודותיו, לחיות את נפש היקום מתוך גילוי והתגלות"; או שיחה

נחטא למשוררים אחדים בקובץ אם לא נזכרים לטובה כיוצאי-דופן: מנפרד וינקלר, שמואל שתל, עליוזה נהור. נחטא גם לתמימים החפים שלא השתתפו בהילולה הזאת של הדישון-העצמי ותרמו לקובץ מתרגומיהם בלבד: א. אבן-זור, שמשון ענבל, אביב עקרוני. ראויים לציון גם תרגומיהם של איתמר יעז'קסט עצמו, ראובן צור, שמואל שתל.

כללו של דבר: מדוע אין הוצאת "עקד" עורדת סוף-סוף על מגבלות דייריה ואיננה נוחתת מה שביכלתה לתת באמת? ופשוטו של מקרא: נראה שהצליחה ההוצאה לרכז סביבה מתרגמי-שירה טובים למדי, שיכולים היו לתת לקהל אוהבי השירה אנתולוגיה מוציחת מן השירה העולמית מעמים שונים ומתקופות שונות. מדוע לא תיוון ההוצאה ספר מעין זה, לא צנום ודל דווקא, שיוכל לתרום תרומה של ממש לספרותנו החדשה, תחת שתשבשב דעתם של קוראי שירה, המציטערים על הנוזיד התפל שבושל בקישוטים לתפארת?

ש. מ.

מיפגש גליון 1

ארוכה היא רשימת התורמים למפעל ספרותי זה, שעשרים סופרים ערבים ויהודים כאחד מופיעים בו בספור ובשיר, עברית מול ערבית ולהיפך. מלבד המועצה-לתרבות ואמנות שליד משרד-החינוך ואגודת הסופרים העבריים, תרמו עיריות חיפה, טבריה, נס-ציונה, גבעתיים, פתח-תקה, הארכיבי שוף ג'ורג' הכים, עיריות בתים, חולון ועוד, וכן כמה מועצות מקומיות ערביות.

* עקד לשירה / מבחר מקור ותרגום, עריכה: איתמר יעז'קסט; הוצאת "עקד", 1964.

ההוצאה-לפועל יש לה כאן חשיבות מכ-
רעת. ואם לא תהיה בגליון הבא ברירה
מתאימה של כותבים עברים (וכבר ברשימת
המיועדים להופיע בגליון הבא נתקלים אנו
בכמה שמות מפוקפקים) ושיתוף רחב יותר
של כותבים ערבים — לא יוצר ה"מפגש"
הספרותי המיוחל. וחבל.

י. ב.

קו לקו

קו לקו, צו לצו מתנהלים חייה של המשורר
ררת, "אשה במעיל כהה" ש"גופה כבד וגור
בל", אשה "עייפה ועלובת-השגות" המהלכת
ברחובות העיר — והעיר עיר זרה, לא שלה.
וכמו שהעיר בה היא מהלכת אינה עירה, כך
גם החיים שהיא שרויה בהם אינם חייה (ר'
השיר "החיים שלי אינם חיי").

שיר זה — והוא מן המרופזים, הצלולים והיפים
אשר בצורה-השירים הזה הצננום, הצנוע —
כמותו ככל אחריו הריהו וידי. וידי לירי
מאד, אמיתי מאד, מזוקק מאד. וידי של
נשמה עוטיה, יתומה, בודדה, אכולת-יאוש,
שפולה וכושלת; ועל הכל — אולי — נכריה
ל"עירה", נכריה אחייה, נכריה לעצמה.

מרים טל קצרה ידה — ועל כל פנים, אין
את נפשה — לעשות בלהטים. אין כוחה —
ועל כל פנים, אין רצונה — בראוותנות. אין
היא מבקשת — ומכל מקום, אין היא משיגה
— את השליטה הווירטואוזית בכלי-הביטוי
שלה. שיר כמו "איפה שהוא" כתוב בעברית
קלוקלת מאד, בלי שיהיה בו נסיון מודע,
"אמנותי", ל"עשיית סלנג". אבל הבה נטה
אוזן לשורותיו אלו המעטות:

בתחנה ריקה השאירוני איפה שהוא
מי שהוא הניחני שם בגלל משהו
לשובו מחכה אנוכי איך שהוא.

עלי למהר עלי לחפש כתובת איזו שהיא

ואפילו "אגד" ובנק-הפועלים — ובכל זאת,
למרב-ההצער, יצאה המהדורה של "מיפגש"
1 כה מרושלת ומשובשת בשגיאות-דפוס
(רק לחלקן הובאו תיקוני-טעות) וכל-כך
חסר הוא דאגה לטיב התרגום (לפחות מן
הערבית לעברית) וטוב-טעם באשר לצורה
(הנייר זול) — עד שתמה הנך על עשרים-
ותשעה המוסדות שתרמו לחוברת אחת ולא
עצרו כוח להעלותה לרמה הנאותה.

היצירות העבריות בקובץ עודפות במספר
על היצירות הערביות ואין הצדקה לכך
שהחלק הערבי, שהוא אינו רע כל-עיקר,
קופה עליידי העורכים מצד כמותו. האם
באמת שותפו בקובץ רוב היוצרים הערבים-
הישראליים, או הבולטים שבהם? אכן, ספק
בידנו.

אשר למבחר הערבי: לא נדון כרגע בשאלה
אם הקטע מ"לאן" של פאיירברג מקומו
יפירונו בקובץ מעין זה; אולי קרוב לוודאי
שלא. גם הסיפור של י. חורגין, "במפלא
ממנו", שהוא סיפור פסיכולוגיסטי מובהק,
אינו עשוי לשמש גשר לקורא ערבי-ישר-
אלי אל הספרות העברית. בחלק העברי
בלטו לטובה לא שני הקטעים של עגנון —
כאילו צריך היה להתנאות מעשה-ילדות
לפני הקורא הערבי בקלסיקן העברי שלנו —
אלא דווקא פרקי-הזכרונות של אליהו אגסי
(ילדות בבגדד) וכן הסיפור "שני סבלים"
לדויד שחר. אלה יפים לעצמם ויפים למט-
רת הקובץ. בחלק הערבי בולטים לטובה
המאמר על אישיותו המעניינת של המחנך
והסופר הערבי-הישראלי כיליל סכאפיני,
מאת הנא פ'ארס מכזיל, וכן הסיפור "פטי-
רת הטובים" מאת מוצטפא מראר (התרגום
לעברית הוא מעשה-זוועה). אגב, מוצטפא
מראר מציג את עצמו במלים אלו: "אין
בהי דבר הראוי לציון פרט לעובדה שגור-
לדתי לפני כשלושים שנה ועודני חיי".
צניעות זו, כמובן, אינה במקומה.

רעיון ה"מיפגש" הוא מצוין, אלא שצורת

* מרים טל: קו לקו (שירים); מעוטרים
במגזרות-נייר מאת: משה רייפר; הוצאת
"עקד", 1964 (עמודים בלתי-ממוספרים).

* מיפגש — קובץ ספרותי עברי-ערבי;
העורך: יהודה בורלא; מאי 1964; 283 עמ'.

אותו פלוני — שאותו היא מקווה עוד, איך כה, למצוא. אף כי אינו קיים (!) — הוא, כמדומה, בבחינת "סערה" משכבר-הימים, אשר הד ממנה עודנו אצור "בלב עצור". זהו דבר "סוד", שהוא "אדום וגם שחור הדור ומר / קל כמלקוש, כחול-מדבר אכזר", והוא-הוא "מעט הפלא של ימינו ושנותינו". ברגע של התרוממות-רוח חולפת נוטה המשוררת להת-נחם באמונה כי

אכן בעת מותי אני שמך אוֹמֵר
אכן אתה תזכיר
את שמי בעת מותך.

אבל ברגעים מעורטלים יותר — או אולי,

שם עלי לזהות מי שהיא השאירה שם עבורי כמו שהיא.

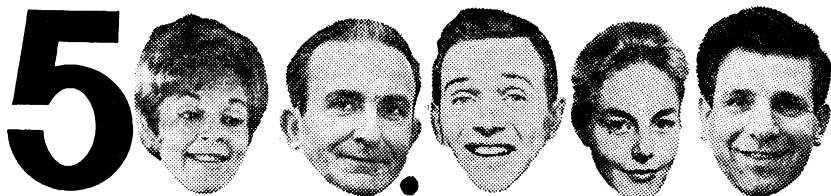
איך אנתק ממקומי השאירוני איפה שהוא ללא הגיון כל שהוא לילה אפור נושם מצפה לנס איזה שהוא.

ה"נס" אשר לו מחפה מרים טל הוא, כנראה, נס גילגולו של "עץ קירח" ב"ברוש ירוק", נס גישומה של התוחלת "להיות לברוש המתפלל בגוף ירוק / המתמתח השמימה בקריאה / והנושם שלוות החום המטהר" — רגע אחד עילאי ותמציתי, "נשימה אחת", אשר בה

אולי אמצא את עצמי...

אולי אמצא אותך אף כי אינך קיים

למעלה ה-

ישראלים
נשים וגברים
כמותכם
נותנים אמנם
בבנק
דיסקונט

האם גם אתה ביניהם ?

לא בשמחות קלות

כתשעים שיר, בארבעה שערים. מאות, מאות שורות. כמה אלפי מלים. ואתה מהלך על-גבי השירים והשורות והמלים כמי שצועד במרחב של טרשים בשעה של לפנות-בוקר. לא בוץ עמוק, לא חשיכה מסופנת, לא הול תהות, לא אפלטוניזם, לא שדמה רעננה וגיחוחית אף לא ישימוך-תלאובות. פשוט: טרשים, והוורון של בין-אורי-לבין-חושך. וגם, אולי, ציפיה כבושה לאשר יילד הבוקר שיבוא. שיבוא — מעבר לטרשים האלה, מהם והלאה...

ההליכה אינה מעייפת במיוחד, ומכל מקום אינה יגעה יתר על המידה. פרושם אתה נתקל באבן-נגף וסוטה מעליה, אבל בכללו של דבר השטח הדגוני למדי, אין הפתעות. לרגעים אתה מבחין באיזו תצורה נאה המסתמנת באחד הסלעים, אבל גם היא אינה יוצאת מפורת-הדימוי אל פועל-חיסוב-הדמות. ובאותה שעה קהויה שלפנות-בוקר — שב-סימנה עומד, כמדומה, מצבה-רוח החופף על הספר הזה — גם אין הצמאון גיעור בד במיוחד, אף כי לפרקים רואה אתה גם מים חיים בפאתי הדרך בה תלך, איזה בית-שיר של ממש, גביש פיוטי צלול וזוהר כגון זה:

האות הנע בלי הרף.
העפרון הרושם המסמן את קווי הלב.
אני יודע כציפור הקינה על עמוד החשמל
את דרכה של פרודת הבכי
היוצאת למסע על לחיך. (ע' 56)

אבל, לרוע-המזל, שכיחות הרבה יותר אבני-חצץ של דימויים מאומצים — ספק פרי החד לטה להפעיל את הדמיון ויהי-מה, ספק פרי קוצר-יד ב"ארגונו" האמנותי של המבנה הפסיפטי. שירים שכלתניים, גדושי-דימויים עד-לעיפה, כגון "כל שאהבה ידך" (ע' 19):

במסגרת המרובעת לכאוב לבד
כפרפר הצבע את גופו הצלוב.

* אנדר אלדן: לא בשמחות קלות (שירים);
הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1964; 112 עמ'.

פשוט, מפוכחים יותר — יודעת המשוררת כי "זה עשרים שנה" היא ממשיכה אתה ב"דורשיה אילם"; כי מי שהיה, אי-אז, "איש הפלדה והירחה" כיום אינו אלא "זקן טפטטן ויהיר" המצוי "אישם בעולם"; כי היא עצמה נשארה, מאז אותה שעת-גורל מוחצת, מונחת "באיזו תחנת-רכבת", חפץ שהושאר כדרך "משאירים חפץ בעת מבורכה", וכלי-כולה, מאז, "קפואה בתנועת-ציפיה לכל שארית חייה", אשה אשר לה "ש ע ו נ ה ה ל ו לך א ה ו ר ג י ת":

בחדר-נשמי שהוא סגור
לפני עשרים שנה עמדו המחווגים
מאז הולך שעון חיי אהורנית

מאז צועדת אני לאורך פסי-רכבת בלילה
אם תרצו הרי הדברים האלה, המעטים וההר-נוקים, המעטים והרעים, מצטרפים — בסך-הכל! — לכלל אוטוביוגרפיה-קטנה-בחרוזים-לבנים. והואיל וכולנו חכמים ונבונים ויודע-ידבר ולמדויג-נסיון, מי פחות ומי יותר (אם לא למודי נסיוננו הרי למודי נסיונו של הזולת), יכול נוכל אף להפטיר, בעקימת-שפתיים ובהגיס-לבב, ש"סיפור המעשה" עצמו הוא באנאלי-כמעט ו"כבר שמענו כגון אלה הרבה". והואיל וגם קנינו לנו, אם מעט ואם הרבה, בקיאות בשירת-העולם לזרמיה, יכול נוכל להורות כאן באצבע למדנית, זעיר-פה זעיר-שם, על עקבותיהם של כמה משוררים צרפתים מהוללים החביבים, כגון ז'ק פרוור ופול אליואר ופול רוורדי ורובר דסנוס ופול ז'יראדי וכז' וכז', ואפילו על שורות שלמות שניפר בהן חותם מובהק של הסוריאליזם הצרפתי בזהרו. אבל באמונה, למקרא השירים האלה, האישיים עד כדי כך, דומה כי הערות והשגות מעין אלו לא יפירן כאן מקומן. ואם אך יש בנו, עדיין, איזה כושר להעריך את עמקו ורומ-מותו של החדפעמי אשר בטר-אגיות של היחיד בתוך אותו "סיפור-מעשה מסופר בפי שוטה", בתוך הדראמה התפלה, המש-מימה, חסרת-המוצא וחסוכת-הפתרון של החיים-באשריהם — אראו אין ספק כי אכן תשארנה גחלי-שורותיה של מרים טל בפנינו מכות-אמת של חויה שירית.

לא היו מעולם
סוסיים.

גם אנחנו לא נהיה
זמן רב קנין
למשלים העוברים.

"כמונו כמוכם"

אומרים סוסי לסוסייה,
"מטפסים על קירות,
מעל מדפי הספרים".

וכלוית-אישור-וחיזוק למניעי "הטיפוס על
הקירות" בא השיר השני ומעיד על בעליו
בזו הלשון:

...הולך איש מלים

שהוצא מהן הגוף החי.

כקונכיה המפתה ומשלחת קולות של
אחרים

איש גלים הולך, פולט

עשן של הגיים.

...לעתים קולי נפרץ.

אוסף אחרים שבגופם החי מלים
שלא הוצאו,

חול, אצות ואברים רבים.

ב.מ.

אזני שתי יונים הוגות בכלוב.
קולי נכפף כברזל שקולו אבד.

בלחיי שהחשיכו מאיר כתם עור.
פעמוני צחקו על כנסיות קרות.
בין שתי גוויעות מתחתי ידי העקרות.
לא אָמנה כל שניתן בי לבעור.

אבן מוכה עונה בפנים אחרות.
פסל קורן קולו מועד לשאת.

לבד במסגרת המרובעת לעד?
כל שאהבת-ידך תלטוף ירעד.

ועוד ועוד כיוצא באלה.

בכמה מקומות גותן בידנו המשורר — אולי
מבלי-משים, כאשר יקרה, ב"רגעים של
אמת" וצלילה-פנימה, לרבים מכותבי השיר
רים — מפתח להבנת תהליכי עשיתו הפיזי-
טית. בולטים אולי במיוחד המפתחות המוגד-
שים לנו בשנים מן השירים, "כמוני כמוך"
(ע' 48) ו"לאן הולך איש" (ע' 73).
וכך אנו למדים מן הראשון (בשניהם ההדד-
גשות שלי — ב.מ.):

כמוני כמוך,

כסוסי כסוסייה.

אין דבר אם לשנינו

הנושתתפים בחוברת

מאמרו של ד"ר שלמה אבינרי מן האוניברסיטה העברית נכתב במסגרת עבודה מקיפה על מארקס, המסתמכת בחלקה הגדול על מקורות שלא היתה עד כה גישה אליהם. מאמרו של פרופ' ש. נ. איזנשטדט נכתב בזמן שעשה המחבר כמרצה-אורח למדעי-המדינה בבוסטון במכון הטכנולוגי של מאסאצ'וסטס. שירה של ענת איתן הוא פירסום-בכורה למחברת, שהיא בת תל-אביב ותושבת המושבה כינרת. אלקס ארבל כבר פירסם משיריו ב"קשת" (ר' חוברת כב). אביגדור אריכא, הצייר הישראלי הנודע, היושב זה שנים רבות בפאריז, מתגלה לנו במפתיע כמשורר בחביון חדריו. ב"קשת" נדפסו עוד לפני שנים רישומים משלו, כמו גם עיון פילוסופי, "קריאת הריק", בחוברת ה. יוסף בן-גל מפרסם משיריו ב"קשת" לעתים מזומנות, והוא הדין גם משה בן-שאול, המוציא בקרוב קובץ נוסף של שירים בהוצאת "עכשיר". משה גיורא מופר לקוראינו היטב. יוחנן גפיליאן פירסם בחוברת הקודמת של "קשת" סקייפרוזה בשם "נדודי שינה", שעשו רושם בקהל הקוראים. אברהם הוט, איש שירה ואיש מדע, ידוע לקוראינו כמשורר (ר' "קשת" כג) וכמתרגם מן השירה הגרמנית (ט). אורסולה וסרמן, סופרת ועיתונאית המרבה בתנועה ברחבי העולם, מפרסמת ב"קשת" לעתים מזומנות רשימות ורשמים מפניות-תבל שונות. עמי טנא, מורה לספרות בבית-ספר תיכון, פירסם משיריו ב"קשת" כד, "שלושה ימים וילד" הוא הסיפור הגדול ביותר, לפחות במידתו, שיצא עד כה מתחת ידו של אברהם ב. יהושע, היושב עתה בפאריז. אין צורך, כמדומה, להציג לפני קוראי "קשת", די שזוכיר כאן את סיפורו האחרון ב"קשת", "מול היערות", שהופיע בחוברת יט. ניתוחו ההיסטורי המבריק של אלי כדורי, "כיבוש דמשק 1.10.1918", נדפס גם בחוברת הראשונה של כתב-עת אנגלי חדש לענייני המזרח התיכון, Middle Eastern Studies, שהחל להופיע זה מקרוב בלונדון, בעריכתו. פירסומו האחרון של המחבר ב"קשת" היה המסה על "סעד זגלול והבריטיים" (בחוברת כא, שהוקדשה כולה למזרח התיכון). ד"ר פאול נוימרקט ממשיך בעיוניו ב"ביטוי המושג המשתנה של המיסטיקה בימינו", שהחלו להידפס בחוברת הקודמת שלנו. פרק נוסף יופיע בחוברת הבאה. בועז עברון, כיום עורך המוסף הספרותי של "ידיעות אחרונות" ומעורכי דור-השבעון "אתגר", שמו הולך לפניו כפובליציסט והוא ידוע גם כמבקר ספרותי ותיאטרלי. לעתים הוא עצמו חוטא בדבר-ספרות, כפי הנראה בעליל, דליה רביקוביץ הוציאה לא מכבר בהוצאת "דביר" את ספר שיריה החדש, "חורף קשה". אברהם רוזנברג, המוכר למדי לקוראינו כמספר, פעיל באחרונה גם בתחום הבקורת הספרותית. יוסף שורץ הוא מרצה-נודד במשקים על נושאים אמנותיים-סדוגיים.

בהכנת חוברת זו השתתף כבר יהושע קנו, המשמש מעתה בתפקיד סגן-העורך. את המעטפה תיכנן, כרגיל, גד אולמן.

"עם הספר": ספרי אמנות

התנ"ך באמנות

אלבום נהדר של למעלה מ-200 העתקים של יצירות-מופת מן האמנות העולמית על נושאים מן התנ"ך — החל בפסיפסים ביונטיים וגמור ברמבראנדט ורובנס, מיכאל-אנג'לו, רפאל ודירר

כולל 12 רפרודוקציות בצבע מלא. הערות על הלוחות: היידי היימן
מבוא מיוחד מאת משה ברש, מן האוניברסיטה העברית
בשיתוף עם "פיי דון", ההוצאה הלונדונית הידועה לספרי-אמנות

סדרת מחברות לאמנות חדישה

- א. האימפרסיוניזם
- ב. האקספרסיוניזם
- ג. הפוביזם
- ד. הקוביזם
- ה. הסוריאליזם
- ו. אמנות מופשטת

בכל מחברת 16 עמודי טקסט ו-24 רפרודוקציות צבעוניות
עם עמוד של ניתוח והסבר בצד כל אחת
בשיתוף עם הוצאת "האחים רוזנבאום", וינה

**שירותים
קופות
הגמל**

לעצמאי -
תגמולים לעצמאיים בע"מ
למעביד -
קרו מרכזית לפיצויי-פיטורין בע"מ
לקרנות תגמולים, פנסיה ופיצויים -
ייעוץ, הדרכה, השקעות ופיקוח ע"י חברת הנאמנות

שאל פרטים על יתר שירותינו ופעולותינו

בנק הפועלים

סניפים בכל רחבי הארץ

הוצאת מסדה בע"מ

הופיעו

"דוד המלך" — מאת א. ראובני

מחקר היסטורי, מקיף ומעמיק, על דמותו האלמותית של המלך דוד. חייו ופועלו של האיש אשר עלה לכס המלוכה "מן הנוה מאחרי הצאן", הציל את עמו מסכנת כליה ובנה ממלכה מאוחדת ואדירה. כל זאת, על רקע יחסי הכוחות המדיניים באזור, המצב הפנימי בישראל, ויחסיו של המלך עם הסובבים אותו.

"עמים, ימים ואניות" — מאת צבי הרמן (מהדורה שניה)

חשיבותו של הים ומקומו במרכז האירועים ההיסטוריים, התרבותיים והאגדיים בעולם מאז ומקדם והיותו משמש גורם מכריע בעלייתם וירידתם של העמים.

ספרית "מקור", הוצאת אגודת הסופרים בישראל ע"י הוצאת מסדה בע"מ

"שתי המזוזות" — מאת שלמה צמח

קובץ דברי משה וביקורת מאת אחת הדמויות המופלאות בספרותנו — מספר מובהק, איש הגות מעמיק ומבקר פולמוסן חריף ובעל כוח הומור החותר בעקביות לאמת הנפשית של הסופר.

הופיע

ספרו החדש של נגיד בנק-ישראל דוד הורביץ —

מבנה ומגמה בכלכלת ישראל

ניתוח מעמיק של מבנה המשק הישראלי לאור התהליכים הדינמיים בתוכו, כבסיס להתוויית המדיניות הכלכלית וסקירת מדיניות זו.

הוצאת ספרים

נ. טברסקי

חברה בע"מ

תל-אביב, רחוב צ'לנוב 2

הופיע!

ספרו החדש של

אפרים קישון

שמיניות

באוויר

המתנה היפה ביותר

לפרחים!

ספרית פועלים בע"מ

רח' אלנבי 73, תל-אביב

ספרים חדשים:

בסידרת „גלבוש“ לספרות בת-זמננו —

נוצות יונה

מאת ג'ון אפדייק

עברית: רות כסלו

*

תפוזי מארוקו

מאת וו. אקסיונוב

עברית: חיים פלג

*

מכל האהבות

מאת אבא קובנר

ספר שירים חדש של המשורר

*

כתבים נבחרים

מאת ראובן בריינין

מבחר יצירתו של אחת הדמויות מבול-טות בספרותנו בדור הקודם.

*

בסידרת „דעת-זמננו“ —

העילית והחברה

מאת ט. ב. בוטומור

ללא עקבות

מאת

אמנון יונה

"האמנם היינו חבורה של אנשים המניחה מוקשים, הפועלת בחסות החשיכה, המסתובבת באירופה ומפוצצת אניות ומטוסים?
האמנם היינו חבר הרפתקנים, עזי-נפש הנדחפים על-ידי יצר של מאורעות ופעולה, ומטילים אימתם על רבי-חובלים זקנים, מלחים תמימים ודייגים?
ההיינו "ארטיסטים", היודעים להתחפש לנתנים בריטיים, לילידי-לונדון, עדן, בודפשט או ברלין, המסוגלים לשחק תפקיד של קציני-ים איטלקיים או מצריים, לפי הצורך — — — אנוכי וחברי לא ביקשנו מעולם להיות הרפתקנים. ענין נאצל וטרגי עקר אותנו מביתנו והטיל אותנו אל זירת מאורעות, שלא רצינו בה כלל — — —"
(מתוך ההקדמה)

* *

אזרח ומדינתו

מהדורה שלישית

מאת

עו"ד שולמית אלוני

ספרי-סוד בתורת האזרחות המגיש, ב-26 פרקים, ידע והסבר על מהות המדינה, חוקיה ומנהגיה, מוסדותיה ויחסי הגומלין בינה לבין האזרח. כתוב על דרך השיחה בלשון פשוטה ושוטפת.
הספר נכלל ברשימת הספרים המוכרים ע"י משרד החינוך כספר-עזר בהוראת האזרחות לבתי-ספר תיכוניים.

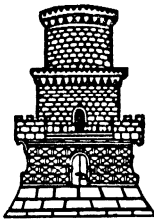
משרד הבטחון - הוצאה לאור

שרות

כוונחיות

נסיון

בטחון

מגדל

חברה לבטוח בע"מ

הוצאת הקיבוץ המאוחד

ספרים חדשים

משה בסוק / נופי ספרות

מסה. עיון, דיוקן.
המדורים: פגישות עם שיר וסיפור; דיוקן וקו; עידורים.
מתוך זיקת-משורר אינטימית אל סופרים, אישים ובעיות צמחו ה"נופים"
באי-הצורה.

אנוהם ברוידס / לארץ המוקד

נופי מצדה, עין-גדי, סדום ולכיש.
הספר מעוצב בתבנית של אלבום מהודר, עם ציורי גוף כרשימים
מאת שמואל כץ.

חייס גורי / עסקת השוקולד

סיפור

סדר

כל שעה יפה להאזן
האזנה סדר יפה לכל שעה

סדר
חברה לבטוח בע"מ

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' נחלת בנימין 93, טל. 29121 8

סניפים בירושלים, חיפה, באר שבע

סוכנויות בערים ובמושבות ברחבי הארץ.

"עם הספר": ספרות מדינית

מיכאל בריזוהר : גשר על הים התיכון

תיאודור וייט : הדרך לבית הלכן

ליאונרד שפירא : המפלגה הקומוניסטית הסובייטית

מילובאן דז'ילאס : שיחות עם סטאלין

ג'. מ. גילברט : יומן נירנברג

קוואמה אנקרומה : גאנה — אוטוביוגרפיה

יופיעו בקרוב

ויליאם וייט : ביוגרפיה של הנשיא ג'ונסון

טד ברקמן : ביוגרפיה של הקולונל ד. מרכוס

סכול

ערוכה לטיב

תוצרת השימורים

- משקה הדרים קל
- מיצים טבעיים וממותקים
- שימורי פירות שונים
- לפתני פירות שונים
- קליפות הדר מסוכרות
- פקטין

בית החרושת בפ"ת, טל. 912281

החברה הישראלית המרכזית למסחר

ולהשקעות בע"מ

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' לילינבלום 39
טלפון 7-67803 — טלקס 816 מברקים CENTRALE

הון עצמי וקרנות: מעל ל-59,000,000.00 ל"י

תעשייה

מסחר

בנקאות

פיתוח ובניין ערים

בנק לנלאכה בע"מ

המכשיר הכספי המרכזי
לבעל-המלאכה והיצרן הזעיר

ההנהלה המרכזית

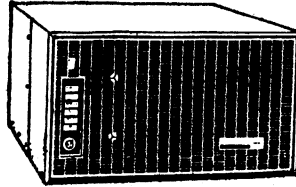
תל-אביב, רחוב קרליבך 9, ת. ד. 20078
טלפון 3-2-31491

- "המלאכה" — קופת תגמולים לבעלי מלאכה ותעשייה זעירה עצמאיים
- קרן מרכזית — לפיצויי-פיטורין

סניפים:

תל-אביב: סניף ראשי: רח' מרכז בעלי מלאכה 16, טל. 65632, 66414, 65613
באר-שבע: רח' הרצל פינת אילת, טל. 2505
חדרה: רח' הרברט סמואל, פינת תרנ"א 29, טל. 2512
חיפה: רח' לבונטין 14, טל. 7-51216
חיפה — מפרץ: הכביש הראשי, טל. 71190
ירושלים: רח' בצלאל 26, טל. 25245
פתח-תקוה: רח' מונטיפיורי 13, טל. 912303
צפת: רח' ירושלים 59, טל. 30467
רחובות: רח' בנימין 8, טל. 95110
תל-אביב — הרצל: רח' הרצל 77, טל. 826802, 823860

מזגן אויר אמקור אינו עוד מותרות

הוא מכשיר חיוני
להרגשה נוחה בבית
לפריון גבוה בעבודה
בחורף גם חימום

המפיצים:

אמפא בע"מ

תל-אביב, חיפה, ירושלים

מפעלים לניקוי יבש

"קשת" בע"מ

רחוב הפודים, רמת-גן, טלפון 724526

המפעל המשוכלל והחדש ביותר לניקוי יבש וצביעת בגדים.

וילונות, בדי ריפוד, ניקוי שטיחים ואימפרגנציות

סניפים בכל חלקי הארץ

דלקול

**נהגים מעדיפים
שמן מנועים מעולה**

מ.א.ל.מ.א.

המחיר - 1.50 ל"ט - 1.50 ל"ט - 1.50 ל"ט

י. גורדון - א. רוגובין

קבלני בנין בע"מ

★ ★

קבלנים כלליים

לעבודות ציבוריות ושיכונים

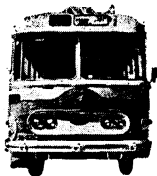
★ ★

בונים ומוכרים

וילות ● דירות ● חנויות בבתיים משותפים

**סע
עם**

**אגד
וטויל
במרחבי
ישראל**

**אגד
טוביל
בכל
הדרנים**

המשביר המרכזי

בע"מ

תל-אביב — חיפה — ירושלים —
באר-שבע — אילת

המוסד

המרכזי

לאספקה

של

התנועה

הקואופרטיבית

בישראל

ציון

חברה לביטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה

ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

ע ם ה ס פ ר

ס פ ר י ם ח ד ש י ם

ה ע ו ל ם ה ש ק ס פ י ר י

ילקוט עיונים חדשים. מאת עשרים-ושלושה מטובי השקספירולוגים בחוץ-לארץ ובארץ. כרך גדול ומפואר. עם 32 עמודי תצלומים העורך: ד"ר מאיר רוסטון (אוניברסיטת בר-אילן)

ע. הלל: טרוף טורף

קובץ שיריו החדש של בעל "ארץ הצהריים". הישג שירי רביענין, שובה-לב

ז'. ומ. שארל-פיקאר: חיי יום-יום בקרת-חדשת

לאחר הספרים המצוינים על "חיי יום-יום" במצרים ובאשור ובבל, עוד כרך אחד בסדרה הינוכית-מדעית מאלפת שזכתה לתמוצה נרחבת בלשונות רבות

סיפורים סקנדינביים בני-זמננו

עשרות יצירות מפרי-עטם של הבולטים והמעניינים בפרוזאיקנים של שבדיה, נורווגיה, דנמרק... ואייפ'ירואה.
כרך שמיני — ומשלים — בסדרה המעולה של כרכי "סיפורים בני זמננו" בהוצאת "עם הספר", בעריכתו הכללית של אהרן אמיר מבחר, מבוא ותרגום: איתמר אבן-זהר

יופיע בקרוב

שרל דה-גול: כתבים ד'

כרך-השלמה לשלושת הכרכים של "מאבק לחירות" (זכרונות-המלחמה "הקלאסיים" של הגנרל), הכולל את "חודה של חרב" ו"לקראת צבא מקצועי", שנכתבו עוד בשנות ה-30 למאה הזאת. תרגום: אהרן אמיר